

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2016

№ 3 (82)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 3 від 27 жовтня 2016 р.)*

Дніпро
2016

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2016. – № 3 (82). – 296 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить щоквартально • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Передплатний індекс – 37554

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)**

(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **В.А. Глуховець** (голова); д.ю.н., проф. **С.М. Алфьоров**; д.ю.н., проф. **І.Г. Богатирьов**; д.ю.н., доц. **В.О. Боняк**; д.ю.н., доц. **М.Г. Вербенський**; д.т.н., проф. **В.Б. Вишня**; д.б.н., проф. **В.Г. Грибан**; д.ю.н., проф. **В.П. Ємельянов**; д.ю.н., доц. **О.Ф. Кобзар**; д.ю.н., проф. **О.Г. Комісаров**; д.ю.н., проф. **М.В. Корнієнко**; д.філос.н., проф. **В.В. Кузьменко**; д.ю.н., проф. **М.В. Лошицький**; д.філос.н. **О.В. Марченко**; д.ю.н., проф. **Р.В. Миронюк**; д.ю.н., доц. **Т.П. Мінка**; д.ю.н., проф. **Л.Р. Наливайко** (заст. голови); д.ю.н., проф. **О.В. Негодченко**; д.ю.н., доц. **І.В. Пиріг**; д.філол.н., проф. **А.М. Поповський**; д.ю.н., проф. **Є.Д. Скулиш**; д.ю.н., проф. **А.О. Собакарь**; д.ю.н., проф. **О.Л. Соколенко**; д.ю.н., проф. **К.О. Чаплинський** (заст. голови); д.ю.н., доц. **В.В. Шаблистий**; к.ю.н., проф. **І.Р. Шинкаренко**; д.ю.н., доц. **О.С. Юнін**; к.ю.н. **О.В. Ведмідський**; к.ю.н., доц. **О.В. Кириченко**; к.пед.н., доц. **Н.О. Побережна**; к.ю.н., доц. **В.Я. Покайчук**; к.ю.н., доц. **Е.В. Рижков**; к.пед.н., доц. **В.М. Савіщенко**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова).

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кацуба Р.М.

Окремий аспект удосконалення адміністративно-деліктного законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та можливості його реалізації Національною поліцією 8

Репан М.І.

Особливості прийняття інспекторами патрульної поліції м. Дніпро заяв та повідомлень про скоєння насилля в сім'ї 14

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Мінченко С.І.

Науково-історичний аналіз боротьби з розбійними нападами в Україні в період першої кодифікації права (1922-1927 рр.) 19

Несправа М.В.

Філософсько-правові ідеї Ф. М. Достоєвського 28

Нестерович В.Ф.

Легітимація народної законодавчої ініціативи в Україні 35

Голобутовський Р.З.

Взаємодія судової влади з громадськістю: теоретико-прикладний аспект 43

Завгородня Ю.С.

Сім'я звичаєвого (традиційного) права: аспекти типології 49

Кучук А.М.

Соціологічне розуміння права: загальна характеристика 56

Орлова О.О., Страшко О.В.

Місце судового прецеденту в системі джерел українського права 62

Печерський О.В.

Фундаментально-правові аспекти децентралізації влади
в Україні: поняття, ризики, шляхи втілення в життя 69

Сердюк І.А.

Акт тлумачення норм права: поняття та особливості 79

Сердюк Л.М.

Повноваження Конституційного Суду України
тлумачити закони: аргументи «за» і «проти» 86

Долгорученко К.О.

Організація служби Імперського міністерства народної освіти
і пропаганди «Вінета» на території Райхскомісаріату «Україна» 91

Романов В.П.

Розвиток законодавства у сфері обігу дорогоцінних металів
і дорогоцінного каміння в Україні: історико-правова експозиція 97

ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Собакарь А.О.

Сучасна парадигма транспортної безпеки:
адміністративно-правовий аспект 105

Дрозд О.Ю.

Система адміністративного законодавства
у сфері проходження державної служби 113

Мінаєва О.М.

Сплата податку як процедурна стадія
виконання податкового обов'язку 121

Тищенко І.О.

Адміністративно-правові засади надання
електронних послуг в Україні 129

Чаплинська Ю.А.

Щодо визначення поняття дисциплінарної
відповідальності державних службовців 137

Щокін Р.Г.

Ліцензування освітньої діяльності:

державно-управлінський аспект 144

Курило В.О.

Адміністративні процедури вирішення

податкових спорів: зарубіжний досвід 149

Малихіна В.В.

Особливості організації адміністративного

судочинства в зарубіжних країнах 154

Плотнікова К.О.

Правове значення розмежування доходів між бюджетами 160

Церковний О.В.

Територіальність і резидентство при визначенні

бази оподаткування податку на додану вартість 167

Шутлів Д.С.

Повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету

як захід впливу за нецільове використання бюджетних коштів 171

**ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРАВОВЕ, ОРГАНІЗАЦІЙНЕ
ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Вишня В.Б.

Методика побудови моделі оптимізації розміщення

вагоконтрольних пунктів для боротьби

з викраданням вантажів на залізницях 179

Уваров В.Г.

Принципи кримінального процесу в системі гарантій правосуддя 183

Юнін О.С.

Деякі особливості судового захисту прав людини при застосуванні

заходів забезпечення кримінального провадження 191

Коваленко А.В.

Сутність та соціально-правовий статусу поліції

як суб'єкта запобігання злочинності в державі 197

Краснобрижий І.В.

Практичні аспекти організації виявлення та боротьби з Dos та Ddos атаками, які використовуються для порушення нормального функціонування державних контентів 204

Плетенець В.М.

Особливості встановлення психологічного контакту при допитах за участю захисника 212

Антонюк О.В.

Способи вчинення хуліганства з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень 217

Галемін О.А.

Об'єкт хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує службові обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії 223

Дячкін М.О.

Об'єкт та предмет злочину «масові заворушення» 230

Куратченко М.В.

Обстановка вчинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією 236

Сіроух І.В.

Організаційно-тактичне забезпечення проведення обшуку при розслідуванні створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами 243

Тишлек Д.П.

Інформаційно-телекомунікаційні технології як сучасний оперативно-розшуковий засіб протидії економічній злочинності оперативними підрозділами Національної поліції України 250

Хірний О.К.

Окремі аспекти інформаційного забезпечення діяльності оперативної служби 261

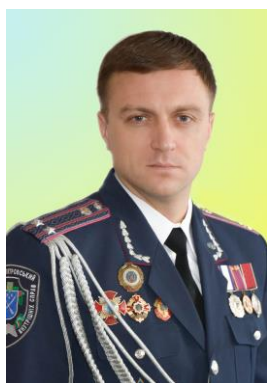
Чабаненко Т.В.

Сучасний стан організації взаємодії кримінально-виконавчої інспекції із сектором кримінальної поліції при здійсненні контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням	267
---	-----

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Рецензії	275
Конкурси	277
Персоналії	278
<i>Довідка про авторів</i>	284

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кацуба Р.М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.811

ОКРЕМИЙ АСПЕКТ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ

Досліджено окремий аспект, що може сприяти поліпшенню ефективності адміністративно-деліктного законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, та можливості його застосування Національною поліцією. Акцентовано увагу на проблемах адміністративної відповідальності за порушення правил зупинки і стоянки.

Ключові слова: безпека дорожнього руху; Національна поліція; адміністративна відповідальність; зупинка і стоянка; удосконалення.

Постановка проблеми. Європейська інтеграція України обумовила необхідність системних реформ у багатьох сферах суспільного життя. Багато з проблем, що можуть бути вирішені за рахунок прийняття нового правового масиву та реалізації відповідних загальнодержавних програм, мають комплексний характер. Так, поліпшення стану забезпечення дорожнього руху безпосередньо пов'язане з удосконаленням діяльності Національної поліції та одночасним оновленням адміністративно-деліктного законодавства. Тобто проблема безпеки дорожнього руху вимагає належного розв'язання як на правовому, так і на організаційному рівнях.

Актуальність теми підкріплюється статистичними даними. Так, у період з 01.01.2016 по 31.07.2016 року було вчинено 25 дорожньо-транспортних пригод (травмовано 24; загинула 1 особа), пов'язаних з порушенням правил зупинки і стоянки транспортного засобу [1]. Звичайно, що реальна кількість дорожньо-транспортних пригод та адміністративних правопорушень у згада-

ному напрямку є значно більшою, ніж репрезентують офіційні статистичні показники.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питаннями нормативно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху займалися такі фахівці: В.В. Гаркуша, Т.О. Гуржій, В.В. Доненко, В.В. Єгупенко, В.І. Касинюк, В.В. Новіков, В.Й. Развадовський, А.О. Собакарь, В.К. Шкарупа, Х.П. Ярмакі та багато інших.

Водночас у представленому дослідженні пропонуємо розглянути окремий аспект удосконалення, що може сприяти поліпшенню ефективності адміністративно-деліктного законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, та можливості його застосування Національною поліцією.

Метою статті є висвітлення окремого аспекту удосконалення адміністративно-деліктного законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та можливості його реалізації Національною поліцією.

Переходячи до **викладу основного матеріалу дослідження**, зауважимо, що серед іншого, до повноважень Національної поліції віднесено: 1) здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вжиття у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 3) вжиття заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припинення виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень; 8) у випадках, визначених законом, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, прийняття рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання; 11) регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі [2].

Що стосується діяльності Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, варто зазначити наказ МВС від 7.11.2015 року № 1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі». Так, відповідно до закріпленої наказом Інструкції, в разі виявлення правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, розгляд якого віднесено до компетенції Національної поліції України, поліцейський виносить постанову у справі про адміністративне правопорушення без складання відповідного протоколу. Постанова виноситься у разі виявлення адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, передбачених статтями 80 і 81 (в частині перевищення нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах транспортних засобів), частинами першою, другою, третьою, п'ятою і шостою статті 121, статтями 121-1, 121-2, частинами першою, другою і третьою статті 122, частиною першою статті 123, статтею 124-1, статтями 125, 126, частинами першою, другою і третьою статті 127, статтями 128,

129, статтею 132-1, частинами шостою і одинадцятою статті 133-1, частинами першою, другою і третьою статті 140 КУпАП [3]. Відповідною Інструкцією також закріплено особливості оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена окремими статтями КУпАП (наприклад, статті 124, 130).

На наше переконання, значно більшої уваги патрульних підрозділів поліції та Національної поліції у цілому вимагає необхідність вирішення проблеми порушення правил зупинки і стоянки водіяма транспортних засобів. Адміністративна відповідальність за вказані вище дії передбачена положеннями статті 122 КУпАП «Перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху».

Зауважимо, що порушення правил зупинки, стоянки віднесено до «порушень інших правил дорожнього руху». Поширеною формою таких протиправних діянь є зупинка і стоянка у заборонених місцях, що вбачається особливо актуальним у центральних районах великих населених пунктів.

Згідно з пунктами 15.9–15.10 Правил дорожнього руху, зупинка забороняється: а) на залізничних переїздах; б) на трамвайних коліях (крім, обумовлених пунктом 15.8 Правил випадків); в) на естакадах, мостах, шляхопроводах і під ними, а також у тунелях; г) на пішохідних переходах і ближче 10 м від них з обох боків, крім випадків надання переваги в русі; ґ) на перехрестях та ближче 10 м від краю перехрещуваної проїзної частини за відсутності на них пішохідного переходу, за винятком зупинки для надання переваги в русі та зупинки проти бокового проїзду на Т-подібних перехрестях, де є суцільна лінія розмітки або розділювальна смуга; д) у місцях, де відстань між суцільною лінією розмітки, розділювальною смугою чи протилежним краєм проїзної частини і транспортним засобом, що зупинився, менше 3 м; е) ближче 30 м від посадкових майданчиків для зупинки маршрутних транспортних засобів, а коли їх немає – ближче 30 м від дорожнього знака такої зупинки з обох боків; є) ближче 10 м від позначеного місця виконання дорожніх робіт і в зоні їх виконання, де це створить перешкоди технологічним транспортним засобам, що працюють; ж) у місцях, де буде неможливим зустрічний роз'їзд або об'їзд транспортного засобу, що зупинився; з) у місцях, де транспортний засіб закриває від інших водіїв сигнали світлофора або дорожні знаки; и) ближче 10 м від виїздів з прилеглих територій і безпосередньо в місці виїзду. В свою чергу, стоянка забороняється: а) у місцях, де заборонена зупинка; б) на тротуарах (крім місць, позначених відповідними дорожніми знаками, встановленими з табличками); в) на тротуарах, за винятком легкових автомобілів та мотоциклів, які можуть бути поставлені на краю тротуарів, де для руху пішоходів залишається щонайменше 2 м; г) ближче 50 м від залізничних переїздів; ґ) поза населеними пунктами в зоні небезпечних поворотів і випуклих переломів поздовжнього профілю дороги з видимістю або оглядовістю менше 100 м хоча б в одному напрямку руху; д) у місцях, де транспортний засіб, що стоїть, зробить неможливим рух інших транспортних засобів або

створить перешкоду для руху пішоходів; е) ближче 5 м від контейнерних майданчиків та/або контейнерів для збирання побутових відходів, місце розміщення або облаштування яких відповідає вимогам законодавства [4].

Як вбачається, факти неправильного паркування транспортних засобів водіями у більшості випадків є очевидними. Натомість, поліція на подібні протиправні дії дивиться «крізь пальці», реагуючи на окремі «резонансні» випадки. В разі оформлення матеріалів про вчинення відповідних правопорушень, водії (власники транспортних засобів) часто називають причиною протиправних дій відсутність або недостатню кількість відведених місць для паркування транспортних засобів, незадовільний стан дорожнього покриття, непрацюючі паркомати тощо.

Виправити існуючу ситуацію дозволить оптимізація діяльності патрульної служби Національної поліції у згаданому напрямку. Корисним тут може бути досвід роботи поліції зарубіжних держав, що полягає у запровадженні посад так званих «паркувальних інспекторів» та збільшенні обсягу штрафів за відповідні адміністративні правопорушення. Так, у США або окремих державах Європейського Союзу (далі – ЄС) (Угорщина, Польща, Франція) можна побачити посадових осіб поліції або інспекторів органів місцевого самоврядування, які фіксують такі правопорушення, заповнюючи штрафну квитанцію та закріплюючи її на авто. Цікаво, що блокування транспортного засобу не є обов'язковим заходом, а квитанція (повідомлення) про необхідність сплати штрафу може бути відправлена поштою за місцем реєстрації власника транспортного засобу.

Ще одним можливим шляхом є надання повноважень щодо оформлення штрафу за порушення правил зупинки і стоянки «паркувальних інспекторів» – з числа уповноважених співробітників місцевих рад. Згідно з відповідним законопроектом, пропонується, щоб накладати штраф і викликати евакуатор мали змогу спеціально уповноважені співробітники комунальних служб. На думку співавтора законопроекту Антона Геращенка, зоною відповідальності міської влади є порядок на вулицях міста. Сьогодні співробітники міськрад не можуть складати протоколи, вони змушені чекати поліцію. В результаті поліція відволікається від вирішення більш серйозних завдань для того, щоб оформляти такі протоколи. Інспектори можуть отримати право евакуювати автомобіль на штрафний майданчик, якщо машина залишена на проїжджій частині і перебиває два і більше рядів, припаркована на залізничних переїздах, трамвайних коліях, естакадах, виїздах, мостах, тунелях, пішохідних переходах і ближче десяти метрів від них, перехрестях. Крім того, не можна зупинятися ближче, ніж на 30 метрів від зупинок громадського транспорту та ближче ніж на 10 метрів від місця, де ведуться дорожні роботи. Також парковка буде визнана незаконною, якщо залишене авто закриває від водіїв сигнали світлофора та дорожні знаки або перешкоджає роботі комунальних, аварійних і оперативних служб. Інспектори зобов'язані зафіксувати порушення на фото або відео, повідомити поліцію і власника авто. Інспекторам делегуються повноваження виписувати штрафи порушнику і залишати копію пос-

танови на лобовому склі авто [5].

Отже, удосконалення діяльності Національної поліції полягає у запровадженні посад поліцейських інспекторів (з числа поліцейських або посадових осіб органів місцевого самоврядування), головним функціональним обов'язком яких буде запобігання, припинення, фіксація та оформлення адміністративно-процесуальних документів за подібні правопорушення. Практичне впровадження відповідної новачії не потребує надмірних фінансових витрат з державного бюджету, але вимагає належної нормативно-правової регламентації та ретельної роботи відповідальних за її реалізацію посадових осіб.

Удосконалення адміністративно-деліктного законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху складає наступну змістовну складову досліджуваного аспекту. Так, на сьогодні лишається низка проблем, що полягають у належності та допустимості доказів, презумпції невинуватості, індивідуалізації відповідальності власників (співвласників) транспортних засобів, посиленні заходів адміністративної відповідальності тощо.

Варто погодитися із тезою Л.Ю. Веселової про те, що адміністративно-правове гарантування забезпечення безпеки дорожнього руху має бути визнано одним із найголовніших (пріоритетних) завдань політики держави, що полягає в удосконаленні й реалізації комплексу адміністративно-правових засобів, направлених на зниження рівня та запобігання дорожньо-транспортному травматизму. Наявність відповідальності за порушення приписів у сфері дорожнього руху й експлуатації транспорту являє собою найголовнішу складову запобігання порушенням на автотранспорті адміністративно-правовими засобами [6, с. 69].

Ю.С. Коллер справедливо зауважує, що в КУпАП необхідно передбачити розділ, в якому буде передбачено відповідальність за правопорушення у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту (в який буде входити підрозділ – правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху). Зараз в КУпАП існують загальні норми, що охороняють суспільні відносини безпеки руху від посягань на залізничному, повітряному, водному, автомобільному та інших видах транспорту [7].

Беззаперечно, слушною є думка О.С. Чижик, що законодавство у сфері безпеки дорожнього руху може бути реалізовано лише за наявності належної підзаконної бази, яка визначатиме механізм реалізації його норм [8].

На наше переконання, адміністративна відповідальність за порушення правил зупинки, стоянки вимагає істотного збільшення обсягу санкцій за вчинення подібних порушень. Адміністративна відповідальність, приміром? за припаркований автомобіль у забороненому місці (стаття 122 КУпАП), тягне за собою накладення штрафу в розмірі п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (255 гривень) або 50 штрафних балів [9].

Звичайно, що відповідні положення адміністративно-деліктного законодавства в сукупності із недосконалістю механізму притягнення до адміністративної відповідальності за порушення правил зупинки, стоянки являють

собою деліктогенні фактори у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Висновок. Окремим аспектом удосконалення адміністративно-деліктного законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та можливості його реалізації Національною поліцією можна вважати впровадження комплексних новацій, що мають полягати у такому:

1. Посилення відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил зупинки та стоянки (паркування). Найбільш оптимальним вбачається виділення складу відповідного адміністративного правопорушення в окрему статтю КУпАП такого змісту: «Стаття 122-6 Порушення правил паркування. Порушення вимог законодавства щодо зупинки та стоянки тягне за собою накладення штрафу в розмірі шістдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1020 гривень) або 100 штрафних балів».

2. Удосконалення діяльності патрульної служби Національної поліції у згаданому напрямку, що може полягати у запровадженні відповідних посад у складі патрульних підрозділів Національної поліції або у наділенні відповідними повноваженнями посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Ми переконані, що лише комплексний підхід до впровадження зазначених нами пропозицій надасть можливість вирішити проблему забезпечення безпеки дорожнього руху в аспекті порушення правил зупинки і стоянки у найкоротший термін.

Бібліографічні посилання

1. Дорожньо-транспортні пригоди (за звітний період) за період з 01.01.2016 по 31.07.2016. НАІС ДДАІ МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sai.gov.ua/uploads/filemanager/file/dtp_07_2016.pdf.

2. Про Національну поліцію : Закон України від 2.07.2015 № 580-VIII // ВВР України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

3. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі : наказ МВС від 7.11.2015 р. № 1395 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 88. – Ст. 2964.

4. Про Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1852.

5. Штраф під «двірником» і евакуація авто без поліції: як нардепи хочуть помінати правила паркування // Сьогодні.ua від 20.04.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/shtraf-pod-dvornikom-i-evakuaciya-avto-bez-policii-kak-narpery-hotyat-pomenyat-pravila-parkovki-709367.html>.

6. Веселова Л.Ю. Адміністративна відповідальність як засіб гарантування безпеки дорожнього руху / Л.Ю. Веселова // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія юридичні науки. – № 4. – Т. 2. – 2015. – С. 66–69.

7. Коллер Ю.С. Визначення поняття «Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» / Ю.С. Коллер // Часопис Академії адвокатури України. – № 9. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e-journals/Chaau/2010-4/10kysbdr.pdf.

8. Чижик О.С. Неврегульовані питання адміністративно-деліктного характеру у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху / О.С. Чижик // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Право». – № 2(8). – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2013_2_36.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х // ВВР УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

Кацуба Р.Н. **Отдельный аспект совершенствования административно-деликтного законодательства в сфере обеспечения безопасности дорожного движения и возможности его реализации Национальной полицией.** Исследован отдельный аспект, который может способствовать повышению эффективности административно-деликтного законодательства в сфере обеспечения безопасности дорожного движения, и возможности его применения Национальной полицией. Акцентируется внимание на проблемах административной ответственности за нарушение правил остановки и стоянки.

Ключевые слова: *безопасность дорожного движения; Национальная полиция; административная ответственность; остановка и стоянка; усовершенствование.*

Katsuba R.M. **The separate aspect of improving the administrative and delict legislation on traffic safety and the possibility of its implementation by the National Police.** The article reveals the separate aspect that can improve the efficiency of the administrative and delict legislation on traffic safety and the possibility of its implementation by the National Police. Attention is paid on the problems of administrative responsibility for violation of stopping and parking.

Keywords: *road safety; National Police; administrative responsibility; stopping and parking; improvement.*

Надійшла до редакції 18.10.2016

Репан М.І.

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ ІНСПЕКТОРАМИ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ м. ДНІПРО ЗАЯВ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО СКОЄННЯ НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї

Проаналізовано діяльність патрульної поліції м. Дніпро по застосуванню адміністративного законодавства щодо протидії насильства в сім'ї. Розкрито недоцільність використання бланку протоколу про вчинене кримінальне правопорушення, який передбачений Інструкцією про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затвердженою наказом МВС України № 1377 від 06.11.2015, при прийнятті заяви про насильство в сім'ї, де вбачаються ознаки адміністративного правопорушення.

Ключові слова: *заяви та повідомлення про насилля в сім'ї, прийняття заяв про адміністративні та кримінальні правопорушення, справа про адміністративне правопорушення, бланк протоколу про вчинене кримінальне правопорушення.*

Постановка проблеми. З прийняттям нового Закону України «Про Національну поліцію» та створенням департаменту патрульної поліції виникла нагальна проблема в ретельному перегляді основних засад, форм та методів діяльності працівників поліції з охорони публічного порядку, попередження та припинення правопорушень, у тому числі і протидії насильству в сім'ї.

Аналіз практики свідчить про те, що в інспекторів патрульної поліції м. Дніпро одним із найскладніших є питання диференційованого підходу до прийняття заяв та повідомлень про кримінальні та адміністративні правопорушення.

За 8 місяців п. р. до підрозділів поліції Дніпропетровської області надійшло 4781 заяв і повідомлень про скоєння насильства в сім'ї [1].

Чинні КПК України та Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) не містять чітких вимог до оформлення заяв та повідомлень про кримінальні та адміністративні правопорушення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Необхідно звернути увагу на те, що за порівняно короткий термін із моменту вступу в дію Закону України «Про Національну поліцію» [2] питання прийняття патрульними інспекторами поліції заяв та повідомлень про насилля в сім'ї не розглядалося, при цьому актуальність проблем організації попередження насильства в сім'ї досліджувалася вітчизняними та зарубіжними фахівцями з адміністративного права та адміністративної діяльності, кримінології, психології, соціології та інших галузей науки у працях О.Б. Андрєєвої, А.А. Аносенкова, О.М. Бандурки, Є.О. Безсмертного, Ю.П. Битяка, А.Б. Благої, О.В. Бойко, А.С. Васильєва, Т.І. Возної, І.П. Голосніченка, Г.В. Джагупова, Ф.К. Думко, Д.Г. Заброди, Т.Г. Зайцевої, Г.Є. Запорожцевої, Я.М. Квітки, О.М. Ключєва, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Негодченка, І.О. Панова, Г.О. Пономаренко, М.О. Тучака, Х.П. Ярмакі та ін.

Мета статі полягає у вирішенні проблеми прийняття заяв та повідомлень про насильство у сім'ї, у яких відсутні відомості, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Вивчення адміністративних матеріалів про насилля в сім'ї, в яких заяви про насильство в сім'ї приймали інспектори патрульної поліції, показало, що поліцейські при прийомі усних заяв про адміністративні правопорушення використовують бланк протоколу прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення, який передбачений Інструкцією про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затвердженою наказом МВС України № 1377 від 06.11.2015 (далі – Інструкція) [3].

На нашу думку, при отриманні усної заяви або повідомлення про вчинене адміністративне правопорушення, в тому числі і про насилля в сім'ї, інспектори патрульної поліції не можуть використовувати запропонований бланк протоколу, тому що в описовій частині вони попереджають заявника та потерпілу особу про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, передбачене ст. 383 КК України [4], при цьому пові-

домлення стосується тільки адміністративного правопорушення, за що кримінальна відповідальність не передбачена. В такому випадку, щоб запобігти неправдивого повідомлення про адміністративне правопорушення, особу можна попередити за завідомо неправдивий виклик спеціальних служб, що передбачено ст. 183 КУпАП [7].

У цій же частині протоколу заяви інспектори патрульної поліції роз'яснюють процесуальні права та обов'язки заявника, передбачені ст. 60 КПК України: 1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; 2) подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи; 3) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування [5].

Тобто заявник, засвідчуючи своїм підписом вищевказані процесуальні права та обов'язки, завідомо вводиться в оману щодо кримінального провадження за його заявою, що недопустимо.

Ці дії також можуть розцінюватися як порушення законності, оскільки із практики роботи правоохоронних органів за КПК 1960 р. відомі факти приховування злочинів шляхом внесення в текст заяв і повідомлень неправдивої інформації або як адміністративних правопорушень.

На нашу думку, інспектори патрульної поліції при прийнятті заяв та повідомлень про насилля в сім'ї та обчисленні строків їх розгляду повинні користуватися діючою постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» [8], де в п. 4 зазначено, що у заяві вказується прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання потерпаючого від насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства, а також міститься інформація про те, ким вчинено насильство в сім'ї, час і місце його вчинення, умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, інші обставини вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення, а в п.7. органи розглядають заяву не більше ніж протягом трьох днів. Якщо виникає потреба у перевірці викладених у заяві фактів та з'ясуванні додаткових обставин, заява розглядається не більше семи календарних днів.

Доцільним було б при прийнятті заяви про насилля в сім'ї та інше адміністративне правопорушення також роз'яснювати права потерпілого, передбачені ст. 269 КУпАП:

- 1) має право знайомитися з матеріалами справи;
- 2) заявляти клопотання при розгляді справи;
- 3) користуватися правовою допомогою адвоката;
- 4) оскаржувати постанову у справі про адміністративне правопорушення.

Вважаємо за потрібне розділ 3 п. 3.5. Інструкції доповнити абзацом «Рішення за заявами і повідомленнями про вчинення насильства в сім'ї, у яких відсутні відомості, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення або реальну його загрозу, приймається протягом 3 днів, а у разі потреби перевірки викладених фактів та з'ясування додаткових обставин – у

строк не більше 7 календарних днів.

Висновки. Отже, виходячи з усього вищезазначеного ми дійшли висновку, що для прийняття інспектором патрульної поліції заяв та повідомлень про скоєння насилля в сім'ї, у яких відсутні відомості, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, запропонований бланк протоколу прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення, який передбачений Інструкцією про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затвердженою наказом МВС України № 1377 від 06.11.2015, використовувати на теперішній час недоцільно.

Для прийняття заяв і повідомлень про насилля в сім'ї, у яких відсутні відомості, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, а також обчислення строків їх розгляду потрібно користуватися п. 4 та п. 7 постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу».

Бібліографічні посилання

1. Звіт про адміністративну діяльність органів Національної поліції Дніпропетровської області за 8 місяців 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : dnepr.ursdz@ukr.net.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07 2015 р. // ВВР України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>
3. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 06 листопада 2015 р. № 1377 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua>.
4. Кримінальний кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 1 грудня 2012 р. – К., 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х., 2012. – 256 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
6. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 47 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : станом на 2 грудня 2012 р. – К. : Форум, 2012. – 386 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
8. Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу : постанова КМУ від 26 квітня 2003 р. № 616 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616-2003-%D0%BF>.

Репан Н.И. Особенности принятия инспекторами патрульной полиции г. Днепро заявлений и сообщений о насилии в семье. Проанализирована деятельность патрульной полиции г. Днипро по применению административного законодательства по противодействию насилия в семье. Раскрыта нецелесообразность использования бланка протокола о совершенном уголовном правонарушении, который предусмотрен Инструкцией о порядке ведения единого учета в органах полиции заявлений и сообщений о совершенных уголовных правонарушениях и других событиях, который утвержден приказом МВД Украины № 1377 от 06.11.2015, при принятии заявления о совершении насилия в се-

мье, где усматривается административное правонарушение.

Ключевые слова: *заявления и сообщения о насилии в семье, принятие заявлений об административных и уголовных правонарушениях, бланк протокола о совершенном уголовном правонарушении.*

Repan M.I. The activity of the police patrol of the city of Dnipro on the application of administrative law to combat domestic violence. Expands the use of unreasonableness form of protocol committed a criminal offense provided for in the Regulations "On the order of a single registered in Ukraine the police statements and reports on committed criminal offenses and other events", approved by the Ministry of Interior of Ukraine of 11.06.2015 № 1377 when making statements about violence in a family where seen signs of an administrative offense.

We believe that getting an oral declaration or notification committed administrative violations including on violence in the family, local policeman cannot use the form proposed protocol, because the narrative they prevent claimant and the injured party of liability for false notification of a crime under the Criminal Code of Ukraine (art. 383), and the report is only an administrative offense for which criminal liability is not available. In this case, top revent false reports on administrative offenses a person may notify deliberately false calls pECIAL services provided by art. 183 of the Code of Ukraine of Administrative Offences.

In the same part of the oral application of local policeman explain the procedural rights and obligations of the applicant under art. 60 of Code of Ukraine of Administrative Offences: 1) get the body to which he applied, the document confirming their acceptance and registration, 2) submit in support of his statement items and documents, and 3) to obtain information about the end of the preliminary investigation.

That is, the applicant indicating his signature above procedural rights and obligations entered knowingly misleading in criminal proceedings upon an application that is unacceptable.

These actions may also be regarded as a breach of the law, since the practice of law-enforcement by the CPC of 1960 known facts concealing crimes by making the text of statements and reports false information or as misdemeanors.

Надійшла до редакції 27.10.2016

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Мінченко С.І.

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.431 : 343.985

НАУКОВО-ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ БОРОТЬБИ З РОЗБІЙНИМИ НАПАДАМИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ КОДИФІКАЦІЇ ПРАВА (1922–1927 рр.)

Розглянуто питання боротьби з розбійними нападами в Україні в період першої кодифікації права (1922–1927 рр.). Здійснено історичний аналіз боротьби правоохоронних органів з цими злочинними проявами. Проаналізовано законодавчі кримінально-правові та підвідомчі нормативні акти, що забезпечували захист від цих злочинних проявів. Визначено найпоширеніші форми протидії бандформуванням органами міліції. Узагальнено історичний досвід діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів, зокрема, міліції України в зазначений період, визначено характер і особливості організації боротьби з цими злочинами в умовах першої кодифікації права.

***Ключові слова:** бандитизм, розбійні напади, боротьба з бандитизмом та розбійними нападами, карний розшук, оперативні підрозділи, оперативно-розшукові заходи, банд-група, практичний досвід.*

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена тим, що сьогоденна ситуація певною мірою нагадує ту, що склалася на початку 1920-х років, коли в Україні виникли потреба і можливість вибудувати власну систему законодавства та почався процес її творення, пізніше перерваний тоталітарною владою. Актуальність вивчення питань протидії розбійним нападам зумовлена низкою об'єктивних чинників. Насамперед це зростання кількісних показників цього виду злочинності. Протягом останніх років загальна кількість корисливо-насильницьких злочинів зростає. Тому ускладнення соціального, економічного життя та завдань, які мають вирішувати правоохоронні

органи, вплинули в першу чергу на зміст, форми і методи оперативно-розшукової діяльності.

Загальна проблема власності і підвищена складність кримінально-правової боротьби зі злочинними посяганнями на власність у сучасних умовах, а також необхідність удосконалення існуючих і можливість використання відомих з історії підходів до такої боротьби та її засобів і методів і визначили вибір теми нашого дослідження.

В умовах розбудови суверенної правової української держави проблема охорони відносин власності набула великої суспільної ваги. У процесі переходу України від планової до ринкової економіки спостерігаються не тільки позитивні зрушення у галузі відносин власності, але й певні негативні явища, пов'язані з протиправними посяганнями на майнові інтереси власників усіх категорій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам кримінально-правової боротьби із злочинними посяганнями на власність в історичному аспекті були присвячені роботи таких видатних вчених: Б. М. Бабія, Я. М. Брайніна, П. С. Матишевського, П. П. Михайленка, С. І. Тихенка, Д.В. Табачника, І. Б. Усенка та ін. У галузі оперативно-розшукової діяльності питання боротьби з розбійними нападами висвітлено в роботах О. М. Бандурки, А. А. Герцензона, Н. Ф. Кузнецової, С. С. Остромова, А. С. Шляпошникова, В. А. Лукашова, Д. Й. Никифорчука, В.О. Сілюкова, В.Г. Телійчука та ін.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі всебічного вивчення наукової літератури, архівних документів, інших джерел розкрити й узагальнити історичний досвід діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів, зокрема, міліції України в зазначений період, визначивши характер і особливості організації боротьби з розбійними нападами в умовах першої кодифікації права.

Виклад основного матеріалу. Боротьбі із злочинними посяганнями на власність, а саме розбійним нападам, за кримінальним законодавством України 1922–1927 рр. присвячено дослідження процесу першої кодифікації кримінального законодавства України, порівняльний аналіз складів злочинів проти власності за Кримінальним кодексом УСРР 1922 року та Кримінальним кодексом УСРР 1927 року, характеристику заходів удосконалення кримінально-правової боротьби з розбійними нападами в Україні після першої кодифікації кримінального законодавства та після прийняття КК УСРР 1927 року.

Слід зазначити, що велика кількість прийнятих за період з кінця 1917 року по 1922 рік органами вищої державної влади та управління України розрізаних нормативних актів поточного правотворення із кримінально-правовими нормами, відсутність чіткої системи та взаємозв'язку між ними, значні прогалини в законодавстві, часті колізії правових норм, складність застосування такого законодавства – все це зумовило нагальну потребу узагальнення усього чинного законодавчого матеріалу та приведення його у пе-

вну систему, тобто викликало необхідність кодифікації кримінального законодавства. Перші спроби кодифікаційної роботи були зроблені ще у 1918–1919 роках та продовжені після закінчення у 1920 році громадянської війни. Вже на початок 1922 року комісією, утвореною при Наркомюсті України для підготовки Кримінального кодексу, були розроблені основні кримінально-правові інститути, що склали фундамент майбутнього кодексу. Проте самостійна творча робота українських законотворців була перервана на підставі політичного рішення тоталітарного режиму, згідно з яким в основу КК України було покладено проект КК РСФРР з урахуванням місцевої специфіки суспільних відносин [1, с. 7].

Перша редакція статті кримінального кодексу УРСР, яка передбачала кримінальну відповідальність за вчинення розбійного нападу, мала такий вигляд: „...Разбой, т.е. открытое, с целью похищения имущества нападение отдельного лица на кого-либо, соединенное с физическим или психическим насилием, грозящим смертью или увечьем, карается –

лишением свободы на срок не ниже трех лет со строгой изоляцией, а при рецидиве – высшей мерой наказания.

То же преступление, совершенное группой лиц (бандитизм), карается наказаниями, предусмотренными ст. 76 Угол. Кодекса...” [2, с. 29].

Під бандитизмом законодавцем визначалися: „...Организация и участие в бандах (вооруженных шайках) и организуемых бандами *разбойных нападений* и ограблениях, налетах на советские частные учреждения и отдельных граждан, остановке поездов и разрушении жел.-дор. путей, безразлично, сопровождался ли эти нападения убийствами и ограблениями или не сопровождалось, карается – высшей мерой наказания и конфискацией всего имущества с допущением по смягчающим обстоятельствам понижения наказания до лишения свободы на срок не ниже трех лет со строгой изоляцией и конфискацией имущества.

Пособничество бандам и укрывательство банд и отдельных их участников, а равно сокрытие добытого и следов преступления карается –

теми же наказаниями с допущением понижения наказания до лишения свободы на срок не ниже двух лет со строгой изоляцией и конфискацией имущества...” [2, с. 29].

КК встановлював кримінальну відповідальність за наявності вини особи. Причому вина визначалася Кодексом у двох формах – умисел і необережність.

Таким чином, перший КК України, введений в дію 23 серпня 1922 р., не став повною мірою результатом самостійної правотворчості українського законодавця, а був привнесений ззовні, з сусідньої держави, що повертала на шлях імперської політики. Прийняття кодексу знаменувало завершення першого етапу формування в Україні кримінального законодавства, стало відправною віхою для подальшого руху української правотворчої думки до його розвитку і вдосконалення, а головне – новий Кримінальний кодекс став дійовим інструментом правоохоронних органів в їх діяльності по захисту від

злочинних посягань нових суспільних відносин.

Перші органи радянської міліції в Україні, в тому числі підрозділи карного розшуку, створювалися в міру звільнення територій з-під влади Центральної Ради, Гетьманату і Директорії.

Після повали царизму та першого розпаду Російської імперії на її окраїнах, у тому числі й в Україні, спостерігалось активне державотворення із запровадженням основних інститутів державності, одним з яких є служба охорони правопорядку та боротьби зі злочинністю. Центральна рада Української Народної Республіки надала чинності Постанові Тимчасового уряду Росії від 17 квітня 1917 р. про зміну назви “зовнішня поліція” на “народна міліція”. Разом з тим особовий склад народної міліції залишився переважно той самий. Виконання обов’язків щодо підтримання революційного порядку та боротьби з кримінальною злочинністю, зокрема бандитизмом та розбійними нападами, в Україні покладалось на військово-революційні комітети, Червону гвардію, робітничу міліцію, комітети у справах боротьби з “п’яними” погромами тощо [3].

Україна увійшла в новий етап свого розвитку, який охоплював існування на її території влади Тимчасового уряду (лютий – жовтень 1917 р.), Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 р.), Гетьманату (квітень – грудень 1918 р.), Директорії УНР (грудень 1918 р. – листопад 1920 р.) та радянської влади (з грудня 1917 р.).

Цей період характеризується складною криміногенною обстановкою на території України. Загальною причиною такого стану було знищення карально-примусового апарату Російської імперії. Декретом Ради Народних Комісарів України від 9 лютого 1919 р. було створено робітничо-селянську міліцію, основним завданням якої була „охорона революційного порядку та особистої безпеки громадян”, а також боротьба „з кримінальними злочинними елементами, які є наслідком капіталістичного ладу” [3].

15 квітня 1919 року Радою Народних Комісарів України було видано декрет "Про організацію судово-карного розшуку". Декретом пропонувалось заснувати в системі Народного комісаріату юстиції УРСР відділ судово-карного розшуку, а на місцях – органи судово-карної міліції. Судово-карний розшук був створений при контрольно-слідчому відділі Народного комісаріату юстиції на правах секції. Аналогічні секції «створювалися при контрольно-слідчих підвідділах губернських, уїзних та міських виконкомів. Для провадження дізнання по кримінальних справах на місцях були створені органи судово-кримінальної міліції, що перебували в підпорядкуванні секції судово-карного розшуку. 11 травня 1919 року постановою Народного комісаріату юстиції було введено в дію "Положення про органи карного розшуку і судово-карної міліції".

Центросудкаррозшук був секцією контрольно-слідчого відділу республіки і здійснював керівництво, нагляд і інструктування підвідомчих йому органів на місцях. При ньому були створені: інспекторська частина, реєстраційне бюро, курси для підготовки агентів-спеціалістів (тогочасна посада

«агент» – оперуповноважений).

Діяльність карного розшуку щодо запобігання розбійним нападам, як і злочинності взагалі, та їх розкриття, певною мірою дублювалася аналогічною роботою інших служб міліції, а це призводило до міжвідомчого непорозуміння та, як наслідок, грубих прорахунків. Утворення в системі Наркомату внутрішніх справ Головного управління міліції, яке очолило боротьбу зі злочинністю, в тому числі й по лінії карного розшуку, позитивно на стан справ не вплинуло.

Виходячи з вимог часу та потреб практики 3 квітня 1920 р. Раднарком УРСР прийняв Положення про створення в системі міліції відділів (відділень) карного розшуку на чолі з Центrorозшуком республіки. На кінець 1920 р. в Україні було створено близько ста підрозділів карного розшуку чисельністю до шести тисяч співробітників.

У цей період найбільш поширеними методами боротьби з розбійними нападами були облави, оточення, засідки тощо. Разом з тим у розшукових цілях використовувалися таємні співробітники.

На агентів карного розшуку покладалися обов'язки „вести неослабний нагляд за злочинним елементом і попереджувати скоєння розбійних нападів, а також проводити розшук як осіб, підозрюваних у скоєнні розбійних нападів, так і предметів і слідів, які можуть послужити розкриттю злочину”. Агенти карного розшуку повинні були проживати у своєму районі і знати, за можливості, увесь його злочинний світ. При цьому вони мали право користуватися послугами філерів, тобто осіб, які не перебували на службі, але давали „вказівки для розкриття злочину, розшуку вкраденого та затримання злочинців за визначену плату”, на що завідувачому секцією карного розшуку відпускалися таємні суми”.

Назване Положення було першим нормативним актом радянських часів, який юридично закріпив право карного розшуку мати *таємну агентуру* [4, с. 75].

Розбійний напад в історії кримінального законодавства розглядається як один з найбільш небезпечних майнових злочинів.

До моменту прийняття у 1922 році Кримінального кодексу УРСР на території України діяв кодекс РРФСР, у якому визначення та ознаки розбійного нападу давалися у статті 184. В перші роки становлення Радянської влади до розповсюджених і небезпечних злочинів належали також бандитизм і грабежі. При аналізі рівня бандитизму слід звернути увагу на те, що кримінальне законодавство, а слідом за ним і юридична література тих років, вважали груповий розбійний напад бандитизмом (ч. 2 ст. 184 КК РРФСР 1922 р.). Якщо враховувати, що розбійні напади практично в усіх випадках вчинялися групою осіб, то не важко зрозуміти, чому статистичний показник бандитизму був дуже високим. Проте бандитизм у теперішньому розумінні на той період був явищем розповсюдженим [5, с. 93–94].

З метою посилення боротьби із бандитизмом та розбійними нападами, карний розшук у лютому 1920 року було передано у відомство НКВС та об'єднано із зовнішньою (загальною) міліцією [6].

Положення про заснування в системі міліції відділів (відділень) карного розшуку. В той самий день Радою народних комісарів УРСР приймається постанова "Про організацію карного розшуку". Згідно з постановою для охорони революційного порядку шляхом негласного розслідування злочинів кримінального характеру в боротьбі з бандитизмом при усіх губернських управліннях радянської робочо-селянської міліції в уїзних містах з народонаселенням не менше 40 тис. мешканців формуються відділення карного розшуку під керівництвом одного начальника і двох помічників з необхідною кількістю співробітників і штатом канцелярських службовців.

Вищим керівним органом кримінально-розшукових закладів республіки було Центральне управління карного розшуку УРСР. 20 липня 1920 року начальник Центrorозшуку України звертається до усіх громадян з пропозицією повідомляти про усі пригоди кримінального характеру (розбої, грабежі, крадіжки, вимагання та ін.) у губрозшук чи уїзні розшуки в день їх скоєння, що дасть змогу досягати позитивних результатів у боротьбі зі злочинністю.

15 липня 1922 року наказом НКВС УРСР апарат карного розшуку був виведений із міліції в самостійний орган, очолюваний Управлінням карного розшуку УРСР, яке, як і управління міліції республіки, безпосередньо підпорядковувалося НКВС.

Відділи карного розшуку губернських управлінь міліції були перейменовані в губернські управління карного розшуку, а відділення карного розшуку уїзних управлінь міліції – в уїзні відділення губернських управлінь карного розшуку. На місцях вони підпорядковувалися безпосередньо відділам управлінь губернських виконавчих комітетів і мали права підвідділів виконкомів. Таким чином, через автономне існування карного розшуку збільшився його апарат, причому переважно за рахунок адміністративно-господарського та управлінського персоналу. У серпні 1923 року було об'єднано Головніліцію та Центrorозшук республіки в Головне управління міліції та карного розшуку в складі НКВС.

Про діяльність міліції того періоду щодо боротьби зі злочинністю, зокрема бандитизмом та розбійними нападами, свідчать дані про вилучення зброї у населення в 1923–24 рр. – 11 328 од., в 1924–25 рр. – 14 467 од. Усе це говорить про ту величезну роботу, яку виконувала міліція як один з бойових органів захисту Радянської влади в період громадянської війни [7].

Основним завданням міліції України у 1926 р., як і раніше, була боротьба із кримінальною злочинністю, зокрема з бандитизмом та розбійними нападами, охорона громадської безпеки (порядку), зміцнення дисципліни серед особового складу міліції та розшук злочинців [8, с. 19].

В Україні налічувалося 40 реєстраційно-дактилоскопічних бюро (за кількістю округів), до того ж у 4 великих містах України – Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську – реєстраційний апарат передано до міського управління міліції та розшуку. Як загальне правило, реєстраційне бюро обслуговувало усю територію округу, проводячи реєстрацію злочинного елемента та письмового розшуку.

Взагалі штати міліції УРСР, доводиться визнати, були надто нечисленні, якщо порівняти їх із штатами царської поліції, поліції деяких західноєвропейських країн і навіть міліції РРФСР.

Щодо стану злочинності, то порівняно з 1925 роком значно скоротилися у процентному відношенні до загальної злочинності злочини господарські і, навпаки, суттєво збільшився відсоток злочинів проти порядку управління та злочини проти особи та власності: розбійні напади, нанесення ран, побоїв, образ тощо.

Ці основні завдання, звичайно, не можна було вирішити за рік. Вони мали довготривалий характер, але Головне управління міліції та розшуку постійно тримало їх у полі зору, домагаючись вдосконалення діяльності міліції та розшуку на кожному напрямі своєї роботи. Значних успіхів міліція України у 1926–1927 рр. домоглася у боротьбі з бандитизмом. Досить зазначити, що розкриття таких злочинів, як розбійні напади у 1927 р. становило понад 71 %. Це був високий показник, якщо врахувати, що розкриття злочинів у царській Росії становило 65 %, а у країнах Західної Європи не більше 70 %.

Як і раніше, значне місце в діяльності органів міліції посідала боротьба з бандитизмом. Щоправда, до 1926 р. характер бандитизму суттєво змінився: бандити діяли розрізнено, зменшилася кількість банд та їх чисельність. Проте бандитизм усе ще являв собою серйозну небезпеку, і боротьба з ним велася завзята і напружена. Про боротьбу з бандитизмом у ці й наступні роки розповідають матеріали зведень з місць та інші документи [9, с. 33].

У боротьбі зі злочинністю на загальну міліцію покладалося: запобігання, припинення, розкриття розбійних нападів та розслідування інших злочинів; розшук осіб, які переховувалися від слідства, суду та виконання вироку; розшук викраденого майна; виконання вироків суду про заслання і висилання, облік засланих та висланих і нагляд за ними.

Для переслідування злочинців, доставки у лікувальні заклади осіб, які потребували негайної медичної допомоги, працівники міліції та карного розшуку мали право використовувати усі засоби пересування та зв'язку.

З метою запобігання і припинення злочинів вони могли заарештувати підозрюваних, проводити обшуки та вилучення, затримувати осіб, які підозрювалися у вчиненні злочину. Спеціально передбачалося право працівників міліції застосовувати зброю у випадках, передбачених уставом про службу в міліції.

8 червня 1927 р. було прийнято новий Кримінальний кодекс УРСР. Він був побудований у точній відповідності із загальносоюзними „Основними засадами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік”, а також з іншими загальносоюзними актами, прийнятими на той час.

Зазнали змін і були доповнені деякі норми кримінального законодавства, які встановлювали відповідальність за злочини майнового характеру. Крім того, до Кримінального кодексу були включені і нові склади, що підвищувало гарантію охорони майна окремих громадян, у тому числі це стосувалося і розбійного нападу.

Так, ч. 2 ст. 174 передбачала відповідальність за розбій, вчинений повторно: „...За ті самі дії, заподіяні повторно –

позбавлення волі з суворою ізоляцією на реченець до десятих років з конфіскацією всього або частини майна...”, а частина 3 цієї самої статті: „...За ті самі дії, заподіяні хоч би і вперше, але коли вони спричинили смерть або тяжке ушкодження на тілі покривдженого –

позбавлення волі з цілковитою ізоляцією на реченець до десятих років з конфіскацією майна, а якщо суд визнає особу, що заподіяла злочин за особливо-соціально небезпечно, то підвищуючи аж до розстрілу. ...” [10, с. 119–120].

Склади злочину, зазначені в другій та третій частинах, були відсутні в старому кодексі. Включення їх до нового Кримінального кодексу було зумовлено необхідністю посилити правову охорону майнових інтересів радянських людей, а отже, сприяти створенню умов для безперешкодної дії основного економічного закону соціалізму, суть котрого в забезпеченні максимального задоволення постійно зростаючих матеріальних та культурних потреб усього суспільства шляхом безперервного росту та вдосконалення соціалістичного виробництва на базі вищої техніки. Цим слід пояснити і цілий ряд змін та доповнень статей глави про майнові злочини старого кодексу.

У 1927 р. також було прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. Він відтворював низку статей КПК УРСР 1922 р., але доповнювався новими положеннями, які стосувалися роботи органів розслідування, прокуратури й суду і відображали тенденцію посилення впливу держави на суспільство.

Боротьбу з карною злочинністю, в тому числі з розбійними нападами, того періоду характеризують дані: за звітний рік в органах міліції було переведено 52 697 справ дізнаць. За основними категоріями злочинів справи розподіляються (у %) так: майнові злочини – розбій та пограбування – 1,08 %, крадіжка усіх видів – 29,8 %, інші майнові злочини – 8,3 % [11].

Важливою ознакою нового кодексу було те, що він переважно став результатом законотворчої діяльності українського законодавця.

Висновки. У зазначений період організаційна структура міліції змінювалася залежно від соціально-економічних процесів, що відбувалися в країні, і вирішення завдань, що стояли перед суспільством. Структура міліції відповідала вимогам охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю в Україні. Основними джерелами комплектування і поповнення кадрів міліції було місцеве населення: демобілізовані, партійні та комсомольські працівники, робітники й службовці, що направлялися на роботу в МВС партійними і радянськими органами. Оцінюючи шлях української міліції впродовж періоду, розглянутого в роботі, слід усвідомити, що головне, завдяки чому можна значно підвищити рівень діяльності міліції у боротьбі з розбійними нападами та іншими злочинами – це робота з кадрами, їх юридична підготовка, підвищення професійної майстерності, моральне виховання співробітників, прищеплення їм загостреного почуття законності.

Бібліографічні посилання

1. Волох О.В. Кримінально-правова боротьба з майновими злочинами в Україні після першої кодифікації кримінального законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2002/02vovpvu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.
2. Уголовный кодекс УССР. – Х. : Наркомюст, 1922.
3. Телійчук В.Г. Историко-правовой анализ борьбы с разбойными нападениями в Украине в 20-х – I пол. 30-х г. XX столетия / В.Г. Телійчук // Электронный Международный жур-л «Проблемы правоохранит. деятельности» // Научно-теоретич. переодич. издан. – 2012. – № 2. – Белгородский юридический институт МВД России. – С. 59–65 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belui.ru/Default.asp?ChapterID=79>
4. Телійчук В.Г. Борьба з розбійними нападами в період НЕПу / В.Г. Телійчук // Проблеми протидії корисливо-насильницькій злочинності : матеріали науково-практичного семінару (29 березня 2007 року). – Кіровоград: Кіровоградський юрид. ін-т ХНУВС, 2007. – С. 74–78.
5. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А. И. Гуров. – М. : Юрид. лит., 1990.
6. Історія карного розшуку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.inter.criminology.org.ua/2006/08/05/4904.html
7. Адміністративний вісник. – 1926. – № 2–3. – С. 5–6.
8. Табачник Д.В. Феномен тоталітарно-репресивного суспільства в Україні (кінець 20-х – 50-ті роки). Историчний та етнополітичний аспекти : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.05 / Д. В. Табачник. – К., 1995.
9. Михайленко П.П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 2: 1926–1945. – 1999. – 412 с.
10. Кримінальний кодекс. В редакції 8 червня 1927 року. Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР. – Х., 1927. – 146 с. (З.У. УРСР 1927 р. № 26–27, ст. 131). – С. 119–120.
11. Короткий огляд діяльності НКВС УСРР за 1926–27 рік (Витяг) // ЦДАВОВУУ, ф. 5, оп. 3, спр. 47, арк. 4.

Минченко С.И. Научно-исторический анализ борьбы с разбойными нападениями в Украине в период первой кодификации права (1922–1927 гг.). Рассмотрены вопросы борьбы с разбойными нападениями в период первой кодификации права. Осуществлен исторический анализ борьбы правоохранительных органов с этими преступными проявлениями. Проанализированы законодательные криминально-правовые и подведомственные нормативные акты, которые обеспечивали защиту от этих преступных посягательств. Определены наиболее распространенные формы противодействия бандформированиям органами милиции. Обобщен исторический опыт деятельности оперативных подразделений правоохранительных органов, в частности, милиции Украины в указанный период, определены характер и особенности организации борьбы с этими преступлениями в условиях первой кодификации права.

Ключевые слова: бандитизм, разбойные нападения, борьба с бандитизмом и разбойными нападениями, уголовный розыск, оперативные подразделения, оперативно-розыскные мероприятия, бандгруппа, практический опыт.

Minchenko S.I. Scientific and historical analysis of combat assaults in Ukraine in the period of the first codification of the law (1922–1927). The article deals with the fight against assaults in the period of the first codification of the law. Performed historical analysis of law enforcement with these criminal manifestations. Analyzed legislative criminal law and

subordinate normative acts which provide protection against these criminal attacks. The most common forms of counter-gangs by the police. Summarizes the historical experience of activity of operative subdivisions of organs pravoohranitelnih, in particular, the police of Ukraine within the specified period, specify the nature and features of the organization of combating these crimes in the first codification of the law.

The article, based on a comprehensive study of the scientific literature, archival documents and other sources reveals and synthesizes the historical experience of activity of operative divisions of law-enforcement bodies, in particular police of Ukraine within the specified period, determined by the nature and characteristics of the organization of the fight against assaults in the first codification of the law.

It is noted that the relevance of studying the issues of combating robbery attacks due to several objective factors. First of all, the growth of quantitative indicators of this type of crime. Indicates that in recent years the total number of violent crimes selfish grows. Therefore, the complexity of social, economic life and tasks that should be solved by the internal Affairs bodies, reflected primarily on the content, forms and methods of operative-search activity.

The author draws attention to the fact that until the adoption in 1922 of the criminal code of the Ukrainian SSR on the territory of Ukraine acted code of the RSFSR, in which the definition and characteristics of assault was given in the article 184. In the first years of establishment of Soviet power to common and dangerous crimes were also banditry and looting. When analyzing the level of banditry should pay attention to the fact that the criminal law is followed and legal literature of those years as group robbery robbery (part 2 of article 184 of the criminal code of the RSFSR 1922). Given that assaults almost all cases were committed by a group of individuals, it is easy to understand why a statistic of gangsterism was very large. However, banditry in the current understanding at that time was common

Keywords: *gangsterism, robbery attacks, fight against gangsterism and robbery attacks, criminal search, operative subdivisions, operative-search measures, gangster group, practical experience.*

Надійшла до редакції 24.10.2016

Несправа М.В.
доктор філософії
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ Ф.М. ДОСТОЄВСЬКОГО

На підставі аналізу публіцистично-філософських творів Ф. М. Достоевського реконструйовано філософсько-правові погляди даного мислителя щодо сутності злочину і покарання, а також взаємозв'язку правових відносин і моральних цінностей. Проаналізовано сформульований Ф. М. Достоевським «принцип суду». Розглянуто критику Ф. М. Достоевським недоліків інституту адвокатури, а також уявлень про виправдання злочинних дій негативним впливом соціального середовища.

Ключові слова: *філософія права, Достоевський, злочин, покарання, суд.*

Постановка проблеми. Одним із продуктивних напрямків теоретичних досліджень у галузі філософії права є аналіз концепцій, які вивчають взаємозалежність сфер права та моралі. Адже такі концепції пропонують наочні пояснення ефективності застосування тих чи інших правових норм, окреслюють можливі інструменти запобігання правопорушенням. Прикладом такого роду теорій є філософсько-правові ідеї Ф. М. Достоєвського, глибина та яскравість яких цілком компенсують їхнє неакадемічне походження. Дослідження цього ще недостатньо вивченого пласту теоретичної спадщини Ф. М. Достоєвського є одним з актуальних завдань для філософії права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналізу філософсько-правових ідей Ф. М. Достоєвського приділяла увагу низка дослідників. Це і автор виданої у 2014 році ґрунтовної праці «Політична та соціальна думка Ф. М. Достоєвського» Стівен Картер [12]; і Р. Лаут, який опублікував фундаментальну книгу «Філософія Достоєвського в систематичному викладенні» [8], яка стала вже класичною для дослідників теоретичної спадщини Ф. М. Достоєвського; це і автори цікавих дисертаційних досліджень І. В. Дніпровська [1], К. В. Оніщенко [10], а також такі теоретики як О. А. Прибиткова [11], Дж. Філіпс [14], Дж. Харріс [13] тощо. Серед українських дослідників, які у своїх працях зачіпали питання філософсько-правових поглядів Ф. М. Достоєвського, варто назвати, наприклад, В. В. Кузьменка [7], В. Лімонченка [9] тощо.

Утім, інтерес вказаних учених до філософсько-правових ідей Ф. М. Достоєвського стосувався у першу чергу ідей, які містяться у відомих романах письменника, таких як «Злочин та кара» [6], «Брати Карамазови» [3], «Біси» [2] тощо, а увага нашого дослідження сфокусована на публіцистично-філософських роздумах Достоєвського, які були ним викладені у «Щоденнику письменника» [4; 5]. Наше дослідження може доповнити напрацьовані раніше теоретичні конструкти філософської спадщини Достоєвського цікавими та новими даними, які ґрунтуються на дослідженні маловивчених у філософсько-правовому аспекті джерел.

Мета нашого дослідження полягає у реконструкції та аналізі філософсько-правових ідей, які були викладені Ф. М. Достоєвським у його публіцистично-філософських творах, та допомагають глибоко розуміти теоретичні проблеми, що пов'язані з осмисленням сутності злочину, покарання, зв'язків між правом та мораллю.

Виклад основного матеріалу. Перш за все необхідно зазначити, що роздуми про сферу права посідали одне з важливих місць у творчості Ф. М. Достоєвського. Як пишуть дослідники, «у творчості письменника спостерігається зростання ролі кримінально-судової проблематики у структурі твору: від периферійного мотиву суду над Горшковим у «Бідних людях» до «книги нарисів» про каторгу і кримінального роману «Прийняті та зневажені» [10, с. 9].

У цього інтересу Ф. М. Достоєвського до правової тематики, звісно, були вагомі причини. По-перше, Достоєвський отримав у молодому віці тяжкий особистий досвід, провівши після засудження за політичними мотивами чо-

тири роки на каторзі. Після цього епізоду його життя він ще неодноразово стикався з судовою системою. По-друге, розквіт творчості Ф. М. Достоєвського відбувся у ті часи, коли у суспільстві жваво обговорювалася реформа судової системи і він, як письменник та публіцист, звісно, брав участь у цьому публічному обговоренні. По-третє, будучи письменником-реалістом, Ф. М. Достоєвський не міг не цікавитися такою важливою стороною суспільного буття як сфера права.

К. В. Онищенко цілком справедливо зазначає, що Ф. М. Достоєвський не йде шляхом авторів детективної літератури, для яких важливі у першу чергу деталі того чи іншого злочину, інтрига тощо [10]. Характерною рисою підходу Ф. М. Достоєвського до розгляду правових аспектів є те, що він осмислює їх всебічно – і не лише у соціальному чи психологічному плані, але й у філософському. Він цікавиться такими глибинними аспектами філософії права, як правова свідомість, взаємозалежність моралі та права, сутність злочину та покарання.

Головна думка Ф. М. Достоєвського у філософсько-правовій площині полягає у тому, що правові відносини не можуть ігнорувати моральні цінності, адже дані цінності – це той ґрунт, на якому правові відносини засновані. Причому, як справедливо зазначає Р. Лаут, Ф. М. Достоєвський не погоджувався визначати мораль як відданість переконанням: «Узгодженість з переконаннями у поведінці є чесністю, а не мораллю» [8, с. 161]. Р. Лаут підкреслює, що, на думку Ф. М. Достоєвського, розум не здатен ефективно розмежувати добро та зло і постійно плутає їх, тому в правових питаннях важливим є так званий «внутрішній досвід», себто морально-релігійне чуття, голосом якого в людині є сумління [8, с. 156–157]. Таким чином, коли голос сумління відмирає в людині, то, по суті, у людини, на думку Ф. М. Достоєвського, не залишається нічого, що могло б бути стримуючим фактором на злочинному шляху.

Розглядаючи альтернативи своїм поглядам щодо зв'язку моралі та права, Ф. М. Достоєвський критикує уявлення про можливість роз'єднання цих сфер. Він не погоджується вважати, що правова сфера суспільства здатна безпроблемним чином існувати окремо від моралі. У своєму «Щоденнику письменника» Ф. М. Достоєвський аналізує випадки, коли у суді виносили вирок з дотриманням юридичних процедур, але цей вирок суперечив правді – маються на увазі ті випадки, коли завдяки яскравим талантам адвоката винувату людину звільняли від відповідальності, чи, навпаки, завдяки надмірній майстерності сторони звинувачення, невинуватий потрапляв за ґрати. Як зазначає О. А. Прибиткова, найстрашніше в цьому, на думку Ф. М. Достоєвського, полягало у тому, що такий неправий суд діє нібито законно, і його вирок вважають цілком нормальним [11]. На переконання Ф. М. Достоєвського, такий неправий суд завдає великої шкоди моралі суспільства, адже насаджує звичку до ігнорування розбіжностей між добром та злом.

Щоб зрозуміти вищезазначений концепт Ф. М. Достоєвського, варто додати до розгляду концепт «принципу суду», який Ф. М. Достоєвський фор-

мулює у своєму «Щоденнику письменника». За його словами, цей принцип полягає в тому, щоб зло було визначено, вказано та прилюдно названо злом [4, с. 518]. Тобто Ф. М. Достоевський вважав, що суд повинен не лише з'ясувати, що саме відбулося у тій чи іншій справі та встановити, як співвідноситься те, що відбулося, з чинними правовими нормами. Ф. М. Достоевський вважає, що суд має певну місію – виявляти зло та публічно артикулювати чи є той або інший вчинок злом, чи ні.

О. А. Прибиткова пише, що, на переконання Ф. М. Достоевського, «життєздатність правових інститутів визначається їх пов'язаністю з моральними устоями суспільства, відчуженість від яких призводить усі правові перетворення до зворотного ефекту, що є руйнівним не лише для права, але й для моралі» [11, с. 126]. У цьому ключі Ф. М. Достоевський критикує сучасну йому адвокатуру. Хоча він неодноразово вказував на випадки, коли адвокати допомогли захистити справді невинуватих від несправедливого вироку, все ж таки мислитель чимало написав про те, що адвокати дуже часто шукають не стільки істину, скільки грошову винагороду і взагалі бажають перемоги у суді за будь-яких умов. Ф. М. Достоевський писав: «Мені здається, що уникнути фальшу та зберегти чесність та сумління адвокату так само важко, як і будь-якій людині досягти райського стану» [4, с. 262].

Ще одним цікавим аспектом філософсько-правового дискурсу Ф. М. Достоевського є увага до теми співчуття народу до злочинців. Він докладно аналізує той факт, що народ дуже часто відчуває до злочинців співчуття, називає їх нещасними. На переконання Ф. М. Достоевського, це пов'язано з укоріненим у народі християнським ставленням до злочину, яке виходить з думки, що злочин завдає шкоди не лише безпосередньо потерпілому, але й самому злочинцю. У той самий час Достоевський наголошує, що наявність цього співчуття зовсім не означає, що злочинців необхідно звільняти від покарання. Він пише: «Уявіть тепер ситуацію, коли сам злочинець, чуючи від народу, що він «нещасний», почне вважати себе тільки нещасним, а не злочинцем. Ось тоді й відкине таке помилкове тлумачення народ і назве його зрадою народної правди та віри» [4, с. 58].

Ф. М. Достоевський недвозначно висловлює свою позицію: «Злочинець, який навіть припинив себе вважати за злочинця – це тварина, це звір» [4, с. 59]. За словами письменника, такий злочинець буде удвічі нещасним, але й удвічі злочинцем. Хоча народ буде співчувати і йому, але не відкине свого переконання, що той є злочинцем – «Ніколи народ, називаючи злочинця «нещасним», не припиняв його вважати злочинцем!» [4, с. 59].

Не згоден Ф. М. Достоевський і з думкою, що недоліки соціального середовища, в якому злочинець перебував до вчинення злочину, виправдовують його злочинні дії. Ф. М. Достоевський вважає, що людина повинна нести повну відповідальність за свої вчинки, яким би не було середовище, де вона жила, адже людина має свободу волі. І знову Ф. М. Достоевський тут спирається на християнські уявлення про те, що людина відповідальна за свої вчинки і має свободу вибору. Р. Лаут пише про цей пункт переконань Ф. М. Дос-

тоєвського таке: «Людина, вирішуючи вільно, як їй поводити себе, повністю розрізняє при цьому добро та зло. Така свобода є, з одного боку, радістю для людини, а з іншої – тягарем та стражданням» [8, с. 150].

Ф. М. Достоевський вважає, що якщо ми будемо вважати середовище виправданням злочинних вчинків, то це призведе до жахливих наслідків – злочин втратить статус забороненого вчинку, злочин будуть вважати чимось на кшталт «благородного протесту проти середовища» [4, с. 56]. На думку Ф. М. Достоевського, «вчення про середовище» є протилежним до християнських ідей. Як він пише, християнство, хоча і визнає тиск середовища, і проголошує необхідність прояву милосердя до усіх, включаючи й злочинців, у той самий час також ставить моральним обов'язком для людини боротьбу із злом. А учення про визначальний вплив соціального середовища в контексті вчинення злочину є нехристиянським, адже воно намагається звільнити людину від її морального обов'язку, спростовує наявність у неї свободи волі, особистості і «доводить до мерзеннішого рабства, яке тільки можна уявити» [4, с. 56].

Ф. М. Достоевський підкреслює, що можна співчувати злочинцю, але не можна називати зло добром «у такій важливій та великій справі» як суд [4, с. 518]. Тут не можна змішувати два різних питання. Перше питання – це визначення, вказування та прилюдне проголошення злочинного вчинку злом. Друге питання – це те, що пов'язано з долею злочинця. Він пише: «Пом'якшення долі злочинця, турбота про виправлення його тощо – це все вже інші питання, вельми глибокі, величезні, але такі, що відрізняються від справи судової, і належать до інших відділів життя суспільства ... А поки в наших судах ці дві різні ідеї змішуються, то виходить іноді казна-що» [4, с. 518].

Ф. М. Достоевський вчить, що злочинець повинен покаятися за вчинений ним злочин. Лише це може зробити тяжкою для його серця можливістю бути злим у подальшому житті [5, с. 401]. Ф. М. Достоевський переконаний у важливості покарання для злочинця, він каже про самоочищення злочинця стражданням. Коли справжнього злочинця звільняють від покарання, це, на думку Достоевського, дуже часто вселяє в нього цинізм та насмішку над правосуддям. На думку мислителя, такі люди не стануть на шлях виправлення. Вони будуть вважати, що можна й іншого разу буде чинити злочин. Покарання, навпаки, здатне, на думку Ф. М. Достоевського, спрямувати частину злочинців до чесного життя: «Буду говорити прямо: строгим покаранням ... ви, може бути, половину б урятували» [4, с. 60]. Таким чином, справжнє співчуття до злочинця, на думку Ф. М. Достоевського, полягає в тому, щоб суд встановив істину та призначив справедливе покарання.

Висновки. У своїх публіцистично-філософських роздумах, що розміщені у «Щоденнику письменника», Ф. М. Достоевський наголошує, що правові відносини не можуть ігнорувати моральні цінності, адже дані цінності – це той ґрунт, на якому вони засновані.

Ф. М. Достоевський критикує уявлення, що правова сфера суспільства

здатна існувати окремо від моралі. Зокрема, він переконаний, що суд, який йде всупереч вимогам моралі, насаджує у суспільстві звичку до ігнорування розбіжностей між добром та злом. Прикладом таких дій всупереч вимогам моралі Ф. М. Достоевський називає ті зусилля деяких адвокатів, які спрямовані не на захист добра перед злом, а на здобування грошей та доведення своєї професійної майстерності будь-яким шляхом.

Ф. М. Достоевський формулює «принцип суду», який, на його думку, полягає в тому, щоб визначати зло, вказувати на нього та прилюдно його називати тим, чим воно є – злом. При цьому Ф. М. Достоевський підкреслює, що зло в будь-якому разі повинно бути названо злом і що неможна змішувати два питання – визначення зла та співчуття до людини, яка скоїла злочин. Якою б не була прекрасною та людиною, котра скоїла злочин – вона скоїла зло, і суд має це зафіксувати, а не закривати очі на сутність її вчинку задля допомоги їй подальшому життю.

Також Ф. М. Достоевський не погоджується з думкою, що недоліки середовища, в якому злочинець перебував до вчинення злочину, виправдовують його злочинні дії. Спираючись на християнські уявлення про природу людини, Ф. М. Достоевський каже, що людина повинна нести повну відповідальність за свої вчинки, адже вона має свободу волі і повинна боротися зі спокусою вчиняти зло.

Аналізуючи поширене серед народу співчуття до злочинців, Ф. М. Достоевський висновує, що воно пов'язано з укоріненим у народі християнським ставленням до злочину, яке виходить з думки, що злочин завдає шкоди не лише безпосередньо потерпілому, але й самому злочинцю. При цьому мислитель підкреслює, що наявність цього співчуття зовсім не означає, що злочинців необхідно звільняти від покарання. Навпаки, на думку Ф. М. Достоевського, покарання допоможе хоча б частині злочинців уникнути цинізму й відчуття вседозволеності, а також усвідомити тяжкість скоєних вчинків, покаятися та утримуватися у подальшому від вчинення зла.

Бібліографічні посилання

1. Днепроvская И. В. Духовно-нравственный смысл права в русской идеалистической философии второй половины XIX века : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филос. наук : спец. «История философии» / И. В. Днепроvская. – СПб., 2011.
2. Достоевский Ф. М. Бесы / Ф. М. Достоевский. – М. : Азбука, 2015.
3. Достоевский Ф. М. Братья Карамазовы / Ф. М. Достоевский. – М. : Азбука, 2011.
4. Достоевский Ф. М. Дневник писателя : в 2-х т. / Ф. М. Достоевский. – М. : Книжный Клуб 36.6, 2011. – Т. 1 [1873 и 1876 гг.].
5. Достоевский Ф. М. Дневник писателя : в 2-х т. / Ф. М. Достоевский. – М. : Книжный Клуб 36.6, 2011. – Т. 2 [1877, 1880 и 1881 гг.].
6. Достоевский Ф. М. Преступление и наказание / Ф. М. Достоевский. – М. : АСТ, 2008.
7. Кузьменко В. В. Онтология философско-правовой концепции Ф. М. Достоевского / В. В. Кузьменко // Гілея : науковий вісник. – 2013. – № 72. – С. 633–638.
8. Лаут Р. Философия Достоевского в систематическом изложении / Р. Лаут ; пер. с нем. И. С. Андреевой. – М. : Республика, 1996.
9. Лімонченко В. Ф. М. Достоевський та філософія російського Срібного віку // Фі-

лософські науки. – 2009. – № 636 [28]. – С. 83–87.

10. Онищенко Е. В. Сущность социально-философских идей Ф. М. Достоевского : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук : спец. «Социальная философия» / Е. В. Онищенко. – М., 2006.

11. Прибыткова Е. А. Ф. М. Достоевский как родоначальник религиозно-нравственной традиции в русской философии права / Е. А. Прибыткова // Соловьёвские исследования. – 2013. – Вып. 1(37). – С. 123–139.

12. Carter S. K. The Political and Social Thought of F.M. Dostoevsky / Stephen Kirby Carter. – London : Routledge, 2014.

13. Harris J. Ivan's Immortality: Christian Apologetics, Dostoevsky, and the Metaphysics of War / J. Harris // International Journal of Religion & Spirituality in Society. – 2013. – Vol. 2. – Issue 2. – P. 23–34.

14. Phillips J. Dostoevsky and Philosophising / J. Phillips // The Dostoevsky Journal. – 2013. – Vol. 14. – Issue 1. – P. I–VI.

Несправа Н. В. Философско-правовые идеи Ф. М. Достоевского. На основании анализа публицистически-философских произведений Ф. М. Достоевского реконструированы философско-правовые взгляды данного мыслителя относительно сущности преступления и наказания, а также взаимосвязи между правовыми отношениями и моральными ценностями. Проанализирован сформулированный Ф. М. Достоевским «принцип суда». Рассмотрена критика Ф. М. Достоевским недостатков института адвокатуры, а также представлений об оправдании преступных действий негативным влиянием социальной среды.

Ключевые слова: философия права, Достоевский, преступление, наказание, суд.

Nesprava M. V. Fyodor Dostoevsky's ideas in the sphere of philosophy of law. Our paper analyzes the ideas in the sphere of philosophy of law, which Fyodor Dostoevsky expressed in 'Writer diary' and other his writings. In particular, we reconstruct Dostoevsky's ideas about the nature of crime, punishment and about the connections between legal relations and moral values.

Also we addressed Dostoevsky's criticism about weak points of people who practice law. We show that according to Dostoevsky the legal relations cannot ignore the moral values, because these values are the ground on which legal relations are based. He criticized the idea that the legal sphere of society can exist out of morality. For example, Dostoevsky believed that the unjust court implants in the society a habit of ignoring the differences between the good and evil.

Moreover, we analyzed 'principles of court', that were formulated by F. Dostoevsky. The thinker believed that the mission of the court is to identify evil, point to it and publicly call it by its true name. He stressed that the evil should be called 'evil' and that the court mustn't confuse the identifying of evil with the compassion for the person who committed the crime.

Dostoevsky emphasized that the court should not turn a blind eye to evil. We argue that Dostoevsky also disagreed with the idea that disadvantages of social environment can justify criminal acts. Based on the Christian understanding of the human nature, Dostoevsky pointed out that a person should bear full responsibility for his actions, because he has a free will and must fight the temptation to commit evil.

Analyzing the phenomenon of compassion for criminals, Dostoevsky concluded that it is based on the Christian ideas that a crime is not only harm to the victim, but also to the criminal. This thinker emphasized that the compassion does not mean that criminals should be exempt from punishment. According to Dostoevsky, punishment will help criminals to refrain from committing evil in future because punishment will help them to avoid cynicism and the idea of permissiveness as well as to realize the severity of their actions.

Keywords: philosophy of law, Dostoyevsky, crime, punishment, court.

Надійшла до редакції 25.10.2016

Нестерович В.Ф.

доктор юридичних наук, доцент
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

УДК 342.572

ЛЕГІТИМАЦІЯ НАРОДНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ В УКРАЇНІ

Розкрито питання легітимації народної законодавчої ініціативи в Україні. Вказано, що конституційно-правове регулювання народної законодавчої ініціативи спрямоване на створення умов щодо свідомого прийняття самими виборцями законодавчих актів. На сьогодні народна законодавча ініціатива є важливою конституційно-правовою формою безпосередньої демократії, при цьому не замінюючи у жодному разі її представницьких форм. Зроблено висновок, що вихідною точкою у легітимації народної законодавчої ініціативи в Україні повинно стати її закріплення у Конституції України, що значно посилить гарантованість та ефективність цієї форми безпосередньої демократії.

Ключові слова: легітимація, народна законодавча ініціатива, безпосередня демократія, Україна.

Постановка проблеми. Народна законодавча ініціатива є досить новою формою безпосереднього народовладдя, оскільки як радянське, так і українське законодавство до прийняття Конституції України не передбачало безпосередньої участі громадян у законодавчому процесі. Вони мали лише право звертатися до органів публічної влади з пропозиціями та зверненнями, які не передбачали обов'язок цих органів розглянути законопроект та прийняти стосовно нього відповідне рішення [1, с. 142–143]. З прийняттям Конституції України було створено передумови для народної законодавчої ініціативи, утім, її реалізація нині видається дещо проблематичною. Справа у тому, що відповідно до статті 93 чинної Конституції України, право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України і Кабінету Міністрів України. У свою чергу, пункт 3 частини 1 статті 85 Конституції визначає, що до повноважень Верховної Ради України належить прийняття законів. Варто також вказати, що у статті 75 Конституції України парламент визначається єдиним органом законодавчої влади [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема легітимації народної законодавчої ініціативи в Україні знайшла своє відображення у працях таких вчених: Є. Бусол, І. Жаровська, О. Мудра, В. Погорілко, В. Федоренко, В. Шаповал, П. Шляхтун тощо. Аналіз праць вітчизняних вчених щодо легітимації народної законодавчої ініціативи в

Україні дозволяє стверджувати, що дослідження цієї проблеми є досить новим науковим напрямом у вітчизняній юридичній науці щодо вивчення форм безпосередньої демократії. У зв'язку з цим багато питань легітимації народної законодавчої ініціативи в Україні залишилися поза увагою українських вчених та потребують свого ґрунтовного наукового дослідження.

Метою цієї статті є розкриття можливості легітимації народної законодавчої ініціативи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конституція України, хоч прямо і не містить терміна «народна законодавча ініціатива», утім, містить цілу низку норм, які дозволяють її здійснення в Україні. Зокрема, Конституція України чітко визначає, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 5); громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах (ч. 1 ст. 38); народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії (ст. 69); всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області (ч. 2 ст. 72); референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії (ст. 74).

У зв'язку з цим у вітчизняній науці конституційного права неодноразово було висловлено пропозиції щодо розширення кола суб'єктів права законодавчої ініціативи, які визначені в Конституції України. До їх числа, згідно з ч. 1 ст. 93 Конституції України, належать Президент України, народні депутати України та Кабінет Міністрів України. Тому у суспільстві все частіше порушується питання про надання права законодавчої ініціативи Українському народові. Більше того, удосконалення таких механізмів прямої демократії, як право громадян на всеукраїнському референдумі ухвалювати закони України та вносити до них зміни, було визначено декількома Президентами України одним з основних напрямів подальшого конституційного реформування [3, с. 17].

Порушення питання легітимації інституту народної законодавчої ініціативи у вітчизняному політикумі сприяло активізації обговорення цього питання і в академічних колах. Так, на переконання українського вченого І. Жаровської, доцільно включити народну законодавчу ініціативу у нову редакцію Конституції України, що дозволить народові безпосередньо впливати на законотворчий процес у державі та подолає стереотип закритої влади [4, с. 29]. Постановка питання про народну законодавчу ініціативу під таким кутом зору обумовлена насамперед тим, що для належної реалізації народної законодавчої ініціативи її слід прямо передбачити у тексті Конституції України.

Крім того, Конституційний Суд України у рішенні від 16 квітня 2008 р. № 6-рп/2008 у справі про прийняття Конституції та законів України на рефе-

рендумі дійшов висновку, що за змістом статей 5, 72, 74 Конституції України народ, як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, здійснюючи своє волевиявлення через референдум, може в порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України, приймати закони, вносити зміни до чинних законів, скасовувати їх (крім законів з питань податків, бюджету, амністії) [5]. За цього, положення статті 75 Конституції України, за яким єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України, не означає, що народ безпосередньо на референдумі не може приймати закони, оскільки саме народ, відповідно до статті 5 Конституції України, є єдиним джерелом влади в Україні [2].

Свою правову позицію Конституційний Суд України виклав у рішенні від 14 грудня 2000 р. № 15-рп/2000 у справі про порядок виконання рішень Конституційного Суду України, в якому констатував, що Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні. Це означає, що право приймати закони, вносити до них зміни у разі, коли воно не здійснюється безпосередньо народом (статті 5, 38, 69, 72 Конституції України), належить виключно Верховній Раді України (пункт 3 частини 1 статті 85 Конституції України) і не може передаватися іншим органам чи посадовим особам» (абзац другий пункту 3 мотивувальної частини) [5].

У цьому контексті слід зазначити, що у конституційному праві немає принципової різниці між законами, які були прийняті у порядку народної законодавчої ініціативи безпосередньо виборцями на референдумі та законами, які були прийняті парламентом [6, с. 69–70]. Народ за демократичного конституційно-правового режиму визначається єдиним джерелом влади у державі, який може здійснювати її через різні конституційні форми. Винятком з цього правила не стала і Конституція України, де у частині 2 статті 5 вказано на народ як єдине джерело влади у нашій країні [2]. Однак задекларувати принцип безпосереднього народовладдя, як свідчить сучасний конституційно-правовий досвід, є недостатнім. Не менш важливим є визначення ефективних конституційно-правових засобів, які необхідні для здійснення самим народом безпосередньої законодавчої влади, якщо у цьому виникає нагальна потреба. Крім того, як свідчить досвід країн, де народна законодавча ініціатива конституційована, виборці намагаються внести у порядку народної законодавчої ініціативи саме ті питання, від вирішення яких народні обранці намагаються ухилитися [7, с. 205–206].

Стосовно України, то за всю історію її незалежності на всеукраїнському референдумі поки що не було прийнято жодного закону. Така ситуація, вказано у Доповіді Комісії з питань здійснення народовладдя, щодо розуміння і реалізації конституційних положень, скоріш за все, пояснюється не стільки низькою активністю громадян, як тим, що здійснення народовладдя у формах безпосередньої демократії виглядає у Конституції надзвичайно обмеженим, і це пояснюється стриманим ставленням органів публічної влади у центрі і на місцях до волевиявлення народних мас у проявах народної ініціативи [8]. Ще однією перепорою до механізму реалізації народної законодавчої ініціативи в

Україні, зокрема через проведення законодавчого референдуму, слід назвати ускладнену процедуру проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою у частині встановлення досить великої кількості громадян, які сукупно є суб'єктом референдумної народної ініціативи. Так, частина 2 статті 72 Конституції України встановлює, що всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як 3 мільйонів громадян України, які мають право голосу. При цьому необхідно, щоб підписи щодо призначення референдуму було зібрано не менш ніж у двох третинах областей і не менш як по 100 тисяч підписів у кожній області [2].

Якщо звернутися з цього питання до європейської практики, то у конституційному законодавстві країн-членів Європейського Союзу встановлено значно менші вимоги до кількості громадян, котрі можуть ініціювати проголошення референдуму. У Нідерландах необхідна кількість складає 600 тисяч підписів, в Італії – 500 тисяч, у Словаччині – 350 тисяч, у Литві – 300 тисяч, у Португалії – 75 тисяч, у Словенії – 40 тисяч [9, с. 81–82]. Обґрунтованою у даному разі є думка експертів Національного інституту стратегічних досліджень, які зазначають, що в Україні законопроект на розгляд парламенту може бути внесений на вимогу не менше як 80 тисяч виборців. Саме така кількість виборців, які можуть висунути народну законодавчу ініціативу, є співмірною з кількістю виборців, достатньою для обрання суб'єкта права законодавчої ініціативи – народного депутата України в одномандатному виборчому окрузі [10].

Цікаву модель інституту народної законодавчої ініціативи запропоновано у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради у 2013 році, де запропоновано при подальшій роботі над оновленням Конституції України розглянути можливість уточнення положень розділів III «Вибори. Референдум» та IV «Верховна Рада України». Зокрема, висловлено пропозицію, що народна законодавча ініціатива реалізується у спосіб внесення постановою розробленого законопроекту на розгляд Верховної Ради або всеукраїнського референдуму. При цьому законопроект на розгляд Парламенту може бути внесений на вимогу не менше 80 тисяч виборців (що є співмірним із кількістю виборців, достатньою для обрання народного депутата України (суб'єкта законодавчої ініціативи) в одномандатному виборчому окрузі). Закони, ухвалені на всеукраїнському референдумі, можна змінювати за звичайною парламентською процедурою не раніше ніж за п'ять років або конституційною більшістю Верховної Ради наступного скликання [11, с. 199].

Наразі питання легітимації народної законодавчої ініціативи в Україні частково було вирішено прийняттям Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI. Зокрема, цим Законом передбачено порядок проведення законодавчого референдуму, який здійснюється щодо прийняття чи скасування закону України або внесення змін до чинного закону України. Через всеукраїнський референдум за народною ініціативою Український народ, як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, здійснюючи своє волевиявлення, може в порядку, який визначено

Конституцією України та цим Законом, приймати закони України (вносити до них зміни), крім законів, прийняття яких на референдумі не допускається згідно з Конституцією України, скасовувати закони України, визнавати закони України такими, що втратили чинність, чи визнавати нечинними закони або окремі їх положення. При цьому Закон України, схвалений на всеукраїнському референдумі, набирає чинності з дня оголошення Центральною виборчою комісією результатів всеукраїнського референдуму, окрім випадків, коли дата набрання чинності таким Законом прямо передбачена положенням цього Закону [12].

Однак, на наше переконання, вихідною точкою у легітимації народної законодавчої ініціативи в Україні повинно все-таки стати її закріплення у Конституції України, що значно посилить гарантованість та ефективність цієї форми безпосередньої демократії. Тому часткове врегулювання питання народної законодавчої ініціативи у Законі України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. шляхом визначення процедури прийняття на всеукраїнському референдумі законів України, видається дещо передчасним до внесення відповідних змін до Конституції України. Обов'язкове закріплення народної законодавчої ініціативи в Конституції України обумовлено також питанням легітимності майбутніх законів, ухвалених на всеукраїнському референдумі. Із високою долею імовірності, вказують експерти Національного інституту стратегічних досліджень, можна стверджувати, що закони, прийняті відповідно до норм вказаного Закону України, у подальшому можуть бути визнані Конституційним Судом України неконституційними у зв'язку з порушенням конституційної процедури їх розгляду та прийняття [10].

Тому в основі алгоритму легітимації народної законодавчої ініціативи повинен лежати основоположний принцип вітчизняної доктрини конституційного права – верховенство Конституції України, який полягає в її пріоритетному та визначальному становищі у системі національного законодавства та вищій юридичній силі Конституції стосовно усіх інших правових актів. Зокрема, відповідно до частини 2 статті 8 Конституції України, вона має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [2]. Крім того, конституційне закріплення народної законодавчої ініціативи буде сприяти її утвердженню як однієї з важливих форм безпосередньої демократії в Україні.

Водночас, попри вище висвітлені пропозиції щодо легітимації народної законодавчої ініціативи в Україні, це питання у вітчизняній науці конституційного права підтримується не усіма вченими. Так, О. Мудра вважає, що перш ніж легітимізувати народну законодавчу ініціативу в Україні, слід відпрацювати саму процедуру її здійснення, яка має деякі особливості. Можливо, це станеться в майбутньому, після створення необхідних організаційно-правових передумов, а нині це передчасно [13, с. 4]. Вказана позиція є дещо дискусійною, оскільки саме конституційно-правове визначення народної законодавчої ініціативи у чинному законодавстві повинно стати алгоритмом практичного відпрацювання процедури її здійснення, що, у свою чергу, ство-

рить необхідні організаційно-правові передумови для утвердження цієї форми безпосередньої демократії в Україні.

Аргументом «проти» легітимації народної законодавчої ініціативи, на думку П. Шляхтуна, є використання народної законодавчої ініціативи як засобу політичного маніпулювання та тиску на парламент. Крім того, вона вважається малоефективним засобом демократії і на практиці застосовується рідко [14, с. 273]. Постановка питання щодо малоефективності народної законодавчої ініціативи як форми безпосередньої демократії в Україні, на наш погляд, є неоднозначним. Ефективність народної законодавчої ініціативи насамперед залежить від національних політичних та правових традицій кожної країни, про що красномовно свідчить зарубіжний конституційно-правовий досвід її застосування.

Якщо взяти за приклад Італію, то загалом у цій країні народна законодавча ініціатива застосовується рідко і вважається малоефективною як форма безпосередньої демократії. Про це наочно свідчать дані про її використання народом – з часу набуття чинності Конституції Італії 1947 р. у такому порядку було прийнято лише один закон. При цьому в Італії щорічно приймається парламентом у середньому близько 300 законів. Водночас, якщо звернутися до статистики внесених народних законодавчих ініціатив в інших державах, то ефективність цієї форми безпосередньої демократії буде на порядок вищою. Зокрема, у тих штатах США, конституції яких передбачають народну законодавчу ініціативу, а також у Швейцарії та її кантонах, громадяни досить часто користуються наданим їм конституційним правом. У Швейцарії громадянами цієї країни у період з 1891 по 2000 рр. на федеральному рівні було висунуто 236 законодавчих ініціатив, з яких 127 було винесено на голосування, а 12 з них було прийнято. При цьому впродовж трьох останніх десятиріч спостерігається збільшення кількості висунутих народних законодавчих ініціатив. У 1971–1980 рр. їх було 40, у 1981–1999 рр. – 45, у 1991–2000 рр. – 53 ініціативи [15, с. 208].

Стосовно США, то відомі численні випадки, коли за час проведення однієї виборчої кампанії виборцями було подано до 50 народних законодавчих ініціатив [16, с. 53]. Тому цілком закономірно, що народна правотворча ініціатива у США вже давно стала вагомим фактором участі виборців у законотворчому процесі на рівні штатів. Показовим є той факт, що у Каліфорнії витрати на народні правотворчі ініціативи у 1988 та 1990 рр. перевищили фінансові вкладення у лобістську діяльність, з усіх законопроектів, які були подані до законодавчого органу штату [15, с. 208].

Наведений вище прогресивний досвід конституювання народної законодавчої ініціативи у Швейцарії та США яскраво засвідчує, що за умови чіткого визначення процедури її реалізації у законодавстві, народна законодавча ініціатива є надзвичайно затребуваною з боку виборців як форма безпосередньої демократії. У зв'язку з цим багато демократичних країн взяли за приклад швейцарський та американський досвід з метою посилення національних демократій за рахунок легітимації народної законодавчої ініціативи. Остеронь

цієї тенденції не повинна пройти й Україна, демократичний поступ якої нагально потребує впровадження інститутів взаємодії державної влади та народу на кшталт народної законодавчої ініціативи.

Висновки. Конституційно-правове регулювання народної законодавчої ініціативи спрямоване на створення умов щодо свідомого прийняття самими виборцями законодавчих актів. За даних обставин, народна законодавча ініціатива є важливою конституційно-правовою формою безпосередньої демократії, при цьому не замінюючи у жодному разі її представницьких форм. Народна законодавча ініціатива може змістовно доповнити законопроектну діяльність органів державної влади України, не виключаючи при цьому ймовірний конфронтаційний характер у деяких випадках взаємодії влади та народу у процесі прийняття законодавчих актів. Це, у свою чергу, потребує вироблення зваженого та обґрунтованого підходу до легітимації народної законодавчої ініціативи в Україні, враховуючи усі аргументи «за» та «проти» її запровадження у нашій державі.

Бібліографічні посилання

1. Погорілко В.Ф. Референдне право України : навч. посібник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – К., 2006.
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2012.
4. Жаровська І.М. Інститут народної ініціативи – шлях формування відкритої влади / І.М. Жаровська // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – № 3. – С. 23-30.
5. Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 у справі про прийняття Конституції та законів України на референдумі // Офіційний вісник України. – 2008. – № 32. – Ст. 1056.
6. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / В.М. Шаповал. – К., 1997.
7. Moore J.L. Elections A to Z / J.L. Moore. – Washington, D.C.: Congressional Quarterly Inc., 1999.
8. Доповідь Комісії з питань здійснення народовладдя Конституційної Асамблеї щодо розуміння і реалізації конституційних положень «влада народу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/25762.html>.
9. Референдуми в Європейському Союзі / О.Д. Чебаненко, О.Ю. Грищук, Н.В. Колодяжна та ін. ; за ред. Д.С. Ковриженка. – К., 2007.
10. Народна законодавча ініціатива як форма безпосередньої демократії: доцільність запровадження в Україні: Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1027/>.
11. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2013.
12. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листопада 2012 року № 5475-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 92. – Ст. 3729.
13. Мудра О.М. Конституційний статус суб'єктів права законодавчої ініціативи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / О.М. Мудра. – К., 2003.
14. Шляхтун П.П. Конституційне право : словник термінів / П.П. Шляхтун. – К.,

2005.

15. Руденко В.Н. Прямая демократия: модели правления, конституционно-правовые институты / В.Н. Руденко. – Екатеринбург, 2003.

16. Зиммерман Дж. Прямая демократия в Соединенных Штатах Америки: опыт и проблемы / Дж. Зиммерман // Вестник Московского гос. ун-та. – Серия 11. – Право. – 1991. – № 5. – С. 47-55.

17. Народна Конституція: обговорюємо проект Конституції Президента України Віктора Ющенка (вересень, 2009) / В.А. Ющенко; Гол. служба інформ. політики Секретаріату Президента України. – К., 2009.

Нестерович В.Ф. Легитимация народной законодательной инициативы в Украине. Освещен вопрос легитимации народной законодательной инициативы в Украине. Указано, что конституционно-правовое регулирование народной законодательной инициативы направлено на создание условий для сознательного принятия самими избирателями законодательных актов. На сегодня народная законодательная инициатива является важной конституционно-правовой формой непосредственной демократии, при этом не заменяя ни в коем случае ее представительских форм. Сделан вывод, что исходной точкой в легитимации народной законодательной инициативы в Украине должно стать ее закрепление в Конституции Украины, что значительно усилит гарантированность и эффективность этой формы непосредственной демократии.

Ключевые слова: *легитимация, народная законодательная инициатива, непосредственная демократия, Украина.*

Nesterovych V.F. The legitimization of people's legislative initiative in Ukraine. The article deals with the question of legitimation of people's legislative initiative in Ukraine. Indicated that the constitutional and legal regulation of people's legislative initiative aimed at creating conditions for a conscious decision by voters during the law-making process. Today, people's legislative initiative is an important constitutional and legal form of direct democracy, without replacing in any way representative of its forms. It is concluded that the starting point in legitimizing people's legislative initiative in Ukraine should become fixed in the Constitution of Ukraine, which significantly strengthen the assurance and effectiveness of this form of direct democracy.

The legitimization of people's legislative initiative in Ukraine is bases on constitutional principle that the people are the bearers of sovereignty and the only source of power in Ukraine. The people exercise power directly and through bodies of state power and bodies of local self-government. Specifies that the Constitution of Ukraine allows for realization of people's legislative initiatives in Ukraine. According to the Articles 69, 72 and 74 of the Constitution of Ukraine the expression of the will of the people is exercised through elections, referendum and other forms of direct democracy. An All-Ukrainian referendum is called on people's initiative on the request of no less than three million citizens of Ukraine who have the right to vote, on the condition that the signatures in favour of designating the referendum have been collected in no less than two-thirds of the oblasts, with no less than 100 000 signatures in each oblast. A referendum shall not be permitted in regard to draft laws on issues of taxes, the budget and amnesty.

The article states that people's legislative initiative is a relatively new form of direct democracy, as both the Soviet and Ukrainian legislation until the adoption of the Constitution of Ukraine did not provide for direct participation of citizens in the legislative process. Citizens had only the right to apply to public authorities with suggestions and appeals which did not include the obligation of the authorities to consider the bill and take the appropriate decisions concerning it.

Keywords: *legitimacy, people's legislative initiative, direct democracy, Ukraine.*

Надійшла до редакції 14.11.2016

Голобутовський Р.З.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський окружний
адміністративний суд)
УДК 340.142 : 32.019.5

ВЗАЄМОДІЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто питання взаємодії судової влади з громадськістю. Розкрито роль та значення суспільної участі для максимальної ефективності функціонування судової влади, підвищення її стандартів, удосконалення різних механізмів народовладдя. Визначено перспективні напрями ефективної взаємодії судової влади з громадськістю.

***Ключові слова:** взаємодія, судова влада, громадськість, демократична держава, громадський контроль.*

Постановка проблеми. Обов'язковим елементом діяльності усіх органів державної влади є їх взаємодія з громадськістю. Становлення України як демократичної правової держави актуалізує питання транспарентної діяльності органів державної влади, взаємовигідного партнерства та залучення громадськості до реалізації, зокрема, судової влади.

Нині як у нашій державі, так і в інших країнах світу, що обрали демократичний шлях розвитку, важливе значення має не лише офіційне, а й реальне визнання ролі громадськості для становлення відкритої держави. Саме суспільна участь дозволяє домогтися максимальної ефективності функціонування судової влади, підвищення її стандартів, удосконалення різних механізмів народовладдя.

Дослідження проблематики взаємодії судової влади з громадськістю має важливе теоретико-прикладне значення для розвитку відкритої держави та громадянського суспільства в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Різні аспекти взаємодії судової влади з громадськістю розглядали у своїх роботах О. Андрійко, В. Бринцев, В. Бевзенко, Ю. Битяк, В. Бойко, М. Вільгушинський, І. Голосніченко, Ю. Грошевой, В. Долежан, П. Каблак, С. Ківалов, В. Колпаков, А. Комзюк, Б. Кормич, В. Косарев, Д. Лук'янець, І. Марочкін, Р. Мельник, Л. Наливайко, О. Петришин, С. Прилуцький, Д. Притика, А. Селіванов, М. Смокович, А. Стрижак, Ю. Шемшученко та ін. Вказаними науковцями зроблено вагомий внесок у вивчення тематики взаємодії судової влади з громадськістю, однак нинішній стан її дослідження визначається певною концептуальною невпорядкованістю.

Виклад основного матеріалу. Важливою компонентою організації вла-

ди у державі є судова влада. Вона діє на засадах незалежності та відокремленості. Самостійність судів і незалежність суддів є гарантією захисту прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, а також інтересів суспільства й держави [1, с. 9]. Суду належить визначальна роль у забезпеченні та реалізації принципу верховенства права у сучасній державі [2, с. 154–184]. Разом із тим нині одним із найбільш важливих завдань органів судової влади вважається проблема налагодження взаємодії судової влади з громадськістю, вирішення якої сприятиме відновленню довіри громадськості до суду.

Довіра громадян – особливе джерело сили судової влади й одночасно показник її ефективності. Влада, що не має підтримки населення, якій не довіряють люди, не життєздатна. Збереження такого стану справ призводить до підвищення соціальної напруги в суспільстві. Тож зміцнення авторитету суду сприятиме досягненню суспільного визнання цього інституту, що виявлятиметься в довірі до нього суспільства [3, с. 25].

Відповідно до положень Конституції України, народ, що становить зміст категорії «громадськість», має право брати активну участь у реалізації державної влади, зокрема й влади, яку реалізують суди загальної юрисдикції. Форми такої участі, якщо виходити зі змісту зазначених конституційних положень, необмежені. Тож громадськість може брати участь у реалізації судової влади у будь-який спосіб, за винятком тих, що прямо заборонені законом. Це є надзвичайно важливим для налагодження дієвих, результативних та ефективних взаємовідносин між судами та громадськістю, що надає змогу вивільнити свідомість насамперед представників судової влади від штучних обмежень та побоювань, що стають на заваді відкритості та прозорості судової влади (судів) [4; 5, с. 250].

Сучасне суспільство є суспільством комунікації. Будь-яка діяльність у суспільстві будується на основі комунікації, тобто обміну інформацією [6, с. 5]. Так, діалог із громадськістю виступає базовим інструментом, за допомогою якого можна створити умови для вільного й конструктивного обміну інформацією у суспільстві, а, відтак, і впливати на процес створення та реалізації державної політики [6, с. 93]. Мета діалогу між судовою владою та громадськістю має бути сформульована таким чином, аби чітко визначати перспективи розвитку, а відповідно до цього, втілюватися у формі конкретних завдань і зобов'язань – виконання яких можна й потрібно оцінювати.

На сучасному етапі серед проблем, які уповільнюють процес демократизації судової системи в Україні, слід виокремити такі: 1) однією з головних перешкод на шляху підвищення рівня демократизму є свого роду розрив між громадянами (громадянським суспільством) та державною владою, у тому числі судовою. Суттєву небезпеку становить подальше відчуження у розробці державної політики, що підриває саму основу демократії та демократичного врядування, оскільки механізм державного управління (одним з елементів якого є й суди загальної юрисдикції) починає діяти незалежно від тих об'єктивних потреб, інтересів і прагнень суспільства. Достатньою буде наявність постійно-

го діалогу з найбільш активними представниками суспільства, правозахисними організаціями, науковцями, які повною мірою здатні репрезентувати громадянське суспільство перед судовою владою; 2) недостатній рівень залучення громадськості до формування та реалізації державної політики призводить до поступового прискорення процесів делегітимізації державної влади, оскільки влада, що не діє в інтересах суспільства, влада, яка не спирається на громадську думку, апріорі не може бути легітимною; 3) незалученість громадськості до формування державної політики спричиняє чимало невідповідностей у діях суб'єктів механізму державного управління [5, с. 250; 8, с. 675–683]. Відповідно, перед судовою владою постає складне завдання, пов'язане не лише з переформатуванням відносин із громадськістю, але й переведенням їх у площину реальної та ефективної співпраці та взаємодії.

Взаємодія є однією із основних категорій філософії, що відображає процеси впливу різноманітних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і зміну стану або взаємоперехід, а також породження одним суб'єктом іншого. Під такою взаємодією розуміється динамічний зв'язок між суб'єктами [9, с. 57; 10, с. 704; 11, с. 448]. Взаємодія – одночасне або систематичне об'єднання сил, засобів та методів судової влади з громадськістю для виконання суспільно важливих завдань.

У контексті значення громадськості в організації та функціонуванні судів важливо згадати про те, що внаслідок взаємовідносин між названими суб'єктами виникають різноманітні інформаційні зв'язки, важливі як для судової влади, так і для громадськості. Формування зв'язків із громадськістю в органах державної влади у цілому та судової влади зокрема в Україні зумовлений вступом світової спільноти в нову фазу розвитку – інформаційне суспільство. Нині інформаційна сфера є одним із найважливіших засобів формування відкритості судової влади.

Взаємодія включає різні елементи: соціальний, матеріальний, організаційний, адміністративний, інформаційний та ін. Під інформаційною взаємодією можна розуміти спільну участь та взаємний зв'язок органів, організацій, працівників, підрозділів у процесі обміну сукупністю знань, відомостей, повідомлень, що формуються і відтворюються у суспільстві та використовуються індивідами, групами, організаціями, класами, різними соціальними інститутами для регулювання соціальної взаємодії, суспільних відносин, а також відносин між людьми [12, с. 259]. Перетворення державно-суспільних відносин у бік їх транспарентності та ефективності неможливе без здійснення належного контролю за діяльністю органів судової влади, проведення регулярних та оперативних контрольних заходів з боку об'єднань громадян, ініціативних груп та ін. Інформаційна взаємодія є важливим засобом громадського контролю.

В аспекті розглядуваної тематики важливою є діяльність засобів масової інформації. Мас-медіа є суттєвою складовою громадянського суспільства, які здійснюють діалог громадян, суспільства і держави, а також розглядаються як інструмент відкритості, гласності, прозорості публічної сфери та грома-

дянського суспільства [13, с. 13]. ЗМІ – головний суб'єкт в інформаційному просторі, що впливає на активізацію процесу функціонування і впливу на розвиток відкритого суспільства та правової держави. Для налагодження консультування, так само як і інших форм взаємодії, необхідним є чітке визначення процедур і механізмів реалізації, вимог до організації процесів взаємодії між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Важливою умовою ефективності взаємодії є готовність і зацікавленість обох суб'єктів у цьому процесі [12, с. 140]. Відповідно, взаємодія судової влади з громадськістю може відбуватися через різні форми громадського контролю. Однак на сучасному етапі розвитку Української держави актуалізуються питання системного, своєчасного та неупередженого інформування громадськості про діяльність судової влади. Одними із найважливіших механізмів громадянського суспільства виступають засоби масової інформації: радіомовлення, Інтернет, телебачення, що надають громадянам можливість брати участь у діалозі у тій самій публічній сфері, яка необхідна демократичному суспільству.

Сьогодні як форма, так і зміст взаємодії органів судової влади і ЗМІ мають низку проблем. Так, незважаючи на ряд розроблених заходів щодо забезпечення інформаційної відкритості правосуддя й беззаперечні результати, існують деякі проблеми, що ускладнюють ефективну взаємодію судів зі ЗМІ, та вимагають якнайшвидшого рішення, пошуку нових підходів, детального аналізу існуючого стану речей і безперервної роботи в цьому напрямі.

Мова йде, з одного боку, про відсутність чітко регламентованого чинним законодавством порядку взаємодії органів судової влади і ЗМІ, що стає причиною виникнення конфліктних ситуацій при визначенні в кожному конкретному випадку можливості ознайомлення із винесеними рішеннями, проведення фото- і відеозйомки, отримання коментарів від судді щодо справи, яку він розглядав, відсутність будь-яких знань і уявлень про роботу журналіста як у суддів, так і у самих прес-секретарів, з іншого – про некомпетентність журналістів в елементарних правових питаннях. Так, науковці наголошують, що не усі представники мас-медіа, які опубліковують статті, присвячені проблемам здійснення правосуддя, володіють необхідною кваліфікацією, професійною культурою і коректністю, що призводить до поширення недостовірної та необ'єктивної інформації про діяльність органів судової влади та негативно впливає на розвиток України як відкритої держави. Ці проблеми потребують ретельного аналізу і прийняття рішень, спрямованих на вдосконалення спільної діяльності ЗМІ та органів судової влади.

З метою оптимізації взаємодії судів зі ЗМІ необхідно розробити систему заходів, зокрема: розробка регламенту поведінки суддів та представників мас-медіа; проведення систематичних навчальних і консультаційних семінарів, з журналістами і суддями, бажано спільних; розробка методичних рекомендацій щодо реалізації доступу до інформації про діяльність судів для суддів, прес-секретарів судів, журналістів; регулярне навчання прес-секретарів та співробітників служби суду зі зв'язків із громадськістю та зі ЗМІ тощо.

Робота стане більш ефективною лише за умови, коли органи судової влади отримуватимуть повну інформацію про суспільну думку [14, с. 5]. Спираючись на службу суду зі зв'язків з громадськістю, судова влада всебічно забезпечує планомірну, систематичну та репрезентативну інформаційно-комунікативну діяльність, що характеризує ефективність реалізації судової влади.

Для формування відкритої та прозорої судової системи вагомою складовою є впровадження нової культури серед представників судової влади, адже судді та працівники апарату суду мають усвідомлювати власну відповідальність за становлення демократичної держави в Україні. Це зумовлює забезпечення належної компетентності суб'єктів судової влади щодо налагодження системного партнерства із громадськістю у ході створення та реалізації судової влади, що передбачає існування таких основних аспектів: нормативно-правове підґрунтя; механізми залучення громадян до процесу формування та реалізації судової влади; механізми здійснення роз'яснювальної роботи щодо змісту, цілей та шляхів реалізації судової влади; технології інформування громадськості та налагодження взаємодії із засобами масової інформації тощо.

Висновки. Підводячи підсумки, слід наголосити, що судова реформа в Україні актуалізує необхідність вироблення системи механізмів партнерства судової влади і громадськості, підвищення результативності діяльності судової влади. Прийняття низки нормативно-правових актів свідчить про розширення правової бази у сфері співпраці органів судової влади й громадськості, ведення системного діалогу між вказаними суб'єктами, створення умов для повноцінної участі громадян у реалізації правосуддя. У перспективі ефективна взаємодія судової влади та громадськості передбачає реалізацію певних заходів як з боку органів державної влади, так і громадськості: підвищення рівня прозорості та відкритості функціонування судів; підвищення рівня довіри населення до судової влади; підвищення рівня правової культури та правосвідомості громадян України; поглиблення знання громадян про судову систему та особливості захисту їх порушених прав, свобод і законних інтересів в органах судової влади; підвищення іміджу судової влади та зміцнення довіри до неї з боку громадськості; системне інформування між судами та громадськістю тощо. Наукове розуміння сутності проблеми взаємодії судової влади і громадськості має провідне теоретико-прикладне значення, тому потребує концентрації зусиль на дослідженні суміжних аспектів юриспруденції.

Бібліографічні посилання

1. Струс-Духнич Т. В. Судова влада в період розбудови громадянського суспільства: теоретико-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / Т. В. Струс-Духнич. – Львів, 2012.
2. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія / С. Головатий // Право України. – 2011. – № 10. – С. 154–184.
3. Москвич Л. М. Суспільна довіра до суду як показник ефективності судової влади / Л. М. Москвич // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 2 (126). – С. 25–30.

4. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і доп.) // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Вільгушинський М. Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10, 12.00.07 / Вільгушинський Михайло Йосипович. – Одеса, 2013.
6. Тихомирова Є. Б. Зв'язки з громадськістю : навч. посібник / Є. Б. Тихомирова. – К. : НМЦВО, 2001.
7. Буханевич А. І. Публічний контроль за діяльністю органів державної влади: теоретико-методологічний аналіз : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Буханевич Андрій Іванович. – К., 2011.
8. Гладуняк І. В. Актуальні проблеми забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики / І. В. Гладуняк // Держава і право. – 2007. – Вип. 35. – С. 675–683.
9. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення / О. М. Бандурка. – Х. : Основа, 1996.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел та ін. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002.
11. Столяренко Л. Д. Основи психології / Л. Д. Столяренко. – Ростов-н/Д : Феникс, 1999.
12. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Денисюк Станіслав Федорович. – К., 2010.
13. Орлов К. А. Средства массовой информации как элемент гражданского общества / К. А. Орлов // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Сер. : Право. – 2012. – № 20 (279). – С. 13–17.
14. Взаємодія з громадськістю в умовах реалізації адміністративної реформи / Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації. – Івано-Франківськ, 2012.

Голобутовский Р.З. Взаимодействие судебной власти с общественностью: теоретико-прикладной аспект. Рассмотрены вопросы взаимодействия судебной власти с общественностью. Раскрыты роль и значение общественного участия для максимальной эффективности функционирования судебной власти, повышения ее стандартов, совершенствования различных механизмов народовластия. Определены перспективные направления эффективного взаимодействия судебной власти с общественностью.

Ключевые слова: взаимодействие, судебная власть, общественность, демократическое государство, общественный контроль.

Holobutovskyy R.Z. Interaction of the judiciary and society: theoretical and applied aspects. The article deals with the interaction of the judiciary and society. We emphasize the important role of the official recognition of society for the development of the open state. It is the public participation that allows to maximize the efficiency of the judiciary, raising its standards and improving various mechanisms of democracy.

We highlight that the judicial reform in Ukraine actualizes the need to develop a system of partnership mechanisms of the judiciary and society. The adoption of a number of regulations provides grounds to expand the legal framework for cooperation between the judiciary and society, conduct a dialogue between these actors to create conditions for full participation of citizens in the realization of justice. As a result of the relationship between the judiciary and society various information communications have emerged. The formation of public relations in the judicial authorities is caused by the introduction of the international community in the new stage of development, i.e. information society.

The attention is brought to the fact that the transformation of state-society relations towards their transparency is not possible without the implementation of appropriate control over

the activities of the judiciary. In this context the important subject of public control are the media, whose activities affect the activation of the functioning and development of an open society and the rule of law.

It is determined that the formation of a transparent judicial system is an essential part of introducing a new culture among the judiciary, for judges and court employees are aware of their responsibility for the establishment of democracy in Ukraine through the full involvement of citizen participation to the trials.

Keywords: *interaction, the judiciary, society, democratic state, public control.*

Надійшла до редакції 12.10.2016

Завгородня Ю.С.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.5

СІМ'Я ЗВИЧАЄВОГО (ТРАДИЦІЙНОГО) ПРАВА: АСПЕКТИ ТИПОЛОГІЇ

Розглянуто проблемний аспект типології правових систем, зокрема щодо виокремлення сім'ї звичаєвого (традиційного) права. Проаналізовано погляди як вітчизняних, так і зарубіжних науковців стосовно виокремлення сімей (підтипів) звичаєво-общинної і традиційної (далекосхідної). Акцентовано увагу на тому, що сім'ю звичаєвого (традиційного) права слід розглядати саме як сім'ю, а не групу (підтип) релігійно-традиційної правової сім'ї, адже остання, по суті, є результатом еkleктики. У свою чергу, у межах цього типу правової системи, зважаючи на особливості історичного розвитку, особливостей походження (джерел) самого звичаю, особливості принципів регулювання суспільних відносин, можна виокремити різні підтипи правових систем.

Ключові слова: *далекосхідна правова система, правовий звичай, релігійно-традиційна правова сім'я, сім'я звичаєвого права, тип правової системи.*

Постановка проблеми. На сьогодні очевидним є факт, що світ, незважаючи на окремі глокалізаційні процеси, глобалізується та інтегрується. Активну участь у цих процесах бере і Україна. Перманентно відбувається комунікація між різними державами і міждержавними організаціями. У сучасному суспільстві уже не можна зберігати нейтральність (у тому значенні, що бути позаблоковою державою, не входити у жодну міжнародну організацію, не співпрацювати як мінімум з сусідніми країнами тощо). Така ситуація актуалізує питання ефективності міжнародної взаємодії, адже на сьогодні фактично незаперечним є той факт, що основним регулятором суспільних відносин є право, однак, право розуміється неоднаково у межах різних типів правової системи – правових сім'ях. Так, для однієї правової сім'ї основним джерелом

права є правовий прецедент, для іншої – релігійно-правовий текст тощо.

Не можна не зауважити також того, що наприкінці ХХ століття активізувалися порівняльно-правові дослідження й більш-менш концептуального характеру набуло порівняльне правознавство (юридична компаративістика), що знову ж таки пояснюється постійною взаємодією держав, що входять до різних правових сімей (чому, у свою чергу, сприяли комп'ютеризація, розвиток науки і техніки тощо). Тому і на сьогодні питання, що складають предмет порівняльного правознавства, є вкрай актуальними і потребують комплексних досліджень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Виходячи із перспектив євроінтеграції, вітчизняна юридична наука доволі значну увагу приділяє дослідженню сім'ї континентального права (переважно Федеративної Республіки Німеччини, Італії та Франції) та сім'ї загального права (зокрема Великобританії та Сполучених Штатів Америки). Зауважимо, саме у межах цих типів правової системи сформувався відповідно концепції правової держави та верховенства права. Хоча найбільш висвітленими є питання правової системи загалом, окремі аспекти класифікації правових систем, місце національної правової системи серед правових сімей світу тощо.

Значний внесок у розробку окресленої проблематики зробили такі науковці як Х. Бехруз, О. Зайчук, Л. Луць, Н. Оніщенко, О. Скакун та ін. Окремо слід зазначити науковий доробок Л. Луць, зокрема її монографію «Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти)», в якій автором виокремлено ознаки поняття «правова система», наведено дефініцію цього поняття, висвітлено структуру правової системи як явища правової дійсності, а також виокремлено новий тип правової системи – міждержавної [1], і Н. Оніщенко, зокрема дисертацію «Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи», в якій Наталія Миколаївна здійснила комплексний аналіз правової системи як феномена соціального життя. «Характеризуються теоретико-методологічні положення, що містять визначення поняття, змісту, функцій, структури, місця і ролі правової системи в соціальному середовищі та державі. З'ясовується значення нового праворозуміння для формування і розвитку правової системи, яке базується на визначенні права як всезагальної необхідної форми і рівної міри свободи індивіда. Показано взаємозв'язок правової системи з іншими елементами суспільної системи» [2, с. 30].

В останні часи деяку увагу приділяють вітчизняні науковці і релігійному типу правової системи. Згадаємо працю «Релігійно-правові системи світу: порівняльно-правове дослідження» Д.В. Лук'янова, в якій автором узагальнено і розв'язано наукову проблему висвітлення релігійно-правових систем світу, зокрема їх місця на правовій карті світу, особливостей та взаємодії з іншими системами. Так, Д.В. Лук'янов визначив «місце релігійної правової сім'ї поряд із іншими основними типами права – романо-германським, англосаксонським і традиційним – та основні напрями взаємодії з ними. В робо-

ті також розкрито основні напрями впливу глобалізаційних процесів на взаємодію правових систем, зокрема систем релігійного права, та з'ясовано можливість їх співіснування з національними правовими системами, побудованими на західних правових цінностях – свободи і демократії, прав людини, верховенства права» [3, с. 39].

Однак питання сім'ї звичаєвого права залишаються нерозв'язаними вітчизняною юридичною наукою. Висвітлюються лише окремі аспекти, що дозволяють скласти певне уявлення про цей феномен правової дійсності. Не можна, зокрема, не згадати дисертаційне дослідження О.А. Васянович «Правовий звичай як форма права у сучасних правових системах», у якому «розкрито місце правового звичаю у правових системах індуського, іудейського, мусульманського права, традиційної правової системи, романо-германської та англосаксонської правових систем. Відстежено практичні напрями використання правового звичаю у сучасному законодавстві конкретних правових систем» [4, с. 16].

Мета дослідження: зважаючи на зазначене вище, метою цієї роботи є визначення місця звичаєвого (традиційного) права серед правових сімей.

Виклад основного матеріалу. У навчальній юридичній літературі майже однаково визначається поняття «сім'я звичаєвого права» («звичаєво-правова сім'я»), за винятком окремих особливостей. Так, наприклад, як указує О.В. Легка, «звичаєво-общинна група (підтип) правових систем – це сукупність правових систем, які сформувалися на основі норм-звичаїв, що склалися природним шляхом, а також правових норм, запозичених від колоніальних держав» [5, с. 419]. Водночас слід зауважити, що указаний автор розглядає сукупність національних правових систем, що ґрунтуються на звичаї, не як окрему сім'ю, а як підтип релігійно-традиційної правової системи. Такий підхід є доволі поширеним, хоча слід зауважити, що у юридичній навчальній і науковій літературі відсутній єдиний погляд на те, як розглядати досліджуване нами явище.

Як зазначає В.І. Циганов, у низці держав центральної і південної Африки і Мадагаскару зберігаються родоплемінні відносини. Основою устрою багато в чому залишаються кровно-родинні зв'язки між членами триби, роду, племені. При цьому управління на місцевому рівні здебільшого здійснюється традиційними інститутами: старійшинами, радами старійшин [6, с. 123]. При цьому російський науковець виокремлює і традиційне право, до якого відносять національні правові системи Китаю і Японії, однак, аргументація щодо їх відокремлення автором не наведена.

На думку О.В. Бабкіної і К.Г. Волинка, «система звичаєвого права – це форма регламентації суспільних відносин, що існує у країнах екваторіальної, південної Африки і в Мадагаскарі, базується на державному визнанні природно сформованих соціальних норм, які увійшли у звичку населення – звичаїв» [7, с. 133].

Слід зауважити, що наведені автори, як і О.В. Легка, розглядають сім'ю звичаєвого права як сукупність національних правових систем передусім

держав Африки, відокремлюючи від традиційного типу правової системи (чи підтипу).

Слід зауважити, що відомий компаративіст А.Х. Саїдов виокремлює такі правові сім'ї:

- загального права;
- романо-германську;
- скандинавську;
- латиноамериканську;
- соціалістичну;
- мусульманську;
- індуську;
- звичаєву (африканську);
- далекосхідну [8, с. 125].

Як бачимо, за такої класифікації до сім'ї звичаєвого права не входить далекосхідний тип (підтип) правової системи і першим охоплюється лише право держав Африки.

Подібну точку зору відстоює і колектив авторів під керівництвом А.С. Піголкіна: «Термін «звичаєве право» найчастіше використовують для позначення традиційного права, яке існувало в африканських народів до колонізації. За винятком дуже нечисленних прикладів письмових джерел окремих племен, традиційне право являє собою сукупність неписаних правил, які усно передаються з покоління в покоління, не сформульованих в будь-яких юридичних та літературних текстах» [9, с. 370]. Однак, на думку останніх, звичаєве право і традиційне право є тотожними поняттями. Тому їх позиція стосовно поширеності звичаєвого права лише на держави Африки є дещо непослідовною, адже за такого підходу за межами класифікації залишається так звана далекосхідна група правових систем (передусім Китаю і Японії), для якої також характерне використання звичаю. Наприклад, загальновідомо, що і до сьогодні у Китаї доволі сильний вплив на упорядкування суспільних відносин здійснює конфуціанство, яке багато у чому ґрунтується на традиціях шанування батька, старших і т.д.

Інший відомий компаративіст, з ім'ям якого пов'язують розвиток порівняльного правознавства, Рене Давид виокремлював три правових сім'ї:

- англо-американську;
- романо-германську;
- соціалістичну.

При цьому Рене Давид інші системи права називає «Інші види суспільного устрою та права» і серед них виокремлює мусульманське, індуське та індійське право, а також системи права держав Африки та Далекого Сходу [10, с. 25].

Відомі вітчизняні правники М.С. Кельман і О.Г. Мурашин зазначають, що особливе місце у системі правових сімей належить саме традиційному праву. «Зацікавленість юристів історією і сучасністю правових систем Африки і Мадагаскару пояснюється перш за все тим, що середина ХХ ст. була періо-

дом руйнування там колоніальної системи. Африканці і мальгаші здобули бачану волю і почали розбудову власної державності й створення власних правових систем» [11, с. 467–468]. Як бачимо, указані автори також пов'язують звичаєву правову сім'ю у першу чергу саме з країнами Африки. Хоча при цьому вони зазначають, що «другою соціальною моделлю традиційного права можна вважати *правові* системи Далекого Сходу. Відмінністю, яка характеризує різноманіття цих моделей, є те, що країни Африки і Мадагаскару тривалий період перебували у колоніальній залежності, а країни Далекого Сходу розливалися як вільні держави» [11, с. 468]. Однак з таким підходом зазначених науковців не можна погодитися, оскільки наявність чи відсутність колоніального минулого на сьогодні не є визначальним фактором належності правової системи держави до відповідного типу правової системи, адже в основу класифікації покладено зовсім інші критерії. Хоча ідея виокремлення у межах сім'ї загального права звичаєво-общинної і далекосхідної традиційної груп правових систем (підтипів) у цілому заслуговує на увагу, зважаючи передусім на особливості самого звичаю та його застосування до регулювання суспільних відносин і пов'язаного з цим розумінням права і особливостей правових доктрин тощо.

Не можна не зазначити і оригінальний підхід до типології правових систем сучасного правника Х. Бехруза, який виокремлює такі типи правових систем (правові сім'ї):

1. Сім'я традиційного права: сім'я звичаєвого права.
2. Сім'я традиційно-етичного права: далекосхідне право.
3. Сім'я релігійного права: іудейське право, індуське право, ісламське право.
4. Сім'я законодавчого права: романо-германська правова сім'я.
5. Сім'я прецедентного права: сім'я загального права.
6. Сім'я змішаного права: латиноамериканська правова сім'я, скандинавська правова сім'я [12, с. 20].

Як бачимо, Х. Бехруз виокремлює дві сім'ї традиційного права, при цьому одну з них (далекосхідну) називає не просто традиційною, а традиційно-етичною, що цілком відповідає висловленому нами вище припущенню про можливість виокремлення у межах сім'ї звичаєвого права двох підтипів зважаючи на особливості регулювання суспільних відносин у державах, які складають відповідні підтипи.

Наголосимо, що в юридичній літературі виокремлюються такі критерії, за якими здійснюється класифікація правових систем світу:

- спільність історичних коренів виникнення та подальшого розвитку;
- пануюча доктрина юридичної думки та її специфіка;
- спільність основного джерела (форми) об'єктивного права та способів тлумачення норм права;
- єдність у структурі системи права та норми права;
- спільність принципів регулювання суспільних відносин;
- специфічні правові інститути;

– єдність юридичної техніки, в тому числі термінології, юридичних категорій, конструкцій;

– ідеологічні фактори [5, с. 408].

Наведені фактори дозволяють виокремити саме як тип правової системи (правову сім'ю) сукупність національних правових систем, основною формою права в яких є правовий звичай. При цьому у межах цього типу правової системи, зважаючи на особливості історичного розвитку, особливості походження (джерел) самого звичаю, особливості принципів регулювання суспільних відносин, можна виокремити різні підтипи правових систем, які будуть складати, по-перше, національні правові системи держав Африки, у яких звичай формується «класично», його джерелом і засобом забезпечення є община, а у законодавстві проявляється сильний вплив метрополій, який проявляється і на сьогодні, по-друге, національні правові системи держав Далекого Сходу, в яких звичай має переважно етичний характер і має своїм походженням етичні учення стародавніх мислителів (так, для Китаю – це передусім уже згадуваний Конфуцій, учення Лао Дзи), на основі яких і формувалися звичасві норми поведінки, відтак у останньому підтипі спостерігається органічна єдність самого звичаю і учень окремих мислителів відповідної культури.

Висновки. Таким чином, наведене вище дозволяє розглядати сім'ю звичаєвого (традиційного) права саме як сім'ю, а не групу (підтип) релігійно-традиційної правової сім'ї, адже остання, по суті, є результатом еkleктики (щось на зразок американо-слов'янської правової сім'ї). Зважаючи на глобалізаційні світові процеси, вивчення сім'ї загального права є актуальним і для вітчизняної юридичної науки.

Бібліографічні посилання

1. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія / Л.А. Луць. – К., 2003.
2. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.М. Оніщенко. – К., 2002.
3. Лук'янов Д.В. Релігійно-правові системи світу: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 / Д. В. Лук'янов. – Х., 2016.
4. Васянович О.А. Правовий звичай як форма права у сучасних правових системах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.А. Васянович. – К., 2010.
5. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2015.
6. Цыганов В.И. Теория государства и права: тезисы лекций / В.И. Цыганов. – Нижний Новгород, 2007.
7. Бабкіна О.В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях : навч. посіб. / О.В. Бабкіна, К.Г. Волинка. – К. : МАУП, 2004.
8. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) / А. Х. Саидов ; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юристъ, 2009.
9. Общая теория права : учебник / под. ред. А.С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1998.

10. Давид Р. Основные правовые системы современности : пер. с фр. В. А. Туманова / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М. : Междунар. отношения, 1999.

11. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : підручник / Кельман М. С., Мурашин О. Г. – К. : Кондор, 2006.

12. Порівняльне правознавство у таблицях : навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / авт.-уклад. : О. В. Петришин, О. В. Зінченко, Д.В. Лук'янов, С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2016.

Завгородня Ю.С. Семья обычного (традиционного) права: аспекты типологии. Рассмотрен проблемный аспект типологии правовых систем, в частности относительно выделения семьи обычного (традиционного) права. Проанализированы взгляды как отечественных, так и зарубежных ученых относительно выделения семей (подтипов) обычного и традиционного (дальневосточного). Акцентируется внимание на том, что семью обычного (традиционного) права следует рассматривать именно как семью, а не группу (подтип) религиозно-традиционной правовой семьи, ведь последняя, по сути, является результатом эклектики. В свою очередь, в рамках этого типа правовой системы, учитывая особенности исторического развития, особенности происхождения (источников) самого обычая, особенности принципов регулирования общественных отношений, можно выделить различные подтипы правовых систем.

Ключевые слова: дальневосточная правовая система, правовой обычай, религиозно-традиционная правовая семья, семья обычного права, тип правовой системы.

Zavgorodnia Y.S. Common (traditional) law family: aspects of typology. The article deals with the problematic aspect of the typology of legal systems, including the separation of the common (traditional) law family. The author analyzes the views of both domestic and foreign scientists regarding separation of families (subtypes) traditional and customary and traditional (Far East). It is noted that David Rene separated three legal families: the Anglo-American; Romano-Germanic; socialist. However, the Renй David names other legal systems as "other forms of social order and law" and distinguishes among them Muslim, Hindu and Indian law and legal system of such states as states in Africa and the Far East.

The author supports the classification of legal families proposed by H. Behrouz who distinguishes two families of traditional law, while one of them (Far Eastern) he calls not just traditional, but ethical and traditional, which is consistent with the mentioned above assumption about the possibility of isolation within the common law family two subtypes considering the peculiarities of social relations regulation within the states that make up the relevant subtypes.

As the criteria for legal families typology the author takes into account the following factors: common historical roots of the emergence and further development; current doctrine of legal thought and its specificity; the unity of the main source (form) of objective law and the ways of interpretation of the legal norms; unity in the structure of the legal system and the legal norm; common principles of social relations regulation; specific legal institutions; unity of legal techniques, including terminology, legal categories, structures; ideological factors.

The attention is focused on the fact that the common (traditional) law family should be seen as a family, not a group (subtype) of religious and traditional law family, because the latter is essentially the result of eclecticism.

Common (traditional) law family is viewed as a set of national legal systems, which are formed on the basis of the rules-customs.

In its turn, within this type of the legal system, given the peculiarities of the historical development, characteristics of origin (sources) of the custom itself, peculiarities of the principles of social relations regulation we can distinguish different subtypes of legal systems.

Keywords: Far Eastern legal system, legal custom, religious and traditional law family, common law family, type of legal system.

Надійшла до редакції 01.11.2016

Кучук А.М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340

СОЦІОЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ ПРАВА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Висвітлено основні положення соціологічного розуміння права. Зазначено, що важливою складовою емпіричних концепцій розуміння права є соціологічна школа. Соціологічна школа права розглядає право як систему реально існуючих правил, які фактично використовуються у взаємодії членів соціуму. Право ототожнюється із правопорядком, правовими відносинами. Саме завдяки соціологічному розумінню права сформувалися такі поняття як «живе право» і «мертве право». Ця школа пояснила: чому існують прескриптивні тексти (чи окремі їх приписи), що не реалізуються у суспільних відносинах, більше того, чому суспільство не бажає їх реалізації і суб'єкти правозастосування не вживають заходів з їх реалізації.

Ключові слова: соціологічне розуміння права, право, живе право, нормативізм, мертва право.

Постановка проблеми. Останнім часом вітчизняна правова доктрина дещо відходить від нормативізму і зосереджує увагу на інших концепціях розуміння права, зокрема природно-правовій. Однак не менш важливого значення набуває, зважаючи на поширеність думки про «творення права судами», необхідність відповідності нормативно-правових актів потребам суспільства тощо і потребує особливої уваги соціологічне розуміння права, яке дозволяє зрозуміти наявність «мертвого права» – нормативних приписів, які не реалізуються у відносинах між членами соціуму, що знову таки є актуальним в українських реаліях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на перманентний інтерес науковців до різних підходів до розуміння права, найбільш висвітленими є положення нормативістської та природно-правової школи. Окремі аспекти соціологічного розуміння права викладено у працях таких науковців як В. Бігун (учення про право О. Ерліха), А.З. Георгіца (учення про право О. Ерліха), О. Ковальчук (цінність права у соціологічному розумінні права), В. Костицький (теолого-соціологічне розуміння права), К. Олещук (соціологічний підхід до розуміння права С. Дністрянського) та ін.

Мета дослідження – висвітлити основні постулати соціологічного розуміння права.

Виклад основного матеріалу. Загалом про соціологічне розуміння пра-

ва можна вести мову доволі умовно, адже воно включає у себе низку течій (напрямів). Так, не можна не погодитися із В.В. Корнієнко стосовно того, що «...соціологічна школа права ... складається з таких основних напрямів: концепція «живого права» (представниками є Ю. Крафт, Є. Ерліх, Е. Фукс, М. Ребіндер, Ф. Женні, Р. Салейль, Е. Ламбер, Г. Канторович); концепція солідаризму (Л. Дюгі, Р. Боннар, М. Реглад, Ж. Сселль, Г. Жез); концепція інституціоналізму (М. Оріу, А. Леві-Брюль, Г. Ренар, П. Сорокін, Ж. Даві); концепція прагматизму (О. Холмс, Д. Грей, Д. Тейер Л. Брендейс, А. Міллер); концепція інструменталізму (Р. Паунд, Ю. Стоун, Г. Кернс, Ф. Селзнік, Ф. Франкфуртер); концепція реалізму (К. Ллевеллін, Д. Френк. Б. Кардозо, Т. Гейгер, Г. Патерсон, А. Бікел, В. Кук, Т. Арнольд, Х. Оліфент, Р. Тейлор)» [1, с. 256].

Як указував П.І. Новгородцев, посилаючись на Г. Еллінека, юрист має оберігатися від зміщення свого світу норм, які повинні управляти життям держави, із самим цим життям. Усі формально-юридичні уявлення про всемогутність держави, гіпотетично цілком допустимі, зникають, як тільки ми зі світу юридично можливого вступаємо у світ соціальної дійсності. У цьому світі діють історичні сили, які утворюють і знищують внутрішню сутність держави, що знаходиться поза всякими юридичними конструкціями. Відтак, прибічникам нормативізму необхідно чітко зрозуміти, що закон є абстрактним і не враховує усе різноманіття життєвих ситуацій. Через це він є «відірваним» від суспільних відносин, які конструює (відтворює). Юридично можливе не співпадає з морально можливим і реальним. «Юридичні побудови мають на увазі абстрактні вимоги права і залишають осторонь ті перепони, які ці вимоги зустрінуть у житті». Такі юристи, на думку П.І. Новгородцева, нагадують фізиків, які, говорячи про рух, зазначають: «Уявимо, що тіло буде рухатися без перепон будь-яких сил», але насправді ці сили є і вони будуть заважати руху тіла, тому така гіпотетична конструкція нічого не дає і є певним чином абсурдною. Подібним чином і «юридична усемогутність може виявитися фактичним безсиллям, точно так само як тіло, що рухається за інерцією до безкінечності, може зупинитися на самому початку свого руху» [2, с. 420].

З цього приводу Г. Еллінек указував, що необхідною ознакою права є те, що «воно є правом діючим. Правоположення лише тоді є складовою правопорядку, коли вони діють, – право, уже не чинне, не є правом в істинному значенні цього слова» [3, с. 244].

Водночас Рудольф фон Ієрінг зазначав, що право має бути здобуте боротьбою. При цьому право – поняття не логічне, а поняття сили. Тому справедливність змальовують в одній руці з терезами, якими вона зважує право, а у другій – з мечем, яким вона його захищає. Меч без терезів був би «голим насиллям», терези без меча – безсиллям права. Обидва нерозривно пов'язані і досконала повнота права існує лише там, де сила справедливості, керуюча мечем, дорівнює тій силі, з якою вона керує терезами [4, с. 12].

Значний внесок у розвиток соціологічного розуміння права зробили такі

філософи права як Ойген Ерліх, Роско Паунд.

У вступі до «Основоположень соціології права» О. Ерліх в одному реченні виразив основний зміст пропонованої праці, наріжну ідею: «центр тяжіння розвитку права у наш час, як і у всі часи, знаходиться не в законодавстві, не в юриспруденції і не у правозастосуванні, а у самому суспільстві» [5, с. 64].

Така квінтесенція автором сутності твору не є випадковою. До вивчення тематики джерел права О. Ерліха підштовхнуло саме життя: спостерігаючи за соціальними відносинами тогочасної Буковини і Галичини, які були багатонаціональними, й етнічні групи у яких намагалися зберегти свої культурні особливості і ментальність, австрійський правник зазначив, що доволі значна частина приписів законодавства залишається нереалізованою, значна частина відносин у соціумі взагалі не регламентувалася нормативно-правовими актами, однак, незважаючи на це суди періодично застосовували норми, що були результатом співжиття людей – «живе право» (за словами самого О. Ерліха) [6, с. 106].

«Яким є це «право», як судді знаходять його? «Цим питанням, – писав Ерліх в автобіографії, – я займаюся ще починаючи з опублікованих мною 1888 р. статей про прогалини у праві, а згодом доповідей про вільне правознаходження й вільне правознавство, однак і більшість інших праць тією чи іншою мірою пов'язані з цією тематикою» [6, с. 106–107].

Слід зауважити, що це у праці «Прогалини права» (1888 рік) О. Ерліх висловлюється проти позитивістського розуміння права, адже не можна зводити норми права лише до прескриптивного тексту, оскільки вони є передусім відображенням життя соціуму. Право залежить від рівня розвитку суспільства, визначається суспільним середовищем.

Хоча до О. Ерліха низка авторів висвітлювала окремі соціологічні аспекти права – це, зокрема, Шарль-Луї Монтеск'є, Карл Маркс, Генрі Джеймс Самнер Мен, Еміль Дюркгейм – саме Ерліха, якому удалося напередодні Першої світової війни, а саме у 1913 році, опублікувати працю «Основоположення соціології права» (*Grundlegung der Soziologie des Rechts*), можна вважати засновником соціології права, як указує Манфред Ребіндер [7, с. 269].

Соціологічна школа дозволяє по-новому поглянути на право як об'єкт дослідження. Пізнавальними у цьому аспекті є роздуми О. Ерліха стосовно відповіді подорожуючого на питання про право народів, у яких він був, яка буде стосуватися того, як створюються сім'ї, укладаються договори тощо; і навряд чи у цій відповіді будуть слова про правила розв'язання юридичних спорів [5, с. 71].

Соціологічне розуміння права доволі просто спростовує положення нормативістської школи, апелюючи до життя соціуму. Так, у будь-якому суспільстві, незалежно від рівня правової свідомості, доволі невелика частина громадян перманентно відслідковує зміни до законодавства, аналізує діяльність органу законодавчої влади, оформлює підписку на офіційні видання, в яких публікуються нормативно-правові акти (переважно така інформація – про новий закон – отримується через телебачення, звісно без детального ви-

світлення змісту нормативно-правового акта), входить з пропозиціями до органів публічної влади з нормотворчими ініціативами тощо, незважаючи на те, що згідно з ч. 2 ст. 68 Конституції України незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

Гіпотетично важко уявити ситуацію, коли хоча б 50 % громадян України (держави, яка визначила для себе європейський вектор розвитку, визнала європейські цінності, складовою яких є необхідність функціонування громадянського суспільства як самодіяльних асоціацій людей, покликаних виражати та захищати групові та індивідуальні інтереси і права, завжди вступати в особливі відносини з державою [8, с. 396] (не заперечуючи взаємодії громадянського суспільства і держави слід зазначити, що громадянське суспільство виступає постійним опонентом публічної влади, зокрема у питаннях права: визнання і реалізація прав людини, участь населення у контролі за діяльністю органів державної влади тощо; члени такого суспільства повинні мати високу правову активність, знати законодавство для використання у тому числі його положень для виконання своїх завдань у демократичному суспільстві)) прочитали Кримінальний кодекс України чи хоча б Цивільний кодекс України або Сімейний кодекс України, особливо зважаючи на неознайомленість із положеннями Конституції (не можна не згадати відповіді окремих працівників міліції на питання про джерело влади в Україні, на яке звучала відповідь «Президент», «А хіба не Президент?». «Рівень кандидатів був дуже різним: одні зовсім не знали законодавства, інші знали, але толерували вчинення злочинів колегами, але були й такі, що показували дуже високі результати», – зауважує Маргарита Тарасова. ...Щодо рівня підготовки – усе виявилось набагато гіршим, ніж можна було собі уявити: дуже мало хто знав законодавство, за яким вони начебто працювали роками, розповідає голова четвертої київської комісії, координатор моніторингових кампаній Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів Сергій Перникоза» [9]. Зазначене цілком підтверджує висловлене вище припущення про неознайомленість значної частини населення із законодавством. Акцентуємо увагу, що у наведених словах громадських активістів йдеться про працівників державного органу виконавчої влади, який має захищати, крім іншого, й права і свободи людини. Більше того, не можна не вказати, що під час перевірки на поліграфі, як складової частини проходження атестації окремими працівниками міліції, за словами громадського активіста, «люди зізнавалися в десятках епізодів: у хабарях, у кришуванні наркобізнесу і т. ін. Це страшно. Але ми нічого не робимо з цією інформацією, ми не маємо права її розголошувати... Було таке, що люди здавали схеми: кому, коли, скільки, за що платили, скільки коштує та чи інша посада. Такі історії зазвичай розповідали ДАІшники. Ну і з інших підрозділів розповідали про «плани по грошах», про те, кому потрібно було заносити по 3 тисячі доларів на місяць, а як не заносиш – не працюєш» [10]. Тобто йдеться про пряме нехтування положеннями законів).

Однак у цілому у суспільстві зберігається відносний порядок, люди вза-

ємодіють один з одним, що дозволяє зробити такий висновок: більшість людей у суспільстві «відчуває» право, навіть не знаючи той чи інший припис прескриптивного нормативного акта (при цьому ми не заперечуємо той факт, що нормативно-правовий припис може відповідати праву, тому людині і не треба віднаходити і читати цей припис).

Зауважимо, що наведене вище конституційне положення щодо юридичної відповідальності, навіть за незнання закону, з одного боку, указує саме на таку ознаку права як примус, примусова реалізація установлених офіційною владою правил поведінки, а з іншого – передбачає потребу відповідності нормативно-правових актів суспільним відносинам, що склалися у цьому соціумі, адже важко уявити ситуацію, за якої приймається закон і значна частина громадян притягається до відповідальності за його порушення через просту неознайомленість з його змістом (хоча таке можна уявити, але у державі з недемократичним режимом), адже як можна виконувати правила поведінки, не знаючи їх. «Виникає твердження, що право діє і стосовно тих, хто правових норм не знає. Прихильники цього твердження вимушено відмовляються від поняття права як правила людської поведінки і вважають, що юридичне правило встановлено лише для органів влади. А ці органи повинні застосовувати право незалежно від того, чи відомо воно учасникам правовідносин. Зрозуміло, справа не змінюється від встановлення обов'язку кожного знати право або від фікції такого знання, яка зобов'язує владу належним чином донести зміст права до кожного» [5, с. 72].

Доречним є зауваження стосовно зазначеного щодо поширеності приписів на органи публічної влади. Конституція України (як і Основні закони більшості європейських держав) передбачає, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [11] (так званий принцип: дозволено тільки те, що прямо передбачено законом). Для громадян же існує інший принцип: дозволено все, що прямо не заборонено законом («Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» [11]).

Висновки. Таким чином, важливою складовою емпіричних концепцій розуміння права є соціологічна школа. Соціологічна школа права розглядає право як систему реально існуючих правил, які фактично використовуються у взаємодії членів соціуму. Право ототожнюється із правопорядком, правовими відносинами. Саме завдяки соціологічному розумінню права сформувалися такі поняття як «живе право» і «мертве право». Ця школа пояснила: чому існують прескриптивні тексти (чи окремі їх приписи), що не реалізуються у суспільних відносинах, більше того, чому суспільство не бажає їх реалізації і суб'єкти правозастосування не вживають заходів з їх реалізації. Відтак, заперечується ототожнення права і закону, основна роль у врегулюванні соціальної поведінки відводиться праву. Звідси випливає необхідність відповідності нормативно-правових актів реальним суспільним відносинам.

Бібліографічні посилання

1. Корнієнко В.В. Загальне та особливе у природно-правовому мисленні / В.В. Корнієнко // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 256–260.
2. Новгородцев П. Государство и право / П. Новгородцев // Вопросы философии и психологии. – М., 1904. – Год XV. – Кн. 74 (IV). – С. 397–450.
3. Еллинек Г. Право современного государства / Г. Еллинек. – 2-е изд., испр. и доп. по второму нем. изд. С.І. Гессеномъ. – С.-Петербургъ, 1908. – Т. 1.
4. Иеринг Р. Борьба за право / Р. Иеринг ; пер. с нем. П.П. Волкова. – М., 1874.
5. Эрлих О. Основоположение социологии права / О. Эрлих ; пер. с нем. М.В. Антонова ; под ред. В.Г. Графского, Ю.И. Гревцова. – СПб., 2011.
6. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний науковий нарис) / В.С. Бігун // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. № 1–2. – С. 105–126.
7. Reh binder M. Die politischenschriften des Rechtssoziologen Eugen Erlich auf dem Hintergrund seines bewegten Lebens. «Anuarul Institutului de Istorie «G. Baritiu» din Cluj-Napoca». – Tom. XLVI. – 2007. – P. 269–281.
8. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики : монографія / О.В. Скрипнюк. – К., 2000.
9. Москвичова А. Переатестація міліції: поліграф із заспокійливим / А. Москвичова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/27526092.html>. – Назва з екрану.
10. Сініцин Р.: Під час співбесід міліціонери зізнавалися в хабарництві, кришуванні наркобізнесу. Але з цією інформацією ми нічого не можемо робити [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/interviews/330803-roman-sinitsin-pid-chas-spivbesid-militsioneri-ziznavalis-v-habarnitstvi-krishuvanni-narkobiznesu.-ale-z-tsijeju-informatsijeju-mi-nichogo-ne-mozhemo-robiti.html>.
11. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30.

Кучук А.Н. Социологическое понимание права: общая характеристика. Рассмотрены основные положения социологического понимания права. Отмечено, что важной составляющей эмпирических концепций понимания права является социологическая школа. Социологическая школа права рассматривает право как систему реально существующих правил, которые фактически используются во взаимодействии членов социума. Право отождествляется с правопорядком, правовыми отношениями. Именно благодаря социологическому пониманию права сформировались такие понятия как «живое право» и «мертвое право». Эта школа объяснила: почему существуют прескриптивные тексты (отдельные их предписания), которые не реализуются в общественных отношениях, более того, почему общество не желает их реализации и субъекты правоприменения не принимают меры по их реализации.

Ключевые слова: социологическое понимание права, право, живое право, нормативизм, мертвое право.

Kuchuk A.M. Sociological understanding of law: general characteristics. The article highlights the main provisions of sociological understanding of law. It is noted that an important part of empirical concepts of understanding of law is sociological school. Sociological School of Law is considering law as a system of real rules that are actually used in the interaction between the members of society. Law is identified with the law and order, legal relations. It is through a sociological understanding of law were formed such notions as a "living law" and "dead law". The school explained: why there exist prescriptive texts (or their individual precepts) that are not implemented in public relations, moreover, why society does not want their implementation and subjects of law enforcement do not take steps to implement them. Thus challenged identification of law with a law, the main role in resolving social behavior is given to law. Hence the need for

compliance of normative and legal acts with the real public relations

The sociological understanding of law quite simply denies normative provisions of normative school, appealing life of society. Thus, in any society, regardless of legal consciousness level rather small portion of citizens permanently monitors changes to legislation, analyzes the activities of legislative branch of law, prepares a subscription to the official publications, publishing regulations (mostly such information – about a new law – is obtained through television, of course without detailed coverage of the content of the legal act), includes proposals to public authorities with lawmaking initiatives etc., despite the fact that according to part 2, Art. 68 of the Constitution of Ukraine ignorance of the law does not exempt from legal liability.

The attention is focused on that that the society remains relative order; people interact with each other, despite the low awareness of the law. which leads to the following conclusion: most people in society "feels" law, even not knowing a particular precept of prescriptive regulation (we do not deny the fact that a legal provision could comply with law, that is why it is not important for people no matter to find out and read this precept).

It is noted that the constitutional provisions on legal liability even in ignorance of the law on the one hand indicates exactly the same feature of law as coercion, forced realization of the rules of conduct set by the authorities and, on the other hand, implies the need for compliance of regulations with social relations that prevail within this society, because it is difficult to imagine a situation in which a law is adopted and many citizens are brought up for violations only because of simple not knowing its contents (although this can be imagined, but in a state of non-democratic regime), because how can you follow the rules of conduct without knowing them.

Keywords: *sociological understanding of law, law, living law, normativism, dead law.*

Надійшла до редакції 28.11.2016

Орлова О.О.

кандидат юридичних наук, доцент

О.В. Страшко

курсант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 340.142

МІСЦЕ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Висвітлено проблему визначення місця та ролі судового прецеденту як джерела права у системі національного права України. Проаналізовано прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини крізь призму Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини». Доведено існування у правовій системі України такого джерела права як прецедент, що міститься в рішеннях Європейського суду з прав людини. Визначено переваги системи прецедентного права.

Ключові слова: *прецедент, судовий прецедент, джерело права, англосаксонська та романо-германська система права, рішення Європейського суду з прав людини.*

Постановка проблеми. У вітчизняній юридичній науці довгий час триває дискусія щодо визнання місця та ролі судового прецеденту як джерела права у системі національного права України. До останнього часу судовий прецедент не визнавався джерелом українського права, лише в останнє десятиріччя на науковому рівні спостерігається рух до визнання судового прецеденту при застосуванні практики Європейського суду з прав людини в ролі субсидіарного джерела права, що потребує внесення істотних змін в усталені традиції правозастосування і стиль правового мислення в країні загалом [1].

Проте, як слушно зазначає А. Марченко, ця проблема гостро стосується України, яка є частиною континентальної правової системи, де основним джерелом права є закон, і судові рішення є правозастосовними, а не нормативними актами в національному праві. Власне, складається ситуація, за якої судові прецеденти Європейського суду з прав людини є джерелом права, а судові рішення національних судів до системи правових джерел не належать, так як, за загальним правилом, вони нових норм не утворюють, а лише застосовують чинне право [2].

Сучасні українські науковці аналізують досвід зарубіжних країн щодо можливості здійснення судової правотворчості в Україні з метою ефективного регулювання суспільних відносин.

Зростання ролі судової практики зумовлено розвитком та ускладненням міжнародних відносин. Зокрема, інтеграційні процеси країн Європи стали поштовхом до зближення та конвергенції правових систем романо-германського та англо-американського типу.

Традиційними джерелами права в романо-германській правовій сім'ї є нормативно-правовий акт і нормативний договір, хоча це твердження на сучасному етапі вже не є безперечним. Це стосується і сучасної правової системи України, де досить новим явищем став правовий звичай у якості джерела права. Водночас сьогодні існують певні теоретичні та історичні передумови для дослідження посилення ролі правового прецеденту в системі джерел права.

Отже, **метою** цієї статті є визначення місця судового прецеденту в системі джерел українського права, дослідження актуальних питань прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини та їх значення для правової системи України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема юридичної природи судових прецедентів, технологія їх утворення та можливості їх функціонування в Україні, визначення місця судового прецеденту та судової практики серед джерел права потребують детального вивчення.

Аналіз місця та ролі судового прецеденту як джерела права у системі джерел національного права України здійснено у працях таких науковців: А. Веніамінова [3], В. Євінтов [4], А. Дрішлюк [5], Д. Дударев [6], І. Лукашук [7], Б. Малишев [8], А. Марченко [2], Т. Подковенко [9], В. Паліюк [10], О. Скакун [11], В. Ямковий [12] та ін. Це свідчить про те, що досить часто

автори намагаються визначити місце практики суду в національній системі права України.

Аналіз наукової та навчальної літератури показав наявність декількох різних підходів до запровадження судового прецеденту як основного джерела системи національного права України. Так, деякі вчені вважають, що запровадження судової практики у систему національного права буде доцільним. Ряд інших вчених підтримують думку, що судовий прецедент потребує тільки законодавчого закріплення. У той же час деякі дослідники заперечують необхідність запровадження, вказуючи при цьому на досить велику кількість недоліків.

Виклад основного матеріалу. В юридичній науці судовий прецедент розуміється як документально оформлене рішення судового органу держави з конкретної справи, що є обов'язковим при вирішенні аналогічних справ у майбутньому [13, с. 196]. Сутність судового прецеденту полягає в наданні нормативно-правового характеру рішенням суду у конкретній справі. Судові прецеденти створюються лише на основі вже існуючих правових норм або принципів і не можуть їм суперечити. Межі судової правотворчості мають бути чітко визначеними [12, с. 27]. З прецеденту поступово можуть складатися і правові положення законів.

У періодиці звертається увага, що в англо-саксонській правовій системі судовий прецедент відіграє першорядну роль – він є основним формальним джерелом права. Однак закон підвищує своє значення в цій системі, одночасно в державах Європейського континенту спостерігається рух до визнання судового прецеденту в ролі субсидіарного джерела права [5, с. 73].

На думку професора О. Скакун, можна вважати, що прецедентне право стало частиною вітчизняного права: судовий прецедент існує де факто, а це є показником судової правотворчості, але воно ще не має офіційного законодавчого визначення. На її думку, затвердженню судового прецеденту в Україні сприяє той факт, що наша держава визнала європейське право, яке формується переважно як прецедентне, а тому для визначення дійсної ролі прецеденту в системі джерел права України особливе значення має законодавче закріплення [11, с. 220–222].

Перші кроки на шляху до офіційного визнання в Україні судового прецеденту джерелом права вже зроблено, зокрема, про це свідчить аналіз міжнародно-правових актів у сфері прав людини.

Так, Україна Законом «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» 1950 року визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції [14].

Сама Конвенція, яка відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України, статтею 32 встановлює поширення юрисдикції Суду на усі питання тлумачення та застосування Конвенції [15].

Таким чином, рішення Європейського суду з прав людини можна вважати офіційною формою роз'яснення основних (невідчужуваних) прав кожної

людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства, та у зв'язку з цим – джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні [3].

На нашу думку, найбільш вагомим аргументом на користь обґрунтування позиції щодо визнання судового прецеденту як джерела національного права є Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р., ст. 17 якого визначає, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права» [16].

Зважаючи на той факт, що рішення Європейського суду з прав людини за своєю юридичною природою є правовими прецедентами, в Україні на законодавчому рівні створено умови для застосування судами України правового прецеденту як одного з основних джерел права.

Звідси можна зробити висновок, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є частиною системи українського законодавства і має застосовуватися на рівні із законами, прийнятими у правовому порядку.

Доречно зауважити, що в Європі, більшість держав якої належить до романо-германської правової системи, питання застосування рішень Європейського суду з прав людини вирішено таким чином: практика Європейського суду з прав людини є своєрідним тлумаченням норм, виділенням суті положень Конвенції, що полегшує безпосереднє її застосування. Інакше кажучи, рішення Європейського суду з прав людини офіційно не вважаються прецедентами, але є єдиним джерелом динамічного тлумачення Конвенції. Неоднорідність поглядів на правову природу рішень Європейського суду спричинила твердження, що так зване право Суду являє собою дещо середнє між прецедентним правом у його традиційному розумінні та стало сформованою на континенті традицією щодо судової практики як визначеної, однакової, послідовної, усталеної позиції судів з тих чи інших питань правозастосовчої діяльності. Тобто рішення Європейського суду з прав людини можна розглядати як нібито новий вид джерела права, який «випадає» зі стандартної класифікації джерел права, до якої впродовж століть звикли правники, – прецедент (англійський стандарт) і кодифікована норма (континентальна права система) [2].

Судова практика на континенті жорстко прив'язана до унормованого права, навіть якщо вона інколи доволі вільно тлумачить його. На думку Л. Дешко, Суд здійснює своєрідну конкретизацію відповідної правової норми Конвенції, застосовуваної судом (так звана деклараторна теорія судового прецеденту) [17].

Дослідник В. Кононенко підкреслює, що європейське прецедентне право з прав людини слугує додатковим джерелом права при застосуванні й тлумаченні конституційних норм про права людини, які співпадають з основними правами, закріпленими в нормах Конвенції 1950 р. Таким чином, у державах романо-германської системи права судовий прецедент є джерелом тлумачення основних прав і свобод, закріплених у Конвенції [18].

Введення судового прецеденту в Україні є доцільним та можливим, оскільки відповідно до ст. 8 Конституції України визнається та діє принцип верховенства права. У рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. (справа про призначення судом більш м'якого покарання) зазначено: «Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [19].

Також про існування прецедентної практики в Україні свідчать рішення Конституційного Суду України, в яких він посилається на відповідні рішення, прийняті раніше. Наприклад, у рішенні Конституційного Суду України № 7-рп/2002 від 27.03.2002 р. (справа щодо актів про обрання /призначення/ суддів на посади та про звільнення їх з посад) у п. 5.6 мотивувальної частини рішення суд звертається до рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 1997 року [20].

Розглядаючи питання доцільності визнання судового прецеденту як первинного джерела права в Україні, необхідно звернути увагу на його переваги, а саме: система прецедентного права, у разі її запровадження, зобов'язуватиме суддів усіх рівнів постійно підвищувати свій професійний рівень, адже кожна зміна або скасування судового рішення автоматично порушує питання про причини допущених помилок і як наслідок – тягне дисциплінарну відповідальність; судова правотворчість змушує суддів підходити до розгляду спорів відповідно до надзвичайно високих стандартів справедливості, тому що їх рішення буде не лише правозастосовним актом, але і джерелом права; дотримання судового прецеденту підвищує рівень легітимності органів судової влади, забезпечує ефективність захисту прав і свобод суб'єктів права.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що судовий прецедент може бути первинним елементом правової системи України, правила застосування якого мають встановлюватися спеціальним законом.

На нашу думку, запровадження судового прецеденту та судової практики дасть змогу стверджувати про розширення та вдосконалення правової системи України, зростання значення судової влади та забезпечення ефективної дії принципу верховенства права.

Попри те, що право судового прецеденту в Україні офіційно не існує, судді, приймаючи рішення по складних справах, звертаються до раніше прийнятих рішень чи до роз'яснень судів вищих інстанцій. Тому стверджувати, що судовий прецедент не працює в Україні, було б неправильним. Так, до числа судових актів, що містять нормативні приписи, можуть бути віднесені: рішення Конституційного Суду України; нормативне тлумачення Пленуму Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів; рішення судів за-

гальної юрисдикції, що скасовують дію нормативних актів; рішення Європейського суду з прав людини.

Отже, практику Європейського суду з прав людини слід розглядати як одне зі змістовних джерел національного права, що вказують на основні напрямки його реформування. Вона дозволяє звернути увагу на недосконалість норм вітчизняного законодавства, які не відповідають стандартам Конвенції, спонукає до вжиття заходів по усуненню недоліків у національній правовій системі. Зазначимо, що у вітчизняній юридичній літературі практика Європейського суду з прав людини розглядається як вплив на національне законодавство і правозастосовну практику [21, с. 33–36].

Підводячи підсумки, можна констатувати, що, не будучи формально джерелом права в Україні, судовий прецедент тим не менш активно використовується поряд з розвитком процесу законодавчого закріплення використання в Україні прецедентного права. Таким чином, можна сміливо говорити про те, що судовий прецедент є важливим елементом правової системи України, а вивчення і аналіз прецедентної бази – невід’ємною частиною повсякденної роботи судових юристів.

Бібліографічні посилання

1. Черняк О. Судовий прецедент – джерело українського права / О. Черняк // Юридична газета. – 2013. – № 12. – С. 44–45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interlegal.com.ua/blog/?p=2102>.
2. Марченко А.А. Поняття судового прецеденту та його місце у правовій системі України / А.А. Марченко // Митна справа. – № 5. – Ч. 2. – Кн. 1. – 2013. – С. 26–32.
3. Веніамінова А. Рішення Європейського суду – джерело права для українського правосуддя? / А. Веніамінова // Юридична газета. – 2013. – № 12. – С. 44–45.
4. Євінтов В. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (коментар до статті 9 Конституції України) / В. Євінтов // Українське право. – 1998. – № 1.
5. Дрішлюк А.І. Про визначення місця судового прецеденту в системі джерел цивільного права України / А.І. Дрішлюк // Університетські наукові записки : зб. наук. праць. – Хмельницький. – 2005. – № 3 (15).
6. Дударев Д.С. Деякі проблемні питання впровадження судового прецеденту Європейського суду з прав людини в Україні / Д.С. Дударев // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – Том 23 (62). – № 1. – 2010. – С. 347–352.
7. Лукашук И. Право международной ответственности / И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2004.
8. Малишев Б.В. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя / Б.В. Малишев // Вісник Вищої ради юстиції. – № 1(5). – 2011.
9. Подковенко Т.О. Судовий прецедент та проблеми визнання його джерелом права в Україні / Т.О. Подковенко // Серія Юридичні науки. – Вип. 6. – Том 1. – 2013.
10. Паліюк В. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. Паліюк. – К. : Фенікс, 2004.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун. – 3-тє вид. – К. : Алерта, 2012.
12. Ямковий В.І. Впровадження судового прецеденту як необхідний елемент гармонізації законодавства України з європейськими правовими системами / В.І. Ямковий // Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові

дослідження». – 2009. – № 2.

13. Теорія держави і права : підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков – К. : Ун-т знань; Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД.

14. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.

15. Конституція України : [в ред. від 08.01.2015 р.]. – С. : ТОВ «ВВП Нотіс», 2015.

16. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України // ВВР України. – 2006. – № 30. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

17. Дешко Л.М. Критерії ефективності національного засобу юридичного захисту щодо невиконання чи затримки у виконанні рішень національних суддів (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) / Л.М. Дешко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pchdu/2012_1/012.pdf.

18. Кононеко В.П. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини / В.П. Кононенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/tipp/2011_1/Konon.pdf

19. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. (справа про призначення судом м'якшого покарання) № 15-рп/2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9851>.

20. Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2002 від 27.03.2002 р. (справа щодо актів про обрання /призначення/ суддів на посади та про звільнення їх з посад) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9446>.

21. Константий О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України / О.В. Константий // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 1 (137). – С. 33–36.

Орлова Е.А., Страшко О.В. Место судебного прецедента в системе источников украинского права. Освещена проблема определения места и роли судебного прецедента как источника права в системе национального права Украины.

Проанализирован прецедентный характер решений Европейского суда по правам человека сквозь призму Закона Украины «О выполнении решений и применении практики Европейского суда по правам человека».

Доказано существование в правовой системе Украины такого источника права как прецедент, который содержится в решениях Европейского суда по правам человека. Определены преимущества системы прецедентного права.

Ключевые слова: прецедент, судебный прецедент, источник права, англосаксонская и романо-германская система права, решения Европейского суда по правам человека.

Orlova O.O, Strashko O.V. Place of judicial precedent in the system of sources of Ukrainian law. The article deals with the problem of determining the place and role of judicial precedent as a source of law in the national legal system of Ukraine.

The authors have analyzed precedential nature of the European Court of Human Rights in the light of the Law of Ukraine "On the enforcement and application of practice of the European Court of Human Rights."

They have reasoned the existence of Ukraine in the legal system of the sources of law as a precedent contained in the decisions of the European Court of Human Rights. They have proved that not being a formal source of law in Ukraine, judicial precedent nonetheless widely used along with the development process of the law on the use of Ukraine in case law. Judicial precedent may be the primary element of the legal system of Ukraine, the rules of which have established a special law.

Judgments of the European Court of Human Rights should be regarded as one of the content sources of national law. The introduction of judicial precedent and jurisprudence will

help assert the expansion and improvement of the legal system of Ukraine, the growing importance of the judiciary and ensuring the effective functioning of the rule of law.

There are advantages of the system of case law.

Keywords: *precedent, judicial precedent, source of law, Anglo-Saxon and Romano-Germanic system of law, judgments of the European Court of Human Rights.*

Надійшла до редакції 18.10.2016

Печерський О.В.

кандидат юридичних наук

*(Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького)*

УДК 342.384.052

ФУНДАМЕНТАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ, РИЗИКИ, ШЛЯХИ ВТІЛЕННЯ В ЖИТТЯ

Розглянуто питання сучасного теоретико-правового розуміння децентралізації влади та шляхи і ризики втілення відповідної реформи владних структур в Україні. Досліджено два основних питання, по-перше – з'ясування теоретико-правової суті та особливостей самого поняття «децентралізація влади» та шляхів і користі її втілення в реалії України; по-друге – виявлення очікуваних ризиків децентралізації, що може стати корисним підґрунтям для упередження можливих негативних наслідків децентралізації влади.

Ключові слова: *децентралізація влади, органи місцевого самоврядування, збільшення повноважень територіальних громад.*

Постановка проблеми. Необхідність дослідження проблеми децентралізації влади в Україні викликана активізацією зусиль органів державної влади України з реформування системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Координаційною радою з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України був розроблений проєкт Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. З одного боку, здійснення децентралізації є необхідним кроком з огляду на євроінтеграційний зовнішньополітичний курс держави. З іншого – трансформація державного устрою може створити нові виклики для українського суспільства, особливо у процесі здійснення адміністративно-територіальної реформи та на перших етапах функціонування нової системи організації публічної влади.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми децентралізації влади досліджувалися відомими іноземними фахівцями у сфері права та управління, такими як Генрі Кебот Лодж, Стівен К. Сандерсон, Ілдіз Атас, Крістофер К. Чейз-Данн, Томас Д. Холл та іншими. Не залишилася ця проблема поза увагою і вітчизняних науковців у галузевих

напрямах юриспруденції, зокрема таких як М.М. Іжа, І.А. Верещук, П.А. Трачук, О.Н. Євтушенко, Г.В. Макаров, О.О. Бабінова, М.В. Лациба та багато інших, наукові праці яких використано у цій роботі.

З огляду на сьогоденні реалії, виникає два основних завдання, що постають перед даним дослідженням: по-перше – з'ясування теоретико-правової суті та особливостей самого поняття «децентралізація влади», шляхів і користі її втілення в реалії України; по-друге – виявлення очікуваних ризиків децентралізації, що може стати корисним підґрунтям для упередження можливих негативних наслідків децентралізації влади.

Мета статті полягає у висвітленні питань сучасного теоретико-правового розуміння децентралізації влади, означенню шляхів і ризиків втілення відповідної реформи владних структур в Україні.

Виклад основного матеріалу. Більшість наукових, енциклопедичних сучасних джерел збігаються у визначенні поняття децентралізації, як процесу перерозподілу або диспергування функцій, повноважень, людей або речей від центрального управління [1; 2].

Децентралізація у владному аспекті може охоплювати адміністративний та політичний чинники. Її доцільно розглядати і в територіальному аспекті, тобто як переорієнтацію значної частини функцій влади від адміністративного центру держави до регіональних, провінційних територій. Децентралізація розглядається й у функціональному аспекті – це процес делегування певної частини владних повноважень від центрального або вищого органу влади в державі на рівні тієї чи іншої гілки адміністративної структури до управлінь або відомств нижчих рівнів [3]. Такий процес отримав назву «нового державного управління», що набув розповсюдження у наукових виданнях як децентралізація, предметне управління, конкуренція урядової та місцевої координації [4].

Якщо звернутися до енциклопедичних, словникових, тлумачних джерел, то ми побачимо, що, наприклад, за поясненням такого видання як Великий тлумачний словник сучасної української мови, що за своєю основою здебільшого формується на матеріалах «Словника української мови» (1970–1980) з одинадцяти томів, поняття децентралізація виступає як система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до органів місцевого самоврядування. Одночасно децентралізація тут пояснюється як скасування або послаблення централізації [5].

Економічний спад, політична криза та загострення міжнародних відносин не додають останнім часом авторитетності центральним інститутам влади. Водночас розповсюдження та набуття популярності ідей вільного ринку переорієнтовують гілку виконавчої влади на децентралізацію власної діяльності. Делегуючи частку сервісних функцій у державному адмініструванні через договори з приватним бізнесом, який працює на ринку, уряди вирішують приватизувати виконання деяких послуг [6].

Для української історії актуалізація питання про децентралізацію виникає не вперше. Так, у Конституції Української Народної Республіки від 29

квітня 1918 року децентралізаційний аспект формулюється так: «Не порушуючи єдиної своєї влади, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, дотримуючись принципу децентралізації» [7]. Одночасно з тим, що децентралізація, особливо у виконавчій гілці влади, активно досліджується та впроваджується у практику, не було сформульовано єдиного тлумачення, категорії або загальновизнаного доктринального розуміння поняття децентралізації. Ідейне навантаження децентралізації може міняти зміст залежно від вектора погляду на це поняття [8].

Рівень децентралізації залежить від потенційної здатності та рівня її ефективності. Доктрина децентралізації неоднаково впроваджується в різних соціальних прошарках, залежно від соціальної динаміки та адміністрування у сфері науки, приватних підприємствах та організаціях, політичних науках, юриспруденції (законодавстві) та державному управлінні, економіці (економічних науках) тощо.

Використовуючи хронологічні прийоми в історії, існує значна кількість наукових підходів до класифікації різних форм правління залежно від централізації та децентралізації. Генрі Кебот Лодж у роботі «Історія народів» 1910 року вказував, що перський цар Дарій I (550–486 до н. е.) був великим адміністратором та за його правління «вперше в історії централізація почала розглядатися з боку політики». Система децентралізації Дарія I відрізняється від децентралізації у Стародавній Греції [9].

З початку 1980-х років значна кількість науковців досліджували формування цілих циклів централізації та децентралізації. Так, у працях Стівена К. Сандерсона згадується, що за останні 4000 років князівства та держави послідовно пройшли кроки централізації і децентралізації економічної, політичної та соціальної влади [10]. В роботах Ілдіза Атаса є твердження, що процес децентралізації відбувається ще «з кам'яного віку» не тільки в князівствах, але і в імперіях та сучасних «панівних державах» [11]. У своїх рецензіях на історичні праці Крістофер К. Чейз-Данн і Томас Д. Холл також згадували цикли децентралізації, зокрема в роботах, в яких аналізувалася теорія еліт, що формуються під час накопичення державою багатств і які в період «конкуренції всередині правлячого класу провокують злет і падіння держави», та роль еліти у процесі централізації та децентралізації [12].

Розповсюдженим явищем у значній кількості держав Європи є стан, коли ступінь політичної децентралізації є суттєво більшою, ніж функціональної. Підвищений рівень функціональної та політичної децентралізації характерний для Німеччини, Швейцарії, Бельгії та Іспанії. Достатньо високим є рівень децентралізації в Чехії, Португалії, Польщі [13]. Перевищення політичної децентралізації над функціональною в аспектах наявності повноважень у певних органів влади мають Австрія і Словаччина. Так, словацька функціональна децентралізація впроваджена на дуже низькому рівні, а у політичній площині – на досить високому, що є свідченням того, що регіональні органи самоврядування практично не мають повноважень з прийняття рішень [13]. Більший за політичну ступінь функціональної децентралізації у

Болгарії та Литві, де регіони мають майже схожі повноваження на регіональному рівні, але практично не впливають на національний рівень [13].

У сучасному світі спостерігаються чотири основні форми адміністративної децентралізації [14; 15]:

1. Деконцентрація – це форма децентралізації неактивного типу, що передбачає певне делегування управлінських повноважень від центральних органів до органів в уже існуючих адміністративних одиницях або, при необхідності, до новостворених, використання коштів та реалізації соціальної політики, але з умовою, що прямий контроль за виконанням даних повноважень відбувається з центру.

2. Делегування – це така форма децентралізації, що не передбачає відповідальності напівавтономних місцевих урядів за управління, використання коштів та реалізацію соціальної політики. Такі органи влади не повністю контролюються центральним урядом, але в кінцевому рахунку підзвітні йому. Даний вид передбачає створення державно-приватних підприємств або корпорацій – спеціальних проектів з надання різних послуг у регіонах. За цією системою органи місцевого самоврядування отримують широкі повноваження.

3. Деволюція – це форма децентралізації, що передбачає передачу всіх повноважень у сфері управління, використання коштів та реалізації соціальної політики на субнаціональному рівні до регіонального або місцевого уряду, чи уряду штату.

4. Відчуження (або приватизація) – це форма децентралізації, яка означає перехід усіх підприємств, установ та організацій у приватну власність, причому має місце повне зняття з держави відповідальності за управління, використання фінансів та реалізацію соціальної політики. У даній формі децентралізації можуть бути продані засоби виробництва, допускається звільнення або переведення працівників з приватних компаній або некомерційних організацій [16].

Значна частина вищезначених функцій спочатку здійснювалася приватними особами, компаніями або організаціями, а потім перейшла до уряду або безпосередньо, або шляхом регулювання діяльності господарюючих суб'єктів [17].

Україна у спадок від колишнього СРСР отримала певну форму адміністративно-територіального устрою, що характеризується високим ступенем централізації влади по вертикалі, а представницькі органи на так і не стали провідниками ефективної політики в інтересах людини та забезпечення захисту нагальних потреб територіальних громад [18]. Незначний рівень ефективності роботи органів місцевого самоврядування переважно обумовлений недостатнім рівнем бюджетного фінансування та відсутністю механізму трансферу фінансових ресурсів на рівень територіальних громад [18].

У межах системи адміністративно-територіальних одиниць сучасної України довгий час співіснували дві форми організації місцевої влади: органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації. Органи державної адміністрації представляли інтереси центральної державної влади, а

органи місцевого самоврядування – інтереси лише територіальних громад або їх об'єднань, їх діяльність [19]. Таке протистояння інтересів центру та регіонів є основою зародження муніципальної влади, яка виникає у процесі децентралізації публічної державної влади. Обсяги та рівень ефективності органів місцевого самоврядування, а відповідно і добробут територіальних громад та держави в цілому, безпосередньо залежать від характеру правовідносин між різними рівнями влади. Передбачена Конституцією України 1996 року зі змінами від 2005 року модель організації державної виконавчої влади є недосконалою, оскільки місцеві державні адміністрації існують не тільки для здійснення контрольних-наглядових функцій щодо органів місцевого самоврядування, а й володіють повноваженнями щодо управління відповідними територіями [18; 19]. Тому досі триває пошук оптимального варіанта взаємодії органів самоврядування з органами державної виконавчої влади [18].

Поширеним серед представників юридичної наукової думки є твердження, що унітарні держави за рівнем своєї демократичності значно поступаються федеративним, оскільки останні є більш децентралізованими [19]. Водночас сам по собі факт наявності федеративного устрою не гарантує демократичності та реальної децентралізації, що підтверджує досвід сучасного устрою та режиму Російської Федерації – однієї з авторитарних держав сучасності. У той же час багато демократичних держав досягають значного ступеня децентралізації, лишаючись унітарними за устроєм (наприклад, Іспанія).

Невиправдано високий рівень централізації влади, неефективна організація влади на регіональному рівні, недієздатність місцевого самоврядування і досі залишаються проблемою українського суспільства [19]. Водночас здійснення децентралізаційних заходів може мати в собі певні ризики, серед них можна виокремити такі:

1. Ризики, пов'язані з необхідністю перегляду меж адміністративно-територіальних одиниць з метою забезпечення їх фінансової спроможності. Укрупнення, скоріше за все, очікує територіальні громади та, можливо, адміністративні райони:

– недостатність механізмів, передбачених проектом Закону «Про об'єднання територіальних громад», для здійснення адміністративно-територіальної реформи. Зокрема, добровільний характер такого об'єднання не гарантує систематичного застосування відповідних норм;

– можливий політичний спротив локальних еліт із перспективою залучення на свою підтримку широкої громадськості. Соціальна база спротиву може розширитися через побоювання мешканців чинних адміністративно-територіальних одиниць втратити статус та інфраструктурні переваги. Зокрема, з таких причин у 2005 році було зірвано реалізацію пілотного проекту адміністративно-територіальної реформи у Київській області [20];

– можлива активізація та радикалізація політичних об'єднань, які представляють інтереси меншин, що мають компактний характер проживання. Передбачувані цілі політичних кампаній: як мінімум – боротьба проти укрупнення районів, в яких відповідні етнічні групи складають більшість насе-

лення, як максимум – утворення національно-територіальних автономій.

2. Послаблення державного контролю органів місцевого самоврядування на регіональному та субрегіональному рівнях за реалізацією повноважень, які будуть передані виконавчим органам місцевих рад, в умовах слабкості інститутів громадянського суспільства поза межами великих міст. Негативним наслідком цього може стати зростання порушень українського законодавства (включаючи посягання на права та свободи громадян) у процесі діяльності органів місцевого самоврядування. На даний момент цю тенденцію можна відстежити на прикладі норм статутів окремих територіальних громад, які обмежують право місцевої ініціативи [21].

3. Ризики для бюджетної системи країни:

– загроза зриву фінансування повноважень органів місцевого самоврядування. За підрахунками представників Асоціації міст України, навіть в умовах централізації бюджетного процесу щороку недофінансування лише делегованих повноважень складає 18–20 млрд. грн. Особливо гостро дана проблема постане у випадку, якщо фінансування розширених повноважень органів місцевого самоврядування буде збільшене за рахунок скорочення дотацій вирівнювання, враховуючи дотаційність більшості навіть обласних бюджетів. Наприклад, станом на 2010 р. частка дотацій у доходах бюджетів окремих областей становила: Волинської – 71,1 %, Тернопільської – 71,9 %, Закарпатської – 72,3 % [22];

– аналогічна небезпека поглиблення диспропорцій економічного та соціального розвитку територій у разі скорочення субвенцій у межах політики регіонального розвитку;

– з іншого боку, децентралізація бюджетного процесу (зокрема через вилучення в обласних державних адміністраціях повноважень щодо розробки бюджетів областей, а також впровадження системи «бюджетного федералізму») у вітчизняних умовах може призвести до розбалансування усієї системи бюджетоутворення в Україні, оскільки залишається висока імовірність закладання в місцеві бюджети заздалегідь нереальних витрат.

4. Ризик зниження якості місцевого управління та легітимності прийнятих рішень. Цьому можуть сприяти такі чинники:

– загальний низький рівень компетентності службовців місцевого самоврядування. Зокрема, на це вказує їх середній рівень освіти. Так, частка службовців місцевого самоврядування, що мають вищу освіту, традиційно становить близько двох третин, а в деяких переважно аграрних областях – лише дещо більше половини [23];

– недосконала система добору до депутатського корпусу місцевих рад та на посади сільських, селищних, міських голів. Так, використання закритих виборчих списків сприяє проходженню до представницьких органів депутатів без належної підготовки до діяльності в органах місцевої влади, а також політизації роботи депутатського корпусу. Система відносної більшості на виборах в одномандатних виборчих округах сприяє обранню депутатів та голів із досить низькими результатами (а отже, із низьким рівнем довіри громадян).

5. Зростання партикуляристських тенденцій в областях, тобто легітимізація у суспільній свідомості претензій регіонів на правосуб'єктність щодо тих політичних інтересів, які суперечать загальнонаціональним. Відповідний ризик може виникнути внаслідок дії таких чинників:

– децентралізація під час процесу формування української політичної нації сприятиме посиленню серед населення регіональних ідентичностей, у тому числі в регіонах із найбільш специфічними соціокультурними рисами;

– можливе поглиблення соціальної дистанції між територіальними спільнотами через: отримання регіональними елітами розширеної ресурсної бази для здійснення цілеспрямованих політичних заходів у бік соціокультурної уніфікації всередині соціумів відповідних областей; поглиблення диспропорції показників економічного і соціального розвитку областей;

– утворення територіальних комплексів із відносно високим потенціалом економічної самодостатності у разі укрупнення областей відповідно до меж соціально-економічних районів;

– активізація боротьби між політичними елітами різних рівнів адміністративно-територіального поділу навколо бажаного обсягу повноважень та матеріальної основи врядування;

– при цьому збереження інерції щодо покладання суспільством відповідальності за негативні явища в економічному та політичному розвитку країни на головний центр впливу, який вбачається у центральних органах державної влади, при реальному обмеженні впливу останніх на політичний процес. Таким чином, громадяни втрачатимуть упевненість у потрібності центральних органів державної влади.

Висновки. Таким чином, децентралізація державної влади – це форма делегування суттєвих функцій, прав та бюджетних коштів від органів державної влади органам місцевого самоврядування у такий спосіб, щоб найбільше повноважень отримали ті органи, що є більш наближеними до виборців, до пересічних громадян, людей, які мешкають в Україні, і де ці повноваження можна здійснювати ефективніше. З метою втілення у життя реформи влади в бік її децентралізації потрібно здійснити декілька необхідних дій.

1. Потрібно здійснити юрисдикційне та територіальне виокремлення засад органів місцевого самоврядування та органів державної виконавчої влади на місцях. Тобто потрібно формування системи адміністративно-територіального устрою в Україні з трьох рівнів: 27 регіонів; 120–150 районів; 1500–1800 громад). Відповідно до ідеології реформи передбачається більш спрощена, але логічна система місцевого самоврядування. У свою чергу, таке самоврядування повинно гарантувати збалансоване та зручне життя у містах та селах України. Відповідні структури органів самоврядування в інших державах Європи здійснюють надання владних послуг громадянам щодо підтримання житлового господарства, безпеки середовища їх проживання. Водночас органи державної влади, зокрема уряд, несуть відповідальність за стратегічний рівень економічної та політичної складових держави.

2. Певного виокремлення потребує і система функцій та повноважень се-

ред самих структур самоврядування. Тут виникає потреба у скороченні дистанції між владними повноваженнями та населенням в аспектах, що найбільш природно потребують такого наближення. У громаді (село, селище, місто) – це місцевий економічний розвиток; удосконалення місцевої інфраструктури; планування розвитку території громади; питання забудови та благоустрою території; сфера соціального захисту та соціальної допомоги; медична профілактика, допомога та послуги; сфера освіти початкового та середнього рівнів; житлово-комунальне господарство; сфера безпеки життєдіяльності та правопорядку; санітарна, архітектурна та пожежна охорона; сфера місцевої логістики; сфера культури. На рівні районів – це спеціалізована освіта; спортивні школи, школи-інтернати тощо; стаціонарні медичні установи, стаціонари загального профілю; транспортна інфраструктура районного значення; забезпечення функціонування об'єктів спільної власності територіальних громад району.

3. Визначення меж юрисдикції між органами місцевого самоврядування та органами державної виконавчої влади на місцях. Тут виникає потреба делегування більшості повноважень місцевих державних адміністрацій органам місцевого самоврядування. За органами державної виконавчої влади частково можуть бути збережені тільки контрольні повноваження. Водночас громадським організаціям мають також перейти контролюючі повноваження. Наприклад, спостережливі ради, піклувальні комітети тощо. За рахунок такого переміщення акценту контрольних функцій у бік суспільно-громадських формувань може бути значно зменшена загроза регенерації корупційної складової владних установ. Цієї ж мети прагне і сучасна ідеологія електронного врядування на місцях, створення сучасних центрів адміністративних послуг, як ще один крок на шляху забезпечення прозорості місцевої влади.

4. Повний облік і одночасно постійний аудит місцевих ресурсів та їх використання місцевим самоврядуванням із залученням громадськості та засобів масової інформації. Оскільки місцеві збори та податки переорієнтовуються на місцевий бюджет, то саме вони стають основою для забезпечення та матеріальної основи більшості соціальних місцевих програм. Одночасно це потребує подвійного контролю за їх здійсненням як з боку виконавчих комітетів, так і з боку суспільних об'єднань та громадських організацій. Виділення ресурсів з місцевого бюджету, наприклад, на благоустрій (ремонт доріг, охорону правопорядку, роботу установ освіти, закладів охорони здоров'я та ін.), можуть потребувати одночасного і систематичного доповнення з державного бюджету, тому що місцеві податки стають тільки основою місцевого бюджету. Адже він прямо залежить від територіально-ресурсних та демографічних обсягів громади та її влади. Це мотивує владу громади до збору податків, а мешканців – до їх сплати. Умовою розвитку місцевої економіки та зникнення адміністративних бар'єрів, аби малий та середній бізнес міг розвиватися на території громади, є партнерський рівноправний зв'язок влади з органами державної влади.

5. Втілення в реалії місцевого життя громадян України постійного суспільного, громадського контролю над діяльністю органів самоврядування.

Перші приклади такої соціальної практики проявилися в роботі громадських інституцій у конкурсній компанії по створенню національної поліції України та громадських люстраційних об'єднань, що останнім часом активізують процеси оновлення суддівської ланки влади та прокуратури. Втім, на жаль, такі акції здійснюються, у більшості випадків, в режимі кампаній, що не мають стабільного характеру. Значною мірою цьому процесу мають допомогти місцеві засоби масової інформації, що сьогодні потребують ще більшого роздержавлення та виведення з-під контролю олігархічних структур. Саме тут є доцільною партнерська допомога органів державної влади і, зокрема, анти-монопольних органів і органів, що створенні для боротьби з корупцією.

Бібліографічні посилання

1. Decentralization [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.thefreedictionary.com/decentralization>.
2. Definition of decentralization [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/decentralization>.
3. Decentralization: A Sampling of Definitions // Joint UNDP-Government of Germany Evaluation of the UNDP Role in Decentralization and Local Governance [Electronic resource]. – Mode of access: http://web.undp.org/evaluation/documents/decentralization_working_report.PDF. – P. 5–8.
4. Managing Decentralisation: A New Role for Labour Market Policy, Organisation for Economic Co-operation and Development, Local Economic and Employment Development (Program), OECD Publishing, 2003. – P. 135.
5. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел. – К. : Перун, 2005.
6. Румянцев В. А. Конституция Украинской Народной Республики 29 апреля 1918 года / В. Румянцев // Ежегодник украинского права : сб. науч. тр. – X. : Право, 2012. – № 4. – С. 98–106.
7. Mishra S.N. Public Governance and Decentralisation: Essays in Honour of T.N. Chaturvedi / S.N. Mishra, Anil Dutta Mishra, Sweta Mishra. – Mittal Publications, 2003. – P. 229.
8. Decentralization: A Sampling of Definitions // Joint UNDP-Government of Germany Evaluation of the UNDP Role in Decentralization and Local Governance [Electronic resource]. – Mode of access: http://web.undp.org/evaluation/documents/decentralization_working_report.PDF. – P. 3–6.
9. Lodge The History of Nations. Volume 1 / Henry Cabot Lodge, 1910. – P. 164.
10. Sanderson Stephen K. Civilizations and World Systems: Studying World-Historical Change / Stephen K. Sanderson. – Rowman & Littlefield, 1995. – P. 118–119.
11. Atasoy Yildiz. Hegemonic Transitions, the State and Crisis in Neoliberal Capitalism / Yildiz Atasoy // Routledge Studies in Governance and Change in the Global Era. – Taylor & Francis US, 2009. – Vol. 7. – P. 65–67.
12. Іжа М.М. Показник децентралізаційних процесів у країнах Європи / М.М. Іжа // Вісник СевНТУ : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 112.
13. What is Decentralization? [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html.
14. Decentralization: A Sampling of Definitions // Joint UNDP-Government of Germany Evaluation of the UNDP Role in Decentralization and Local Governance [Electronic resource]. – Mode of access: http://web.undp.org/evaluation/documents/decentralization_working_report.PDF. – P. 8.
15. Summary of Janet Kodras [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.tradergroup.org/summary-janet-kodras>.
16. Stossel John Private charity would do much more – if government hadn't crowded it out / John Stossel [Electronic resource]. – Mode of access:

<http://www.jewishworldreview.com/0805/stossel082405.php3>.

17. Верещук І.А. Особливості територіальної організації влади Львівської області / І. А. Верещук // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 9–10. – С. 54–56.

18. Трачук П.А. Децентралізація та проблеми адміністративного самоврядування / П.А. Трачук // Держава і право : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. № 48. – С. 242–247.

19. Євтушенко О.Н. Проблеми децентралізації державної влади і місцеве самоврядування в Україні / О.Н. Євтушенко // Гілея : науковий вісник. – 2009 – № 29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_29/Gileya29/P2_doc.pdf.

20. Макаров Г.В. Очікувані ризики у процесі децентралізації влади в Україні. Аналітична записка. Відділ політичних стратегій / Г. В. Макаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1021/>.

21. Лациба М. В. Як територіальна громада може впливати на вирішення питань місцевого значення / М. В. Лациба, В. В. Бондаренко. – К. : УНЦПД, 2007. – С. 13.

22. Данилишин Б. Регионализм в Украине: реальность и перспективы / Б. Данилишин // Зеркало недели. – 2012. – № 22 (70). – С. 4.

23. Жук В. Напрями розвитку та зміцнення управлінського потенціалу органів місцевої влади / В. Жук // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli08/01.htm>.

Печерский О.В. Фундаментально-правовые аспекты децентрализации власти в Украине: понятие, риски, пути воплощения в жизнь. Рассмотрены вопросы современного теоретико-правового понимания децентрализации власти, пути и риски воплощения соответствующей реформы властных структур в Украине. Исследованы два основных вопроса, во-первых – выяснение теоретико-правовой сущности и особенностей самого понятия «децентрализация власти», путей и пользы ее воплощения в реалии Украины; во-вторых – выявление ожидаемых рисков децентрализации, что может стать полезным подспорьем для предотвращения возможных негативных последствий децентрализации власти.

Ключевые слова: децентрализация власти, органы местного самоуправления, увеличение полномочий территориальных общин.

Pecherskyi O.V. Fundamental legal aspects of power decentralization in Ukraine: concept, risks, ways of realization. The article is devoted to modern theoretical and legal understanding of decentralization of power and the ways and risks of an embodiment of a corresponding reform of power structures in Ukraine. The author investigates two main issues, firstly the clarification of the theoretical framework of the nature and characteristics of the concept of «decentralization of power» and ways and use its implementation in the realities of Ukraine; secondly, identifying the perceived risks of decentralization that can be a useful tool to prevent possible negative consequences of decentralization of power.

Relying on encyclopedic, doctrinal and historical aspects of the understanding of decentralization, the author seeks to enter the modern theoretical and legal understanding of the ways of improvement of activity of bodies of state power and bodies of local self-government in Ukraine. For this article growing understanding of the decentralization of state power, as a form of delegation of essential functions, rights and budgets from state authorities to local authorities so that more power received those bodies which are more close to the voters, to ordinary citizens, people who live in Ukraine and where these powers might exercise more effectively. At the same time in the work is determined by insufficient transfer of authority of the state of focus of reforming regulatory and legal aspects of decentralization, at a time when not enough attention is given to supporting forms of self-organization of communities.

Keywords: decentralisation, local government, increasing the powers of territorial communities.

Надійшла до редакції 28.10.2016

Сердюк І.А.
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.132.6

АКТ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Розглянуто існуючі в сучасній юридичній науці підходи до розуміння поняття «акт тлумачення норм права». На основі їх аналізу запропоновано авторську дефініцію досліджуваної загальнотеоретичної категорії, а також визначено особливості цього різновиду правового акта публічної влади.

Ключові слова: акт, правовий акт, акт тлумачення норм права, акт тлумачення права, правоінтерпретаційний акт.

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки є уточнення її понятійно-категоріально апарату, однією зі складових якого є категорія «акт тлумачення норм права», розкриття змісту якої дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджуваний правовий феномен.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Поняття акта тлумачення норм права, його класифікація, характеристика суттєвих ознак є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах як наукових монографій, так і підручників та навчальних посібників з теорії держави і права.

Вагомий внесок у розробку окреслених вище питань належить таким фахівцям у галузі теорії права як С. Алексєєв, В. Лазарєв, П. Недбайло, А. Піголкін, П. Рабінович, Ю. Ткаченко, О. Черданцев, О. Скакун та ін.

На особливу увагу в контексті теми дослідження заслуговують наукові монографії вітчизняних науковців: Ю. Власова «Проблеми тлумачення норм права» [3], М. Тесленко «Судебный конституционный контроль в Украине» [9] та Ю. Тодики «Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика» [13].

Метою цієї статті є уточнення змісту категорії «акт тлумачення норм права» та з'ясування особливостей цього різновиду правового акта.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової і навчальної юридичної літератури з проблем акта тлумачення норм права свідчить про відмінність у поглядах науковців щодо розуміння однойменного поняття.

Так, зокрема, П. Рабінович у такий спосіб визначає категорію, що складає предмет дослідження: «інтерпретаційно-правовий акт (акт офіційного

тлумачення правової норми) – це спосіб зовнішнього прояву встановленого компетентними органами формально-обов'язкового правила розуміння змісту юридичної норми» [6, с. 144].

Як позитивну можна оцінити спробу вченого поєднати у пропонованій дефініції змістовний і формальний (такий, що стосується форми) аспекти досліджуваного явища правової дійсності. Водночас ми не поділяємо думки правника про те, що: а) саме компетентні органи встановлюють правила розуміння змісту юридичної норми; б) встановлюють саме правила розуміння змісту юридичної норми. Достатньо обґрунтованими вважаються положення теорії тлумачення норм права, що передбачають таке:

- 1) правила з'ясування дійсного змісту норм права (а по суті, способи тлумачення норм права) є надбанням юридичної науки, щоправда підтвердженим юридичною практикою;
- 2) такі правила є теоретичною складовою правосвідомості інтерпретатора;
- 3) динамічний підхід до тлумачення норм права, на відміну від статичного, допускає пристосування незмінного тексту закону чи окремих його положень до нових умов та відносин, що змінилися. Як відомо, правила такої можливості не допускають.

Цю обставину у пропонованій дефініції категорії, що складає предмет дослідження, врахував російський учений В. Карташов. Під інтерпретаційним актом правник розуміє акт-документ, який закріплює та зовні виражає рішення компетентного на те інтерпретатора і містить загальні (нормативні) та/або персонально-конкретні (казуальні) обов'язкові юридичні роз'яснення, забезпечені заходами державного та іншого впливу [4, с. 406].

Вважаємо, що вживане вченим словосполучення «інтерпретаційний акт» є виявом термінологічної некоректності, адже невизначеність характеру такого акта допускає його існування не лише як правового, але й як економічного, політичного тощо. Тому використання термінів «інтерпретаційно-правовий акт» або «правоінтерпретаційний акт», на нашу думку, має безумовну перевагу.

Крім того, запропонована вченим інтерпретація загальнотеоретичної категорії, що складає предмет дослідження, суттєво звужує її обсяг шляхом закріплення такої суттєвої ознаки, як офіційна документальна форма вираження правового акта. Вказаний спосіб об'єктивації волевиявлення уповноважених суб'єктів, наділених правоінтерпретаційними повноваженнями, характерний лише для нормативного тлумачення, в той час як казуальне допускає і вербальну форму правоінтерпретаційного акта.

О. Скакун як ключовий при визначенні поняття, що розглядається нами, також використовує термін «акт-документ», щоправда цей акт, на думку вченого, містить роз'яснення змісту і порядку застосування правової норми, сформульоване уповноваженим органом у рамках його компетенції, і має обов'язкову силу для усіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються [8, с. 412].

Вважаємо, що судження вченого про предмет дослідження в аспекті

обов'язкової сили акта тлумачення норм права потребує розширювальної наукової інтерпретації в частині суб'єктів правореалізації.

Вищенаведене судження В. Карташова і О. Скакун у частині зовнішньої форми виразу акта тлумачення норм права поділяє і С. Бобровник. Учений у такий спосіб розкриває зміст досліджуваного поняття: «інтерпретаційні акти – юридичні документи, що приймаються відповідними органами держави у межах їхніх повноважень і містять нормативні приписи, спрямовані на роз'яснення норм законів та підзаконних актів» [15, с. 711].

На нашу думку, ближчими до істини є ті правники, які у пропонуваніх дефініціях досліджуваного поняття не обмежують коло джерел права, в яких закріплюються норми, що тлумачаться, законами та підзаконними актами. Вважаємо очевидним той факт, що предметом офіційної інтерпретації можуть бути і норми міжнародних договорів. Тому при розкритті змісту категорії «акт тлумачення норм права» не варто конкретизувати способи зовнішнього виразу та закріплення правових норм.

Г. Христова у такий спосіб розкриває зміст досліджуваного поняття: «інтерпретаційний акт – це правовий акт уповноваженого суб'єкта, який містить роз'яснення юридичних правил (норм права), що є головною метою його прийняття» [12, с. 294].

Аналіз вищенаведеної дефініції свідчить про те, що головну мету прийняття інтерпретаційно-правового акта вчений вбачає у роз'ясненні змісту норм права. Ми в цілому погоджуємося із визначеним правником телеологічним аспектом досліджуваного правового явища, проте вважаємо, що роз'ясненню можуть підлягати як приписи нормативного, так і ненормативного характеру, а також окремі їх фрагменти (слова і словосполучення, тобто терміни). Підтвердженням істинності такого умовиводу є правоінтерпретаційна практика Конституційного Суду України.

Як методологічно правильний можна оцінити задум російського правника А. Осіпова врахувати різні аспекти досліджуваної категорії, а саме: 1) дію; 2) юридичний документ; 3) акт з'ясування та роз'яснення, причому останній може бути усним або письмовим [10, с. 487].

Однак послідовно реалізувати цей задум авторові не вдалося, підтвердженням чого є така інтерпретація досліджуваного поняття: «акт тлумачення – це офіційний, юридично значущий документ, спрямований на встановлення дійсного смислу і змісту норми права» [10, с. 487]. Аналіз запропонованої дефініції свідчить про те, що вона фактично враховує лише один із вказаних аспектів – юридичний документ.

Викликає зауваження і визначена вченим його спрямованість, яка відображає функціональне призначення цього різновиду правового акта. На відміну від тлумачення норм права як інтелектуальної вольової діяльності суб'єкта права, спрямованої на з'ясування та роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої в нормі права, інтерпретаційно-правовий акт перш за все здійснює інформаційний вплив на свідомість право-дієздатних суб'єктів права, а в єдності з нормативно-правовим або правозастосовним актами – до то-

го ж регулятивний та/або охоронний вплив на їх поведінку.

С. Алексєєв інтерпретаційні акти визначає як акти-документи, які містять конкретизуючі нормативні приписи, що виражають роз'яснення юридичних норм [1, с. 313]. Такий підхід до змісту інтерпретаційно-правового акта поділяють Ю. Тодика та В. Хропанюк.

Акт тлумачення права, стверджує Ю. Тодика, являє собою правовий акт, що містить роз'яснення смислу юридичних норм [13, с. 86]. Ці акти включають у себе різний за правовим характером матеріал: він може являти собою роз'яснення смислу правових норм; містити конкретизуючі приписи; діяти лише в єдності з тими нормами, що тлумачать [13, с. 86].

На думку В. Хропанюка, акти офіційного тлумачення правових норм (інтерпретаційні акти) являють собою, з одного боку, роз'яснення змісту норм права, а з іншого – конкретизацію і уточнення їх приписів [14, с. 282]. Особливість інтерпретаційних актів, як стверджує вчений, полягає в тому, що вони діють в єдності з тими нормативно-правовими актами, в яких містяться норми права, що тлумачаться [14, с. 282].

Аналіз вищенаведених дефініцій поняття «акт тлумачення норм права» не відповідає сучасній парадигмі теорії тлумачення норм права, що передбачає відмежування правоінтерпретаційної практики від юридичної конкретизації. З цього приводу заслуговує на увагу думка Ю. Власова, котрий слушно зауважив, що тлумачення правових норм потрібно відрізнити від їх юридичної конкретизації. Сутність юридичної конкретизації полягає у виданні правоположення, що не виходить за межі змісту норми права, але містить у собі нові елементи регулювання суспільних відносин, не виражені у цій правовій нормі. При тлумаченні лише з'ясовуються, розкриваються, обґрунтовуються частини змісту правової норми, але нових елементів правового регулювання не встановлюється [3, с. 149].

Аналіз вищенаведених суджень вчених свідчить про те, що акт тлумачення норм права не може містити конкретизації юридичних норм, а отже, вводити нові елементи правового регулювання, характерні для підзаконної правотворчості.

Принагідно зазначити, що очевидно саме цей факт з часом суттєво змінив думку С. Алексєєва про зміст правоінтерпретаційних актів. Відмежовуючи закон як нормативний юридичний акт від інших правових актів, учений, зокрема, зауважив, що в інтерпретаційних актах, тобто актах тлумачення, дається лише роз'яснення діючих норм, але не встановлюються нові або змінюються чи скасовуються діючі норми [2, с. 83], тобто не здійснюється їх конкретизація (авт. – І. Сердюк).

В. Корельський і В. Перевалов під інтерпретаційними актами розуміють правові акти компетентних державних органів, які містять результат офіційного тлумачення [11, с. 374].

Крім очевидної тавтології, яку допустили вчені при розкритті змісту досліджуваної категорії (інтерпретаційні акти – це ... акти), вважаємо лише частково істинною ту суттєву ознаку досліджуваного поняття, що торкається

змісту акта тлумачення норм права. Аналіз рішень Конституційного Суду України, як класичних інтерпретаційно-правових актів, свідчить про те, що їх зміст не обмежується результатом офіційного тлумачення. В них поряд із підставами та результатами правороз'яснювального процесу знаходять своє відображення його методологічні та технологічні аспекти, йдеться передусім про способи тлумачення норм права та методику їх використання.

Методологічні та технологічні аспекти тлумачення норм права залишилися поза увагою і Ю. Власова, котрий під актом тлумачення норм права розуміє вид правового акта, що включає загальні або індивідуальні правоположення, які, не будучи нормами права, розгорнуто й обґрунтовано роз'яснюють їх дійсний зміст, не є джерелом права, але перебувають у тісному підпорядкованому зв'язку з нормою права, яку він тлумачить, і мають обов'язковий характер. Юридична сила й обов'язковий характер актів тлумачення, стверджує вчений, зумовлені: 1) юридичними властивостями норми права та підпорядкованим зв'язком правоположень акта тлумачення з нормою права; 2) наявністю наданих законодавцем певному суб'єкту повноважень на офіційне роз'яснення норм права і видання відповідних актів тлумачення [3, с. 151].

Аналіз наведених вище дефініцій категорії «акт тлумачення норм права» дає підстави для таких проміжних висновків, що мають методологічне значення:

по-перше, акт тлумачення норм права за своєю зовнішньою формою виразу (способом об'єктивації у зовнішньому світі) може бути не лише письмовим документом, але й мати вербальну (словесну) форму, що свідчить про некоректність інтерпретації досліджуваного нами поняття виключно як офіційного документа, тобто матеріального носія правової інформації;

по-друге, метою прийняття інтерпретаційно-правового акта є роз'яснення змісту не лише приписів нормативного та ненормативного характеру, але й окремих їх фрагментів (слів і словосполучень, тобто термінів);

по-третє, в класичному акті офіційного тлумачення норм права, що має документальну форму, відображаються не лише підстави та результати правороз'яснювального процесу, але його методологічні та технологічні аспекти, що свідчить про аргументованість волевиявлення суб'єкта правоінтерпретаційної діяльності;

по-четверте, акт тлумачення норм права перш за все здійснює інформаційний вплив на свідомість право-дієздатних суб'єктів права, а в єдності з нормативно-правовим або правозастосовним актом – регулятивний та/або охоронний вплив на їх поведінку;

по-п'яте, акт тлумачення норм права не може містити конкретизації юридичних норм, а отже, вводити нові елементи правового регулювання.

В концептуальному плані важливе методологічне значення має авторська інтерпретація загальнотеоретичної категорії «правовий акт», що є родовим поняттям стосовно іншого, підпорядкованого йому поняття. Ним є акт тлумачення норм права, розкриття змісту якого і є метою цього дослідження.

Правовий акт публічної влади, на нашу думку, являє собою *забезпечене з боку держави та визнане легітимним з боку громадянського суспільства формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади, їх службових і посадових осіб, що має офіційний характер, здійснює справедливий з погляду домінуючої частини населення регулятивний або охоронний вплив на поведінку суб'єктів права і породжує юридичні наслідки, що відповідають принципу правопевності* [7, с. 35].

Поняття «акт тлумачення норм права» з-поміж інших різновидів правового акта публічної влади вирізняють такі особливості, що стосуються як його змісту, так і форми:

1) обмежене коло осіб, уповноважених здійснювати таке волевиявлення. До них відносять суб'єктів правотворчості, а також судові органи, наділені правом легального тлумачення норм національного законодавства;

2) вміщення в ньому офіційних роз'яснень владних приписів загального та індивідуального характеру;

3) різноманітність зовнішніх форм вираження (письмової для нормативного тлумачення та вербальної для казуального тлумачення);

4) специфічність його юридичної форми (назви офіційного документа), що, як правило, повторює юридичну форму нормативно-правового акта, приписи якого складають предмет тлумачення (на вказаній особливості наголошує Л. Морозова [5, с. 307]);

5) специфічність його внутрішньої структури, що залежить від того, результатом якої діяльності, лише правоінтерпретаційної чи правоінтерпретаційної і правозастосовної є цей правовий акт;

6) відсутність його самостійного значення в механізмі правового регулювання суспільних відносин та підпорядкованість нормативно-правовому акту, норми якого тлумачаться.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, під *актом тлумачення норм права* пропонуємо розуміти забезпечене з боку держави аргументоване формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади (їх посадових і службових осіб), що здійснює інформаційний вплив на свідомість праводієздатних суб'єктів права шляхом роз'яснення змісту норм права і приписів ненормативного характеру або окремих їх фрагментів, а в єдності з нормативно-правовим або правозастосовним актами також опосередкований регулятивний та/або охоронний вплив на їх поведінку, спричиняє юридичні наслідки і сприяє утвердженню принципу правої визначеності.

Бібліографічні посилання

1. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. – Т. II – М., 1982.
2. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия : опыт комплексного исследования. – М., 1999.
3. Власов Ю.Л. Проблемы тлумачення норм права : монографія. – К., 2001.
4. Карташов В.Н. Теория правовой системы общества : учебное пособие : в 2-х т. – Т. 1 / В.Н. Карташов. – Ярославль, 2005.
5. Морозова Л.А. Теория государства и права : ученик / Л.А. Морозова. – М., 2002.

6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. – 5-те вид., зі змінами / М. П. Рабінович. – К., 2001.
7. Сердюк І.А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правовий акт» / І. А. Сердюк // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2016. – № 1 (80). – С. 76–83.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х., 2001.
9. Тесленко М.В. Судебний конституційний контроль в Україні : монографія / М.В. Тесленко. – К., 2001.
10. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002.
11. Теория государства и права : учебник для юрид. вузов и факультетов ; под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М., 1997.
12. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х., 2015.
13. Тодика Ю.М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика : монографія / Ю. М. Тодика. – Х., 2001.
14. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учебное пособие для высших учебных заведений / В.Н. Хропанюк ; под ред. В. Г. Стрекозова. – М., 2001.
15. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1999. – Т. 2: Д – Й.

Сердюк І.А. Акт толковання норм права: поняття і особливості. Рассмотрены существующие в современной юридической науке подходы к пониманию понятия «акт толкования норм права». На основе их анализа обоснована авторская дефиниция категории, составляющей предмет исследования, а также определены особенности указанной разновидности правового акта публичной власти.

По мнению автора, акт толкования норм права представляет собой обеспеченное со стороны государства аргументированное формально-обязательное волеизъявление органов публичной власти (их должностных и служебных лиц), осуществляющее информационное влияние на сознание право-дееспособных субъектов права путём разъяснения содержания норм права и предписаний ненормативного характера или отдельных их фрагментов, а в единстве с нормативно-правовым или правоприменительными актами – также опосредованное регулятивное и/или охранительное влияние на их поведение, порождает юридические последствия и содействует утверждению принципа правовой определённости.

Ключевые слова: акт, правовой акт, акт толкования норм права, акт толкования права, правоинтерпретационный акт.

Serdyuk I.A. Act of interpretation of legal norm: concept and specialties. While working on the article the author put an aim to refine the content of the category “act of interpretation of legal norm” and to find out the features of this type of legal act.

The analysis of the existing in modern legal science approaches concerning understanding of the concept "act of interpretation of legal norms" allowed to set forth the following intermediate conclusions that have a methodological value :

- firstly, an act of interpretation of legal norms by its external form of expression (by the method of objectivation in the outer world) can be not only a writing document but also to have a verbal form that testifies to the tactlessness of interpretation of the concept investigated by us exceptionally as an official document, that is a material carrier of legal information;

- secondly, the aim of acceptance of interpretation and legal act is elucidation of the content of not only legal norms and binding orders of unnormative character but also their particular fragments;

- thirdly, a classic act of an official interpretation of the legal norm with the documentary form, are shown not only the reasons and results legal and interpretation process, but its methodological and technological aspects, indicating the will expression of the subject of legal and interpretative activities;

- fourthly, the act of interpretation of the legal norms, above all, provides informational influence on the minds of the legally capable subjects to law, and in unity with the legal and normative or legally enforced act regulatory and / or protective effect on their behavior;

- fifthly, the act of interpretation of the legal norms cannot include specification of legal norms and, therefore, to introduce new elements of legal regulation.

With these provisions by the act of interpretation of the legal norms it is suggested to understand provided by the state reasoned obligatory formal expression of the public authorities (their officers and officials) that provides informational influence on the minds of the legally capable subjects to law by the way of explanation of the content of legal norms and regulations of non-normative nature or their fragments, and in unity with the normative and legal or legally enforced acts that are having regulatory and/or protective effects on their behavior causes legal consequences and contributes to establishment of the principle of legal certainty.

Keywords: *act, legal act, act of interpretation of legal norms, act of legal interpretation, legal and interpretational act, legal norms application.*

Надійшла до редакції 28.11.2016

Сердюк Л.М.

кандидат юридичних наук, доцент
*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 340.132.6

ПОВНОВАЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТЛУМАЧИТИ ЗАКОНИ: АРГУМЕНТИ «ЗА» І «ПРОТИ»

Проаналізовано положення чинного конституційного законодавства в частині повноважень Конституційного Суду України тлумачити закони. Наведено аргументи на підтримку збереження існуючої компетенції органу конституційного контролю тлумачити закони, визначеної статусним Законом України «Про Конституційний Суд України», а також контраргументи з цього питання.

Ключові слова: *Конституція України, Конституційний Суд України, повноваження Конституційного Суду України, тлумачення законів, тлумачення Конституції.*

Постановка проблеми. Набрання чинності Законом України № 1401-VIII від 02.06.2016 р. мало наслідком виникнення юридичної ситуації, що в сучасній правовій доктрині відображається загальнотеоретичною категорією «юридична колізія». Протиріччя виникло в результаті зміни припису ч. 2 ст. 150 Основного Закону Української держави, що звузила повноваження Конститу-

ційного Суду України щодо офіційного тлумачення законів [2, с. 68].

Водночас залишилося незмінним положення Закону України «Про Конституційний Суд України», що уповноважує цей орган судової влади тлумачити не лише Основний Закон Української держави, але й інші закони України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання державно-владних повноважень Конституційного Суду України, відколи набрав чинності Закон України «Про Конституційний Суд України», постійно перебуває в центрі уваги вчених – теоретиків права, фахівців у галузі конституційного права, а також самих суддів Конституційного Суду України.

Вагомий внесок у його розробку належить таким фахівцям у галузі теорії права як М. Козюбра, В. Погорілко, П. Рабінович, М. Савенко, М. Савченко, А. Селіванов, І. Сліденко, А. Стрижак, В. Тихий, М. Цвік, В. Шаповал та ін.

На особливу увагу в контексті теми дослідження заслуговують наукові монографії вітчизняних науковців А. Селіванова й А. Стрижака «Питання теорії конституційного правосуддя в Україні» [3], І. Сліденка «Тлумачення Конституції» [4], М. Тесленко «Судебный конституционный контроль в Украине» [5] та Ю. Тодики «Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика» [6].

Метою цієї статті є оцінка аргументів на підтримку збереження існуючої компетенції Конституційного Суду України тлумачити закони, визначеної статусним Законом України «Про Конституційний Суд України», а також контраргументів із приводу цього теоретичного положення, практична реалізація якого суттєво впливає на правозастосовну діяльність органів судової влади нашої держави,

Виклад основного матеріалу. Прийняття Верховною Радою України в 1996 р. Основного Закону Української держави ознаменувало наступний етап її розвитку, пов'язаний із створенням на засадах верховенства права, поділу державної влади, пріоритету прав і свобод людини нових органів державної влади, а також перерозподілу на їх користь окремих державно-владних повноважень. Серед таких державних органів на особливу увагу заслуговує Конституційний Суд України.

Норма права, закріплена в ч. 2 ст. 147 Конституції України, у такий спосіб визначила конституційно-правовий статус цього органу судової влади: «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України» [1, с. 735].

Зазначена новела в конституційному праві України не залишилася поза увагою правників. Предметом наукової дискусії було таке питання: чи зберігає Верховна Рада України повноваження тлумачити закони після набрання чинності Конституцією України?

Варто зауважити, що сама постановка цього питання має під собою раціональне підґрунтя, пов'язане з усталеною правовою традицією радянської доби тлумачити нормативно-правові акти не суб'єктом правозастосування, а

тим органом державної влади, що їх прийняв, тобто суб'єктом правотворчості. Оскільки джерелом законів є законотворча діяльність парламенту, цілком обґрунтованим буде умовивід про те, що саме він залишає за собою право автентичного тлумачення законів.

У контексті предмета цього дослідження заслуговує на увагу і спосіб прийняття Основного Закону Української держави, що дає відповідь на питання про те, хто уповноважив Конституційний Суд України тлумачити закони. Як відомо, Конституція України була прийнята Верховною Радою України, хоча і від імені Українського народу, а отже, саме парламент у такий спосіб поступився часткою своїх владних повноважень на користь єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Зважаючи на цей факт, гіпотетично можливим у майбутньому є прийняття єдиним органом законодавчої влади рішення про повернення собі таких повноважень.

Окремо слід торкнутися і питання практичної реалізації вищезгаданої норми права в частині офіційного тлумачення Конституційним Судом України законів України. Набрання чинності цією нормою 28.06.1996 р. (день набрання чинності Конституцією України) об'єктивно було неможливим, перш за все через відсутність самого органу конституційної юрисдикції. Очевидно усвідомлюючи цей факт, Верховна Рада України пунктом 6 Розділу XV «Перехідні положення» передбачила, що «Конституційний Суд України формується відповідно до цієї Конституції протягом трьох місяців після набуття нею чинності. До створення Конституційного Суду України тлумачення законів здійснює Верховна Рада України [1, с. 794].

Нами наголошувалося вище, що прийняття Верховною Радою України Закону України № 1401-VIII від 02.06.2016 р. фактично призвело до виникнення ієрархічної юридичної колізії. Однак Український парламент у згаданому вище законі не передбачив дієвого інструментарію у вигляді норми-арбітра, що могла б усунути суперечність між нормами конституційного права, які по-різному визначають правоінтерпретаційні повноваження Конституційного Суду України. А сама юридична ситуація, що склалася, може бути оцінена як проблемна і така, що потребує свого наукового осмислення через відповідну аргументацію.

Наведемо найбільш вагомі, на нашу думку, доводи, які обґрунтовують необхідність офіційного тлумачення законів саме Конституційним Судом України.

1. Кваліфікаційні вимоги до кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України є значно вищими, аніж ті, що висуваються до інших професійних суддів. Частина 4 ст. 148 Основного Закону Української держави, зокрема, передбачає, що суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який має стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років та є правником із визнаним рівнем компетентності [с. 66].

2. Хоча чинний закон не містить імперативної вимоги до претендента мати науковий ступінь, як свідчать існуючі реалії, переважна більшість суд-

дів попереднього та нинішнього складів Конституційного Суду України є докторами та кандидатами юридичних наук, а отже, мають науковий рівень правосвідомості.

3. Накопичений ними (суддями Конституційного Суду України) значний досвід правоінтерпретаційної діяльності, що ґрунтується на знаннях правил і прийомів з'ясування дійсного змісту законів, а також уміннях і навичках підготовки актів офіційного тлумачення законів. Цей практичний досвід виключно позитивно позначається на ефективності юридичної діяльності, пов'язаної із тлумаченням законів.

Про втрату Конституційним Судом України повноважень тлумачити закони свідчать такі аргументи:

1) по-перше, у правовій державі органи державної влади, їх посадові і службові особи діють за спеціально дозволеним принципом: «дозволено робити лише те, що прямо передбачено законом» (ч. 2 ст. 6 та ч. 2 ст. 19 Конституції України);

2) по-друге, існуюча ієрархічна юридична колізія, пов'язана із повноваженням Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення законів, у разі відсутності колізійної норми, розв'язується у такий спосіб: пріоритет (перевагу) в механізмі конституційно-правового регулювання суспільних відносин за участю Конституційного Суду України має норма Основного Закону нашої держави.

Висновки. Оцінка аргументів на підтримку збереження існуючої компетенції органу конституційного контролю тлумачити закони, а також контраргументів з цього питання свідчить про необхідність його вирішення на законодавчому рівні шляхом або приведення статусного Закону України «Про Конституційний Суд України» у відповідність до припису ч. 2 ст. 150 Конституції України, або доповнення п. 3 ч. 1 ст. 85 Основного Закону Української держави положенням про офіційне тлумачення законів Верховною Радою України.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України : науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін. ; ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Х.; К., 2003.
2. Конституція України : чинне законодавство. – К., 2016.
3. Селіванов А.О. Питання теорії конституційного правосуддя: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя / А.О. Селіванов, А.А. Стрижак. – К., 2010.
4. Сліденко І.Д. Тлумачення конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду / І.Д. Сліденко. – Одеса, 2003.
5. Тесленко М.В. Судебный конституционный контроль в Украине : монография / М.В. Тесленко. – К., 2001.
6. Тодика Ю.М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика : монографія / Ю.М. Тодика. – Х., 2001.

Сердюк Л.Н. Полномочия Конституционного Суда Украины толковать законы: аргументы «за» и «против». Проанализированы положения действующего конституционного законодательства в части полномочий Конституционного Суда Украины толковать законы. Приведены аргументы в поддержку сохранения существующей компетенции органа конституционного контроля толковать законы, определенной статусным Законом Украины

«О Конституционном Суде Украины», а также контраргументы по этому вопросу.

Оценка доводов в поддержку сохранения существующей компетенции органа конституционного контроля толковать законы, а также контраргументов по этому вопросу, свидетельствует о необходимости его решения на законодательном уровне путём или приведения статусного Закона Украины «О Конституционном Суде Украины» в соответствии с предписанием ч. 2 ст. 150 Конституции Украины, или же дополнением п. 3 ч. 1 ст. 85 Основного Закона Украинского государства положением об официальном толковании законов Верховной Радой Украины.

Ключевые слова: Конституция Украины, Конституционный Суд Украины, полномочия Конституционного Суда Украины, толкование законов, толкование Конституции.

Serdyuk L. M. Powers of Constitutional Court of Ukraine to interpret laws: pros and cons arguments. Provisions of current constitutional legislation are analyzed in part of powers of the Constitutional Court of Ukraine to interpret laws. Arguments in support of preservation of existing power of a body of the constitutional control to interpret laws that is determined by a status law of Ukraine “On Constitutional Court of Ukraine” and counterarguments on the issue are suggested.

Most strong are the following arguments justifying the necessity of official interpretation of laws exactly by the Constitutional Court of Ukraine:

1) qualifying requirements to the candidates to a position of a judge of the Constitutional Court of Ukraine are considerably higher than those that are put forward to other professional judges. Particularly part 4 of Article 148 of the Fundamental Law of the Ukrainian State makes provisions that a citizen of Ukraine having at least a 15-years professional experience in the sphere of law and is a lawyer with an admitted level of his/her competence can be a judge of the Constitutional Court of Ukraine.

2) although the existing law does not contain an imperative requirement to a candidate to have a scientific degree, as existing realities vouch, the majority of judges of the previous and the present panel of the Constitutional Court of Ukraine are doctors and candidates in law and thereafter possess a scientific level of legal awareness;

3) accumulated by them (by judges of the Constitutional Court of Ukraine) considerable experience of law interpretational activities basing on knowledge of rules and techniques of finding out of ultimate content of laws and also skills and abilities of preparation of acts of official interpretation of laws. This practical experience is positively marked on the efficiency of legal activities related to interpretation of laws.

The following arguments vouch for loss of the powers to interpret laws by the Constitutional Court of Ukraine:

1) first, within a law-based state bodies of state power and their officers and officials act in accordance with the specially allowed principle: “it is allowed to do only that that is stipulated by law” (part 2 of Article 6 and part 2 of Article 19 of the Constitution of Ukraine);

2) secondly, the existing hierarchical juridical collision relating to the powers of the Constitutional Court of Ukraine as to the official interpretation of laws in case of absence of a collision norm is solved in the following manner: the priority (preference) within the mechanism of the constitutional and law regulation of social relations with the participation of the Constitutional Court of Ukraine is given to the norm of the Fundamental Law of our state.

Evaluation of arguments in support of preservation of the existing power of the body of constitutional control to interpret laws and also counterarguments concerning this issue vouch for the necessity of solving it on the legislative level by way of whether bringing the status law of Ukraine “On Constitutional Court of Ukraine” according to the prescript of part 2 of Article 150 of the Constitution of Ukraine or the attachment 3 of part 1 of Article 85 of the Fundamental Law of the Ukrainian State to the provision about the official interpretation of laws by the Verkhovna Rada of Ukraine”.

Keywords: Constitution of Ukraine, Constitutional Court of Ukraine, powers of Constitutional Court, interpretation of laws, interpretation of Constitution.

Долгорученко К.О.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 930

ОРГАНІЗАЦІЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ІМПЕРСЬКОГО МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОЇ ПРОСВІТИ І ПРОПАГАНДИ «ВІНЕТА» НА ТЕРИТОРІЇ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»

Здійснено історико-правовий аналіз становлення та розвитку спеціальної служби Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди «Вінета» як складового елементу Східного відділу. Доведено, що організаційна структура спецслужби відображала систему підпорядкованості в загальній ієрархії управління міністерства. Головний акцент зроблено на особливостях організації відділів цієї спецслужби, що базувались на території Райхскомісаріату «Україна». Визначено, що пріоритетними напрямками роботи київського та дніпропетровського відділів спецслужби «Вінета» були координація та контроль за проведенням пропагандистських кампаній в окупаційній пресі, налагодження радіопропаганди тощо.

Ключові слова: *нацистська пропаганда, Райхскомісаріат «Україна», спецслужба «Вінета».*

Постановка проблеми. Розбудова України як демократичної і правової держави неможлива без належної протидії підіривній пропаганді та інформаційним війнам, що їх останнім часом проти нашої країни досить активно проводять деякі зарубіжні держави, намагаючись поширювати сумнівну та упереджену інформацію, маніпулювати суспільною свідомістю. В сучасних суспільно-політичних умовах важливою складовою такої протидії є ґрунтовне вивчення подій Другої світової війни, зокрема висвітлення питання організації нацистської пропаганди на окупованих українських територіях у цей період.

Питання проведення нацистської пропаганди на східних окупованих територіях не є новою для історико-правової науки, воно було предметом наукових досліджень як вітчизняних (роботи М. Михайлюк, О. Салати, О. Яшан та ін.), так і зарубіжних учених (Р. Герцштейна, В. Віппермана, А. Юденкова, А. Огорокова). Характерною їх рисою є досить ґрунтовний аналіз діяльності підрозділів «вермахт-пропаганди» ОКВ (Oberkommandoder Wehrmacht) та апарату пропаганди міністерства Східних окупованих територій А. Розенберга. Водночас організація діяльності геббельсівського апарату пропаганди на окупованих територіях України, зокрема спецслужби Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди «Вінета», ще не стала предметом історико-правових досліджень та потребує окремої уваги.

Метою даної статті є з'ясування особливостей організації спеціальної служби Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди «Вінета» на території Райхскомісаріату «Україна».

Виклад основного матеріалу. Вивчення наявних історико-правових джерел свідчать, що відомство Й. Геббельса, міністра народної просвіти і пропага-

нди Третього Райху, ще задовго до війни з СРСР почало активно працювати над проектом створення «Східного відділу пропаганди» для роботи з населенням майбутніх найбільш імовірних окупованих територій. Зокрема, у 1937 році під егідою вищезазначеного міністерства свою спільну історико-культурознавчу роботу розпочали берлінська група спеціалістів із вивчення слов'янства та «єврейського питання» й берлінський Український науковий інститут.

У 1938 році з ініціативи абверу (армійська розвідка та контррозвідка Третього Райху) були створені тренувальні центри для українських політемігрантів, що в майбутньому мали здійснювати розвідувальну та пропагандистську діяльність на окупованих українських територіях. Поштовхом до створення повноцінної пропагандистської організації для слов'янських народів стало затвердження плану нападу Німеччини на СРСР у грудні 1940 року.

Перед нападом на Радянський Союз при Міністерстві народної освіти і пропаганди був організований «генеральний реферат Східний простір» (Generalreferat Ostraum) на чолі з доктором Е. Таубертом. Починаючи з 1931 року Е. Тауберт працював у головному управлінні НСДАП (Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини), займаючись розробкою пропагандистської риторики партії. У вищих нацистських колах він став відомий під прізвиськом «Доктор Анти» за свою нетерпимість до євреїв. У міністерстві Й. Геббельса з 1933 по 1945 рік займав посаду «експерта з питань ворожого арійцям світогляду», тобто більшовизму, іудаїзму, масонства та демократії. Апогеєм його кар'єри став цикл створених ним сценаріїв до фільмів «Вічний жид» та «Тріумф волі» [1, с. 117].

Основною ідеєю Східного відділу (з кінця 1941 року – «Abteilung Ost») Е. Тауберта було створення так званого об'єднаного слов'янсько-німецького фронту для боротьби з більшовизмом та «жидомасонством» [2, с. 51]. У перші роки німецько-радянської війни (до 1942 року) цей відділ займався аналітичною обробкою отриманих матеріалів із СРСР (книг, грамплатівок, фотографій, фільмів, досьє на політичних діячів, радянських газет, журналів та ін.) й виготовленням, вже адаптованих до народів СРСР, пронацистських матеріалів. Його завданням була розробка ефективної риторики, методів та способів реалізації пропаганди у друкованих засобах, зокрема у періодичній пресі. Планувалися підготовка військових кореспондентів, агітаторів та журналістів для роботи серед окупованого цивільного населення.

Відповідно до директив Імперського міністерства народної освіти і пропаганди, з перших днів окупації України нацисти вербували агентів з місцевих жителів для подальшого спеціального навчання у пропагандистських школах Східного відділу. Після проходження підготовки та спеціальної перевірки агенти направлялися для подальшої служби у «Вінета».

Назва цієї служби має середньовічне походження. За німецькими легендами, у межиріччі Одеру нібито існувало місто Вінета, яке було найбільшим торговельним центром язичницьких слов'ян. Західноєвропейське королівство франків прагнуло володіти цим містом як форпостом для торгівлі зі Сходом [3, с. 22]. Окультний Райх використав назву цього міфічного міста заради емоцій-

ного підсилення ідеї встановлення зв'язку арійців зі слов'янським світом.

У серпні 1941 року таємну спецслужбу "Вінета" очолив доктор Г. Курц. Її штаб знаходився у південно-східній приміській зоні Берліна. До кінця жовтня члени цієї спеціальної служби були ізольовані від зв'язків із зовнішнім світом і перебували на території табору Вульхайде за 50 км від Берліна.

У листопаді 1941 року «Вінета» перестає бути секретною, її центральний офіс було розміщено у колишньому радянському посольстві на Вікторіяштрассе, 10. Очолив вже остаточно сформований спецвідділ Т. фон Радлофф. Саме за його головування «Вінета» розпочала роботу з вербування та підготовки пропагандистських кадрів із числа добровольців, остарбайтерів та лояльних емігрантів країн Естонії, Латвії, Литви, Білорусії, а також Росії та України [1, с. 135].

Слід зазначити, що спецслужба Імперського міністерства народної освіти і пропаганди «Вінета» (Dienststelle Vineta Propagandadienst Ostraume.V.) формально була зареєстрована як технічний відділ пропаганди та перекладу з мов народів СРСР. Де-факто ж це була багатофункціональна спеціальна організація. До її компетенції входило: відбір та підготовка пропагандистів для роботи зі слов'янськими народами, виготовлення друкованих засобів пропаганди для розповсюдження та передруку в цивільних зонах окупації, збір інформації про настрої місцевого населення, а також розвідувальна діяльність. Звичайно, спецслужба займалася і суто технічними питаннями – перекладом на слов'янські мови та адаптацією нацистських пропагандистських матеріалів, написанням статей для газет, виготовленням листівок тощо.

У червні 1942 року спектр діяльності "Вінета" був значно розширений – створено 12 секторів із різних напрямків пропагандистської роботи, зокрема з активної пропаганди, перекладацької діяльності, журналістики, прослуховування та ін. З цього часу спецслужба розпочала активне здійснення радіопробанди на теренах СРСР.

На території Райхскомісаріату «Україна» спецслужба «Вінета» почала повноцінно функціонувати з травня – червня 1942 року. На чолі управління стояли Айсвальд (сектор української кореспонденції), Геннер (сектор брошурування), Еддігер (цензурний сектор) [4, с. 3]. Проте взаємодія з цивільними пропагандистськими органами здійснювалася через український персонал, адже нацисти чітко керувалися принципами «національної політики відсторонення» на окупованих територіях.

Система територіального управління пропагандистською мережею «Вінета» була централізованою. Тобто існував єдиний управлінський центр, що базувався у Берліні. Перевагами такої централізованої системи були: концентрація усієї інформації про стан пропагандистської мережі в одному вузлі управління; цілісна видимість побудови та діяльності сітки; мінімальна довжина циклу управління; пряма координація вузлових пропагандистських центрів; відносна самостійність та самодостатність центрів.

На окупованій українській території найбільшими самодостатніми центрами спецслужби «Вінета» були генеральні округи «Київ» та «Дніпро-

петровськ». Установчі вказівки агенти «Вінета» отримували не з м. Рівного – столиці Райхскомісаріату «Україна», а безпосередньо з Берліна [5, с. 4]. Чисельність співробітників «Вінета» у найбільших осередках становила: у Києві – 115 осіб, у Дніпропетровську та Кривому Розі – 138 осіб [3, с. 2].

Пріоритетними напрямками роботи київського та дніпропетровського відділів спецслужби «Вінета» стали координація та контроль проведення пропагандистських кампаній в окупаційній пресі, налагодження радіопропанди. З метою оперативного інформування населення у ряді віддалених від центральної округи міст, «вінетівцями» було організовано читальні, обладнано дошки з газетами та плакатами. Саме у публічних місцях читання газет агенти мали змогу збирати інформацію про настрої місцевого населення, про якість сприйняття пропаганди, про кількісні показники ефективності проведення тієї чи іншої пропагандистської акції.

Структура спецслужби на території Райхскомісаріату «Україна» була типовою з широким бюрократичним апаратом. Наприклад, апарат «Вінета» у м. Дніпропетровську складався з 11 відділів спецслужби, які займалися забезпеченням ефективної пропагандистської діяльності та взаємодії агентів з будь-якими адміністративними органами чи структурами пропагандистського комплексу Райху. Зокрема, відділ кадрів (очолював майор Штунде); відділ активної пропаганди (очолював білоемігрант Маттефель); відділ радіопропанди та прослуховування (цим відділом безпосередньо керували Хельман та Хумпф); відділ матеріального забезпечення (очолював німець Менке); технічний відділ «Вінета», або відділ канцелярії, очолював мешканець Дніпропетровська А. Соколов. Також існували цензурний відділ преси, відділ театральної пропаганди; відділ координації пропагандистів націоналістичних груп (членів ОУН та РОА), відділ СД (служба безпеки) та 2-й відділ абверу (відділ розвідки) – архівні документи не містять даних про їх очільників [3, с. 22].

Спецслужба мала три категорії співробітників. До першої належали німецькі керівники з «Вінета» та міністерства народної освіти і пропаганди. До другої – українці, що пройшли підготовку у Берліні, а до третьої – місцеві жителі, що виявили бажання співпрацювати з нацистами.

Зокрема, дніпропетровський відділ спецслужби «Вінета» очолював німець фольксдойче Хельман [3, с. 5]. Він ніколи не приїздив до Дніпропетровська, його офіс розміщувався на Ангальтер-штрассе у Берліні, але система підпорядкування та контролю функціонувала чітко та безперебійно [3, с. 38]. Тільки протягом 1942 року агенти «Вінета» виготовили та доставили на територію східної України 24 вагони з друкованими засобами пропаганди [6, с. 51].

Дніпропетровська штаб-квартира «Вінета» знаходилася у будинку на перетині колишніх вулиць імені Артема та Шевченка, де розміщувався особистий кабінет голови міськуправи П. Соколовського. Головні консультанти у дніпропетровській спецслужбі, що мали пряме підпорядкування Хельману, були Бевзнер (ім'я не встановлено) та П. Олійник [3, с. 2]. Так, відомо, що обидва були корінними жителями міста, безпартійними, мали неповну вищу технічну освіту. Зокрема, П. Олійник служив у Червоній армії, був узятий в

полон у серпні 1941 року. А вже у вересні, після закінчення школи пропаганди у навчальному таборі Вустрау, прийняв присягу на вірність німецькому Райху і був направлений для проходження служби до м. Дніпропетровська [7, с. 3].

Періодом найбільш інтенсивної та ефективної діяльності спецслужби «Вінета» на території окупованої України були кінець 1943 – початок 1944 року. У цей період спецслужбу очолював доктор Г. Хумпф. Її бюджет досяг 5 мільйонів райхсмарок, а штат нараховував близько 400 німецьких співробітників та 1,5 тисячі агентів з числа жителів окупованих територій [8, с. 201].

У 1943 році, після наступальної операції радянських військ на р. Одер, розпочалася евакуація співробітників спецслужби «Вінета» з радянських територій, зокрема Райхскомісаріату «Україна». Протягом травня – липня 1943 року українська та російська групи були таємно вивезені та перебазовані в Альпи [3, с. 48]. Що стосується подальшої долі агентів спецслужби генеральних округів «Київ» та «Дніпропетровськ», то їх усіх, таємно та в організованому порядку, було евакуйовано на Вінниччину, де із співробітників була сформована бойова рота пропагандистів на чолі з Ф. фон Клязем. Узимку 1944 року українська рота була передислокована до Німеччини [6, с. 49].

Слід зазначити, що до кінця Другої світової війни геббельсівський апарат і безпосередньо «Вінета» залишалися активно діючими. Остаточо спецслужба втратила будь-який вплив на ситуацію тільки з падінням нацистського режиму.

Висновки. Вищевикладене дає нам підстави для таких висновків:

1) створення спецслужби "Вінета", як складової Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди, планувалося задовго до окупації українських територій;

2) її заснування відноситься до 1941 року й активно діючою ця спецслужба залишалася до кінця війни. Формально "Вінета" була зареєстрована як технічний відділ пропаганди та перекладу з мов народів СРСР, а фактично, поряд із перекладом, до її компетенції належав відбір та підготовка пропагандистів для роботи зі слов'янськими народами, виготовлення друкованих засобів пропаганди для розповсюдження та передруку в цивільних зонах окупації, збір інформації про настрої місцевого населення, розвідувальна діяльність та ін.;

3) виявлено взаємозв'язки між вузловими відділами спецслужби «Вінета» генеральних округів «Київ» та «Дніпропетровськ». Визначено характер, принципи організації спецслужби та масштаби її української агентурної мережі.

Однак, ані структурна побудова спеціальної служби Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди «Вінета» на території Райхскомісаріату «Україна», ані покладений в її основу принцип пропаганди, що була спрямована на маніпулювання свідомістю українців на окупованих територіях, не були результативними та не мали успіху. Розбіжність між проголошеними спецслужбою пропагандистськими акціями та соціально-економічними реаліями не змогли кардинально вплинути на правосвідомість українського населення, що, незважаючи на недоліки та прорахунки з боку радянської влади, у більшості своїй залишалася духовно нескореним.

Бібліографічні посилання

1. Кормилицына Е. Йозеф Геббельс. Особенности нацистского пиара / Елена Кормилицына. – М.: Путь, 2011. – 248 с.
2. Окорочков А. Особый фронт. Немецкая пропаганда на Восточном фронте в годы Второй мировой войны / Александр Окорочков. – М.: Русский путь, 2007. – 275 с.
3. ЦДАВО України. – Ф.КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 149. – Арк.135.
4. ДДА СБУ. – Літерна справа № 13. – Т.1. – Арк.122.
5. ДДА СБУ. – Літерна справа № 22. – Т.4. – Арк.48.
6. Жуков Д. Антисемитская пропаганда на оккупированных территориях РСФСР, 1941-1944 гг. / Д. Жуков, И. Ковтун. – Ростов н/Д: Феникс, 2015. – 283 с.
7. ДДА СБУ. - Контрольно-спостережна справа №27866. – арк. 68.
8. Кеворкян К. Опасная книга: феномен нацистской пропаганды / Константин Кеворкян. – Х.: Фолио, 2009. – 507 с.

Долгорученко Е.О. Организация специальной службы Имперского министерства народного просвещения и пропаганды «Винета» на территории райхскомиссариата «Украина». В статье проведен историко-правовой анализ становления и развития специальной службы Имперского министерства народного просвещения и пропаганды «Винета» как составного элемента Восточного отдела. Доказано, что организационная структура спецслужбы отражала систему подчиненности в общей иерархии управления министерства. Главный акцент сделан на особенностях организации отделов этой спецслужбы, которые базировались на территории Райхскомиссариата «Украина». Определено, что приоритетными направлениями работы киевского и днепропетровского отделов спецслужбы «Винета» были координация и контроль за проведением пропагандистских кампаний в оккупационной прессе, налаживание радиопропаганды и т. п.

Ключевые слова: *нацистская пропаганда, Рейхскомиссариат «Украина», спецслужба «Винета».*

Dolgoruchenko K.O. Organization and specific activities of Department "Vineta" reichsministerium of education and propaganda on the territory of reichskommissariat "Ukraine". This article presents the historical and legal analysis of the formation and development of special service of the Imperial Ministry of Public Enlightenment and Propaganda "Vineta" as a constituent element of the Eastern Division. It has been proved that the organizational structure of the intelligence services reflected the total subordination of the Ministry hierarchy.

The attention is focused on the detection of "Veneto" as the technical department of propaganda and ne-language translation is of the USSR and its actual competence, which included the selection and tre-tovka promoters to work with Slavic peoples of printed propaganda tools for distribution and reprint in civil zones of occupation, gathering information about the mood of the local population, the intelligence activities radiopropahanda and others.

The main emphasis on the specifics of the departments of the security services that were based in the territory Rayhskomisariatu "Ukraine". Determined that the priority for-direction of Kiev and Dnipropetrovsk secret service departments "Vineta" were coordination and control over the occupation propaganda campaigns in the press, setting up radiopropahandy more.

It has been proved that the structure of security services in the territory Rayhskomisariatu "Ukraine" was typical of bureaucracy wide and covers three categories of employees

It has been concluded that no structural building special service Imperial E-the Ministry of the People's Education and Propaganda "Vineta" in the territory Rayhskomisariatu "Ukraine-yina" or laid in its foundation principle of propaganda that was directed to manipulation tures consciousness Ukrainian in the occupied territories, failed. Proclaimed special service promotional actions and their inconsistency socio-economic realities not fundamentally affected the Ukrainian justice population in most its a-she remained spiritually unconquered.

Keywords: *nazi propaganda, Reichskommissariat "Ukraine", special department "Vineta".*

Надійшла до редакції 29.11.2016

Романов В.П.

здобувач

(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.951 : 671 (043)

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБІГУ ДОРОГОЦІННИХ МЕТАЛІВ І ДОРОГОЦІННОГО КАМІННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВА ЕКСПОЗИЦІЯ

Простежено зміни законодавства та правової практики від початку зародження елементів обігу дорогоцінних металів і каміння до сучасного періоду його швидкого розвитку в Україні. Виділено шість періодів розвитку законодавства у сфері обігу дорогоцінних металів і каміння в Україні, кожен з яких піддано детальному науковому аналізу.

Ключові слова: обіг, дорогоцінний метал, дорогоцінне каміння, публічно-правове забезпечення, пробірний нагляд, ювелірна галузь, історичний період.

Постановка проблеми. Особливим видом матеріальних цінностей, важливою складовою економічного розвитку та стабільності будь-якої держави є дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння. Останнім часом їх роль в економіці значно змінилася, адже золото більше не є «світовими грошима», проте завдяки своїм унікальним фізико-хімічним властивостям дорогоцінні метали все ширше входять у сферу промислового виробництва, особливо в галузях, що використовують новітні технології. Висока питома цінність (рідкість, компактність, можливість неодноразового вжитку та тривалого використання), ліквідність (розвинена мережа збуту і постійний попит) визначають використання дорогоцінних металів і каміння в якості фінансових активів.

Теоретичний і практичний інтерес до дорогоцінних металів та каміння не слабшає завдяки не тільки їх природним унікальним властивостям, але й тій ролі, яку вони відігравали і продовжують відгравати в економіці різних країн світу. З моменту виникнення людської цивілізації ці метали та каміння мали певне призначення – від предметів культу та прикрас до статусу фінансових активів.

Основним засобом забезпечення належного обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, безумовно, є його правова регламентація, яка полягає у встановленні загальних правил (моделі) поведінки в певних ситуаціях, пов'язаних із їх видобутком, виробництвом, використанням, здійсненням операцій із зазначеними цінностями в частині придбання, реалізації, дарування, успадкування, нагородження, приймання-передачі під заставу, надання послуг з виготовлення ювелірних виробів, надходження до місць зберігання фондів і запасів, експонування таких предметів, зміною вмісту або фізичного стану (афінаж, рекуперація тощо), ввезенням та вивезенням з території України і т. ін.

Організація і практичне здійснення обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння відрізняються яскраво вираженою специфікою, яка

пов'язана з особливостями державного регулювання видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і каміння та контролю за операціями з ними. З появою таких предметів виникла необхідність встановлення правил обігу та організації контролю за їх дотриманням.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання розвитку правової регламентації обігу дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння нарисово окреслено у наукових роботах дослідників різних періодів, зокрема Гончарука С.Т., Семенюк К.М., Макарова Л.П., Назимка М.М., Іванова А.М., Постнікова-Лосєва М.М., Платонова Н.Г., Ульянова Б.Л., Зуб Д.В., Айзенберга І.П., Єфремової К.В., Маліченко О.М., Черносвітова Ю.Л., Затулкіна М.І., Алмазової О.Л., Дубоносова Л.А., Абалова А.Е., Марфуніна М.С., Тітової Ю.О. та ін. Водночас можна зазначити, що в сучасній історико-правовій науці окреслену проблематику відбито доволі фрагментарно та епізодично.

Тому публікацією власної розвідки маємо на меті простежити зміни законодавства та правової практики щодо розвитку ринку дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, їх обігу на теренах України на різних історичних етапах.

Виклад основного матеріалу. Перші письмові згадки про обіг дорогоцінних металів та каміння належать початку XI ст. та пов'язані із Кодексом судових законів давньої Русі-України, зокрема, основний на той час документ «Правда Руська» головним видом відплати не тільки за цивільні проступки, але й за кримінальні злочини встановлював грошові стягнення [1; 2, с. 12]. У цілому на початковому етапі зародження золотарської справи у Київській Русі загального правового регулювання як такого не було. Золотарська справа розвивалася в рамках самостійності майстрів, що здійснювали операції на основі ділових звичаїв, які формувалися в повсякденній практиці. Це був період, коли держава покладалася на авторитет і професіоналізм самих майстрів.

Становлення законодавства у сфері обігу дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння більшою мірою пов'язано із пробірним наглядом. При цьому історія його розвитку в Україні, наголошує М.М. Назимок, – це частина загальної історії державного контролю за якістю дорогоцінних металів в Європі, що розвивався в міру того, як золото і срібло ставали універсальним обмінним товаром [3, с. 27].

Виникнення поняття про пробу, а отже й виникнення контролю за вмістом чистого дорогоцінного металу у сплаві, пов'язується з часом, коли м'якість високопробного золота (в основному самородного) стала використовуватися при виробництві дорогоцінних прикрас і виробів, адже для надання золоту твердості в нього стали додавати інші метали (срібло і мідь) [4, с. 15].

Перші згадки про майстрів пробірної справи на теренах України містяться у судовій книзі Львівського магістрату (1382–1389 рр.), де зазначено, що львівські ювеліри виконували замовлення з інших держав та постачали свої вироби як на місцевий ринок, так і продавали їх у Польщі, Росії та інших країнах [5, с. 38].

Надалі стрімкий розвиток ремесел і торгівлі, активне впровадження цехового виробництва у XVI столітті сприяло і поширенню пробірної справи [3, с. 20–22; 6, с. 132; 7, с. 137–138]. У 1500 р. з'явилися перші згадки про золотарський цех у Києві [8, с. 30]. Введення на теренах України цехової організації виробництва, насамперед, мало за мету охорону інтересів держави в частині організації виробництва та контролю за якістю виробів.

У XVII ст. з початком відродження України за часів Богдана Хмельницького Київ набуває статусу головного економічного центру України і стає одним із визначних європейських центрів з виробництва ювелірних і художніх виробів [8, с. 30].

Становлення пробірного нагляду на українських землях тісно пов'язане з реформами у тогочасній Росії, де встановлення проб і клеймування дорогоцінних виробів було введено у XVII ст. [8, с. 30]. Більш того, у XVIII–XIX століттях Україна знаходилася у складі Російської та Австро-Угорської імперій, відповідно, законодавче забезпечення обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння стало відображенням усіх політичних, економічних, правових змін, що відбувалися в той час у цих державах. На теренах України того часу система контролю за якістю дорогоцінних металів складалася в тяжких умовах і з'явилася значно пізніше, ніж у західноєвропейських країнах [3, с. 20].

Фундаментальні основи пробірного нагляду були закладені іменним указом Петра I від 13 лютого 1700 року «Объ учиненій для пробы золотыхъ и серебряныхъ вещей пробирныхъ клеймъ, о перепьске золотыхъ и серебряныхъ рядовъ и лавокъ, о выборе старостъ для надзора за торговыми людьми для клейменія золотыхъ и серебряныхъ вещей, со взятъемъ пошлины» [9, с. 8], яким було схвалено пробірну систему, яка з деякими змінами проіснувала до радянських часів та територіально охоплювала усі міста Російської імперії, в тому числі й українські землі [1, с. 31].

Отже, золота й срібна справа з XVIII століття стала цензовим ремеслом, тобто таким видом діяльності, заняття яким здійснювалося з особливого дозволу державних органів, за особливими правилами і під контролем держави.

Проведення Олександром I на початку XIX століття державних реформ вимагало вдосконалення наявної системи пробірного контролю, наслідком чого стало утворення Міністерства фінансів, при якому діяв Департамент Гірських і Соляних Справ та Пробірна Палата, що перебувала в його розпорядженні [10, с. 243–246].

Означені реформи були продовжені імператором Миколою I, який царським указом від 9 січня 1826 року передбачив створення в місті Києві та в усіх губернських і провінційних містах пробірних палаток [8, с. 31]. Їх правовий статус регулювався Положенням про пробірні палатки для випробування і клеймування золота та срібла у злитках і виробах, затвердженим царським указом 27 листопада 1840 року. Відповідно до цього положення пробірні палатки (місцеві, окружні та головні) засновувалися в усіх містах тодішньої Російської імперії, в тому числі й на українських землях, де виготовлялися золоті та срібні вироби і проводилася торгівля ними. Місцеві пробірні палатки

поділялися на палатки 1-го і 2-го розрядів (залежно від чисельності населення і суми зібраного мита) [8, с. 31].

Вагомою віхою розвитку законодавства у сфері обігу дорогоцінних металів і каміння стало затвердження імператором Олександром II 13 червня 1861 року Пробірного Статуту [8, с. 32], за яким відбулося збільшення кількості проб для золотих і срібних виробів, введення проб для накладного (плакованого) срібла, а також для золотого і срібного припоїв.

9 лютого 1882 року було прийнято нову редакцію Пробірного Статуту, який було включено у якості третього розділу до Статуту про промисловість, опублікованому у частині 2-й 11 тому Зводу законів Російської імперії [8, с. 31]. Нова редакція Пробірного Статуту передбачала збільшення кількості проб, скасування обов'язкового сплавлення дорогоцінних металів майстрами у самих пробірних установах за умови представлення ними виробів для клеймування з іменниками майстрів, підвищення пробірного мита тощо.

Велика Жовтнева соціалістична революція внесла свої корективи й у сферу обігу дорогоцінних металів та каміння. З грудня 1917 року у складі Вищої Ради народного господарства почала діяти «Секція з благородних металів», яка взяла під контроль внутрішній обіг золота і платини [11, с. 14]. Також державними проблемами акумуляції дорогоцінних металів займалася Всеросійська Надзвичайна Комісія, діяльність якої була орієнтована виключно на золотодобувну промисловість, справи пробірної нагляду, золотоплавних лабораторій та ювелірних майстерень [12, с. 72, 77, 79–81, 100–104].

У 1920 році з метою централізації, зберігання та обліку дорогоцінних металів, каміння та ювелірних виробів з них було створено Державне Сховище цінностей. Для цього періоду характерна політика реквізицій цінностей, яка тривала протягом майже п'яти років.

Отже, перші спроби законодавчо врегулювати обіг дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння радянський уряд спрямовував, головним чином, на його державну монополізацію. Фактично, шляхом вилучення та заборони збереження дорогоцінних металів у монетах, злитках і сирому вигляді, а також дорогоцінних монет і каміння, державна влада того часу упорядкувала їх обіг.

Перехід держави до нової економічної політики супроводжувався тимчасовим допуском до існування приватної власності. Одним з перших загальносоюзних нормативних актів того часу, що регулювали обіг дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, став Декрет Раднаркому РСФСР від 4 квітня 1922 року «Про обіг золота, срібла, платини, дорогоцінного каміння та іноземної валюти», яким було скасовано обов'язкову здачу державі наявних у населення золота, платини і срібла у виробках, злитках і монеті, а рівно й дорогоцінного каміння.

Крім цього, 20-ті роки радянського періоду характеризуються прийняттям одразу двох редакцій Положення про пробірний нагляд (1922 р. та 1925 р.). Останнім положенням було передбачено метризацію проб, введено проби для платинових виробів та скорочено до трьох кількість проб для золота та срібла [8, с. 33–34]. Якщо раніше існував тільки нагляд за підприємствами, які проводять плавку дорогоцінних металів, а також ремонт та продаж виробів з доро-

гоцінних металів, то постановою ЦВК СРСР та РНК СРСР від 10 квітня 1925 року «Положення про пробірний нагляд» [13] на органи пробірної нагляду покладался контроль за витрачанням, зберіганням і урахуванням дорогоцінних металів, проведення ревізій цих підприємств. Загальне керівництво пробірною справою на території Союзу РСР та нагляд за нею було зосереджено в Народному комісаріаті фінансів Союзу РСР (Валютне Управління).

У 1940 році постановою Раднаркому СРСР було схвалено ще одну редакцію Положення про пробірний нагляд, відповідно до якого значно розширювалися контрольні функції пробірних установ, які стали іменуватися інспекціями пробірної нагляду (на території колишньої УРСР діяло чотири інспекції – Київська, Харківська, Одеська та Львівська). Зокрема, на останніх покладалася функція нагляду за промисловими підприємствами, науково-дослідними інститутами і лабораторіями, які переробляли і застосовували дорогоцінні метали [5, с. 98].

У період Великої Вітчизняної війни та післявоєнні роки держава фактично здійснювала тотальний контроль за обігом дорогоцінних металів, крім дорогоцінного каміння. В 1948 році уряд СРСР вперше законодавчо врегулював порядок ввозу, вивезення, пересилання через кордон валюти і валютних цінностей шляхом прийняття постанови Ради Міністрів СРСР від 25 жовтня 1948 року № 4006 «Про порядок вивозу, ввозу, переводу і пересилання через кордон валюти і валютних цінностей» [14]. Слід зазначити, що пробірний нагляд отримав подальший розвиток після прийняття відповідного положення, затвердженого постановою Ради Міністрів СРСР від 22 грудня 1950 р. № 5016, яке стало основним документом щодо регулювання радянським урядом обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, фактично, до розпаду СРСР. Цією самою постановою було затверджено Положення про Управління дорогоцінних металів, яким визначено регіони діяльності інспекцій пробірної нагляду, їх статус, функції та повноваження [5, с. 123]. Усього до розпаду СРСР на його теренах функціонувало 25 державних інспекцій пробірної нагляду, серед яких 4 – на території УРСР, зокрема: Південно-Західна (м. Київ), Прикарпатська (м. Львів), Південна (м. Одеса), Південно-Східна (м. Харків).

Сучасний період правової регламентації обігу дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння починається з припиненням існування СРСР та створенням відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 246 на базі діючої Центральної Української державної інспекції пробірної нагляду Міністерства фінансів СРСР Державної пробірної палати Міністерства фінансів України, з підпорядкуванням їй усіх державних інспекцій пробірної нагляду, розташованих на території України, а також постійних контролерів на підприємствах по обробці алмазної сировини.

Першим кроком законодавчого забезпечення обігу дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння в незалежній Україні стало прийняття президією Верховної Ради України 31 травня 1993 року Постанови «Про Декрет Кабінету Міністрів України від 17 травня 1993 року № 53-93 «Про державний пробірний нагляд», якою було встановлено правові основи державного контролю

за видобутком, виробництвом, використанням, обігом, обліком і зберіганням дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, виконанням операцій із зазначеними цінностями.

Вагомим кроком у формуванні законодавства в «ювелірній» галузі стало прийняття Закону України від 18 листопада 1997 року № 637/97-ВР «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними». Вказаним Законом надано визначення основних термінів та понять, правові засади регулювання видобутку, виробництва, використання та реалізації дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, формування золотого запасу України, державного контролю за якістю дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та виробів з них, визначено повноваження органів державної влади в цій сфері.

Вказаний період відзначається також програмним забезпеченням обігу дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, зокрема, за часи незалежності було прийнято концепцію державної програми «Рідкісні, дорогоцінні метали та алмази України» (1993 р.) та дві загальнодержавні програми розвитку мінерально-сировинної бази України (2006 р., 2011 р.). Крім цього, відбувається пошук оптимальної моделі публічного адміністрування галуззю, починаючи від затвердження постановою Кабінету Міністрів України від 6 січня 1999 року № 19 Положення про органи державного пробірної контролю. Надалі наказом Міністерства фінансів України від 17 лютого 1999 року № 50 державні управління пробірної нагляду перетворені на державні інспекції пробірної контролю, постановою Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2000 року № 732 у складі Міністерства фінансів України утворено Державну пробірну службу України та затверджено її положення, а також створено чотири казенних підприємства пробірної контролю. Водночас постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» було прийнято рішення ліквідувати Державну пробірну службу, поклавши функції з реалізації державної політики у сфері державного пробірної контролю на Міністерство фінансів, а функції із захисту прав споживачів виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння – на Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Висновок. Проведене дослідження свідчить, що сфера обігу дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння в Україні, маючи тривалу історію, розвивалася нерівномірно й залежала від багатьох політичних, економічних і географічних чинників, які в сукупності дають можливість виділити декілька умовних періодів з відмінними, притаманними їм рисами, а саме:

1) *перший період (період становлення та розвитку держави і права Київської Русі. Феодальна роздробленість. Литовсько-польська доба – XI ст. – перша половина XVII ст.)* – характеризується першими письмовими згадками про обіг дорогоцінних металів та каміння, що належать початку XI ст. та пов'язані із Кодексом судових законів давньої Русі-України; першими згадками про майстрів пробірної справи, що містяться у судовій книзі Львівського магістрату;

2) *другий період (кінець XVII – остання чверть XVIII ст.)* – характеризу-

ється законодавчою регламентацією видів пробірних клейм та обов'язковістю клеймування ювелірних виробів; видачею свідоцтв на право займатися ювелірним ремісництвом та свідоцтв на право продажу ювелірних виробів;

3) *третій період («імперський», період розвитку держави і права під час перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій і поширення на ці території їхнього законодавства – до 1917 (1918) рр.)* – характеризується повноцінним зародженням правових основ обігу дорогоцінних металів та каміння, виробів з них; утворенням Міністерства фінансів, при якому діяла Пробірна Палата; прийняттям двох редакцій Пробірного Статуту;

4) *четвертий період (період «воєнного комунізму» 1917–1921 рр.)* – характеризується вилученням з обігу, а також заборонаю зберігання дорогоцінних металів у злитках і монетах, сирому вигляді, а також дорогоцінних монет і каміння; винятковою власністю держави на золото-платинові родовища;

5) *п'ятий період («радянської влади» – від 1922 р. до здобуття незалежності Україною у 1991 році)* – характеризується поширенням монополії держави на обіг дорогоцінних металів та каміння; мобілізацією усіх можливих джерел, що пов'язані з виробництвом золота, значною економією, посиленням контролю за його обігом; жорсткою законодавчою регламентацією та контролем за обігом зазначених предметів; прийняттям Положення про пробірний нагляд – основного нормативно-правового акта, який до розпаду СРСР регулював обіг дорогоцінних металів та каміння;

6) *шостий період («сучасний» – від початку існування незалежної України (1991 р.) до теперішнього часу)* – характеризується повільними темпами розвитку «ювелірної» галузі, високим рівнем тіньового обігу дорогоцінних металів та виробів з них, пошуком оптимальної моделі публічного адміністрування та правового забезпечення розвитку галузі, недосконалістю галузевого законодавства тощо.

Бібліографічні посилання

1. Устав великого князя Ярослава [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/yushkov/yu08.htm>
2. Костомаров М.І. Руська історія у життєписах визначних її діячів / М. І. Костомаров. – М. : Ексмо, 2004. – 1024 с.
3. Назимок М.М. Золотарство в Україні / М. М. Назимок. – К. : Воля, 2003. – 288 с.
4. Иванов А.Н. Мастера золотого и серебряного дела в России (1600–1926) : руководство для экспертов-искусствоведов / А. Н. Иванов. – М. : Рус. Нац. музей, 2002. – 752 с.
5. Назимок М.М. Пробірний контроль. Методи аналізу дорогоцінних металів : підручник / М.М. Назимок, О.Я. Боровиков, Т.М. Артюх. – К. : Воля, 2010. – 368 с.
6. Золотое и серебряное дело XV–XX вв. – Lorfevrierie et la bijouterie au XV – XX ss.: (Территория СССР) / М. М. Постникова-Лосева, Н. Г. Платонова, Б. Л. Ульянова. – М. : Наука, 1983. – 375 с., ил.
7. Зеленская Л. И. Краматорск ювелирный / Л. И. Зеленская. – К. : ООО ПТП «Ювेलирсервис», 2007. – 168 с.
8. Семенюк К.М. Механізми державного регулювання розвитку ювелірної галузі в Україні : дис. ... канд. наук держ. управл. : 25.00.02 / Семенюк Катерина Миколаївна. – К., 2015. – 214 с.
9. Сперанский М.М. Полное собрание законов Российской империи. Собрание Первое. Том IV. 1700–1712 гг. // Типография II Отделения собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1830. – 890 с.
10. Сперанский М.М. Полное собрание законов Российской империи. Собрание Первое. Том XXVII. 1802–1803 гг. // Типография II Отделения собственной Его Император-

ского величества Канцелярии, 1830. – 1196 с.

11. Иванова А.Н. Уголовная ответственность за незаконный оборот драгоценных металлов и камней : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Иванова А.Н. – М., 2000. – 190 с.

12. Из истории Всероссийской Чрезвычайной комиссии, 1917–1921 гг. : сборник документов / редкол.: Белов Г.А., Куренков А.Н., Логинова А.И. и др. ; сост. : Гончаров А.К. и др. – М. : Политиздат, 1958. – 510 с.

13. Положение о пробирном надзоре : Постановление Центрального исполнительного комитета СССР и Совета Народных комиссаров СССР от 10 апреля 1925 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2418.htm

14. О порядке вывоза, ввоза, перевода и пересылки за границу и из-за границы валюты и валютных ценностей : Постановление Совета Министров СССР от 25 октября 1948 года № 4006 // Собрание действующего законодательства СССР. – Министерство юстиции СССР. – М., 1973. – Т. 40. – 180 с.

Романов В.П. Развитие законодательства в сфере оборота драгоценных металлов и драгоценных камней в Украине: историко-правовая экспозиция. Прослежены изменения законодательства и правовой практики от начала зарождения элементов оборота драгоценных металлов и камней до современного периода его развития в Украине. Выделено шесть периодов развития законодательства в сфере оборота драгоценных металлов и камней в Украине, каждый из которых подвергся детальному научному анализу.

Ключевые слова: оборот, драгоценный металл, драгоценные камни, публично-правовое обеспечение, пробирный надзор, ювелирная отрасль, исторический период.

Romanov V.P. Evolution of legislation in the field of the turnover of precious metals and stones in Ukraine: historical-legal exposition. The article traced the changes in legislation and legal practice from the beginning of the origin of the elements of the turnover of precious metals and stones to the modern period of its development in Ukraine.

The attention is focused on what the organization and the practical implementation of the circulation of precious metals and precious stones differ in a pronounced specificity which is connected with the peculiarities of state regulation of extraction, production, use, storage and control of transactions with them. With the advent of such items arose the need to establish rules for the treatment and monitoring of their observance.

Despite the fact that the issues of development of legal regulation of circulation of precious metals and precious stones narisawa marked in scientific works of researchers of different periods in modern historical and legal science outlined the problems reflected quite fragmentarily and sporadically.

Therefore, the study showed that the sphere of circulation of precious metals and stones in Ukraine, having a long history has developed unevenly and was dependent on many political, economic and geographical factors, which together provided an opportunity to highlight some conditional periods with distinctive, inherent features.

Identified six periods in the development of legislation in this area, namely: the first period (the period of formation and development of state and law of Kievan Rus. Feudal fragmentation. The Lithuanian-Polish era – XI century – first half of XVII centuries); the second period (the end of XVII – the last quarter of the XVIII centuries); the third period (the Imperial period in the development of state and law during the stay of the Ukrainian lands within the Russian and Austro-Hungarian empires and the spread in these areas, their legislation until 1917 (1918) gg); the fourth period (the period of "war communism" 1917-1921 pp.); the fifth period ("the Soviet power" – from 1922 until the independence of Ukraine in 1991); the sixth period ("modern period" – from the beginning of existence of independent Ukraine (1991) so far).

Keywords: appeal, precious metal, precious stones, publicly-legal support, supervision of assay, the jewelry industry, historical period.

Надійшла до редакції 25.11.2016

ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Собакаръ А.О.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

УДК 342.95:656.021

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ТРАНСПОРТНОЇ БЕЗПЕКИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Висвітлено стан забезпечення транспортної безпеки в країні. Доведено, що безпека на транспорті є складною соціально-економічною проблемою, зумовленою різними чинниками. Наголошено на доцільності з-поміж пріоритетів національної безпеки визначити забезпечення безпеки усієї транспортної інфраструктури та запропоновано комплекс заходів правового та організаційного характеру в цьому напрямі.

Ключові слова: транспорт, безпека, національна безпека, рух, аварійність, загрози національній безпеці, транспортна інфраструктура, адміністративно-правовий механізм, удосконалення.

Постановка проблеми. У третьому тисячолітті новітньої історії транспорт став тим напрямком науково-технічного прогресу, який динамічно розвивається й неупинно збільшує свою рентабельність та ефективність, роблячи все помітнішим внесок у розвиток «нетранспортних» галузей економіки, сферу послуг та культуру. Було би помилкою вимірювати реальний внесок транспорту в прогрес цивілізації суто показниками технічного прогресу, хоча саме в цій сфері досягнення є доволі значними й навіть унікальними. Найбільш вагомою заслугою транспорту перед людством, безумовно, є його синтезувальна, об'єднуювальна роль, що дозволила усвідомити головний сенс земної цивілізації, який полягає у неупинному русі до гармонії техніки, природи і суспільства.

Попри усі заслуги перед суспільством, транспорт має також негативний аспект. Задовольняючи потреби економіки і населення в перевезеннях, транспортні засоби спричиняють значне техногенне навантаження на навколишнє

середовище. Найбільша кількість надзвичайних ситуацій, а надто із загибеллю людей, доводиться саме на транспорт, що свідчить про його високу потенційну небезпечність. Щороку тисячі громадян стають інвалідами на все життя, потребуючи постійної допомоги з боку держави. Неоціненною втраченою для суспільства є загибель або каліцтво дітей і громадян молодого віку, що завдає не виправної шкоди майбутнім поколінням.

Наскільки надійно (а головне, безпечно) організована транспортна система країни, настільки ефективним буде її соціально-економічний розвиток. Попри таке оптимістичне твердження, проблема транспорту та його безпеки залишається однією з малодосліджених.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Більшу увагу вчені зазвичай приділяють проблематиці державного регулювання транспортної системи, дослідженню правовідносин на транспорті, правил руху, охорони праці, екологічним питанням тощо. Усі ці проблеми порушено, зокрема, у працях І. В. Булгакової, В. К. Гіжевського, Е. Ф. Демського, Е. М. Деркач, А. П. Калініченко, М. В. Коваліва, А. В. Мілашевича, В. Й. Развадовського, О. Б. Черномаз, М. Л. Шелухіна, О. О. Юхна та ін. Утім, транспортну безпеку, як інтегральний чинник ефективного функціонування транспортної системи, дотепер не піддано детальному науковому аналізу. Різні аспекти безпеки дорожнього руху розглядалися в роботах В. М. Бесчастного, Г. В. Галіміної, А. В. Гаркуші, С. В. Гизимчука, Г. К. Голубєвої, Т. О. Гуржія, С. М. Гусарова, М. М. Долгополової, О. В. Домашенка, В. В. Доненка, В. В. Єгупенка, М. А. Микитюка, В. А. Мисливого, О. Л. Міленіна, В. Ф. Муцка, В. В. Новикова, А. М. Подольки, О. Ю. Салманової, М. М. Стоцької, Я. І. Хом'яка, В. М. Шудрікова, Х. П. Ярмакі, О. Н. Ярмиша. Проте усі ці дослідження або стосувалися інших видів транспорту, або торкалися лише окремих аспектів проблеми транспортної безпеки й, звичайно, не піддавали її комплексному аналізу.

Метою цієї статті є спроба проаналізувати сучасний стан забезпечення транспортної безпеки, визначити актуальні проблеми в цій сфері та перспективи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Отже, за діапазоном та рівнем можливих загроз транспортна інфраструктура належить до найбільш критичних об'єктів, що пов'язано із зростанням транспортних перевезень небезпечних вантажів; високим ступенем зношеності та аварійності об'єктів транспортного комплексу; зростанням інтенсивності руху транспорту в міру розвитку економіки країни, освоєння нових територій, налагодження роботи міжнародних транспортних коридорів; зростанням дорожньо-транспортної аварійності, що є однією з серйозних соціально-економічних проблем; фактом удосконалення методів і способів протиправної діяльності злочинних формувань стосовно транспортного комплексу.

Між тим, усталена в Україні державна система заходів щодо забезпечення безпеки на транспортних об'єктах, застосовувані методи, прийоми і засоби захисту громадян у випадках надзвичайних подій на транспорті не зо-

всім адекватні наявним і потенційним загрозам. Насамперед, це пов'язано із транспортною інфраструктурою, стан якої наблизився до критичного рівня. Переважна більшість її перебуває в експлуатації за межами нормативного терміну, інша наближається до нього. Наявна система державного регулювання транспортної галузі не охоплює повністю питання забезпечення безпеки, якими, передусім, визначено зобов'язання й відповідальність кожного учасника транспортного процесу, якість дорожньо-транспортної мережі й технічні вимоги до транспортних засобів, підготовку фахівців, надання медичної допомоги і правову відповідальність власників транспортних засобів за станом умов перебування пасажирів і перевезення продуктів харчування, токсичних і небезпечних вантажів на транспорті. Нормативно-правова база в означеній сфері багато в чому не задовольняє вимог сучасності, а чинні нормативні акти здебільшого є відомчими і не відповідають загальнодержавним інтересам у сфері забезпечення безпеки перевезень.

Досвід останнього десятиліття дозволив переконатися, що надання стихії ринку необмеженої свободи призвело до глибокої кризи, серед іншого і в транспортній сфері. Змінення соціально-економічних умов, пов'язане з трансформацією власне економічної системи, викликало необхідність перегляду концептуальних засад управління транспортною галуззю України, оскільки в процесі економічних реформ були втрачені стратегічні цілі розвитку транспортного комплексу. Система управління цим комплексом залишалася надскладною, високовартісною зі значним дублюванням функцій на усіх її рівнях. При цьому контроль центру за діяльністю багатьох підприємств був слабким, що, відповідно, ускладнювало провадження єдиної державної транспортної політики. Як наслідок, – щороку транспортна сфера привертає увагу резонансними дорожньо-транспортними пригодами (далі – ДТП), падінням літаків, сходженням залізничного рухомого складу, аваріями та катастрофами на морському і внутрішньому водному транспорті, результатами чого є людські втрати, величезні економічні збитки і невіддатний жодному матеріальному обліку психологічний чинник.

Усе вищевикладене свідчить про те, що безпека на транспорті є складною соціально-економічною проблемою, зумовленою різними чинниками, серед яких: технічний стан транспортних засобів, транспортної інфраструктури, стан публічного адміністрування і розвиток правової бази, рівень соціальної та правової культури громадян, ефективність державного контролю за безпекою руху, якість превентивних заходів, ефективність системи охорони здоров'я, невідворотність покарання за порушення встановлених правил безпеки на транспорті тощо. Названа проблема є значно ширшою за межі транспортної галузі і поступово набуває масштабів техногенної катастрофи. Будучи детермінованою широким спектром чинників, вона негативно позначається на організації управління, вихованні та освіті населення, психології, господарській діяльності, правопорядку тощо.

Комплекс такого роду факторів дозволяє розглядати транспортну безпеку в сучасних умовах як одну з найголовніших цілей і невід'ємну умову дія-

льності людей, соціальних груп, суспільств, держав і світового співтовариства. З огляду на це закономірним конкретно-історичним процесом для України видається перегляд усталеного конституційно-правового базису системи національної безпеки з урахуванням чинника безпеки в транспортному комплексі, який, на нашу думку, є одним із найважливіших її компонентів. Уже лише це міркування диктує необхідність аналізу проблем безпеки на концептуальному рівні з використанням загальнонаукових і новітніх прикладних методів пізнання, орієнтованих загалом на теоретико-прикладне обґрунтування концепції забезпечення безпеки руху на транспорті в Україні.

Витоки усталеного розуміння безпеки як специфічної характеристики соціальних систем слід шукати у сфері суспільно-психологічного сприйняття цієї проблеми, яке сформувалося під впливом історичного розвитку. Етнолінгвістичні дослідження вчених доводять, що відображення в мові поняття безпеки і його сприйняття як стану захищеності сягає корінням середніх віків. Саме тоді під впливом регулярних ворожих нападів трансформувалося уявлення про безпеку як про перехідну загрозу. Безпека почала сприйматися як перманентна загроза, що має ймовірнісний характер. Таке розуміння безпеки відобразилося у мові та увійшло до тлумачних словників, а нині стало ще й підосною для наукових досліджень, сучасних доктрин і концепцій національної безпеки.

Позиції прихильників «стаціонарного» підходу (безпека є стан) посилилися після прийняття Верховною Радою України Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, де останню трактовано як «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [1]. Посилаючись на Концепцію, вітчизняні фахівці певною мірою перенесли закладений підхід у власні наукові розробки.

Безпеку розуміють, насамперед, як «стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [2, с. 115], або «відсутність небезпеки, схоронність, надійність» [3, с. 167], а також «становище, в якому загрожує небезпека комусь, чомусь» [4, с. 38], «стан (ступінь) захищеності» [5, с. 6; 6, с. 8]. Нормативні джерела визначають термін «безпека» як «відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання будь-якої шкоди» [7, с. 3]. На думку вчених, безпека становить собою сукупність опосередкованих джерелами підвищеної небезпеки відносин, регульованих юридичними, технічними та організаційними нормами з метою запобігання та усунення загрози життю і здоров'ю людей, матеріальним цінностям та зовнішньому середовищу [8].

Наведені визначення дають можливість, з одного боку, констатувати багатий арсенал тлумачень безпеки, а з іншого, – напевно, доводять дискусійний характер власне поняття. Закладаючи в основу розуміння безпеки стан захищеності, зазначені трактування часто різняться у мотивувальній частині. Причину цього можна віднайти у побудові внутрішньої структури поняття тієї чи іншої безпеки, яка складається з окремих елементів – характеристик. Вони є кількісними та якісними і відображають стан об'єкта з позиції рівня його безпеки. Якісні характеристики орієнтують суб'єкт забезпечення на за-

гальні критерії оцінки: вище зазначеного рівня чи нижче. Кількісні характеристики дають досить чітке уявлення про межі переходу об'єкта з одного рівня безпеки на інший.

Таким чином, безпека як стан системи означає: незалежність (від зовнішніх впливів), стабільність і стійкість, здатність до саморозвитку і прогресу.

Охарактеризований підхід, попри широке застосування у правничій науці, на нашу думку, не позбавлений певних вад. По-перше, заснований на суспільно-психологічному розумінні безпеки як стану захищеності, він базується на трактуваннях тлумачних словників та положеннях нормативних актів, які неправомірно використовувати науково-методологічною підосновою дослідження. По-друге, назріла потреба розглядати безпеку як предмет правничої науки, що, у свою чергу, зумовлює неприпустимість механічного переходу від термінології національної безпеки до термінології транспортної безпеки та їх складових, що, на жаль, відбувається сьогодні.

Недосконалість використовуваних підходів до трактування змісту безпеки та низка дискусійних питань, пов'язаних із використанням означеного поняття у правничій науці, зумовлюють об'єктивну необхідність у розробленні нових, відмінних від наявних, концептуальних засад безпеки.

Чи не єдиною сучасною теорією, яка висуває альтернативне стаціонарному трактування безпеки, є концепція, розроблена Г. Іващенко [9, с. 7–9]. На думку дослідника, використання при тлумаченні сутності безпеки терміна «стан захищеності» є неприпустимим, адже він не є науковим, а виник як невдала спроба віднайти потрібний синонім для поняття безпеки, щоб уникнути тавтології під час тлумачення її змісту.

Відповідно до цієї теорії, безпека є сукупністю умов існування суб'єкта, які він набув у процесі самореалізації та які, таким чином, може контролювати. З наведеного слід розуміти: безпека є не тільки станом захищеності інтересів суб'єкта і станом будь-кого взагалі. Безпека – це умови існування суб'єкта, що є контрольованими ним.

Розглядаючи категорію безпеки в транспортному комплексі, необхідно зазначити, що остання спрямована на захист: пасажирів, власників, отримувачів і перевізників вантажів як осіб, що безпосередньо споживають або створюють транспортний продукт; власників транспортних засобів і осіб, що його фрахтують; транспортного комплексу, включаючи інфраструктуру та працівників; економічний стан країни, включаючи бюджети усіх рівнів; екологічний стан оточуючого середовища [10, с. 2–5].

Як у теорії, так і на практиці названа категорія вживається в декількох зовні близьких семантичних значеннях як от «безпека на транспорті», «транспортна безпека», «безпечне функціонування транспорту», «безпека перевезень», «безпека руху транспортних засобів», «безпека транспортного комплексу», «безпека транспортної інфраструктури» тощо. До того ж, для кожного окремого виду транспорту є характерним власне формулювання видів безпеки: «безпека дорожнього руху», «безпека польотів», «авіаційна безпека», «безпека судноплавства», «безпека мореплавства», «безпека руху поїздів» та ін.

Попри значний арсенал використовуваних термінів, категорія безпеки в транспортному комплексі є найбільш дискусійною, що, насамперед, пов'язано із співвідношенням таких понять як «безпека на транспорті», «безпека руху транспортних засобів» і «транспортна безпека». Останній термін наразі переважно трактовано як попередження тероризму на транспорті. Антитерористичний імператив транспортної безпеки має об'єктивний характер і загалом зумовлений значним зростанням терористичних актів у світі, а також ступенем його небезпечності безпосередньо для транспортного комплексу.

Навіть із урахуванням того, що захист особи, суспільства і держави від тероризму, зокрема в транспортній сфері, нині проголошено пріоритетним завданням, слід мати на увазі, що запобігання і протидія терористичним актам на транспорті – лише складова (хоча і надзвичайно вагома і вкрай актуальна) проблеми забезпечення транспортної безпеки країни загалом. Ще одним її складовим компонентом є захист транспортної сфери від інших (зокрема кримінальних) форм незаконного втручання в роботу транспорту, а також від різного роду надзвичайних ситуацій (подій).

З позиції принципу причинності, яким передбачено встановлення взаємозв'язку між причинами і наслідками подій та явищ, транспортна безпека має декілька складових, серед яких: безпечне транспортування пасажирів та вантажів завдяки забезпеченню надійності транспортних засобів і споруд, виконанню усіх передбачених технологічних процесів, пов'язаних із роботою транспорту; захист процесу транспортування та транспортних підприємств від проявів протидії, провокацій і тероризму; захист довкілля у зв'язку із функціонуванням транспортних підприємств.

Як бачимо, транспортна безпека – широке поняття. Його недоцільно обмежувати винятково простором загроз незаконного втручання в діяльність транспортного комплексу. Якою би важливою і актуальною не була проблема боротьби з тероризмом на транспорті, все одно її слід розглядати як одну зі складових компонентів транспортної безпеки країни. Спроби побудувати систему транспортної безпеки, розраховану на запобігання конкретному виду загроз, у той час як загальновідомо, що реально існують й інші, не менш небезпечні, викликає відвертий подив.

У такому контексті «транспортна безпека» та «безпека на транспорті» є синонімічними категоріями, адже обидві вони спрямовані на забезпечення:

- безпеки для життя, здоров'я пасажирів у процесі здійснення перевезення, а також під час здійснення посадки, висадки та очікування транспортного засобу, що за своїми характеристиками пристосований до перевезення людей;
- безпеки перевезення вантажів та багажу, включаючи обмеження щодо переміщення небезпечних і негабаритних вантажів, спеціалізацію транспортних засобів під переміщення таких вантажів, розроблення окремих маршрутів та встановлення обмежень за графіком користування магістралями загального призначення;
- безпеки експлуатації та функціонування транспортних об'єктів і за-

собів, регламентуючи вимоги до їх стану та проведення комплексу ремонтних і обслуговуючих робіт, унеможлиблюючи доступ до небезпечних (через особливості свого функціонування для оточуючих і порушення нормальних умов функціонування яких може викликати аварії або техногенні катастрофи) об'єктів;

➤ охорони громадського порядку на транспорті – сукупності установлених і охоронюваних державою (в особі уповноважених державних органів, посадових осіб) правил поведінки у громадських місцях на транспорті з метою реалізації прав громадян, іноземців, осіб без громадянства на безпечне переміщення, внаслідок якого задовольняються їх відповідні інтереси, а також потреби державного розвитку [11];

➤ безпечного стану дорожніх умов шляхом розроблення і впровадження організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямованих загалом на збереження життя і майна учасників дорожнього руху, приведення в належний стан доріг, вулиць та залізничних переїздів, усунення причин виникнення місць концентрації ДТП, удосконалення організації руху транспорту тощо;

➤ економічної безпеки (включаючи зовнішньоекономічну);

➤ інших видів безпек, ураховуючи: інформаційну, екологічну, протипожежну, санітарну, хімічну, бактеріологічну, ядерну, радіаційну безпеку та ін.

Висновок. Таким чином, значущість транспортної безпеки для суспільства та соціально-економічного розвитку країни дозволяє розглядати її як важливий компонент національної безпеки, що покликаний забезпечити національні інтереси у сфері транспортної діяльності та її стійкість; мінімізувати шкоду здоров'ю і життю людей, збитки майну і навколишньому середовищу, загальнонаціональний економічний збиток, пов'язаний із функціонуванням транспорту. Вважаємо за доцільне одним із пріоритетів національної безпеки зазначити забезпечення безпеки усієї транспортної інфраструктури. Першочерговими заходами в цьому напрямі мають стати:

а) формулювання понятійного апарату і основних загроз транспортній безпеці в Законі України «Про основи національної безпеки», в числі яких закріпити загрози: *техногенного характеру* – неналежний технічний стан транспортних засобів, транспортної інфраструктури, високий ступінь зносу і моральне старіння транспортних засобів, небезпечна відмова транспортного засобу; *природного характеру* – різні види природних чинників, що впливають на нормальну роботу транспорту; *соціального характеру* – порушення правил і вимог експлуатації транспортних систем, недосконалість нормативної бази, якою регламентовано відносини в транспортній галузі, недоліки прецедентного або традиційного застосування норм права, бажання операторів транспортного ринку заради економічної вигоди нехтувати нормами безпеки, неефективність державного механізму забезпечення безпеки на транспорті, неправомірне втручання в роботу транспорту (проведення незаконного затримання і арешту транспортних засобів, блокування транспортних магістралей, розукомплектування магістральних шляхів тощо), порушення громадського порядку на транспорті, зокрема терористичні акти й загроза їх учи-

нення;

б) розроблення методології та методичного інструментарію оцінки ефективності систем забезпечення транспортної безпеки об'єктів транспортної інфраструктури;

в) приведення чинного законодавства у сфері забезпечення безпеки в транспортному комплексі у відповідність до міжнародних вимог;

г) формування завдань щодо проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт із актуальних проблем забезпечення безпеки на транспорті;

д) визначення механізмів ресурсного (фінансового, кадрового, матеріального і науково-технічного) забезпечення транспортної безпеки.

Бібліографічні посилання

1. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки : Постанова Верховної Ради від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР // ВВР України. – 1997. – № 10. – Ст. 85.

2. Новий тлумачний словник української мови. – К., 1999. – Т. 3.

3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М., 1978. – Т. 1–4.

4. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М., 1987.

5. Дубенко О. І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення безпеки особи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.І. Дубенко. – Ірпінь, 2009.

6. Васьковська В. П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / В.П. Васьковська. – К., 2006.

7. ДСТУ 2156–93 «Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення основних понять». – К. : Держстандарт України, 1993.

8. Туманов Г. А. Общественная безопасность и ее обеспечение в экстремальных условиях / Г. А. Туманов, В. И. Фризко // Советское государство и право. – 1989. – № 8. – С. 21–25.

9. Иващенко Г. В. О понятии «безопасность» // Теоретический журнал СКЕПО. – 2000. – № 24. – С. 7–9.

10. Бесчастний В.М. Державна політика транспортної безпеки України: актуальні питання реалізації / Бесчастний В.М., Собакарь А.О. // Віче. – 2010. – № 4. – С. 2–5.

11. Развадовський В.Й. Державне регулювання транспортної системи України (адміністративно-правові проблеми та шляхи їх розв'язання): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В. Й. Развадовський. – Х., 2004.

Собакарь А. А. Современная парадигма транспортной безопасности: административно-правовой аспект. Освещено состояние обеспечения транспортной безопасности в стране. Доказано, что безопасность на транспорте является сложной социально-экономической проблемой, обусловленной различными факторами. Сделан акцент на целесообразности среди приоритетов национальной безопасности отметить обеспечение безопасности всей транспортной инфраструктуры и предложен комплекс мер правового и организационного характера в этом направлении.

Ключевые слова: транспорт, безопасность, национальная безопасность, движение, аварийность, угрозы национальной безопасности, транспортная инфраструктура, административно-правовой механизм, усовершенствование.

Sobakar' A.O. Actual paradigm of transport safety: administrative-legal aspect. The article highlights the state of transport security in the country. It is proved that security in transport is a complex socio-economic problem caused by different factors, among which are: the technical condition of vehicles, transport infrastructure, state of the public administration and the development of a legal basis, social and legal culture of citizens, the efficiency of state control over safety, quality of preventive measures, the effectiveness of the health system, the inevitability of punishment for violation of rules of transport security and the like. The complex of such factors allowed us to consider transport safety in modern conditions as one of the overarching objectives and essential activities of people, social groups, societies, States and international community.

The importance of transportation safety for the society and socio-economic development of the country has allowed to consider it as an important component of national security, which aims to ensure the national interests in the field of transport activity and its stability; to minimize damage to health and life, damage to property and the environment, national economic losses associated with the operation of transport.

The emphasis on expediency among priorities of national security mention the security of the whole transport infrastructure, with the priority measures in this direction are offered to be considered: formulation of the conceptual apparatus and the main threats to transport security in the Law of Ukraine "On fundamentals of national security", including to fix threats of technogenic, natural and social phenomena; development of methodology and methodical tools for assessing the effectiveness of systems for transport security of transport infrastructure objects; bringing the legislation in the sphere of ensuring security in the transport sector in line with international requirements; formation of tasks of scientific-research and experimental-design works on problems of ensuring transport security; identification of mechanisms of resource (financial, human, material and scientific and technical) to ensure transport security.

Keywords: *transportation, safety, national security, traffic, accident, threat to the national security, transport infrastructure, administrative-legal mechanism, improvement.*

Надійшла до редакції 07.09.2016

Дрозд О.Ю.

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.951

СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

На основі аналізу чинного законодавства України та наукових поглядів вчених визначено основні нормативно-правові акти, що складають систему адміністративного законодавства у сфері проходження державної служби. Доведено, що система адміністративного законодавства у сфері державної служби направлена в першу чергу на те, щоб врегулювати усю сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі її проходження державними службовцями, та забезпечити належний механізм її реалізації.

Ключові слова: *система, адміністративне законодавство, нормативно-правовий акт, проходження державної служби.*

Постановка проблеми. Будь-яка сфера суспільних відносин потребує правового врегулювання. Обумовлюється це необхідністю упорядкувати ці відносини та спрямувати їх на досягнення конкретного соціального блага. Саме завдяки праву діяльність суб'єктів правовідносин набуває регулюючого впливу, що дає можливість забезпечити реалізацію головної мети державного управління – упорядкування суспільних відносин з метою виконання завдань і функцій держави. У випадках настання певних адміністративно-правових юридичних фактів усі складові галузі адміністративного права (адміністративно-правові норми, правові інститути та підгалузі) переходять до безпосередньої дії усіма своїми заходами впливу на певні групи, комплекси суспільних відносин, поведінку відповідних суб'єктів. При цьому самі суб'єкти беруть активну участь в адміністративно-правовому регулюванні. Звертаємо увагу на те, що таке регулювання має здійснюватися системно, наслідком чого є поява системи правових актів, що містять правові норми, завдяки яким, власне, і здійснюється правовий вплив на відповідні суспільні відносини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти системи адміністративного законодавства у сфері проходження державної служби розглядали у своїх дослідженнях такі вчені: В. Б. Авер'янов, В. Д. Бакуменко, Д. М. Бахрах, Л. Р. Біла, Ю. П. Битяк, Н. Т. Гончарук, С. Д. Дубенко, В. М. Князев, І. Б. Котушко, Є. Б. Кубко, В. І. Луговий, В. Я. Малиновський, В. А. Мальцев та інші. Однак єдиного комплексного дослідження визначеної проблематики так проведено і не було.

Метою статті є розглянути систему адміністративного законодавства у сфері проходження державної служби

Виклад основного матеріалу. Систему адміністративного законодавства у сфері проходження державної служби складають: Конституція України; закони України; міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; постанови Верховної Ради України; укази Президента України; постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України.

Але варто акцентувати увагу на тому, що, відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 02 червня 2004 р. № 43/5 «Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України», маємо ситуацію, де законодавство про державну службу (під шифром 210.000.000) відокремлене від адміністративного законодавства (під шифром 080.000.000) [1]. Виходячи зі змісту даного наказу, маємо дві відокремлені сфери суспільних відносин: сферу державного управління та адміністративного процесу, врегульовану адміністративним законодавством, та сферу праці, зайнятості населення, соціального страхування і соціального забезпечення та проходження державної служби, урегульовану окремими нормами законодавства.

Державна служба – це механізм забезпечення стабільності, надійності конституційного устрою та надання державному управлінню організованості, компетентності і професіоналізму. Таким чином, Конституція України визначила державну службу як найважливіший інститут у справі розвитку української державності. Звідси випливає, що процес проходження державної

служби має розвиватися й реформуватися на підставі визначених Конституцією України засад, оскільки вони є нормами прямої дії. До таких засад варто віднести: основи конституційного ладу; права, свободи і обов'язки людини і громадянина; інститут президентства; інститут законодавчої влади; інститут виконавчої влади; інститут судової влади; інститут прокуратури; інститут місцевого самоврядування. На основі викладеного можна стверджувати, що інституціональні положення проходження державної служби, які так чи інакше встановлюють державно-службові відносини, вміщено в різних розділах Конституції України.

Стаття 38 розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами. Зокрема вона визначає рівне для усіх громадян право доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування [2]. В основу даної норми покладено вихідні ідеї Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 р., згідно з яким кожен громадянин повинен мати, без будь-якої дискримінації та необґрунтованих обмежень, право й можливість брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через вільно обраних представників. Під час прийому на державну службу не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання або іншими ознаками, а також інших обставин для громадян, чия професійна підготовка відповідає вимогам щодо відповідної посади [3].

Конституція України також дотично визначає певні умови призначення на посади та проходження державної служби, в тому числі й прийняття присяги. Державні службовці мають певний правовий статус. Для державного службовця визначено особливі умови вступу на державну службу, проходження та припинення служби. Вони реалізують надані їм повноваження, функції як усередині органу державної влади, так і щодо зовнішніх суб'єктів права (громадян, інших організацій тощо). Конституцією України для державних службовців, як і для усіх громадян України, встановлюються: право на повагу до його гідності; право на свободу та особисту недоторканність; гарантія на недоторканність житла та інші права і гарантії, визначені Основним Законом держави.

Ще одним конституційним положенням, яке безпосередньо стосується визначення того, яким чином має бути регламентована та реалізована діяльність державних органів, в тому числі у сфері проходження державної служби, є положення статті 19 Конституції України, згідно з якими органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України [2].

Виключно законами України, відповідно до статті 92 Конституції України, визначаються: організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організація державної статистики та інформатики тощо.

Так, Закон України «Про державну службу» [4] є основоположним для державних службовців у процесі проходження ними державної служби. Він є тим підґрунтям, на підставі якого прийнято цілу низку нормативно-правових актів, що остаточно унормували питання формування, реалізації та припинення державно-службових відносин державними службовцями, їх статусу, кар'єри, класифікації, прав, обов'язків, повноважень, відповідальності, матеріального та соціально-побутового обслуговування тощо.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень державними службовцями під час проходження державної служби [5]. У свою чергу, Закон України «Про очищення влади» закріплює правові та організаційні засади проведення очищення влади (люстрації), в тому числі й серед державних службовців, для захисту та утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини в Україні [6].

Треба зазначити, що закони самі по собі не мають можливості розв'язувати конкретні проблеми з причини узагальнювального характеру та наявності певних закономірностей у суспільних відносинах. Тим більше, державна служба розвивається та потребує оперативного регулювання. Воно здійснюється нормативними актами Президента України та Кабінету Міністрів України [7, с. 141]. Саме ці акти розкривають та деталізують окремі положення законів та закріплюють механізм їх реалізації, є результатом нормотворчої діяльності компетентних органів держави. В адміністративному праві, як відомо, підзаконні нормативно-правові акти відіграють більше ніж суттєве значення.

Постанови Верховної Ради України регулюють невідкладні питання, віднесені до компетенції законодавчого органу держави. Саме з їх допомогою парламент оперативно реагує на ті чи інші актуальні питання у різних сферах суспільних відносин, зокрема у сфері проходження державної служби. За допомогою постанов вводяться в дію нові закони, скасовуються та вносяться зміни до вже прийнятих тощо.

Президент України видає нормативні акти, відповідно до реалізації його повноважень, визначених у статті 106 Конституції України, які у контексті джерел адміністративного права насамперед стосуються організації та діяльності органів виконавчої влади, в тому числі і процесу проходження державної служби. Наприклад, указами Президента звільняються та призначаються голови місцевих державних адміністрацій, він присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини, нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними, підписує закони, прийняті Верховною Радою України, та має право вето щодо них (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховною Радою України тощо.

За волею Президента України формується державна кадрова політика у сфері проходження державної служби. Так, Указом Президента України від 1 лютого 2012 року схвалено Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки. Ця Стратегія визначає мету, основні цілі, першочергові завдання, на реалізацію яких має бути спрямована державна кадрова політика. Де, відповідно, метою державної кадрової політики є забезпечення усіх сфер життєдіяльності держави кваліфікованими кадрами, необхідними для реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою [8].

Наступну сходинку в адміністративному законодавстві у сфері проходження державної служби відведено постановам (мають нормативний характер) і розпорядженням (мають індивідуальний характер) Кабінету Міністрів України, що приймаються на підставі ст. 116 Конституції України і є загальнообов'язковими на усій території держави.

Так, наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку обчислення стажу державної служби» визначає механізм обчислення стажу державної служби [9]; «Про затвердження Порядку відкликання державного службовця із щорічної відпустки» визначає процедуру відкликання державного службовця із щорічної відпустки [10]; «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби» визначає процедуру проведення конкурсу на зайняття вакантної посади державної служби, метою якого є добір осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки [11], та ряд інших.

Окрему увагу варто приділити міжнародним договорам України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тому до адміністративного законодавства належать лише міжнародні угоди та міжнародно-правові акти, що ратифіковані Парламентом та, відповідно до статті 9 Конституції України, є частиною національного законодавства. Міжнародні договори не можуть і не повинні суперечити Основному Закону держави.

У цілому варто вказати про досить широке застосування міжнародних нормативно-правових актів у якості адміністративного законодавства. Так, складовою його частиною є Конвенція Міжнародної організації праці «Про захист права на організацію та процедури визначення умов зайнятості на державній службі» № 151, прийнята 27 червня 1978 року в Женеві [12], та Рекомендації щодо процедур визначення умов зайнятості на державній службі № 159 від 27 червня 1978 р. [13]. Прийняття цих нормативних документів було обумовлено тим, що в багатьох країнах значно розширилася діяльність державної служби, що викликало потребу в існуванні розумних трудових відносин між державними органами влади та організаціями державних службовців, виникли та почали успішно розвиватися різні політичні, соціальні й економічні системи держав – членів ООН, було прийнято ряд пропозицій щодо свободи об'єднання та процедур визначення умов зайнятості на державній службі тощо.

Вагому роль у процесі укладення двосторонніх угод у сфері проходжен-

ня державної служби відіграє Національне агентство України з питань державної служби (Нацдержслужба), яке, відповідно до Указу Президента України «Питання управління державною службою в Україні», є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом та утворене для проведення єдиної державної політики та функціонального управління державною службою [14]. Міжнародне співробітництво та налагодження зв'язків з іноземними партнерами з метою залучення новітнього досвіду у сфері державного управління є важливим напрямом роботи Національного агентства України з питань державної служби.

Таким чином, у Нацдержслужбі станом на 2016 рік діють такі двосторонні договори:

1. Угода про співробітництво у сфері державної служби між Національним агентством України з питань державної служби та Головою державної служби Республіки Польща. Її мета: співробітництво між Сторонами шляхом створення можливостей для обміну інформацією та досвідом у сфері державної служби.

2. Лист про наміри між агентством України з питань державної служби та Німецьким товариством міжнародного співробітництва. Даний Лист направлений на співробітництво щодо імплементації положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента від 12.01.2015 № 5.

3. Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво між Національним агентством України з питань державної служби та Міжнародною благодійною організацією «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні». Він орієнтований на реалізацію проекту «Навчальні програми професійного зростання», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку. Отримання нових знань і навичок задля покращення суспільного та економічного стану України; формування мережі професіоналів для поширення та застосування міжнародного досвіду, знань і навичок в Україні; надання технічної допомоги міністерствам й іншим органам державної влади; надання консультативної підтримки Уряду України у здійсненні реформ й інтеграції України з Європейським Союзом; надання консультативної допомоги у координації з багатосторонніми і двосторонніми ініціативами у сфері технічної допомоги й дипломатичних ініціатив для України.

4. Протокол про наміри між Національним агентством України з питань державної служби та Центром зі зниження ризиків корупції в оборонному секторі (Норвегія) щодо співпраці та обміну інформацією стосовно запровадження нової редакції проекту закону України «Про державну службу». Головна його мета полягає у наданні допомоги у встановленні в Україні політично неупередженої та професійної державної служби, що базується на загальних європейських принципах державного управління (Принципи державного управління (2014), Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Реформа державної служби в Європі» № 1617 (2003), Конвенції ООН проти корупції 2003 року, меритократичних принципах, що підвищить таким чином стійкість системи державного управління до корупційних вплив-

вів та зменшить корупційні ризики.

Висновок. Таким чином, система адміністративного законодавства у сфері державної служби направлена в першу чергу на те, щоб врегулювати усю сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі її проходження державними службовцями та забезпечити належний механізм її реалізації. З викладеного можна зробити висновок, що адміністративне законодавство виступає чи не єдиною ключовою підставою організації та діяльності державного апарату управління, частиною якого є також сфера проходження державної служби. Таке значення адміністративно-правового регулювання відіграє ключову роль у сфері проходження державної служби. Як стверджується в літературі, цілісність державного механізму забезпечується єдиними принципами організації та діяльності державних органів, підприємств і установ і спільними цілями [15, с. 74]. Тобто увесь обсяг нормативно-правових актів законного, підзаконного та міжнародного характеру спрямований на підвищення ефективності та результативності державної служби, формування якісного державного апарату, спроможного оптимально виконувати завдання та функції держави, забезпечувати її розвиток як демократичної, соціальної, правової, високорозвиненої та конкурентоспроможної держави.

Бібліографічні посилання

1. Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України : наказ Міністерства юстиції України від 02 черв. 2004 р. № 43/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v43_5323-04/page
2. Конституція України : Закон України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовт. 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
4. Про державну службу : Закон України // ВВР України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.
5. Про запобігання корупції : Закон України// ВВР України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
6. Про очищення влади : Закон України // ВВР України. – 2014. – № 44. – Ст. 2041.
7. Оболенський О. Ю. Державна служба : підручник / О.Ю. Оболенський. – К. : КНЕУ, 2006.
8. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки : Указ Президента України від 1 лют. 2012 р. № 45/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/45/2012>
9. Про затвердження Порядку обчислення стажу державної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 25 бер. 2016 р. № 229 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229-2016-%D0%BF>
10. Про затвердження Порядку відкликання державного службовця із щорічної відпустки : постанова Кабінету Міністрів України від 25 бер. 2016 р. № 230 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/230-2016-%D0%BF>
11. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 25 бер. 2016 р. № 246 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/246-2016-%D0%BF>
12. Конвенція про захист права на організацію та процедури визначення умов зайнятості на державній службі № 151 : міжнародний документ Міжнародної організації праці від 27 черв. 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_187

13. Рекомендації щодо процедур визначення умов зайнятості на державній службі № 159 : міжнародний документ Міжнародної організації праці від 27 черв. 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_272

14. Питання управління державною службою в Україні : Указ Президента України від 18 лип. 2011 року № 769/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/769/2011>

15. Волинка К.Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К.Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003.

Дрозд А.Ю. Система административного законодательства в сфере прохождения государственной службы. На основе анализа действующего законодательства Украины и научных взглядов ученых определены основные нормативно-правовые акты, составляющие систему административного законодательства в сфере прохождения государственной службы. Доказано, что система административного законодательства в сфере государственной службы направлена в первую очередь на то, чтобы урегулировать всю совокупность общественных отношений, возникающих в процессе ее прохождения государственными служащими, и обеспечить надлежащий механизм ее реализации.

Ключевые слова: система, административное законодательство, нормативно-правовой акт, прохождение государственной службы.

Drozd O.Yu. The system of administrative law in the civil service. The article, based on an analysis of current legislation of Ukraine and scientific views of scientists, the main regulations making up the system of administrative law in the field of civil service. It is proved that the system of administrative law in the civil service is aimed primarily at how to regulate the whole set of social relations that arise in the course of the civil servants and ensure a proper mechanism for its implementation.

Also topicality is that any sphere of social relations requires the right solution. Driven by a need to streamline the relationship and send them to achieve specific social benefits. It is through the right legal activities of regulatory impact becomes that enables secure implementation of the main goal of the government - regulation of public relations in order to fulfill the tasks and functions of the state. In case of certain legal and administrative legal facts all the components of the field of administrative law (administrative law, legal institutions and sub-sectors) transferred to the direct action of all its activities impact on certain groups, complex social relationships, behavior relevant actors. Moreover, these subjects are actively involved in the administrative and legal regulation. Please note that such regulation should be carried out systematically, resulting in the emergence of a system of legal acts containing legal norms by which, in fact, made legal impact on the corresponding social relations.

That is why the purpose of the article is: A system of administrative law in the civil service

The conclusions are that the system of administrative law in the civil service is aimed primarily at how to regulate the whole set of social relations that arise in the course of the civil servants and ensure a proper mechanism for its implementation. From the above it can be concluded that the administrative law stands or not only key reason the organization and activities of state administrative apparatus, which is also part of the scope of the civil service. This value administrative regulation plays a key role in the civil service. As stated in the literature, the integrity of the state mechanism provided common principles of organization and activities of state bodies, enterprises and institutions and common goals. That is the whole volume of regulations lawful, regulations and international nature aimed at improving the efficiency and effectiveness of public service, the formation of high-quality state apparatus capable of optimally perform the tasks and functions of the state, to ensure its development as a democratic, social, legal, highly developed and competitive country.

Keywords: system, administrative law, legal act of civil service.

Мінаєва О.М.

кандидат юридичних наук
(Харківський апеляційний
адміністративний суд)

УДК 347.73

СПЛАТА ПОДАТКУ ЯК ПРОЦЕДУРНА СТАДІЯ ВИКОНАННЯ ПОДАТКОВОГО ОBOB'ЯЗКУ

Досліджено процес сплати податку як окремої процедурної стадії виконання податкового обов'язку. Зазначено, що сплата податків є мірою необхідного економічного обтяження, яке покладається на зобов'язаних законом фізичних та юридичних осіб, для забезпечення існування суспільної формації. Розглянуто низку класифікаційних критеріїв, на основі яких можна здійснювати диференціацію податкових процедур зі сплати податків. Обґрунтовано, що в рамках такої процедурно-податкової стадії як сплата податків важливим є дотримання платником податків принципу своєчасності сплати відповідних загальнообов'язкових фіскальних платежів. Виділено три основні форми сплати податків: грошова, натуральна та комплексна. Під час характеристики безготівкової грошової форми сплати податків згадано бандерольний збір, як одна з найбільш ефективних форм сплати податків, у зв'язку з тим, що у разі відсутності на підакцизному товарі акцизної марки платник податків не зможе в подальшому реалізувати відповідну продукцію. Здійснено детальну характеристику трьох основних способів сплати податків: кадастрового, деклараційного та попереднього (авансового).

Ключові слова: *процедурно-податкова стадія, сплата податків, грошова, натуральна, комплексна форми сплати податків, податкові процедури, кадастровий, деклараційний, авансовий способи сплати податків.*

Постановка проблеми. Будь-яка держава для забезпечення виконання своїх функцій повинна мати надійний економічний базис. Для його забезпечення вона здійснює фіскальну функцію з метою акумуляції фінансових ресурсів, а саме загальнообов'язкових платежів, які сплачуються платниками податків. Сплата податків є конституційним обов'язком суб'єкта податкових правовідносин, який закріплено в ст. 67 Конституції України. В даному конституційному положенні зазначено, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом [5]. Обов'язок щодо сплати податків встановлено також у нормах спеціалізованого законодавства. Так, відповідно до положення пп. 16.1.4 п. 16.1 ст. 16 Податкового кодексу України, кожен платник податків зобов'язаний сплачувати податки та збори в строки та у розмірах, встановлених податковим законодавством [9]. Сам процес сплати податку має чітко виражену процесуальну природу, що дозволяє нам виділити його в окрему податково-процедурну стадію.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню питань, пов'язаних із визначенням особливостей процесу сплати податку як окремої процедурної стадії виконання податкового обов'язку присвячені наукові праці Г. В. Бех, Л. В. Бринцевої, О. О. Дмитрик,

Д. А. Кобильнік, А. М. Козиріна, І. Є. Криницького, М. П. Кучерявенка, С. Г. Пепеляєва, О. Ю. Щербакової та ін. Проте, незважаючи на наявність змістовних наукових здобутків з цієї тематики, багато аспектів залишаються нез'ясованими.

Метою пропонованої статті є здійснення, на основі використання праць вітчизняних та закордонних вчених, поглибленого науково-практичного аналізу процедурних особливостей сплати податку як окремої процедурної стадії виконання податкового обов'язку.

Виклад основного матеріалу. Перед тим як перейти до безпосереднього аналізу процедури сплати податку, нам слід дати визначення такому поняттю як «сплата податку». Як зазначає М. П. Кучерявенко, під сплатою податків слід розуміти сукупність дій зобов'язаного суб'єкта податкових правовідносин (платника податків) щодо внесення сум загальнообов'язкових податків та зборів до відповідних бюджетів або цільових фондів [7, с. 308]. Аналізуючи наведене визначення, виникає необхідність визначити осіб, які зобов'язані сплачувати податки та збори. Проаналізувавши норми податкового законодавства, можна виокремити таких суб'єктів податкових правовідносин, які безпосередньо здійснюють сплату загальнообов'язкових податків та зборів:

- а) платники податків та зборів;
- б) податкові агенти;
- в) представники платника.

Для забезпечення належної сплати податків зобов'язаними суб'єктами податкових правовідносин нам слід виокремити іншого учасника відповідних податкових процедур – податковий орган, який виступає в ролі владного суб'єкта, на якого законом покладається виконання функцій щодо здійснення податкового контролю, адміністрування податків та зборів. Слід зазначити, що в демократичному, соціально орієнтованому та економічно розвинутому суспільстві податкові інститути, які виконують функції щодо контролю за належним справлянням платниками податків податкових платежів, відповідні органи публічної влади не повинні розглядатися як антагоністичні стосовно до зобов'язаних по сплаті суб'єктів податкових правовідносин (платників податків). Сама сплата податків є мірою необхідного економічного обтяження, яке покладається на зобов'язаних законом фізичних та юридичних осіб для забезпечення існування суспільної формації. За кордоном вже давно поширеною є практика, коли контролюючий орган сприймають як такий, що не тільки здійснює контроль та виконує каральну функцію стосовно порушників податкового законодавства, а й як такий, що сприяє виконанню платниками своїх обов'язків та надає допомогу (правову та адміністративно-технічну) [2].

Як слушно зазначає М. П. Кучерявенко, модифікація способів та трансформація процедурних механізмів сплати податків визначається змістом системи оподаткування загалом та історико-темпоральними реаліями розвитку адміністративних механізмів держави. Науковець зазначає, що певні традиційні способи сплати податків у наш час практично не застосовуються або

ззнали докорінної трансформації у зв'язку з втратою їх прикладної актуальності [7, с. 308]. Так, до кінця XIX ст. однією з найпоширеніших форм стягнення податків було надання їх у відкуп. До початку XX ст. відповідна форма сплати податків зберігалася тільки щодо кількох непрямих податків [10, с. 170]. В умовах XXI ст. все більшої актуальності набуває сплата податків он-лайн, за посередництвом податкових платіжних он-лайн сервісів глобальної мережі Інтернет. Близько 2/3 держав-членів Організації з економічного розвитку та співробітництва запровадили персональні аккаунти платників податків, використовуючи які платники податків можуть виконувати свої податкові зобов'язання перед державою [1].

Слід зазначити, що існує низка класифікаційних критеріїв, на основі яких можна здійснювати диференціацію податкових процедур зі сплати податків. Використовуючи вольовий критерій, можна виділити добровільну та примусову сплату податків. Якщо ми говоримо про добровільну сплату податків, то в такому випадку ініціатива по сплаті загальнообов'язкових фіскальних платежів походить від безпосереднього платника податків. Коли ж платник податків ухиляється від виконання свого податкового обов'язку по сплаті загальнообов'язкових платежів, до нього застосовується механізм державного примусу, що спрямований на забезпечення надходження відповідних платежів до бюджетів та конкретних цільових фондів.

Підставою застосування примусового порядку сплати податків є виникнення податкового боргу в платника податків. Відповідно до положень ст. 14 Податкового кодексу України, під податковим боргом слід розуміти суму узгодженого грошового зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), але не сплаченого платником податків у встановлений податковим законодавством строк [9]. Залежно від форми сплати податкового платежу виділяють:

- а) сплату податків у грошовій формі (безготівкові розрахунки);
- б) сплата податків у натуральній формі;
- в) сплата податків у змішаній формі (частина зобов'язання погашається готівковим платежем, а частина в натуральній формі).

У рамках такої процедурно-податкової стадії як сплата податків важливим є дотримання платником податків принципу своєчасності сплати відповідних загальнообов'язкових фіскальних платежів. У контексті сказаного постає об'єктивна необхідність надати правову характеристику строкам сплати податків. Слід погодитися з С. Г. Пепеляєвим, який визначає строки сплати податків як невід'ємний елемент юридичного складу податку [8]. Строки сплати усіх різновидів податків та зборів визначаються податковим законодавством. Існує декілька підходів до визначення темпоральних меж сплати податків:

- визначається конкретною календарною датою (застосовується для визначення строків сплати регулярних податків);
- визначається зі спливом певного строку від дня події, якою обумовлюється сплата податку (застосовується для визначення строків сплати як ре-

гулярних, так і одноразових податків). Цей період може визначатися роками, кварталами, місяцями, тижнями, днями;

- визначається вказівкою про настання певної події чи вчинення певної дії, які мають характер визначеного податковим законодавством юридичного факту [8].

Слід зазначити, що платник податку повинен сплатити відповідний загальнообов'язковий податок чи збір у визначені законом строки. Проте сплата податку буде вважатися вчиненою в належний спосіб також у разі її дострокової сплати. У випадку ж несплати або неповної сплати платником загальнообов'язкових платежів у визначений законом строк відповідна несплачена сума буде визначатися як податковий борг, стягнення якого проводитиметься шляхом залучення важелів державного примусу. Як слушно зазначає М. П. Кучерявенко, податки, як загальнообов'язкові платежі до бюджету, є грошовими надходженнями, що акумулюються на рахунках відповідних бюджетів та цільових фондів. Однак слід зауважити, що, окрім грошової, можуть існувати також інші форми сплати податків. Загалом виділяють три основні форми сплати податків: грошова, натуральна та комплексна [7, с. 308].

Грошова форма сплати податку. Якщо вести мову про грошову форму справляння податкового обов'язку платниками податків, то потрібно зазначити, що вона може здійснюватися як шляхом готівкових, так і безготівкових розрахунків. Зазвичай сплата податків здійснюється з використанням банківських рахунків платника податків. У такому випадку перерахування коштів з відповідних рахунків здійснюється на підставі платіжного доручення, а кошти перераховуються банківською установою безпосередньо до бюджетів або цільових фондів, на яких акумулюються такі фінансові платежі. В контексті безготівкової форми сплати податків слід згадати про так званий бандерольний збір, що здійснюється шляхом продажу марок акцизного збору. Викупаючи марки акцизного збору, платник податків фактично здійснює авансування держави. Слід зазначити, що дана форма сплати податків є чи не найбільш ефективною, адже не наклеївши на підакцизний товар акцизну марку, платник податків не зможе в подальшому реалізувати відповідну продукцію. Що ж до виконання свого податкового обов'язку фізичними особами, то він переважно здійснюється у формі грошових розрахунків у вигляді готівкових коштів [7, с. 308].

Натуральна форма сплати податків. Дана форма сплати податків застосовується як виняток із загального порядку справляння платниками податків своїх податкових обов'язків. Раніше натуральна форма сплати податків мала широке застосування. Як приклад можна навести раніше застосовуваний фіксований сільськогосподарський податок, який суб'єкти аграрного товаровиробництва, як альтернативу грошовій формі сплати податків, могли сплачувати у формі постачання сільськогосподарської продукції. Непоодинокими бувають випадки виконання платниками податків своїх податкових обов'язків шляхом сплати їх цінними паперами [3, с. 307].

Комплексна форма сплати податків. Якщо вести мову про комплексну

форму сплати податків, то слід зазначити, що вона синтезує в собі змістовні риси як грошової, так і натуральної форми сплати податків. Вона використовується при необхідності погашення податкового боргу платника податків, шляхом звернення стягнення на майно відповідного боржника. В такому випадку сума податкового боргу сплачується за рахунок коштів (грошова форма), отриманих від реалізації майна (натуральна форма) боржника. Проте не завжди при наявності податкового боргу його погашення буде здійснюватися у комплексній формі, адже непоодинокими є випадки, коли звернення стягнення здійснюється щодо наявних у платника грошових коштів (наприклад, грошові кошти платника податків, що перебувають на банківських рахунках) [7, с. 313].

Перед тим як перейти до безпосередньої сплати обов'язкових фіскальних платежів, кожен платник податків повинен чітко визначити порядок сплати відповідних податкових платежів. Слушно зауважує І. Є. Криницький, який під порядком сплати податку розуміє способи внесення зобов'язаним суб'єктом податкових правовідносин сум загальнообов'язкових податків та зборів до відповідних бюджетів та цільових фондів. При сплаті податків платник повинен визначити:

- напрямок платежу;
- ставку та грошову валюту сплати податку;
- механізм реалізації платежу;
- підстави здійснення платежу;
- особливості звітності та контролю за сплатою податку [6, с. 105].

Здійснюючи аналіз податкових процедур зі сплати податків, необхідним є виокремлення способів сплати податків, які фактично являють собою механізми їх справляння та передбачений податковим законодавством порядок їх перерахування. В даному випадку необхідно погодитися з М. П. Кучерявенком, який виділяє три основні способи сплати податків: кадастровий; деклараційний; попередній (авансовий) [7, с. 314].

Кадастровий спосіб. Такий спосіб полягає в тому, що перерахування суми податку здійснюється відповідно до визначеної нормативними актами шкали, що розповсюджується на певні види майна. Даний спосіб сплати податків застосовується при стягненні прямих реальних загальнообов'язкових фіскальних платежів. Кадастровий спосіб сплати здійснюється на основі складених кадастрів, якими визначається дохідність найбільш типових об'єктів оподаткування. Існують різні види кадастрів, серед яких виділяють промислові, поземельні, побудинкові тощо [7, с. 314]. В закордонній практиці, особливо у державах монархічної форми правління, непоодинокими є випадки складання кадастрів у формі списку фізичних осіб, які зобов'язані сплачувати подушний податок [4, с. 60–63].

Деклараційний спосіб сплати. У даному випадку сплата податків здійснюється на основі поданих до податкових органів податкових декларацій, в яких платником зазначається сума отриманих ним доходів за певний період та його податкові зобов'язання. Проаналізувавши відповідну декларацію, по-

датковий орган обчислює суму податку та зобов'язує платника, після отримання ним повідомлення, в якому визначається його податковий обов'язок, сплатити нараховану суму податкового зобов'язання. Проте слід зауважити, що застосування деклараційного способу не виключає можливості сплати суми нарахованого податкового зобов'язання у вигляді авансових (проміжних) платежів [7, с. 315].

Попередній (авансовий) спосіб сплати. Даний спосіб полягає в тому, що сума податку автоматично перераховується платником податків до відповідного бюджету чи цільового фонду до отримання ним безпосередньої суми доходу, з якої і здійснюється сплата податків. Особливість попереднього способу сплати полягає в тому, що у систему двох суб'єктів податкових правовідносин, між якими і здійснюється взаємодія в процесі сплати податків (платник податків та податковий орган), фактично залучається третій суб'єкт, який виконує роль посередника. Цей посередник, займаючи проміжне місце у процедурах сплати податків, фактично здійснює перерахування податкової суми до відповідного фонду акумуляції фіскальних платежів. Даний спосіб сплати податків знаходить своє застосування при виплаті заробітної плати, гонорару тощо [7, с. 315]. Для того щоб податково-процедурна стадія зі сплати податків та зборів вважалася завершеною, необхідною є реалізація усіх структурних елементів юридичного складу даної стадії, а саме:

- а) податок повинен бути сплачений у повній сумі;
- б) у передбачений податковим законодавством строк;
- в) у визначеному податково-процесуальними нормами порядку.

Висновки. Отже, сплата податків є мірою необхідного економічного обтяження, яке покладається на зобов'язаних законом фізичних та юридичних осіб, для забезпечення існування суспільної формації. В сучасних наукових джерелах існує низка класифікаційних критеріїв, на основі яких можна здійснювати диференціацію податкових процедур зі сплати податків.

На основі доктринального аналізу наукових праць вітчизняних та закордонних вчених можна виокремити три основні форми сплати податків: грошова, натуральна та комплексна. Якщо вести мову про грошову форму справляння податкового обов'язку платниками податків, то потрібно зазначити, що вона може здійснюватися як шляхом готівкових, так і безготівкових розрахунків. Зазвичай сплата податків здійснюється з використанням банківських рахунків платника податків. Натуральна форма сплати податків застосовується як виняток із загального порядку справляння платниками податків своїх податкових обов'язків. Комплексна форма сплати податків синтезує в собі змістовні риси як грошової, так і натуральної форми сплати податків. Вона використовується при необхідності погашення податкового боргу платника податків, шляхом звернення стягнення на майно відповідного боржника.

Способи сплати податків являють собою механізми їх справляння та передбачений податковим законодавством порядок перерахування останніх. Можна виділити три основні способи сплати податків: кадастровий; деклараційний; попередній (авансовий). Кадастровий спосіб полягає в тому, що пе-

перерахування суми податку здійснюється відповідно до визначеної нормативними актами шкали, що розповсюджується на певні види майна. Даний спосіб сплати здійснюється на основі складених кадастрів, якими визначається дохідність найбільш типових об'єктів оподаткування. Деклараційний спосіб сплати здійснюється на основі поданих до податкових органів податкових декларацій, в яких платником зазначається сума отриманих ним доходів за певний період та його податкові зобов'язання. Попередній (авансовий) спосіб сплати передбачає автоматичне перерахування платником податків суми податку до відповідного бюджету чи цільового фонду до отримання ним безпосередньої суми доходу, з якої і здійснюється сплата податків. Особливість попереднього способу сплати полягає в тому, що у систему двох суб'єктів податкових правовідносин, між якими і здійснюється взаємодія в процесі сплати податків (платник податків та податковий орган), фактично залучається третій суб'єкт, який виконує роль посередника. Цей посередник, займаючи проміжне місце у процедурах сплати податків, фактично здійснює перерахування податкової суми до відповідного фонду акумуляції фіскальних платежів.

Бібліографічні посилання

1. OECD (2015), Tax Administration 2015: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging economies, OECD Publishing, Paris [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/taxation/tax-administration-2015_tax_admin-2015-en#page244
2. Taxpayer Bill of Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.irs.gov/Taxpayer-Bill-of-Rights>
3. Бех Г. В. Податкове право : навчальний посібник / Бех Г. В., Дмитрик О. О., Кобильнік Д. А. та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003.
4. Козырин А.Н. Налоговое право зарубежных стран: вопросы теории и практики / А.Н. Козырин. – М. : Манускрипт, 1993.
5. Конституція України в редакції від 15.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
6. Криницький І. Є. Теоретичні проблеми податкового процесу : монографія / І. Є. Криницький. – Х. : Право, 2009.
7. Кучерявенко М. П. Податкові процедури: правова природа та класифікація / М. П. Кучерявенко. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009.
8. Пепеляев С. Г. Основы налогового права : учебно-методическое пособие / под ред. С.Г. Пепеляева. – М. : Инвест Фонд, 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.news/page/nalog/ist/ist-19--idz-ax273--nf-44.html>
9. Податковий кодекс України в редакції від 20.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/paran788#n788>
10. Тарасов И.Т. Финансы и налоги: очерки теории и политики / Тарасов И.Т., Исаев А.А. – М. : Статут (в серии «Золотые страницы финансового права России»), 2004.

Минаева О. М. Уплата налога как процедурная стадия исполнения налоговой обязанности. Исследован процесс уплаты налога как отдельной процедурной стадии исполнения налоговой обязанности. Отмечено, что уплата налогов является мерой необходимого экономического обременения, которое возлагается на обязанных законом физических и юридических лиц, для обеспечения существования общественной формации.

Рассмотрен ряд классификационных критериев, на основе которых можно осуществлять дифференциацию налоговых процедур по уплате налогов. Доказано, что в рамках такой процедурно-налоговой стадии как уплата налогов важным является соблюдение налогоплательщиком принципа своевременности уплаты соответствующих общеобязательных фискальных платежей. Выделены три основные формы уплаты налогов: денежная, натуральная и комплексная. Во время характеристики безналичной денежной формы уплаты налогов упомянут бандерольный сбор, как одна из наиболее эффективных форм уплаты налогов, в связи с тем, что в случае отсутствия на подакцизном товаре акцизной марки налогоплательщик не сможет в дальнейшем реализовать соответствующую продукцию. Дана подробная характеристика трех основных способов уплаты налогов: кадастрового, декларационного и предварительного (авансового).

Ключевые слова: *процедурно-налоговая стадия, уплата налогов, денежная, натуральная, комплексная формы уплаты налогов, налоговые процедуры, кадастровый, декларационный, авансовый способы уплаты налогов.*

Minayeva O.M. Payment of tax as a procedural stage in the fulfilment of tax obligations. The article deals with the study of the process of tax as a separate procedural stage of execution of tax obligations. It is noted that payment of taxes is a necessary economic measure of the burden that is imposed on obliged by the law of natural and legal persons, to ensure the existence of social formation. Considered a number of classification criteria, based on which to carry out differentiation of the tax procedures for payment of taxes. The author proves that under this procedural stage of tax as tax payment is an important observance by the taxpayer of the principle of timely payment of the applicable obligatory fiscal payments. There are three main forms of taxes: cash, real and complex. While the characteristics of the non-cash form of payment of taxes referred to banderol collection, as one of the most effective forms of taxes, because in the absence of placing goods excise stamps, the taxpayer will not be able to implement the appropriate products.

The author makes a detailed description of the three main ways of paying taxes: cadastral, declarative and advanced (advance). Cadastral method is that the transfer of the amount of tax is made in accordance with certain regulations of scale apply to certain types of property. This payment method is based on compiled inventories, which is determined by the yield of the most typical objects of taxation. The Declaration of payment is carried out based on submission to the tax authorities of tax declarations which the taxpayer indicates the amount he received income for a certain period and his tax liability. Preliminary (advance) payment method provides for an automatic transfer by the taxpayer of amounts of tax to the corresponding budget or the trust Fund prior to the receipt of direct income, which is payment of taxes. A feature of the prepayment method is that the system of the two subjects of tax legal relations, among which the interaction in the process of payment of taxes (taxpayer and tax authority), actually involved a third entity that performs the role of mediator. The mediator, occupying an intermediate place in the procedures of paying taxes, actually carries out the transfer tax amounts to the appropriate Fund for the accumulation of fiscal payments.

Keywords: *procedural-stage tax, payment of taxes, money, natural, complex forms of taxes, tax procedures, cadastral, Declaration, advance payment of taxes.*

Надійшла до редакції 06.08.2016

Тищенко І.О.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Висвітлено категорії, що належать до сфери державних та адміністративних послуг у сфері захисту прав громадян щодо надання державою та уповноваженими органами електронних послуг.

Ключові слова: адміністративна послуга, адміністративна процедура, суб'єкт надання адміністративної послуги, електронні послуги, захист прав споживачів у наданні адміністративних послуг.

Постановка проблеми. Сучасна розбудова демократичної держави неможлива без ринку надання адміністративних послуг, оскільки дані правовідносини встановлюють зв'язок співпраці між органами державної влади та населенням України.

Актуальність даної теми полягає в тому, що, незважаючи на численні досягнення у нормативному забезпеченні, на законодавчому рівні не достатньо закріплено контроль посадових осіб за перебігом подій та обставин щодо надання адміністративних послуг, їх оплатності. Також є низьким прямий контроль від вищестоящого органу влади за надання таких послуг.

Об'єктом є суспільні відносини, що складаються між уповноваженими особами на надання публічних послуг державою та з приводу контролю останніми за дотриманням прав щодо надання вищезгаданих послуг.

Метою адміністративних послуг, що запроваджуються на сьогоднішній день в Україні, є формування системи державного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей, і головним пріоритетом для діяльності держави – народу [6].

У сфері адміністративних правовідносин надання послуг посідає особливе місце, оскільки деякі норми захисту прав споживачів є важливою правовою гарантією охорони їхніх інтересів.

Виокремлення категорії адміністративних послуг, на думку Є.О. Легези, надасть можливість забезпечити правомірне та ефективне використання публічних ресурсів, відмежувати від інших видів діяльності, які мають ті самі переліки «платних послуг», нерідко здійснювані адміністративними органами, і послуги, які надаються через реалізацію владних повноважень адміністративних органів [15].

Створення зручних і доступних умов для отримання приватними особа-

ми адміністративних послуг є однією з головних задач, що має вирішуватися органами державної влади та місцевого самоврядування. Адже саме за якістю послуг кожен громадянин оцінює турботу влади про нього. Реалізація цієї задачі особливо актуальна для України, де система надання адміністративних послуг є непрозорою, нераціональною та такою, що не враховує інтереси громадян [17].

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ЗУ «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012, адміністративна послуга – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [1].

Суб'єкт надання адміністративної послуги – орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги.

Суб'єктом звернення за адміністративною послугою є фізична особа, юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг.

Суб'єкт звернення для отримання адміністративної послуги в центрі надання адміністративних послуг звертається до адміністратора – посадової особи органу, що утворив центр надання адміністративних послуг, яка організовує надання адміністративних послуг шляхом взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг [1].

Сфера адміністративних послуг поширюється на надання суб'єктом адміністративних послуг: витягів та виписок з реєстрів, свідоцтв, довідок, копій, дублікатів документів та інші передбачені законом дії, у результаті яких суб'єкту звернення, а також об'єкту, що перебуває в його власності, володінні чи користуванні, надається або підтверджується певний юридичний статус та/або факт. Надання адміністративних послуг здійснюється відповідно до Закону України «Про надання адміністративних послуг» [1] з урахуванням особливостей, визначених іншими законами, які регулюють суспільні відносини у відповідних сферах.

Суб'єкти звернення мають право на безоплатне отримання інформації про адміністративні послуги та порядок їх надання, що забезпечується шляхом надання їм безоплатного доступу до Реєстру адміністративних послуг, розміщеного на Урядовому порталі, функціонування цілодобової Урядової телефонної довідки та інформування таких суб'єктів через засоби масової інформації [8].

Концепцією адміністративної реформи в Україні запропоновано таку нову функцію виконавчої влади, як надання «управлінських послуг», а «управлінські послуги» визначені як «послуги з боку органів виконавчої влади, що є необхідною умовою реалізації прав і свобод громадян – зокрема, реєстрація, ліцензування, сертифікація та ін.» [13].

Також ЗУ «Про надання адміністративних послуг» (ст. 7) встановлено вимоги щодо надання якості відповідних послуг. Суб'єкт надання адмініст-

ративних послуг може видавати організаційно-розпорядчі акти про встановлення власних вимог щодо якості надання адміністративних послуг (визначення кількості годин прийому, максимального часу очікування у черзі та інших параметрів оцінювання якості надання адміністративних послуг). У разі, якщо суб'єктом надання адміністративної послуги є посадова особа, вимоги щодо якості надання адміністративних послуг визначаються органом, якому вона підпорядковується. Не було б зайвим, якби над цим органом був установлений додатковий контроль за його безпосередньою діяльністю та повноваженнями.

Адміністративні послуги надаються суб'єктами надання адміністративних послуг безпосередньо, через центри надання адміністративних послуг та/або через Єдиний державний портал адміністративних послуг [7].

Насамперед усі державні інституції і ті, що надають адміністративні послуги, утримуються за кошти державного чи місцевого бюджетів, що наповнюються тими самими (фізичними чи юридичними) приватними особами, яким надаються адміністративні послуги. Отже, ми наймаємо чиновників на роботу, утримуємо їх і за виконання ними своїх обов'язків, завдань і функцій держави, повноважень щодо надання послуг маємо окремо, додатково їм сплачувати [10].

Вдосконалення системи адміністративних послуг, у свою чергу, має на меті подолання існуючих адміністративних бар'єрів, які гальмують розвиток суспільно-економічних відносин.

Постає проблема щодо визначення на законодавчому рівні процедури та її правової регламентації стосовно самих способів надання адміністративних послуг. Зокрема, як зазначає Н.А. Буличева: «Доцільно було б прийняти єдиний нормативний документ у сфері надання адміністративних послуг, який би вирішив проблеми щодо механізму надання адміністративних послуг, способів, методів та засобів та інші питання, навколо яких точаться дискусії» [5].

Тобто, безумовно, одним із основних шляхів удосконалення українського законодавства є поступове здійснення його кодифікації, чим на даний час не поспішає займатися ВРУ.

Суб'єкт надання адміністративної послуги не може вимагати від суб'єкта звернення документи або інформацію, що перебувають у володінні суб'єкта надання адміністративних послуг або у володінні державних органів, органів, що належать до сфери їх управління. Для отримання адміністративної послуги суб'єкт звернення у випадках, передбачених законом, подає документи, що визначені законодавством.

У даному випадку спостерігається, що суб'єкт, котрий надає адміністративні послуги (адміністратор), не може вимагати від особи інформацію, що порушує його особисті права (медична довідка, трудова довідка, вирок суду) чи права інтелектуальної власності (знаки розрізнення), розголошення яких матиме негативні наслідки.

Русійним елементом отримання адміністративної послуги є заява, що подається в письмовій чи усній формі [4].

Адміністратор отримує відповідні документи або інформацію без участі суб'єкта звернення, у тому числі шляхом прямого доступу до інформаційних систем або баз даних інших суб'єктів надання адміністративних послуг, підприємств, установ або організацій, що належать до сфери їх управління.

Також ЗУ «Про надання адміністративних послуг» встановлено (ст. 9 п.10), що: суб'єкт надання адміністративних послуг забезпечує можливість безоплатного одержання суб'єктами звернення у достатній кількості бланків заяв та інших документів, необхідних для звернення щодо надання адміністративної послуги, в тому числі одержання бланків з веб-сайтів суб'єктів надання адміністративних послуг, у центрах надання адміністративних послуг.

Відповідно до наукових положень, які реалізуються у практиці, сформулювалося безліч дискусій з таких питань:

- 1) не впорядковано порядок оплати за надання адміністративних послуг;
- 2) не визначено чітко розмежування щодо надання відокремлених безкоштовних та платних послуг. Відсутній виключний перелік у законодавстві щодо платних послуг;
- 3) не визначено термін оплати та отримання послуги [16].

Ці та інші питання були б доречно врегульовані Адміністративно-процедурним кодексом України, оскільки ст. 1 цього проекту говорить: «Цей Кодекс регулює відносини, що виникають під час провадження органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами діяльності щодо забезпечення реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб (далі – особи), у тому числі щодо отримання адміністративних послуг, та виконання ними визначених законом обов'язків, регламентує процедури розгляду адміністративних справ» [3].

Сутність державного контролю у сфері надання адміністративних послуг виходить з положень ст. 19 ЗУ «Про надання адміністративних послуг». Посадові особи, які уповноважені надавати адміністративні послуги, адміністратори несуть дисциплінарну, цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність, передбачену законом, за порушення вимог законодавства у сфері надання адміністративних послуг.

Шкода, заподіяна фізичним або юридичним особам посадовими особами, уповноваженими відповідно до закону надавати адміністративні послуги, адміністраторами внаслідок їх неправомірних діянь, відшкодовується у встановленому законом порядку.

Держава, територіальні громади, відшкодувавши шкоду, заподіяну посадовою особою, уповноваженою відповідно до закону надавати адміністративні послуги, чи адміністратором внаслідок незаконно прийнятих ними рішень, дій чи бездіяльності, мають право зворотної вимоги до винної особи згідно із законом [11].

На законодавчому рівні дане положення стосується також положень ЦК: Глава 82 відшкодування шкоди, ст. 1173, ст. 1174 та ст. 117.

Дії або бездіяльність посадових осіб, уповноважених відповідно до закону надавати адміністративні послуги, адміністраторів можуть бути оскаржені до суду в порядку, встановленому законом.

Одним із видів контролю за діяльністю органів державного управління і місцевого самоврядування є громадський контроль. Громадський контроль – один з видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами. Він є важливою формою реалізації демократії і способом залучення населення до управління суспільством та державою. Згідно зі статтею 38 Конституції України, «громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами». Така конституційна норма передбачає як у теоретичному, так і в практичному контексті громадський контроль за органами державного управління і місцевого самоврядування.

Суб'єктами громадського контролю є громадські об'єднання і політичні партії, професійні спілки, молодіжні та інші громадські організації, органи самоорганізації населення, трудові колективи, збори громадян за місцем проживання, а також окремі громадяни. Громадський контроль, як засіб забезпечення законності в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суттєво відрізняється від інших видів контролю. Ця відмінність полягає насамперед у тому, що усі суб'єкти громадського контролю виступають від імені громадськості, а не держави. Їх контрольні повноваження зазвичай не мають юридично-владного змісту, а рішення за результатами перевірок мають, як правило, рекомендаційний характер.

З управлінських позицій громадський контроль, як і будь-який інший контроль, є однією з функцій управління. Він здійснюється шляхом зіставлення діяльності підконтрольних об'єктів із певними соціальними нормами, обраними як еталонні, на підставі чого робиться висновок щодо відповідності цієї діяльності встановленим вимогам. Але завдання громадського контролю не зводиться лише до виявлення розходжень між заданими та фактичними результатами. Головна мета громадського контролю – усунення та попередження причин, які породжують цю невідповідність, забезпечення додержання об'єктами контролю відповідних норм – писаних та неписаних. Крім того, на думку А. Крупнік, завдання громадського контролю полягає у тому, щоб не допустити дій контрольованих суб'єктів за межами законності й правопорядку, попередити можливі відхилення від намічених цілей, а також інтересів суспільства та його суб'єктів, а у разі появи цих відхилень – усунути їх негативні наслідки [14].

Основними групами об'єктів громадського контролю є: органи державної влади, представницькі органи місцевого самоврядування, виконавчі органи місцевого самоврядування, державні та комунальні установи, підприємства, організації, що надають адміністративні та соціальні послуги та ін.

Своє право контролю над державними інституціями громадяни реалізують через різноманітні громадські об'єднання, що створюються на основі Закону України «Про громадські об'єднання». Отже, виходячи з вищезазначеного, на адміністративні послуги громадський контроль практично не

поширюється. Законодавчо дане питання не врегульоване.

Ефективність громадського контролю залежить від чіткості встановлення завдань, обґрунтованості еталонних норм та якості розробки і додержання процедур його здійснення [14].

Відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» (ст. 1 п. 17), послуга – діяльність виконавця з надання споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [2].

Тобто, чи можна вважати, що дія даного закону поширюється на адміністративні послуги? Це запитання є довгий час предметом наукових дискусій.

Але ст. 5 вищезгаданого ЗУ «Про захист прав споживачів» вказує, що: захист прав споживачів здійснюють центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи, що здійснюють державний санітарно-епідеміологічний нагляд, інші державні органи, органи місцевого самоврядування згідно із законодавством, а також суди. Держава створює умови для здобуття споживачами потрібних знань з питань реалізації їх прав [2].

Постає питання: чи Закон України «Про захист прав споживачів» та його положення щодо надання послуг поширює відповідальність ст. 23 на адміністративні послуги? Оскільки багато ознак вказують на схожість так званих «послуг».

Розділ III Закону України «Про захист прав споживачів» наголошує, що з метою захисту своїх законних прав та інтересів споживачі мають право об'єднуватися у громадські організації споживачів (об'єднання споживачів). Держава підтримує діяльність об'єднань споживачів.

Законодавчо не визначено, чи ці положення поширюються на адміністративні послуги. Але, розуміючи сутність громадського контролю, вони мають лише рекомендаційний характер.

Не можна було не зазначити про славнозвісну справу жителя Запоріжжя, який довів, що використати адміністративну послугу, таку як оформити закордонний паспорт, можна за значно меншу суму, ніж вимагають [18].

Це говорить ще раз про необхідність запровадження нових заходів контролю та спостереження за наданням даних послуг, оскільки було б набагато краще, аби вони надавалися прозоріше та мали відповідний рівень по усій території України. Наприклад, щоб використання публічної послуги не вимагало великих зусиль, було більше розповсюджено інформації стосовно даних питань та було відповідне регулювання на рівні міністерства чи відомства.

Висновки. Отже, з вищенаведеного випливає: з метою створення зручних і сприятливих умов отримання послуг громадянами, суб'єктами господарювання, забезпечення відкритості інформації про діяльність органів виконавчої влади, необхідне створення та функціонування Центру адміністративних послуг. Це є важливим кроком у розбудові економічно си-

льної та стратегічної держави. Але законодавчо цілком не врегульовано питання: чи поширюється на надання адміністративних послуг положення ЗУ «Про захист прав споживачів», оскільки там також наведено визначення послуги.

Проте, незважаючи на видиму простоту заходів щодо надання адміністративних послуг та їх привабливість, очевидно, сфера потребує системнішого підходу та вдосконалення.

Регулювання певних норм українського законодавства у цій сфері не відповідає визначеним правилам вищезгаданих Законів України, а окремі види відносин залишаються зовсім нерегульованими.

Саме держава повинна обслуговувати людей, а не навпаки.

Реформи чинної влади стають малоефективними без правильного механізму їх реалізації. Тому що влада декларувала одні цілі, а на практиці проявила інші. Перегляд реформ щодо надання адміністративних послуг необхідний для того, щоб хоча би не втратити активність громадян (у майбутньому виборців).

Адміністративні послуги не повинні створювати додаткових проблем, а держава повинна йти назустріч. І це повинно бути закріплено у відповідному законі. Прийняття відповідних нормативних актів сприятиме значному підвищенню авторитету надання послуг владою на усіх рівнях [9].

Зазначені дискусійні питання про надання адміністративних послуг не є вичерпними, потребують подальшого дослідження як на науковому, так і на практичному рівнях.

Бібліографічні посилання

1. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
2. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
3. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України від 18.07.2008 № 2789 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
4. Адміністративні послуги : навч. посібник / В. Тимошук. – К., 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://despro.org.ua/media/articles/06_book_blok.pdf
5. Буличева Н.А. Розвиток інституту адміністративних послуг як передумова побудови сервісної держави / Н.А. Буличева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ms/2011_1_2/162.pdf
6. Гончарук Н. Організаційно-правові аспекти надання адміністративних послуг в Україні / Н. Гончарук // Публічне управління: теорія і практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/1/04.pdf
7. Гордєєв В.В. Адміністративні послуги: поняття, сутність та ознаки / В.В. Гордєєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/533/12.pdf>
8. Гладенко М.В. Нормативно-правове регулювання надання адміністративних послуг в Україні / М.В. Гладенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/browse?type=author&order=ASC&rpp=20&value=%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE+%D0%9C+%D0%92>

9. Дембіцька С.Л. Про стан надання адміністративних послуг / С.Л. Дембіцька // Юридичні науки. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/1/04.pdf
http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VAPSV_pdu/2012_2/St_18.pdf
10. Демський Є.Ф. Адміністративні послуги та їх юридична природа / Є.Ф. Демський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Jursci/2011_1/Demskiy.pdf
11. Жуковська Ю.А. Шляхи підвищення якості адміністративних послуг органів виконавчої влади / Ю.А.Жуковська // Економічний простір. – 2008. – № 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2008_19/zhukov.pdf
12. Коршакова О.М. Становлення законодавства щодо захисту прав споживачів / О.М. Коршакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2012_1/PB-1/PB-1_59.pdf.
13. Концепція адміністративної реформи в Україні. – К., 1998.
14. Крупник А.С. Громадський контроль : сутність та механізм здійснення / А.С. Курпник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2007-1/07kassmz.htm/07kassmz.htm>
15. Легеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Є.О. Легеза. – Дніпропетровськ, 2011.
16. Національний інститут стратегічних досліджень. – Щодо проблем надання послуг населенню ОВВ та ОМС : анотація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/September09/4.htm>
17. Михайлишин В. Організаційно-правові аспекти надання адміністративних послуг виконавчими органами місцевих рад / В. Михайлишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_3/10mvdmr.pdf.
18. Українець довів у суді, що закордонний паспорт коштує лише 170 грн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/ukrayinec-doviv-u-sudi-scho-zakordonniy-pasport-koshtuye-lishe-170-grn-282807.html>.

Тищенко І.А. Адміністративно-правові основи надання електронних послуг в Україні. Розглянуті категорії державного та громадського контролю в сфері захисту прав громадян по наданню державою та уповноваженими органами адміністративних послуг.

Ключові слова: адміністративна послуга, адміністративна процедура, суб'єкт надання адміністративної послуги, форми громадського контролю, захист прав споживачів в наданні адміністративних послуг.

Tyshchenkova I.O. Administrative-legal bases of granting e-services in Ukraine. The author considers the category of state and public control in the sphere of protection of the rights of citizens and the state for the provision of administrative services by the competent authorities.

The author emphasizes the necessity of the establishment and functioning of the Centre of administrative services. But not quite legally settled the question: Does the provision of administrative services position of the Law "On protection of consumers" because there are also determining services. However, despite the apparent simplicity of the arrangements for administrative services and their appeal it is obviously the scope requires a more systematic approach and improvement. Regulating certain norms of the Ukrainian legislation in this area does not meet the rules set out above Laws of Ukraine, and some kinds of relationships are completely unregulated.

Keywords: administrative service, administrative procedure, subject of the provision of administrative services, forms of social control, protection of consumer rights in the provision of administrative services.

Надійшла до редакції 01.11.2016

Чаплинська Ю.А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 35.086

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Досліджено поняття дисциплінарної відповідальності державних службовців. На основі аналізу чинного законодавства України та основних точок зору науковців у галузі адміністративного права щодо дисциплінарної відповідальності державних службовців визначено поняття, основні ознаки та особливості дисциплінарної відповідальності державних службовців, як одного з видів юридичної відповідальності.

Ключові слова: державні службовці, дисциплінарна відповідальність, державна служба.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Україна перебуває на шляху значних економічних, політичних та соціальних змін, які в результаті впливають на формування якісно нових взаємовідносин між державою, її основними інститутами та суспільством.

Розвиток інституту державної служби в Україні є важливим інструментом формування та реалізації державної політики, управління державою, забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. У механізмі реалізації державної служби важливе місце посідає дисциплінарна відповідальність державних службовців, адже забезпечення дисципліни в діяльності органів державної влади усіх рівнів є головною умовою ефективного державного управління.

На сучасному етапі адаптації інституту державної служби України до стандартів Європейського Союзу виникає гостра необхідність вдосконалення чинного національного законодавства у сфері дисциплінарної відповідальності державних службовців. Це є необхідним з огляду на те, що саме інститут дисциплінарної відповідальності є важливим гарантом забезпечення ефективності державної служби, подальшого розроблення науково-теоретичних положень щодо дисциплінарної відповідальності державних службовців.

Аналіз публікацій, в яких було започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі питання дисциплінарної відповідальності державних службовців неодноразово ставали предметом наукових досліджень учених у галузі адміністративного, трудового права та державного управління: А. А. Абрамова, В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, Л. Р. Біла-Тіунова, М. І. Іншина, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, Л. М. Корнута, О. Є. Луценко, В. К. Малиновський, І. М. Пахомов, А. А. Сергієнко, Ю. М. Старілов, В. К. Шкарупа, Ц. А. Ямпольська, Х. П. Ярмакі, А. М. Ярошенко та ін. Проте незважаючи на плідну працю зазначених вище науковців,

наразі лишається низка проблемних питань, які не зміг вирішити навіть новий Закон України «Про державну службу» 2015 р. [1].

Метою статті є дослідження наукових підходів до визначення поняття «дисциплінарна відповідальність державних службовців», розкриття змісту цього поняття, а також встановлення основних напрямків удосконалення чинного національного законодавства у сфері дисциплінарної відповідальності державних службовців.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України [2]. Коли державний службовець порушує чинне законодавство, не виконує або неналежним чином виконує свої службові обов'язки, він шкодить не лише власному авторитету, а й авторитету органу (установи, організації), в якому працює, державній службі та державі загалом. І навпаки, коли державний службовець належним чином виконує свої службові обов'язки, як представник органу влади він гарантує законність, захист основних прав та свобод людини і громадянина. Важливим засобом забезпечення належного здійснення державними службовцями своєї діяльності у будь-якій сфері є законодавче закріплення дисциплінарної відповідальності державних службовців.

З метою визначення поняття «дисциплінарна відповідальність державних службовців» дамо визначення більш ширшому поняттю – «відповідальність». Слід зазначити, що розуміння цього поняття різними галузями науки має свої особливості. Так, у мовознавстві воно означає покладений на когонебудь або узятий ким-небудь обов'язок чи необхідність звітувати за свої дії й готовність узяти на себе провину за можливі наслідки, бути відповідальним за них; у філософії це поняття відображає об'єктивний, історично-конкретний характер відносин між особою, колективом, суспільством з погляду свідомого здійснення пред'явлених до них взаємних вимог (наприклад, виявляється у відповідальності людини перед суспільством як результат свідомої людської діяльності) [3, с. 496]. Наука етика досліджує відповідальність у тісному зв'язку з категорією обов'язку [4, с. 152]. Соціологічна наука розглядає поняття відповідальності в межах реакції суспільства, соціальної спільноти на індивідуальну поведінку людини, а психологія – як відображення особливостей соціального й морально-правового ставлення особи до суспільства і характеризується виконанням свого морального обов'язку та правових норм [5, с. 40].

У юридичній науці поняття відповідальності є однією з центральних категорій і у загальному вигляді трактується як реакція держави на вчинене правопорушення, що виражається в обов'язку особи зазнати передбачених законом обмежень різного характеру за вчинене діяння. В межах існуючих галузей права існують різні види юридичної відповідальності (кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, матеріальна, дисциплінарна). Однак на сьогоднішній день у правовій науці деякі вчені (В. В. Костицький,

Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовський) пропонують визнавати й інші види юридичної відповідальності, зокрема, такі як еколого-правова, земельно-правова, водно-правова тощо [5, с. 41].

У межах нашої роботи зупинимося на визначенні дисциплінарної відповідальності державних службовців. Слід зазначити, що цей вид юридичної відповідальності являє собою комплексний правовий інститут, який одночасно врегульований нормами декількох галузей права (адміністративного та трудового). Це зумовлює існування різних точок зору на дане питання та вимагає вивчення інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців з позиції різних галузей права для визначення його ролі та місця у правовій системі.

Відповідно до статті 64 Закону України «Про державну службу», дисциплінарній відповідальності підлягає державний службовець, який не виконує або неналежним чином виконує посадові обов'язки, встановлені законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби чи посадовою інструкцією, а також порушує правила етичної поведінки або допускає будь-яке інше порушення службової дисципліни [1, ст. 64].

Дисциплінарна відповідальність, як самостійний вид юридичної відповідальності, є особливим елементом у структурі правової системи, важливим фактором, що забезпечує правомірну поведінку державного службовця при здійсненні ним своїх повноважень. Вона характеризується наявністю власної підстави – дисциплінарного проступку, особливих санкцій – дисциплінарних стягнень, спеціального суб'єкта дисциплінарного проступку і суб'єкта дисциплінарної влади, який уповноважений застосувати дисциплінарне стягнення у встановленому порядку.

Аналіз чинного законодавства України у сфері дисциплінарної відповідальності державних службовців дає можливість зробити висновок про те, що на сьогоднішній день відсутнє законодавче закріплення поняття «дисциплінарна відповідальність державних службовців». Це визначення відсутнє як у новому Законі України «Про державну службу» [1], так і в основному уніфікованому нормативно-правовому акті, що визначає підстави та порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності як виду юридичної відповідальності – Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП) [6].

Вітчизняні науковці в галузі науки трудового права розглядали поняття дисциплінарної відповідальності як складову частину більш загального поняття – дисципліни праці. Під дисципліною праці вони розуміли визначений законом або на основі закону трудовий розпорядок, що визначає трудові обов'язки робітників і службовців, відповідальність за невиконання цих обов'язків і заходи заохочення за відмінне їх виконання [7, с. 39]. Вони не виділяли окремо таке поняття як дисциплінарна відповідальність державних службовців, а тому вона застосовувалася на загальних підставах і, як правило, розглядалася науковцями у сфері питань дисципліни праці і дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку.

Сьогодні поняття дисциплінарної відповідальності державних службов-

ців у правовій науці визначають як «врегульовані нормами права відносини між державою, в особі її компетентних органів і посадових осіб, та державними службовцями, що виникають на підставі вчинення ними службових правопорушень і виражені в застосуванні до винних осіб заходів державного примусу, а також характеризуються засудженням правопорушника та протиправного діяння з боку держави та суспільства з метою попередження та недопущення в майбутньому інших правопорушень» [8, с. 142]. Дане визначення найбільш повно розкриває сутність та зміст дисциплінарної відповідальності державних службовців.

Здійснюючи аналіз особливостей притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності, необхідно зазначити, що дисциплінарна відповідальність державних службовців є інститутом не лише адміністративного, а й трудового права, а тому для правового регулювання суспільних відносин у даній сфері необхідна взаємодія комплексу норм. Тобто суспільні відносини і трудова діяльність у даному випадку перебувають у тісному взаємозв'язку. Державні службовці, так само як і будь-які інші працівники, реалізують своє конституційне право на працю. Проте під час здійснення цього права для державних службовців виникають не звичайні, а специфічні трудові відносини, з урахуванням особливостей їх роботи та повноважень, якими вони користуються, а також обов'язків, які покладені на них в силу Закону. Виходячи з означеного, можна виділити ряд особливостей, за якими дисциплінарна відповідальність державного службовця відрізняється від загальної трудової дисциплінарної відповідальності. Так, для дисциплінарної відповідальності є характерним:

- 1) наявність спеціального суб'єкта відповідальності (державні службовці);
- 2) наявність особливих підстав застосування відповідальності, які чітко прописані у ст. 65 Закону «Про державну службу»;
- 3) наявність особливих видів дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватися до державних службовців і визначені в Законі «Про державну службу»;
- 4) особливий порядок накладення дисциплінарних стягнень.

З метою правильного та більш повного розуміння інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців вважаємо за необхідне визначити сутність дисциплінарного проступку. Дисциплінарний проступок є підставою дисциплінарної відповідальності державних службовців і визначається як «протиправна винна дія або бездіяльність чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених Законом «Про державну службу» та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення» [1, ст. 65]. Проте, відповідно до статті 64 Закону «Про державну службу», підставою для дисциплінарної відповідальності державних службовців може бути і порушення правил етичної поведінки та інше порушення службової дисципліни. Це дає підстави стверджувати, що Закон України «Про державну службу» 2015 р., на відміну від

попереднього, не лише визначив поняття дисциплінарного проступку державного службовця, а й відніс до підстави застосування дисциплінарної відповідальності державного службовця порушення правил етичної поведінки. Це відповідає п. 13 Додатку до Рекомендації № R (2000) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи про статус публічних службовців у Європі, в якому наголошено на важливості дотримання етичних норм публічними службовцями [9, с. 141]. Поряд з цим, в якості підстави дисциплінарної відповідальності державних службовців законодавець прописує й «інше порушення службової дисципліни», не розкриваючи його змісту, що дає можливість для застосування заходів державного примусу до більш широкого кола порушників службової дисципліни.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне у статті 64 Закону України «Про державну службу» чітко визначити поняття «інше порушення службової дисципліни» з метою більш ефективного застосування законодавства про дисциплінарну відповідальність державних службовців на практиці. Також у статті 65 зазначеного Закону законодавець вживає словосполучення «іншими нормативно-правовими актами», без конкретної вказівки якими саме, у зв'язку з чим на практиці також виникає потреба у конкретизації цих нормативно-правових актів.

Як вже було зазначено вище, питання дисциплінарної відповідальності державних службовців врегульовані нормами трудового та адміністративного права. Проте щодо окремих категорій осіб (військовослужбовців строкової служби, працівників органів внутрішніх справ, суду, прокуратури, Служби безпеки України та ін.) передбачена спеціальна дисциплінарна відповідальність, яка поряд із загальними правилами дисциплінарної відповідальності враховує особливі вимоги дисципліни до таких осіб [10, с. 193–194].

Спеціальна дисциплінарна відповідальність встановлена лише для чітко визначеного (вузького) кола державних службовців, які притягуються до дисциплінарної відповідальності відповідно до норм спеціальних правових актів (дисциплінарних статутів, положень, законів). Також спеціальна дисциплінарна відповідальність передбачає застосування до державних службовців специфічних заходів дисциплінарного впливу, які не передбачені Законом України «Про державну службу». Наприклад, Дисциплінарний статут прокуратури України визначає перелік дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватися до працівників прокуратури за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків або за проступок, який порочить їх як працівників прокуратури. Дисциплінарними стягненнями відповідно до цього статуту є: догана, пониження в класному чині, пониження на посаді, позбавлення нагрудного знаку «Почесний працівник прокуратури України», звільнення, звільнення з позбавленням класного чину [11].

Межі цієї роботи не дозволяють здійснити детальний аналіз усіх чинних дисциплінарних статутів, які регулюють дисциплінарну відповідальність окремих категорій державних службовців. Проте проаналізувавши деякі з них, можемо зробити висновок, що кожен чинний статут або положення про

дисципліну для окремих категорій державних службовців мають певні особливості. Ці особливості в першу чергу полягають у тому, що нормативно-правові акти, які регулюють дисциплінарну відповідальність окремих видів державних службовців, містять положення, які розходяться з положеннями загального для усіх державних службовців нормативно-правового акта – Закону України «Про державну службу». Так, наприклад, розглянуті нами нормативно-правові акти (за винятком Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України) взагалі не містять поняття дисциплінарного проступку державного службовця.

Отже, спеціальна дисциплінарна відповідальність державних службовців характеризується обмеженою сферою та колом суб'єктів її застосування, специфічними заходами дисциплінарного впливу, визначеним колом суб'єктів, які можуть застосовувати дисциплінарну відповідальність, особливим порядком накладення та оскарження дисциплінарних стягнень, наявністю спеціальних нормативно-правових актів. У зв'язку з чим під спеціальною дисциплінарною відповідальністю необхідно розуміти окремий вид дисциплінарної відповідальності чітко визначених суб'єктів, які за вчинений дисциплінарний проступок можуть залучатися в межах спеціальних нормативних актів до більш жорстких заходів дисциплінарного впливу з особливим порядком накладення та оскарження дисциплінарних стягнень.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє нам зробити деякі висновки щодо визначення та змісту поняття дисциплінарної відповідальності державних службовців, а також окреслити окремі тенденції вдосконалення механізму регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні.

Закон «Про державну службу» 2015 року, так само як і попередній, не містить поняття дисциплінарної відповідальності державних службовців, проте, на відміну від попереднього, він прописує на законодавчому рівні поняття «дисциплінарний проступок». Це, звісно, є значним кроком уперед і, на нашу думку, сприятиме підвищенню ефективності функціонування державних органів та апарату, забезпеченню належної якості надання державними службовцями послуг громадянам і задоволенню їх законних прав та інтересів.

У результаті дослідження особливостей дисциплінарної відповідальності окремих видів державних службовців в Україні визначено, що наявність великої кількості нормативно-правових актів, у тому числі Дисциплінарних статутів, не сприяє розвитку державної служби та належному реагуванню на порушення службової дисципліни. Крім того, більшість цих статутів не містить навіть поняття дисциплінарного проступку. У зв'язку з цим виникає необхідність не лише закріпити на законодавчому рівні чіткий перелік таких проступків, а й передбачити які дисциплінарні стягнення повинні застосовуватися за їх вчинення.

Тенденцією удосконалення механізму регулювання дисциплінарної відповідальності на сьогоднішній день є закріплення норм щодо дисциплінарної відповідальності не на рівні підзаконних нормативно-правових актів і відом-

чих нормативних актів, а у законах. Так, наприклад Закон України «Про державну службу» 2015 року вже передбачив низку певних важливих норм (Закон містить норми, що визначають поняття дисциплінарного проступку; підстави та умови для притягнення до дисциплінарної відповідальності; обставини, які пом'якшують або обтяжують дисциплінарну відповідальність, тощо). Наступним етапом позитивних змін у сфері дисциплінарної відповідальності державних службовців має стати створення такого законодавства про дисциплінарну відповідальність державних службовців, яке б містило чіткий перелік підстав дисциплінарної відповідальності та дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до різних категорій державних службовців.

Бібліографічні посилання

1. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII // ВВР України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л.Ф. Ильчева, П.Н. Федосеева. – М. : Сов. энциклопедия, 1983.
4. Малахов В.А. Этика : курс лекций / В.А. Малахов. – К. : Лебідь, 1996.
5. Кабаченко М.О. Особливості дисциплінарної відповідальності / М.О. Кабаченко // Право та державне управління. – 2013. – № 1 (10). – С. 40–43.
6. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // ВВР УРСР. – 1971. – Дод. до № 50. – Ст. 375.
7. Петришина-Дюг Г. Г. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві: поняття та принципи / Г. Г. Петришина-Дюг // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Правознавство. – 2008. – Вип. 461. – С. 39–42.
8. Коломоець Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / Т. О. Коломоець. – К. : Юрінком Інтер, 2011.
9. Янюк Н. Дисциплінарна відповідальність державних службовців за Законом України «Про державну службу» (2015) : правовий аналіз / Н. Янюк // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. – 2016. – Вип. 62. – С. 138–147.
10. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. – Х. : Право, 2010.
11. Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України : Постанова Верховної Ради України від 6 листопада 1991 року № 1796 XII // ВВР України. – 1992. – № 4. – Ст. 15.

Чаплинская Ю.А. Относительно определения понятия дисциплинарной ответственности государственных служащих. Исследовано понятие дисциплинарной ответственности государственных служащих. В результате проведённого анализа действующего законодательства Украины, а также основных мнений ученых в отрасли административного права относительно дисциплинарной ответственности государственных служащих определено понятие, основные признаки и особенности дисциплинарной ответственности государственных служащих, как одного из видов юридической ответственности.

Ключевые слова: *государственные служащие, дисциплинарная ответственность, государственная служба.*

Chaplyns'ka Yu.A. Concerning the definition of disciplinary responsibility of civil servants. The development of the civil service in Ukraine is an important instrument of

formation and implementation of public policy, governance, the rights, freedoms and legitimate interests of man and citizen. In the mechanism of implementation of civil service ranks prominently disciplinary responsibility of civil servants, for ensuring discipline in the activities of public authorities at all levels is the main condition for good governance.

At the present stage adaptation of Civil Service of Ukraine to EU standards there is an urgent need to improve national legislation in the field of disciplinary responsibility of civil servants. This is important in view of the fact that it institute disciplinary responsibility is an important guarantor of civil service efficiency, further development of scientific and theoretical provisions on disciplinary responsibility of civil servants.

The article examines the concept of disciplinary responsibility of civil servants. Based on analysis of current legislation of Ukraine and main viewpoints of scientists in the field of administrative law on disciplinary responsibility of civil servants, the author defines the concept, main features and characteristics of disciplinary responsibility of civil servants, as one of the types of legal liability.

Particular attention is focused on the definition and study features special disciplinary responsibility of civil servants.

Keywords: *civil servants, disciplinary responsibility, public service.*

Надійшла до редакції 01.11.2016

Щокін Р. Г.

кандидат юридичних наук, доцент

(*м. Київ*)

ЛІЦЕНЗУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

З державно-управлінських позицій розглянуто проблеми ліцензування закладів освіти, висвітлено питання недосконалості та суперечливості чинного законодавства, необхідності його вдосконалення та впровадження дійового механізму реалізації своєї процедури.

Ключові слова: *освіта, заклад освіти, освітні послуги, ліцензія, ліцензування.*

Постановка проблеми. Українська освіта – один із найбільших секторів суспільства, в якому працюють і здобувають освіти близько 9 млн осіб. Україна успадкувала від СРСР потужну розгалужену освітню систему з передовою на той час інфраструктурою. За роки незалежності фактично відбувалося екстенсивне використання матеріально-технічних, кадрових і організаційних ресурсів попередньої системи та пристосування їх до потреб незалежної держави [1]. Протягом усього періоду існування незалежної України в освітньому секторі країни накопичувалися численні проблеми системного характеру, однією з яких є необхідність удосконалення ліцензування навчальних закладів України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам ліцензування навчальних закладів усіх типів та рівнів приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких варто згадати таких, як

В. Авер'янов, О. Бакаєв, Ю. Битяк, С. Гончарук, Т. Жидких, Л. Коваль, Н. Курко, О. Поступна, Г. Сидоренко та інші. Незважаючи на дослідження, зроблені вченими, питання ліцензування навчальних закладів ще не знайшли достатнього висвітлення у науковій літературі.

Метою статті є з'ясування проблемних питань, що ускладнюють ліцензування навчальних закладів, та формулювання пропозицій до їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Навчальним закладом є установа, що безпосередньо реалізує державну політику в галузі освіти, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки та виховання громадян, створює умови та задовольняє потреби особи у здобутті освіти [2, с. 8]. Як зазначено у п. 5 ст. 18 Закону України «Про освіту», діяльність навчального закладу розпочинається за наявності ліцензії на здійснення діяльності, пов'язаної з наданням послуг для одержання освіти і підготовкою фахівців різних рівнів кваліфікації.

Визначаючи загальний зміст терміна «ліцензування», вітчизняні та зарубіжні дослідники розглядають його як адміністративно-правовий режим, що опосередковує особливий порядок діяльності виконавчої влади, необхідний передусім для забезпечення безпеки держави [3, с. 263], як різновид дозвільної діяльності з перевагою елементів адміністративно-правового характеру [4, с. 121], як вид державного контролю, спрямованого на забезпечення захисту прав, законних інтересів, моралі і здоров'я громадян [5, с. 59], як один із методів адміністративно-правового регулювання [6, с. 158; 224].

Основними функціями ліцензування як адміністративної процедури у сфері вищої освіти є такі:

– дозвільна (держава в особі органу, що здійснює ліцензування, дає дозвіл на здійснення освітньої діяльності, чим засвічує, що конкретний суб'єкт відповідає усім організаційним і економічним вимогам, встановленим законодавством, тобто має необхідну матеріальну базу, відповідає технічним та технологічним вимогам, має належний кваліфікаційний рівень працівників та ін.);

– облікова (шляхом ведення обліку ліцензійний орган формує і веде ліцензійний реєстр, який містить відомості щодо суб'єктів освітньої діяльності, що отримали дозвіл на дану діяльність);

– інформаційна (орган ліцензування формує і зберігає ліцензійну справу щодо кожного суб'єкта, від якого надійшла заява про видання ліцензії);

– контрольна (спеціально уповноважені органи з питань ліцензування проводять перевірку суб'єктів, які здійснюють освітню діяльність, щодо дотримання законодавства у сфері вищої освіти, контроль за наявністю ліцензії у суб'єктів освітньої діяльності та додержанням встановлених ліцензійних умов);

– статистична (за даними Єдиного реєстру відстежується динаміка освітньої діяльності, досліджується освітнє середовище, здійснюються прогнозування та узагальнення розвитку відносин у сфері вищої освіти);

– охоронна (ліцензування є засобом охорони прав та інтересів суб'єктів освітньої діяльності) [7, с. 33–36].

Ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти регулюється ст. 24 Закону «Про вищу освіту» [8]. Ліцензії видаються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України згідно з Законом України «Про вищу освіту». Встановлено такий алгоритм ліцензування освітньої діяльності: 1) наявність експертного висновку про можливість видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності. Для його отримання заявник подає Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти письмову заяву та документи, що підтверджують відповідність заявника стандарту освітньої діяльності за відповідною спеціальністю; 2) Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти у двомісячний термін з дня надходження заяви та документів проводить ліцензійну експертизу та видає експертний висновок; 3) заявник подає письмову заяву та експертний висновок Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти; 4) центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки на підставі отриманих документів протягом 10 робочих днів видає ВНЗ ліцензію на провадження або відмовляє в її видачі. Рішення про відмову у видачі ліцензії повинно бути обґрунтованим і містити посилання на конкретні положення стандарту освітньої діяльності, яким не відповідає заявник; 4) ліцензії видаються окремо за кожною спеціальністю строком на 10 років і можуть бути анульовані лише з підстав, передбачених законодавством. Інформація про видачу або анулювання ліцензії вноситься до Єдиної державної бази з питань освіти.

Спроможність навчального закладу надавати освітні послуги підтверджувалася результатами ліцензійної експертизи, яка проводиться відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти» від 30.12.2015 р. № 1187. Зазначений документ вводить у практику ліцензійної діяльності нове поняття «керівник проектної групи (грант освітньої програми)» – науково-педагогічний або педагогічний працівник, який має науковий ступінь та/або вчене звання за відповідною або спорідненою до освітньої програми спеціальністю, стаж науково-педагогічної та/або наукової роботи не менше 10 років. Ліцензійні вимоги передбачені до провадження освітньої діяльності на кожному рівні освіти: вищої, професійно-технічної, загальної середньої, дошкільної. Також визначено перелік документів, який подає навчальний заклад для підтвердження відповідності встановленим вимогам, це копії установчих документів юридичної особи; копії документів, що засвідчують право власності, оперативного управління чи користування основними засобами для здійснення навчального процесу; копії документів про відповідність приміщень та матеріально-технічної бази санітарним нормам, вимогам пожежної безпеки, охорони праці; копії освітньої (освітньо-професійної або освітньо-наукової) програми, навчального плану; відомості про кількісні та якісні показники кадрового і матеріально-технічного забезпечення освітньої

діяльності; відомості про навчально-методичне забезпечення освітньої діяльності; зведені відомості про дотримання вимог Ліцензійних умов; копії документів, що засвідчують рівень освіти і кваліфікації керівника закладу освіти та керівника проектної групи. Ліцензіат забезпечує подання в електронному вигляді даних та відомостей про кадрове та матеріально-технічне забезпечення закладу до Єдиної державної електронної бази з питань освіти. Інформація про навчально-методичне та інформаційне забезпечення оприлюднюється на офіційному веб-сайті закладу освіти до подання заяви [9].

Останнім часом МОН України приділяло певну увагу вдосконаленню існуючих процедур щодо ліцензування освітньої діяльності. Так, було прийнято постанову Кабінету Міністрів № 1187 від 30.12.2015 р. «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти» [10]. Обов'язковою умовою видачі ліцензії навчальному закладу є наявність у нього навчально-методичного забезпечення, матеріально-технічної та інформаційної бази, науково-педагогічних кадрів за нормативами, що встановлюються МОН України. Навчальному закладу, що успішно пройшов ліцензійну експертизу, видається ліцензія на освітню діяльність на визначений термін.

Передумовами створення нової процедури ліцензування навчальних закладів були системні проблеми, пов'язані з отриманням ліцензії, невідповідність процедури ліцензування європейським вимогам тощо.

У ракурсі викладеного залишається сподіватися, що прийняті нові правила ліцензування освітньої діяльності сприятимуть покращенню освітньої діяльності. Крім того, вдосконалення ліцензійної процедури виглядає неможливим також і без зміни стратегічного ставлення суб'єктів управління сферою освіти до її призначення. На сьогодні як у сфері освіти, так і в будь-якій іншій сфері ліцензування розглядається насамперед як спосіб контролю держави за суб'єктами господарювання.

Висновок. Отже, усе ще важливим залишається питання, чи всі зазначені зміни та спроби реформування освітньої галузі призвели чи можуть призвести до удосконалення якості системи освіти України, оскільки за результатами одного з найбільш авторитетних світових університетських рейтингів The Times Higher Education-QS World University Rating жоден з українських ВНЗ не потрапив до 400 кращих [11].

Бібліографічні посилання

1. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/prviddil/1312/1390288033/1414672797/>
2. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998 – Т. 4 : Н – П. – 2002. – 720 с.
3. Бахрах Д. Н. Административное право России : учебник [для вузов] / Д. Н. Бахрах. – М. : Норма, 2000.
4. Глушко Е. Правовое регулирование лицензирования / Е. Глушко // Закон. – 2001. – № 10. – С. 121–126.
5. Ершова И. В. Предпринимательское право : ученик. – 2-е изд., перераб. и доп. / И.В. Ершова. – М. : ИД Юриспруденция, 2003.

6. Гущин А. В. Лицензирование в Российской Федерации : правовые и организационные основы / А. В. Гущин ; под ред. К. С. Бельского. – М. : Дашков и К, 2004.
7. Шпомер А. І. Ліцензування господарської діяльності (господарсько-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Шпомер Алла Іванівна. – К., 2006.
8. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII // ВВР України. – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004.
9. Савіщенко В. М. Адміністративно-правове забезпечення освіти та науки в Україні : монограф. / В. М. Савіщенко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра, 2015.
10. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти : постанова Кабінету Міністрів України № 1187 від 30.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/49530/>

Щекин Р.Г. Лицензирование образовательной деятельности: государственно-управленческий аспект. С государственно-управленческих позиций рассмотрены проблемы лицензирования заведений образования, освещены вопросы несовершенства и противоречивости действующего законодательства, необходимости его совершенствования и внедрения действенного механизма реализации своей процедуры.

Ключевые слова: образование, заведение образования, образовательные услуги, лицензия, лицензирование.

Shchokin R.G. Licensing of educational activities: public-administrative aspect. In the article from state-administrative positions the problems of licensing of establishments of education are examined, the questions of imperfection and contradiction of current legislation, necessity of his perfection and introduction of effective mechanism of realization of the procedure are illuminated. Ukrainian education one of most sectors of society in that work and get education about 9 million persons. Ukraine inherited from the USSR the powerful ramified educational system with a front-rank by then infrastructure. For years independence actually there was the extensive use of material and technical, skilled and organizational resources of the previous system and adaptation of them to the necessities of the independent state. During all period of existence of independent Ukraine the numerous problems of system character accumulated in the educational sector of country, one of that there is a necessity of improvement of licensing of educational establishments of Ukraine.

It remains to hope in foreshortening of the stated, that the new rules of licensing of educational activity are accepted will assist the improvement of educational activity. In addition, perfection of the licensed procedure looks impossible also and without the change of strategic relation of subjects of management of education a sphere to her setting. For today both in the field of education and in any other sphere of licensing examined first of all as a method of control of the state after the subjects of menage.

Thus, still the important is remained by a question, or all marked changes and attempts of reformation of educational industry led or can result in the improvement of quality of the system of formation of Ukraine, as on results one of the most authoritative world university rating of The Times Higher Education - QS World University Rating none of Ukrainian institutions of higher learning got the to 400 best

Keywords: education, establishment of education, educational services, license, licensing.

Надійшла до редакції 18.10.2016

Курило В.О.

здобувач

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.73

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Здійснено науково-теоретичне дослідження особливостей особистої участі платника податків в адміністративних процедурах із вирішення податкового спору. Проведено науковий аналіз нормативних положень діючих законодавчих актів, які регулюють та визначають особливості правового статусу платників податків у процесі вирішення податкових спорів, порівняно вищевказану процедуру із зарубіжним досвідом.

Ключові слова: платник податків, податковий спір, адміністративні процедури, особиста участь, правозобов'язаний суб'єкт, трибунал, податкова палата.

Постановка проблеми. Оскарження рішень контролюючих органів, як правило, здійснюється платником податків або за посередництвом адміністративних, або шляхом реалізації судових процедур із вирішення податкових спорів. Потрібно зазначити, що досудовий (адміністративний) порядок вирішення спірних податкових правовідносин, незважаючи на свою змістовну специфіку, користується значною популярністю. Особливо ефективним є звернення правозобов'язаних суб'єктів податкового права до адміністративних процедур вирішення податкового спору в демократичних, правових та соціально орієнтованих державах. У той же самий час ми зазначаємо, що відповідний алгоритм вирішення податкового спору є первинним податково-процедурним механізмом узгодження позицій конфліктуючих сторін (платника податків та контролюючого органу). Вищезазначена теза обумовлена підходами до визначення стадійності реалізації податкових процедур із вирішення податкового спору.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Особливості особистої участі платника податків в адміністративних процедурах із вирішення податкового спору були розглянуті такими науковцями як Суворова Є.В. та Гончаренко І.А., саме на основі робіт вищевказаних осіб буде проводитися подальший аналіз.

Метою даної статті є здійснення поглибленого науково-теоретичного дослідження особливостей вирішення податкових спорів.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день точаться дискусії щодо необхідності забезпечення безпосередньої участі платника податків у розгляді скарги, за посередництвом якої правозобов'язаний суб'єкт податкового права оскаржує рішення, дії чи бездіяльність контролюючого органу. Як зазначає у своїх аналітичних висновках ОЕСР, у більшості випадків спір між платником податків та контролюючим органом стосується питання факту.

Статистичні дані говорять про те, що більшість скарг платників податків ґрунтуються на твердженнях правозобов'язаних суб'єктів податкових відносин щодо неправильного підходу контролюючих органів в оцінці фактів, допущених публічно-владними суб'єктами податкового права помилок по вирахуванню суми податкових зобов'язань.

Зважаючи на вищезазначене, ОЕСР пропонує запроваджувати прогресивно орієнтованим державам положення, які б визначали необхідність залучення платника податків до безпосередньої участі у вирішенні податкового спору. Такий підхід дозволить забезпечити належність з'ясування фактичних обставин податкового спору. У даному випадку особиста участь платника податків в адміністративних процедурах із вирішення податкового спору дозволить забезпечити можливість правозобов'язаного суб'єкта податкового права найбільш чітко донести власну позицію щодо податкового конфлікту до посадової особи податкового органу, яка уповноважена приймати рішення за результатами розгляду відповідної скарги.

У той же самий час особиста участь платника податків у адміністративних процедурах із вирішення податкового спору повинна закріплюватися в якості його права, а не обов'язку. Адже брати безпосередню участь у вирішенні податкового спору може виявитися для платника податків як в особистісному, так і в матеріальному аспекті, обтяжливим. Вирішення питання про участь чи відмову від участі в адміністративній податково-процедурній діяльності із вирішення податкового спору повинно залежати від особистого розсуду правозобов'язаного суб'єкта податкового права. Саме такий підхід, на нашу думку, допоможе найбільшою мірою забезпечити реалізацію особистих інтересів платника податків.

ОЕСР пропонує впроваджувати державам обов'язковість реалізації досудових процедур із вирішення податкових спорів для зменшення навантаження на судові органи, до сфери компетенційних повноважень яких входить вже вирішення питання не тільки щодо факту, але й щодо права. Справді, вищезазначене положення міжнародної організації вбачається обґрунтованим, адже до судів повинні доходити тільки найбільш складні та комплексні спори, або конфлікти, в рамках яких позиції сторін мають підвищено антагоністичний характер. Як влучно зауважує Є. В. Суворова, адміністративні процедури із вирішення податкових спорів повинні відігравати роль своєрідного «фільтра», головне призначення якого полягає в розвантаженні судової системи. Так, спори щодо факту можуть бути ефективним способом врегульовані в рамках адміністративних процедур із вирішення податкового спору. Що ж стосується спорів щодо права, то їх, на думку автора, доцільніше передавати на розгляд юрисдикційних (судових) органів [1, с. 113].

Підставою для запуску адміністративних процедур із вирішення податкових спорів є подання платником податків скарги на рішення, дії чи бездіяльність контролюючого органу [1, с. 113]. У даному випадку ініціатором узгоджувальних (адміністративних) процедур із вирішення податкових спорів виступає платник податків, на думку якого, рішеннями, діями чи бездіяльніс-

тю контролюючого органу було порушено його права, свободи або інтереси. В той же самий час таке порушення може бути дійсним або уявним, головне, щоб у правозобов'язаного суб'єкта податкового права виникло стійке переконання у наявності факту допущення контролюючим органом неправомірних дій (дій, які виходять за межі його компетенційних повноважень).

Загалом аналітичні висновки ОЕСР мають неабияке значення для модернізації та оптимізації адміністративних процедур із вирішення податкових спорів. Якісним результатом впровадження рекомендацій ОЕСР на законодавчому рівні стає:

- а) спрощення механізмів адміністративного розгляду податкового спору;
- б) уніфікація підходів до реалізації адміністративних процедур податкового контролю;
- в) синтез прогресивно орієнтованих засад реалізації відповідної податково-процедурної діяльності;
- г) зменшення матеріального та особистісного навантаження на платника податків у зв'язку з його участю в узгоджувальних (адміністративних) процедурах із вирішення спірних податкових правовідносин.

Надалі вбачається за доцільне розглянути специфіку реалізації адміністративних процедур із вирішення податкових спорів, які ефективно функціонують у зарубіжних державах. Так, має свої специфічні риси адміністративний алгоритм вирішення спірних податкових правовідносин, який знаходить свою реалізацію в узгоджувальних (адміністративних) процедурах Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Як зазначає І. А. Гончаренко, система вирішення спірних податкових правовідносин у Великобританії має своїм спрямуванням забезпечити максимальне посилення ролі діалогу між правозобов'язаним суб'єктом податкового права (платником податків) та уповноваженим суб'єктом податкових відносин (контролюючим органом). Автор зауважує, що реалізація вищезазначеного підходу досягається шляхом нормативної деталізації адміністративних процедур із вирішення податкових спорів. Особливістю юридичної техніки формалізованого нормотворцем порядку адміністративного розгляду податкових спорів є чітка деталізація етапів його реалізації:

- а) прийняття заяви платника податків, у якій оскаржуються рішення, дії чи бездіяльність контролюючих органів;
- б) узгодження документів, які були подані сторонами податкового спору;
- в) попереднє слухання;
- г) слухання справи по суті;
- г) винесення компетентним органом рішення по справі;
- д) повідомлення сторін податкового спору щодо винесеного по справі рішення;
- е) ініціювання наступного адміністративного перегляду винесеного на попередньому етапі розгляду податкового спору рішення;
- є) оскарження винесеного компетентним адміністративним органом (другого рівня) рішення;

ж) виконання винесеного в рамках адміністративних процедур із вирішення податкового спору рішення.

Завдяки чіткому налагодженому механізму досудових (адміністративних) процедур із вирішення спірних податкових правовідносин тільки незначна частка спорів у відповідній державі надходить на розгляд до судових органів [2]. Специфічність адміністративних процедур із розгляду податкових спорів у Великобританії полягає в тому, що в рамках її правової системи передбачено першу та другу адміністративну інстанцію розгляду спірних податкових правовідносин. Адміністративними органами, які уповноважені на розгляд податкових спорів, є спеціальні трибунали, до сфери компетенційних повноважень яких входить виключно здійснення розгляду податкових спорів, які виникають між публічно-владним суб'єктом податкового права (контролюючим органом) та правозобов'язаним суб'єктом податкових відносин (платником податків).

У той же самий час ми зазначаємо, що система трибуналів, у тому числі податкових трибуналів, не було сталою. Вона зазнала суттєвих трансформаційних змін у 2009 році. Так, до 2009 року в якості першої адміністративної інстанції із розгляду податкових спорів могли виступати три різні трибунали. Диференціація компетенційних повноважень щодо розгляду того чи іншого податкового спору здійснювалася на основі такого критерію, як специфіка загальнообов'язкового платежу, донарахування якого оскаржувалося платником податків. На сьогоднішній день переважна частина податкових спорів вирішується в адміністративному порядку таким органом, як Податкова палата (Tax Chamber) Трибуналу першого рівня (First-Tier Tribunal). Вищезначений орган є першою інстанцією реалізації адміністративних процедур із вирішення податкових спорів.

Потрібно зазначити, що метою ініціювання узгоджувальних (адміністративних) процедур із вирішення податкового спору платник податків спочатку повинен звернутися із скаргою на рішення, дії чи бездіяльність контролюючого органу до Служби Її Величності з податків та мит (Her Majesty's Revenue and Customs) (далі – Служба). Після цього служба доручає розглянути конфлікт сторін податкового спору у Податковій палаті Трибуналу першого рівня. Розгляд спору в рамках відповідного адміністративного органу здійснюється податковими інспекторами (Inspectors of taxes), які є службовими особами відповідного трибуналу. Призначаються податкові інспектори Службою Її Величності з податків та мит.

У той же самий час ми зазначаємо, що Податкова палата Трибуналу першого рівня здійснює свою діяльність на засадах незалежності та невідконтрольності по відношенню до податкових органів Великобританії. Даний орган є уповноваженим здійснювати розгляд більшості скарг, які надходять до Служби, щодо рішень, дій чи бездіяльності контролюючих органів. Єдиним винятком є скарги, які подаються правозобов'язаними суб'єктами податкового права (платниками податків) на рішення контролюючих органів, що стосуються податкових кредитів. Такого роду скарги повинні подаватися до

трибуналу соціального забезпечення та підтримки дітей (The Social Security and Child Support).

Адміністративні процедури із вирішення податкових спорів реалізуються в податковій палаті трибуналу першого рівня колегією, яка формується з урахуванням конкретних обставин по справі. До розгляду відповідної скарги можуть бути залучені експерти, які володіють спеціальними знаннями у певній вузькій сфері (як правило, особи, які мають економічну, правову освіту). Зазначимо, що податково-процедурна регламентація вирішення конкретного податкового спору залежить від його складності. Так, найбільшому рівню формалізації (регламентації) піддаються справи, які стосуються вирішення найбільш складних та суперечливих питань. Що ж стосується розгляду простих справ, то він може здійснюватися у письмовій формі, без залучення до участі у відповідних процедурах сторін податкового спору. Потрібно зазначити, що вибір конкретної процедури (письмової чи усної) залежить від розсуду колегії, яка і здійснює розгляд конкретного податкового спору.

У тому ж випадку, коли рішення трибуналу першого рівня не задовольнить якусь із сторін податкового спору, воно може бути оскаржено до трибуналу другого рівня – Верховний трибунал (Upper Tribunal). Вищезазначений орган фактично є квазісудовим органом. Оскарження рішення трибуналу першого рівня до Верховного трибуналу можливе тільки у тому випадку, коли сторона податкового спору отримає дозвіл на відповідне оскарження хоча б одного із податкових інспекторів, які входили до складу колегії трибуналу першого рівня, або за дозволом хоча б одного із членів Верховного трибуналу. Оскарження рішень трибуналу першого рівня дозволяється тільки у тому випадку, коли суперечка стосується виключно питання права.

Висновки. Отже, за наявності розбіжностей у позиціях сторін тільки щодо фактів, сторона податкового спору не може ініціювати адміністративні процедури із перегляду рішення трибуналу першого рівня. Згідно із статистичними даними, отримання дозволу на ініціювання перегляду рішення першого трибуналу не є важким, про що свідчить кількість ініційованих переглядів у другій (адміністративній) інстанції. Що ж стосується рішень Верховного трибуналу, то вони можуть бути оскаржені тільки в судовому порядку, шляхом подання позовної заяви, до суду відповідної юрисдикції.

Бібліографічні посилання

1. Суворова Е.В. Практика внесудебного разрешения налоговых споров и пути развития досудебного аудита. Налоговые споры: опыт России и других стран : по материалам V Междунар. науч.-практ. конф. (26–27 октября 2011 г., Москва) : сборник / сост. М.В. Завязочникова ; под ред. С.Г. Пепеляева. – М. : Статут, 2012.

2. Гончаренко И. А. Механизм разрешения налоговых споров в Великобритании и ЕС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / И. А. Гончаренко. – М., 2001.

Курило В.А. Административные процедуры разрешения налоговых споров: зарубежный опыт. Стаття посвящена науочно-теоретическому исследованию особенностей личного участия налогоплательщика в административных процедурах по решению налогового спора. Проводится научный анализ нормативных положений действующих законо-

дательных актов, которые регулируют и определяют особенности правового статуса налогоплательщиков в процессе решения налоговых споров и сравнивается вышеуказанная процедура с зарубежным опытом.

Ключевые слова: *налогоплательщик, налоговый спор, административные процедуры, личное участие, правообязанный субъект, суд, налоговая палата.*

Kurylo V.A. Administrative procedures for resolving tax disputes, foreign experience.

The article deals with scientific research and theoretical features personal participation of the taxpayer in administrative procedures of tax disputes. A scientific analysis of regulations existing legislation governing and defining features of the legal status of the taxpayer in the tax litigation and compared the above procedures with international experience.

Keywords: *taxpayer, tax dispute, administrative procedures, personal participation, eligible entity, tribunal, tax chamber.*

Надійшла до редакції 24.11.2016

Малихіна В.В.

аспірант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

На основі зарубіжного досвіду організації адміністративного судочинства визначено особливості існуючих систем. Акцентовано увагу на позитивних моментах та наголошено, що досвід правосуддя по адміністративних справах будь-яких розвинених держав є корисним для запровадження повноцінної адміністративної юстиції в Україні.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, адміністративні суди, адміністративна юстиція, публічно-правовий спір, приватноправовий спір.*

Постановка проблеми. Відповідно до норм Конституції України, держава повинна захищати та забезпечувати права та свободи людини та громадян. Адміністративне судочинство посідає вагоме місце у сфері органів державної влади та органів місцевої влади щодо здійснення захисту прав та свобод громадян. Адміністративне судочинство це ефективний правозахисний апарат держави, який вважається організаційно-самостійним. Розглядаючи процедуру адміністративних, правових спорів, на сьогодні спостерігається тенденція щодо зменшення ефективності та її своєчасності, тобто захист гарантованих прав реалізовується неповноцінно. У зв'язку з цим першочерговим залишається питання вибору оптимальної організаційної моделі подальшого розвитку та вдосконалення адміністративного судочинства в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У вітчизняній науці вивченням даної проблематики займалися такі

науковці як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, А.Т. Боннера, В.Д. Бринцева, В.С. Дорош, В. В. Галуцько, І.П. Голосніченка, А.І. Єлістратова, Т. Є. Кагановська, І.Б. Коліушко, Р. С. Мельник, О.М. Пасенюка, П.В. Панталієнко, Н.Б. Писаренко, Ю.С. Педька, А.В. Руденко, Н.Г. Саліщевої, А.О. Селіванова, Ю.М. Старілова, В.С. Стефанюка, М.М. Тищенко, Н.Ю. Хаманєвої, І. В. Шруб, Д.М. Чечота та інших.

Мета дослідження є спроба на основі дослідження сучасних наукових розвідок здійснити аналіз основних організаційних основ адміністративного судочинства в розрізі зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Система організації адміністративного судочинства в кожній країні базуючи свою модель спирається на історичні та правові традиції. Це і зумовлює існування великої кількості моделей організаційної побудови адміністративного судочинства. Отож, зупинимось на організаційних моделях адміністративного судочинства провідних країн світу.

Отже, розглядаючи адміністративне судочинство Франції, слід зазначити, що після реформування в 1988 р. організаційна побудова адміністративного судочинства була поділена на три ланки [8, с. 89]. Згідно зазначеного, розгляд адміністративних справ як першої інстанції здійснюється адміністративним трибуналом. Апеляційні адміністративні суди які були створені в цей час, набули єдиною компетенції, хоча частина апеляцій розглядається Державною радою. З реформаторською метою у Франції було створено апеляційні округи. Таким чином, апеляційні адміністративні суди Франції є судами регіональними, і територія, на яку розповсюджується їх компетенція, не збігається з адміністративно-територіальним поділом країни.

Державна рада, тобто судова секція, яка посідає першу сходинку в ієрархії французьких органів адміністративної юстиції, виконує переважно завдання касаційної інстанції, але все ще зберігає за собою право розгляду найбільш складних або резонансних справ як перша інстанція. Стосовно внутрішньої побудови організації французьких органів адміністративного судочинства, передбачено створення палат, кількість яких залежить від поданих справ. Складні справи, або такі, що потребують комплексного розгляду, можуть бути розглянуті на пленарному засіданні усього суду.

Необхідно зазначити, що останнього часу, завдяки саме організаційно-структурним реформам, природа французького адміністративного судочинства змінила свої пріоритетні засади з управлінських на загальносудові і це посприяло позитивному впливу на якість правозахисного механізму в державі.

На сьогоднішній час адміністративні суди в республіці поділяються на спеціалізовані адміністративні суди та звичайні адміністративні суди, які розглядають справи про порушення справ громадян органами виконавчої влади. Другою ланкою адміністративних судів є апеляційні адміністративні суди, а третьою Державна Рада. До цієї гілки також відноситься трибунал з конфліктів, який вирішує конфлікти щодо юрисдикції між звичайними та адміністративними судами [2].

Така система поділу, наразі є позитивною та заслуговує впровадженню

загальних та спеціалізованих адміністративних суддів першої інстанції, що забезпечуватимуть належний рівень вирішення окремих видів адміністративних спорів.

Також, до сприятливих моментів відноситься створення Трибуналу з конфліктів, на який покладається вирішення спорів про підсудність між адміністративними судами та судами загальної юрисдикції. В тому числі, не менш важливу роль відіграє наділення адміністративних судів дорадчими та консультативними повноваженнями щодо діяльності адміністрації, оскільки лише вони в повній мірі володіють спеціальними знаннями в сфері адміністративного права і здатні оцінити законність та перспективи дії правового акту управління. Відповідно судді адміністративних судів, мають необхідну освіту, а саме набираються з числа випускників Національної адміністративної школи а також з представників державних та недержавних установ, які обізнані та орієнтуються в питаннях управління [4, с. 153]. До особливих моментів слід також віднести критерій колегіального прийняття рішень по адміністративних справах, таким чином забезпечення об'єктивного прийняття рішень є більш імовірним.

Розглядаючи адміністративне судочинство Німеччини, слід зазначити, що вперше органи адміністративної юстиції (адміністративні суди) з'явилися у Баварії і Бадені 1863 р., у Пруссії – 1872 р. До кінця XIX ст. адміністративні суди існували в усіх землях Німеччини. За часи панування фашистської диктатури суди адміністративної юстиції були визнані антидержавним елементом і були ліквідовані, оскільки німецькі юристи догматично заявили, що «...вони захищають інтереси особи, а не держави». Ця теза підтверджує факт несумісності адміністративного судочинства і тоталітарного політичного режиму. Після 1945 р. функціонування адміністративних судів було поновлено у землях, а у 1949 р. — і на рівні федерації [9, с. 100].

За Законом про суди з адміністративних справ від 21 січня 1960 р. організаційна структура адміністративної юстиції налічує також три ланки. Суди з адміністративних справ є судами першої інстанції. Організаційно вони працюють палатами, до яких входять троє професійних і двоє непрофесійних суддів. Крім того, закон передбачає можливість одноособового розгляду справи.

На наступному ієрархічному рівні знаходяться верховні адміністративні суди земель. Розгляд справ у даних судах здійснюється сенатами в складі п'яти професійних суддів або трьох професійних і двох непрофесійних суддів. Суди другого рівня розглядають апеляційні скарги на рішення судів з адміністративних справ. При цьому зауважимо, що оскарження рішень судів першого рівня може минати другий рівень і здійснюватися відразу у ревізійну інстанцію [14, с. 48].

Ревізійна і одночасно вища інстанція представлена Федеральним адміністративним судом. Необхідно зазначити, що ревізійний перегляд рішень верховного адміністративного суду земель здійснюється з «дозволу самого верховного суду відповідної землі або за наявності суттєвої правової помилки».

Таким чином, в Німеччині адміністративні суди, а саме їх система вклю-

чає три ланки, власне адміністративні суди, вищі адміністративні суди земель та Федеральний Адміністративний суд. Діяльність та компетенції адміністративних судів Німеччини закріплені в положеннях Кодексу про адміністративне судочинство, в якому зазначається, що адміністративний суд розглядає спори публічно-правового характеру, виключенням є конституційно-правові спори. Публічний спір відрізняється від приватного колом охоплених відносин. Таким чином, публічно-правовий спір виникає між суб'єктами публічного права, а також між суб'єктами публічного права та державою, з урахуванням завдань, які перед ними ставляться. Аналізуючи Кодекс адміністративного судочинства України та Німеччини, слід зазначити, що у Німеччині чітко не визначено види позовів, лише є норма щодо подання акта про недійсність та про присудження до прийняття. Стосовно, компетенції суду, то важливим та найголовнішим є визначення та встановлення суті спору. На наше переконання, досвід Німеччини є актуальним для адміністративного судочинства України, впровадження тих чи інших запозичень сприятиме ефективному та злагодженому процесу функціонування адміністративного судочинства.

Таким чином, на сьогоднішній день в адміністративному судочинстві Німеччини є багато позитивного і неодмінно нашій державі повинні бути запроваджені та реалізовані ці риси, а саме: забезпечити незалежність адміністративних судів від органів виконавчої влади та судів загальної юрисдикції; створення спеціалізованих адміністративних юрисдикцій; врегулювання попереднього адміністративного оскарження; при попередньому адміністративному провадженні звертати увагу не лише на законність адміністративного акту, але й доцільність та корисність його видання; забезпечення виконання судового рішення штрафними санкціями.

В Італії організаційна структура адміністративної юстиції схожа із французькою моделлю і передбачає дві ланки. Діяльність органів адміністративної юстиції регулюється зведеним текстом законів про Державну раду від 26 червня 1924 р. і Законом «Про утворення обласних адміністративних трибуналів» від 6 грудня 1971 р.

Відповідно до адміністративно-територіального поділу в Італії створено 20 обласних судів, які виконують функції судів першої інстанції. «До складу кожного трибуналу входить його голова, який призначається з числа членів Державної ради, і не менше п'яти членів – обласних адміністративних магістрів» (професійних адміністративних суддів). Засідання трибуналу проводяться у складі трьох суддів [9, с. 89].

Вищою інстанцією італійської адміністративної юстиції є Державна рада, яка згідно зі ст. 100 Конституції Італії отримала статус конституційного адміністративно-правового органу, а також органу охорони законності в управлінні. До складу Державної ради входять 74 радники. Організаційно вищий орган адміністративної юстиції Італії має шість відділень, з яких безпосередній розгляд адміністративно-правових справ здійснюється трьома із них. Ще три відділення здійснюють консультативну функцію щодо Ради міністрів.

Зауважимо, що італійська організація адміністративної юстиції передбачає достатньо тісний зв'язок останньої з управлінським апаратом, оскільки не тільки Державна рада є наближеною до центральних органів виконавчої влади. Всі призначення на посади членів обласних трибуналів здійснюються президентом держави за пропозицією голови Ради міністрів.

На сьогоднішній день італійське адміністративне судочинство виступає самостійною галуззю. Вона поділяється на дві підсистеми: загальні адміністративні суди на чолі з Державною радою та спеціальні, очолювані Рахунковою палатою [12].

Що стосується Сполучених Штатів Америки, то система адміністративного судочинства вкрай відрізняється від інших. США характеризується відсутністю злагодженої, єдиної системи адміністративного судочинства. Діє квазі-судова форма, яка за своєю природою не є судовою, і в тому ж числі не входить до адміністративних органів. Вона взаємодіє з органами виконавчої влади та судовими у формі оскарження рішень. Розгляд справ, які підлягають адміністративному судочинству характеризуються відомчою нормотворчістю.

Крім цих держав, міцні позиції адміністративної юстиції в Австрії, Італії, Бельгії, Фінляндії, Швеції, Португалії, Швейцарії, Алжирі, Таїланді; в країнах колишнього Варшавського договору та колишньої Югославії: Польщі, Болгарії, Угорщині, Словенії, Македонії, Чехії; у пострадянських державах: Литві, Естонії, Грузії, Азербайджані. У Міжнародній асоціації органів адміністративної юрисдикції представлені більш ніж 100 держав та міжнародних організацій [5].

Висновок. Таким чином, проаналізувавши адміністративне судочинство розвинутих країн, ми дійшли висновку, що досвід Німеччини та Франції для нашої країни є ближчим і найбільш ефективним для побудови належної організації адміністративного судочинства.

Спільним між ними є трьохрівнева будова ланок: перша інстанція, апеляційна та касаційна. Перша інстанція, в свою чергу, складається з двох ланок: місцеві загальні суди та окружні суди. Окружні суди розглядають справи більш значні ніж місцеві та розміщені в межах області.

На сьогоднішній день, адміністративне судочинство потребує вдосконалення, яке залежить від тих чи інших факторів, зокрема: громадяни повинні бути освідченні щодо захисту своїх прав; судді повинні належним чином виконувати свої обов'язки, спираючись на верховенство права; кожен повинен усвідомлювати, що адміністративне судочинство є ключовим у стабільності конституційного ладу України.

Бібліографічні посилання

1. Адміністративні процедури і адміністративне судочинство в Німеччині: збірник матеріалів. К.: Німецький фонд міжнар. прав. співробітництва, 2006. 180 с.
2. Бребан Г. Французское административное право: Пер с фр. / Под ред и со вступ статьей С.В. Болотова. М., Прогресс, 1988. 334 с.
3. Бойцова В. В. Административная юстиция: К продолжению дискуссии о содержании и значении. Государство и право. 1994. № 5. С. 46–51.

4. Дорош В. С. Міжнародне адміністративне судочинство в захисті прав людини. Філософські та методологічні проблеми права. 2014. № 1. С. 151-162.
5. Голова ВАС в 2004-2011 роках О.Пасенюк. URL: https://zib.com.ua/ua/11812pershiy_golova_vas_oleksandr_pasenyuk_svoe_zavdannya_ua_viko.html
6. Куціпак О.В. Становлення категорії «правового життя» через призму категорії «правова система». Часопис Київського університету права. 2010. №4. С. 62-65
7. Мясковецький В.Д. Необхідність створення судів трудової юрисдикції. Правова система в умовах розвитку сучасної державно-правової дійсності: генезис та напрями вдосконалення: збірник матеріалів юридичної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 15 грудня 2011 року. К., 2011. С. 250-255.
8. Оборотов І.Г. Порівняльне правознавство: навч. посібник. Миколаїв, 2011. 228 с.
9. Педько Ю. С. Становлення та правове регулювання адміністративної юстиції в Україні : дис. ... канд. юрид наукю К., 2004. 14.
10. Попельнюх Р.О. Публічно-правові спори у юрисдикції адміністративних судів. Право та управління. 2012. №1. С. 404-413
11. Панталієнко П.В., Структура судових систем України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/12584/%CF>
12. Судова система в Італії URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/3388/20/>
13. Чуприна Ю.Ю. Місце судової гілки влади в системі державної влади України. 2010. № 1. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/>
14. Шишкін В. Організаційна структура судової системи Німеччини. Право України. 1996. № 1. С. 47-51

Малыхина В.В. Особенности организации административного судопроизводства в зарубежных странах. На основе зарубежного опыта организации административного судопроизводства определены особенности существующих систем. Акцентируется внимание на положительных моментах и отмечено, что опыт правосудия по административным делам любых развитых государств является полезным для внедрения полноценной административной юстиции в Украине.

Ключевые слова: административное судопроизводство, административные суды, административная юстиция, публично-правовой спор, частноправовой спор.

Malykhina V.V. Features of organization of administrative legal proceedings in foreign countries. The article defines the peculiarities of existing systems of administrative legal proceedings organization on the basis of foreign experience. It has been accentuated that the system of administrative courts in Ukraine as in France and Germany is a three-unit one: first instance, appellate and cassation, by means of which the constitutional principle of appeal is fully ensured. At that, to assure the accessibility to administrative justice first instance courts are formed taking into consideration this principle, that is, they have a two-level structure. These are local courts of general jurisdiction which try the simplest administrative cases and district administrative courts where more complicated administrative cases are tried.

It has been noted that critical re-evaluation of experience of such countries as France and Germany, creative approach in defining the ways of its implication can become a powerful means of ensuring coordinated and effective functioning of administrative legal proceedings in Ukraine.

It has been accentuated that efficiency of administrative proceeding, in the first place, is estimated by people's confidence in court's activity, proximity of juridical instances to citizens, comprehensibility and predictability of court operation.

Keywords: administrative proceedings, administrative courts, administrative justice, public dispute, private-law dispute.

Надійшла до редакції 25.11.2016

Плотнікова К.О.

аспірант

(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.73

ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ДОХОДІВ МІЖ БЮДЖЕТАМИ

Здійснено поглиблене дослідження особливостей розмежування надходжень між ланками бюджетної системи. Проведено детальний науковий аналіз діючого законодавства, що регулює та визначає особливості розмежування доходів між бюджетами. У процесі дослідження та аналізу законодавства виявлено конструкцію співвідношення доходів бюджетів та джерел надходжень до доходних частин бюджетів. Розглянуто та проаналізовано погляди науковців стосовно класифікації бюджетних доходів. Також розглянуто питання формування доходів бюджету залежно як від платників податків, зборів та обов'язкових платежів, так і від об'єкта нарахування.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система, Державний бюджет, місцеві бюджети, доходи, надходження, Бюджетний кодекс України, податки, збори, обов'язкові платежі.

Постановка проблеми. Розмежування доходів між бюджетами є досить важливим та актуальним питанням на сьогодні. Тому важливого значення набуває необхідність здійснення комплексного науково-теоретичного дослідження конструкції співвідношення доходів бюджетів та джерел надходжень до доходних частин бюджетів. Розмежування доходів між бюджетами є суперечливим питанням, через що і набуває своєї актуальності на сьогодні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню питання розмежування надходжень між бюджетами приділяли увагу багато науковців: О.А. Музика, Л.О. Нікітіна, С.Д. Ципкін, Л.К. Воронова, А.М. Чвалюк та ін., але з погляду на динамічний характер оновлення законодавства, це питання потребує додаткової уваги.

Метою пропонованої статті є здійснення поглибленого дослідження особливостей розмежування доходів між бюджетами.

Виклад основного матеріалу. Проблема розмежування надходжень між ланками бюджетної системи є складною та суперечливою. З цього приводу К.О. Гетьман зазначає: «Проблема розмежування надходжень між різними ланками бюджетної системи ґрунтується на з'ясуванні об'єктивних підстав розподілу публічних грошей між двома власниками: державою та територіальними громадами. Узгодження такої природи обумовлюється двома обставинами» [1, с. 89]. Як першу обставину К.О. Гетьман визначає знаходження балансу інтересів та досягнення об'єктивної рівноваги між можливостями у фінансовому забезпеченні потреб суспільства, виділяючи блок публічних ін-

тересів (держави, територіальних громад, державних органів) та блок приватних інтересів (юридичних і фізичних осіб), зазначаючи, що узгодження суперечностей та досягнення балансу інтересів здійснюється як між цими двома групами, так і в межах кожної. Як другу обставину вона визначає саме узгодження доходів та видатків. Стосовно цього К.О. Гетьман зауважує, що може скластися уявлення, що розподілення доходів можна здійснювати не звертаючи увагу на видатки, але останні регулювати вже в режимі норм інституту публічних видатків. На її думку, формування доходів та надходжень до доходних частин бюджетів коштів не є абсолютною метою, оскільки метою збирання доходів є фінансування видатків [1, с. 89].

З прийняттям Бюджетного кодексу було закріплено спробу сформулювати узгоджену конструкцію співвідношення доходів бюджетів. Вихідні засади структурування дохідної частини бюджету (незалежно від його місця в бюджетній системі) закріплювалися у ст. 29 Бюджетного кодексу. Визначивши родові канали надходжень до доходних частин, законодавець намагався деталізувати ці доходи відповідно до Державного бюджету України [2] та місцевих бюджетів [2]. Але до 2010 року таке узгодження було хибним, виходячи із редакції ст. 29 Бюджетного кодексу. До доходів Державного бюджету України включали лише три різновиди, які не збігалися із приписами ст. 9 Бюджетного кодексу України. Так, ст. 29 Бюджетного кодексу України, у редакції від 21.06.2011 року № 2542-III, визначала, що до доходів Державного бюджету України належали:

- доходи, що отримуються відповідно до законодавства про податки, збори і обов'язкові платежі та Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів», а також від плати за послуги, що надаються бюджетними установами, які утримуються за рахунок Державного бюджету України, та інших визначених законодавством джерел, включаючи кошти від продажу активів, що належать державі або підприємствам, установам та організаціям, а також проценти і дивіденти, нараховані на частку майна, що належить державі в майні господарських товариств;

- гранти і дарунки у вартісному обрахунку;
- міжбюджетні трансферти з місцевих бюджетів.
- (п. 4 від 24.09.2008)

Чинна редакція Бюджетного кодексу України виправила цю помилку. І на сьогодні ст. 29 містить перелік платежів та надходжень, за рахунок яких формується дохідна частина Державного бюджету України.

Класифікуючи доходи різних видів бюджетів, Нікітіна пропонує різні підстави: соціально-економічна ознака, юридична форма і т.д. [3, с. 32]. Хотілося б звернути увагу, що не з усіма із них можна погодитися. Дійсно, соціально-економічна ознака може бути основою диференціації бюджетних доходів (доходи від господарської діяльності, доходи від приватизації, ресурсні платежі, платежі громадян та інші доходи). Але подібна диференціація не має стосуватися праводослідження. Класифікація у праві обумовлює певне розмежування засобів впливу на поведінку учасників відносин. При вищевказано-

му розподіленні це зробити складно, бо чіткий критерій відсутній.

За порядком та умовами зарахування доходи розподіляються на власні та закріплені. «Власні доходи – це доходи місцевих бюджетів, які належать місцевому органу влади, формуються на основі його рішення і на підвідомчій йому території» [4, с. 223]. Не можемо погодитися з тим, що доходи місцевих бюджетів належать місцевим органам влади. Місцеві бюджети належать відповідній територіальній громаді, а місцева рада здійснює управління ними в інтересах цієї територіальної громади. Закріплені доходи – це бюджетні доходи, які зараховуються до доходів бюджету відповідно до чинних нормативів, що закріплені у нормативно-правовому акті, яким встановлюється даний бюджет. Одним із принципових моментів регулювання доходних надходжень до бюджетів є їх класифікація на окремі групи. Залежно від місця конкретного різновиду доходу в цій класифікації можна з'ясувати не лише джерело надходження та перспективи збільшення чи зменшення, але і режим, в якому буде здійснюватися формування цієї частини доходів. Під класифікацією бюджетних доходів А. М. Чвалюк розуміє групування доходів бюджетів усіх рівнів бюджетної системи, заснованих на чинних законодавчих актах, що визначають джерела формування доходів цих бюджетів. Групи доходів складаються із статей доходів, що об'єднують конкретні їх види за джерелами і способами отримання [5, с. 75; с. 21]. На наш погляд, коли йдеться про класифікацію бюджетних доходів принципово важливим є виділення родової конструкції, яка об'єднувала б види надходжень до доходних частин бюджетів, які в подальшому деталізуються окремими статтями щодо кожного виду бюджету. Визначення рівнів бюджетної системи чинне бюджетне законодавство не використовує.

Проблеми класифікації доходів бюджетів висвітлені у працях С.І. Іловайського [6], М.М. Сперанського [7], О.Д. Василика [8], С.Д. Ципкіна [9], О.А. Музики-Стефанчук [10] та інших. С.Т. Кадькаленко, характеризуючи доходну частину бюджету, звертає увагу на те, що вона має матеріальний характер, тобто доходи класифікуються і систематизуються переважно за економічною і правовою природою джерела [11, с. 135]. На наш погляд, посилення на матеріальний характер доходів бюджету є надто узагальненою характеристикою. Бюджетні доходи мають грошовий характер. Виходячи з того, що гроші можна розглядати як різновид майна, вищевказане твердження не виглядає помилковим, але точніше все ж таки пов'язувати бюджетні відносини не з обігом речей, а з обігом грошей.

Ще за радянських часів С.Д. Ципкін пропонував класифікацію бюджетних доходів за: а) соціально-економічним характером; б) джерелом утворення та формою використання коштів; в) методами вилучення коштів; г) умовами їхньої акумуляції та використання [9, с. 222]. Розвиваючи його погляди, деякі фахівці деталізують запропонований поділ та виділяють надходження від фінансово-господарської діяльності підприємств, структур, їх об'єднань та відомств; надходження від зовнішньоекономічної діяльності; надходження від приватизації; збори та інші надходження [12, с. 41]. На наш погляд, поді-

бне доповнення та розвиток ідей С.Д. Ципкіна навряд чи збагатило фінансово-правову науку. Вищенаведене доповнення взагалі складно віднести до розмежування джерел за певною класифікаційною ознакою. Окремі складові із них накладаються одне на одне (наприклад збори можуть стосуватися і фінансово-господарської діяльності, і зовнішньоекономічної). Інші взагалі застосовують досить обмежений термін часу і не можуть входити до сталої класифікаційної системи (надходження від приватизації).

Л.К. Воронова пропонує такі підстави класифікації доходів бюджету:

1) соціально-економічні ознаки:

- доходи від юридичних осіб різних форм власності;
- доходи від державного майна та майна місцевих організацій;
- доходи від державної зовнішньоекономічної діяльності;
- надходження від особистих доходів громадян;

2) порядок і умови зарахування:

- власні доходи;
- регулюючі доходи [13, с. 348].

А.М. Чвалюк вважає що «не можна погодитися з підставою класифікувати доходи бюджету за соціально-економічними ознаками, тому що запропонованим автором методом можна класифікувати доходи усіх бюджетів, крім державного, оскільки останній має ознаку універсальності, адже його показники охоплюють усі сфери й галузі економічного і соціального розвитку держави, тоді як інші бюджети держави мають більш вузьку спрямованість» [5, с. 76–77]. Нам складно погодитися з тим, що інші бюджети держави входять до бюджетної системи, крім Державного бюджету. Бюджетну систему держави складають бюджет держави та бюджети територіальних громад (місцеві бюджети). Останні не є, та не можуть бути державними бюджетами. До того ж ознака універсальності Державного бюджету не виключає поєднання її із певною спеціалізацією та чіткою спрямованістю як при надходженні коштів, так і при їх витрачанні.

Об'єктом наукової полеміки є класифікація доходів на поворотні і неповоротні. Так, О.А. Музика класифікує їх на підставі форми використання коштів [10, с. 51]. А.М. Чвалюк пропонує використовувати в цій ситуації словосполучення «за умовами повернення». В цій ситуації нам здається, що треба розмежовувати момент повернення коштів та момент надання певної послуги. Справа в тому, що повернення може пов'язуватися як безпосередньо з грошима, так і з наданням певної послуги чи дії, щодо отримання якої були перераховані до бюджету певні гроші. Остання ситуація пов'язується із найбільш важливими соціальними завданнями – функціями, які мають забезпечуватися через бюджетне фінансування (середня освіта, медицина і т.ін.), тоді як перша пов'язується із запозиченнями.

Класифікуючи доходи за умовами використання, окремі автори виділяють відплатні (платі за користування природними ресурсами); безвідплатні; цільові (доходи державних цільових фондів); загальні (платежі до бюджету) [14, с. 142]. Нам не зрозуміла подібна класифікація. По-перше, і відплатні, і

безвідплатні є платежами до бюджету, а точніше, до доходних частин бюджету. По-друге, помилковою є підстава розмежування доходів на цільові та загальні, бо доходи окремих державних цільових фондів також зараховуються до загального фонду Державного бюджету, тоді як виокремлення платежів до бюджету серед загальних взагалі є незрозумілим. Це пов'язано з тим, що і загальні, і цільові є платежами до бюджету.

«Поняття державних доходів необхідно відрізнити від поняття доходів бюджету. Державні доходи – поняття більш широке і включає доходи не лише бюджетів, але й державних цільових позабюджетних фондів» [15, с. 167]. Навряд чи не аргументуючи це положення можна ставити крапку. З одного боку, державні цільові позабюджетні фонди можуть входити і до бюджетів, тому особливо варто враховувати про які саме державні позабюджетні фонди йдеться. З іншого – до доходів держави поза межами бюджетних доходів, державних цільових фондів необхідно відносити і доходи державних підприємств. Зрозуміло, що йдеться не про усі доходи, а лише про ті, які не враховуються на казначейських рахунках відповідних бюджетів. Наприклад, вищим навчальним закладам законодавство дає можливість розміщувати кошти у державних банках. У ч. 2 ст. 70 Закону України «Про вищу освіту» зазначено, що власні надходження державних і комунальних вищих навчальних закладів, наукових установ, отримані від плати за послуги, що надаються згідно з освітньою, науковою та навчально-виробничою діяльністю, благодійні внески та гранти відповідно до рішення, прийнятого вченою радою вищого навчального закладу, наукової установи, зараховуються на спеціальні реєстраційні рахунки, відкриті в територіальному органі центрального органу виконавчої влади у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, або на поточні та/або вкладні (депозитні) рахунки установ державних банків. Зазначені доходи, а також відсотки, отримані від розміщення коштів вищого навчального закладу, наукової установи на вкладних (депозитних) рахунках в установах державних банків, включаються до фінансового плану (кошторису) вищого навчального закладу, наукової установи і можуть використовуватися на придбання майна і його використання, капітальне будівництво та ремонт приміщень, поліпшення матеріально-технічного, навчально-лабораторного, навчально-методичного забезпечення освітнього процесу тощо в межах статутної діяльності вищого навчального закладу, наукової установи [16].

Формування доходів бюджету залежно від наявності суб'єктів платників податків, зборів та обов'язкових платежів здійснюється за рахунок надходжень від юридичних осіб; фізичних осіб; нерезидентів; осіб без громадянства, які проживають на території України [12, с. 42]. До такого твердження не можна поставитися як до підстави класифікації. Взагалі не можна підвести яку-небудь зрозумілу підставу для виокремлення цих суб'єктів. Якщо брати за основу диференціацію доходів бюджету на підставі різного типу платників, то нам здається об'єктивним посилення на ст. 15 Податкового кодексу України. У ст. 15 Податкового кодексу України визначено, що платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юри-

дичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування, згідно з цим Кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з цим Кодексом [17].

Виділяючи перелік таких платників як юридичні особи; фізичні особи; нерезиденти; особи без громадянства, які проживають на території України [12, с. 42], автор абстрагується від зрозумілої підстави класифікації. Нерезидентами можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. До того ж, виходячи із вищенаведеного твердження, податкові резиденти взагалі не потрапляють до переліку платників, за рахунок коштів яких формуються доходи бюджету. На наш погляд, в якості критерію подібної диференціації можна було б взяти за основу розподілення платників на фізичних і юридичних осіб, або що важливіше – на податкових резидентів та нерезидентів. Резиденство – головний критерій щодо диференціації імперативного обов'язку по справляння податків та зборів.

Складно погодитися і з авторським баченням диференціації доходної частини бюджетів залежно від об'єкта нарахування. «Залежно від об'єкта нарахування податків, зборів і обов'язкових платежів доходи бюджету формуються за рахунок і при наявності: прибутку підприємств та доходу громадян; власності майна; спеціального використання природних ресурсів; включення у вартість товару виконаних робіт і надання послуг як елемента складових ціни, надання державних послуг; оформлення державних дозволів на право здійснення професійної та підприємницької діяльності» [12, с. 43].

Висновки. Отже, як підсумок необхідно зазначити, що проблема розмежування доходів між бюджетами є досить важливою та актуальною, оскільки ефективність бюджетного механізму безпосередньо залежить від розподілу доходів між ланками бюджетної системи. Тому для вирішення цієї проблеми необхідно вироблення дієвого механізму, який повинен закріпити основні принципи розподілу доходів між ланками бюджетної системи.

Бібліографічні посилання

1. Гетьман К. О. Правова природа фіскальної функції податку : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Гетьман Катерина Олегівна. – Х., 2015. – С. 89.
2. Бюджетний кодекс України № 2456-VI // ВВР України. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
3. Нікітіна Л. О. Правові засади формування місцевих бюджетів : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / Л. О. Нікітіна, 2004.
4. Мельник П.В. Проблема формування місцевих бюджетів і податкова політика держави / П.В. Мельник // Фінанси України. – 1998. – № 6.; Розпутенко І. Управління державними видатками в перехідних економіках / І. Розпутенко. – К., 1993. – С. 223.
5. Чвалюк А. М. Правові основи формування Державного бюджету України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Чвалюк Андрій Миколайович. – Донецьк, 2008.; Афанасьєв М. П. Основы бюджетной системы : учеб. пособ. / М. П. Афанасьев. – М. : ГУ ВШЭ, 2004.
6. Иловайский С. И. Учебник финансового права / С. И. Иловайский. – СПб., 1912.
7. Финансы и налоги: очерки теории и политики. – М. : Статут. – Т. 4. – 2004.

8. Василик О. Д. Податковий кодекс – реальність та сподівання / О. Д. Василик // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 74.
9. Цыпкин С. Д. Доходы государственного бюджета СССР. Правовые вопросы / С. Д. Цыпкин. – М., 1973.
10. Музика О. А. Правове регулювання неподаткових доходів місцевих бюджетів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Музика Оксана Анатоліївна. – К., 2005.
11. Фінансове право : підручник / А. Є. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. ; відп. ред. Л. К. Воронова. – Х. : Консум, 1998.
12. Булгакова С. О. Бюджетна система України : навч. посіб. / С. О. Булгакова, Л. І. Василенко, Л. В. Єрмошенко та ін. – К. : КНТЕУ, 2003.
13. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник / Л. К. Воронова. – К. : Прецедент : Моя книга, 2006.
14. Булгакова С. О. Казначейська система виконання бюджету : підручник. – 2-ге вид. перероб. та доп. / С. О. Булгакова, Л. В. Єрмошенко, Н. І. Сушко та ін. – К. : КНТЕУ, 2005.
15. Податкове право. Фінансово-правовий механізм формування доходної частини бюджетів. Правові основи здійснення фінансового контролю : навч. посібник. – К. : МП «Леся», 2005.
16. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII // ВВР України. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/1556-18>.
17. Податковий кодекс України № 2755-VI // ВВР України. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

Плотникова Е.А. Правовое значение разграничений доходов между бюджетами.

Осуществлено углубленное исследование особенностей разграничения поступлений между звеньями бюджетной системы. Проведен детальный научный анализ действующего законодательства, регулирующего и определяющего особенности разграничения доходов между бюджетами. В процессе исследования и анализа законодательства выявлена конструкция соотношения доходов бюджетов и источники поступлений в доходную часть бюджета. Рассмотрены и проанализированы взгляды ученых относительно классификации бюджетных доходов. Также рассмотрены вопросы по формированию доходов бюджета в зависимости как от плательщиков налогов, сборов и обязательных платежей, так и со стороны объекта начисления.

Ключевые слова: бюджет, бюджетная система, Государственный бюджет, местные бюджеты, доходы, поступления, Бюджетный кодекс Украины, налоги, сборы, обязательные платежи.

Plotnikova K.O. Legal value of distinction between the budget income. The article is devoted to research in-depth features of differentiation of income between the links of the budget system. A detailed scientific analysis of the current legislation regulating and defining features of differentiation of incomes between budgets. In the process of research and analysis of the legislation revealed the design ratio of budget revenues and revenue sources in the revenue part of the budget. In the article discusses and analyzes the views of the scholars concerning the classification of budget revenues. Questions of budget revenues are also considered depending on both the payers of taxes, duties and obligatory payments, and by the accrual object.

Keywords: Budget, budget system, state budget, local budgets, revenues, income, the Budget Code of Ukraine, the taxes, fees, mandatory payments.

Надійшла до редакції 22.11.2016

Церковний О.В.

здобувач

(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.73

ТЕРИТОРІАЛЬНІСТЬ І РЕЗИДЕНТСТВО ПРИ ВИЗНАЧЕННІ БАЗИ ОПОДАТКУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

Розглянуто визначення бази оподаткування податку на додану вартість, а саме значення територіальності та резидентства при оподаткуванні такого виду. Дане питання досліджено крізь призму різних видів відповідальності за порушення податкового законодавства.

Ключові слова: суб'єкти господарювання, ПДВ, податок, послуги, податковий агент, платник податків, резидентство, особа – порушник штрафу.

Постановка проблеми. Сьогодні вітчизняні суб'єкти господарювання все частіше співпрацюють з іноземними підприємствами, установами та організаціями. Така специфіка першочергово пов'язана із трансформацією економічних векторів розвитку держави взагалі. Разом з цим при такій взаємодії об'єктивно ускладнюються питання, пов'язані з оподаткуванням. У більшості випадків такі питання стосуються сплати податку на додану вартість. Особливу зацікавленість становить порядок визначення бази оподаткування ПДВ вітчизняних платників – ІТ-компаній, з урахуванням специфіки їх діяльності, та побудови договірних правовідносин з юридичною особою (нерезидентом України), місцем реєстрації якої є іноземна держава.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання територіальності та резидентства при визначенні бази оподаткування податку на додану вартість розглядалися законодавчим органом України та знайшли відтворення у Податковому кодексі України та нормотворчій діяльності органів ДФС, але окремі питання потребують додаткової уваги.

Відтак, **метою** даної статті є аналіз ролі резидентства та територіальності в оподаткуванні податку на додану вартість.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 181.1 ст. 181 Податкового кодексу України у разі, якщо загальна сума від здійснення операцій з постачання послуг, у тому числі з використанням локальної або глобальної комп'ютерної мережі, нарахована (сплачена) такій особі протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 1000000 гривень (без урахування податку на додану вартість), така особа зобов'язана зареєструватися як платник податку у контролюючому органі за своїм місцезнаходженням (місцем проживання) з дотриманням вимог, передбачених ст. 183 Податкового кодексу України [1].

Слід зазначити, що відповідно до пп. «а» та «б» п. 185.1 ст. 185 Подат-

кового кодексу України об'єктом оподаткування ПДВ є операції платників податку з постачання товарів та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України. Відповідно до пп. «в» п. 186.3 ст. 186 Податкового кодексу України місцем постачання послуги з розроблення, постачання та тестування програмного забезпечення, з оброблення даних та надання консультацій з питань інформатизації, надання інформації та інших послуг у сфері інформатизації, у тому числі з використанням комп'ютерних систем, вважається місце, в якому отримувач послуг зареєстрований як суб'єкт господарювання [1].

Отже, якщо місце постачання послуг знаходиться поза межами митної території України, то буде відсутня і база оподаткування ПДВ. В даному випадку положення ПКУ щодо адміністрування ПДВ слід розглядати із системного підходу, а саме що за відсутності однієї з необхідних умов (в нашому випадку – відсутність бази оподаткування) виключається можливість сплати суб'єктом господарювання ПДВ взагалі. На користь такої думки можна навести тезу про те, що розмір конкретної ставки ПДВ, відповідно до п. 193.1 ст. 193 ПКУ, визначається виключно від бази оподаткування. Тобто відсутність бази оподаткування взагалі унеможливорює вирахування суми ПДВ, необхідної до сплати.

У свою чергу, недосконалість законодавчого регулювання справляння ПДВ особами, орієнтованими на надання послуг, виконання робіт іноземним компаніям, потребує дослідження питання щодо співвідношення формальних підстав набуття статусу платника ПДВ (обов'язкова реєстрація в силу Закону, у випадку перевищення платником податків певної суми власних операцій з постачання товарів/послуг протягом конкретно визначеного терміну) та проведення операцій з суб'єктами господарювання, розташованими поза межами митної території України. Платник податків, з однієї сторони, зобов'язаний зареєструватися саме як платник ПДВ, а з іншої сторони, відсутність бази оподаткування ПДВ не дозволить йому сплатити цей податок. З огляду на такий низький рівень законодавчої техніки при врегулюванні справляння ПДВ хотілося б зазначити таке.

З аналізу змісту п. 183.10 ст. 183 Податкового кодексу України можна дійти висновку, що розглядуваними приписами встановлюється відповідальність для осіб, які зобов'язані були зареєструватися як платник ПДВ, але в установленому законом порядку не подали до контролюючого органу відповідну реєстраційну заяву. Саме для забезпечення належного функціонування механізму сплати ПДВ пунктами 183.1 та 183.2 ст. 183 Податкового кодексу України імперативно передбачено обов'язок подання особами, які набувають статусу платника ПДВ в обов'язковому порядку, відповідної реєстраційної заяви в конкретно визначені строки [1].

Отже, виходячи з чисто формальних міркувань, можемо говорити, що особа, яка не подала таку реєстраційну заяву, з однієї сторони, не набуває і відповідного статусу платника ПДВ, а з іншої – порушує приписи податкового законодавства, в силу чого вона повинна бути притягнута до відповідаль-

ності. Так, згідно зі ст. 117 Податкового кодексу України, неподання у строки та у випадках, передбачених податковим законодавством, заяв або документів для взяття на облік у відповідному контролюючому органі тягне за собою накладення штрафу на особу-порушника [1].

Разом з цим, відповідно до п. 183.10 ст. 183 Податкового кодексу України, будь-яка особа, яка підлягає обов'язковій реєстрації як платник податку, і у випадках та в порядку, передбачених Законом, не подала до контролюючого органу реєстраційну заяву, несе відповідальність за ненарахування або несплату цього податку на рівні зареєстрованого платника без права нарахування податкового кредиту та отримання бюджетного відшкодування. Одразу слід наголосити, що в даному випадку йдеться вже не про порушення платником податків встановленого порядку обліку, а про порушення правил сплати податків (ст. 127 Податкового кодексу) [1].

Певні питання може викликати той факт, що особа, яка притягається до відповідальності за ст. 127 Податкового кодексу України, крізь призму ст. 183 Податкового кодексу України не є платником ПДВ. Але в той же час чинні законодавчі конструкції Податкового кодексу України не ототожнюють особу – порушника податкового законодавства з особою – платником конкретного податку. Як зазначається в ст. 109 Податкового кодексу України, податковими правопорушеннями є протиправні діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів та/або їх посадових осіб, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених Податковим кодексом України та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. Тобто особами, яких можна притягати до конкретного виду відповідальності, є, відповідно, платник податків, податковий агент та/або їх посадові особи (ст. 110 Податкового кодексу України).

Підсумовуючи, можемо можна дійти цілком логічного **висновку**, що п. 183.10 ст. 183 Податкового кодексу України дійсно встановлює відповідальність для осіб, які зобов'язані були зареєструватися як платник ПДВ, але у встановленому законом порядку не подали до контролюючого органу відповідну реєстраційну заяву. Такі особи можуть притягатися до відповідальності лише в межах ст. 117 та ст. 127 Податкового кодексу України (тобто за порушення платником податків встановленого порядку обліку та порушення правил сплати податків) [1].

Однозначно, з точки зору сплати ПДВ юридичними особами (резидентами України), діяльність яких пов'язана зі створенням та тестуванням програмного забезпечення та його компонентів, увагу на себе звертають і приписи п. 26-1 підрозділу 2 розділу XX Податкового кодексу України. Так, тимчасово, з 1 січня 2013 року до 1 січня 2023 року, звільняються від оподаткування ПДВ операції з постачання програмної продукції. До програмної продукції відносяться: результат комп'ютерного програмування у вигляді операційної системи, системної, прикладної, розважальної та/або навчальної комп'ютерної програми (їх компонентів), а також у вигляді інтернет-сайтів

та/або онлайн-сервісів; криптографічні засоби захисту інформації [1].

З приводу практичного застосування наведеної правової конструкції Податкового кодексу України органами Державної фіскальної служби України було видано відповідний лист від 12.10.2015 № 21564/6/99-99-19-03-02-15, в якому зазначається, що режим звільнення від оподаткування ПДВ, визначений п. 26-1 підрозділу 2 розділу ХХ Податкового кодексу України, застосовується до операцій з постачання програмної продукції незалежно від того, чи постачається така продукція на матеріальних носіях інформації, чи передається покупцеві іншим шляхом, в тому числі і з використанням мережі Інтернет, електронною поштою або іншими засобами передачі інформації [2]. Таким чином, з урахуванням колізійності норм податкового законодавства та недосконалості юридичної техніки, можна констатувати, що юридичні особи (резиденти України) за суто формальними підставами повинні самостійно набувати статусу платника ПДВ, що в свою чергу не тягне відповідного податкового зобов'язання щодо сплати такого податку в силу відсутності бази оподаткування.

Бібліографічні посилання

1. Податковий кодекс України від 2 груд. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.
2. Лист ДФС від 12.10.2015 № 21564/6/99-99-19-03-02-15.

Церковный А.В. Территориальность и резидентство при определении базы налогообложения налога на добавленную стоимость. Рассматривается определение базы налогообложения налога на добавленную стоимость, а именно значение территориальности и резидентства при налогообложении такого вида. Также данный вопрос изучается через призму различных видов ответственности за нарушение налогового законодательства.

Ключевые слова: субъекты хозяйствования, НДС, налог, услуги, налоговый агент, плательщик налогов, резидентство, лицо – нарушитель штрафа.

Tserkovnyi A.V. Territoriality and residency in determining the tax base of VAT. This article discusses the definition of the tax base of VAT, namely the importance of territoriality and residency for taxation of this type. A comparative analysis of domestic tax technology with foreign counterparts. Also, this issue is studied through the prism of different types of liability for violation of tax law by.

Keywords: entities, VAT, tax, services, tax agent, taxpayer, residency, person offending fine.

Надійшла до редакції 18.11.2016

Шутлів Д.С.

здобувач

(Національний університет Державної
фіскальної служби України)

УДК 342.95+336.148

ПОВЕРНЕННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ДО ВІДПОВІДНОГО БЮДЖЕТУ ЯК ЗАХІД ВПЛИВУ ЗА НЕЦІЛЬОВЕ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

На підставі аналізу бюджетного законодавства України, Республіки Білорусь, Російської Федерації досліджено механізм та особливості застосування такого заходу впливу за бюджетне правопорушення як повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету. Констатовано, що фактичною підставою для застосування є нецільове використання бюджетних коштів, зокрема, йдеться про нецільове використання субвенцій та коштів, наданих одержувачам бюджетних коштів. Підкреслено наявність двох різних процедур повернення таких коштів до відповідних бюджетів, здійснено їх характеристику.

***Ключові слова:** порушення бюджетного законодавства, нецільове використання бюджетних коштів, заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, вимога про повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету.*

Постановка проблеми. Однією із засад, на яких ґрунтується бюджетна система України, є принцип цільового використання бюджетних коштів. У той же час, незважаючи на це, серед бюджетних правопорушень чи не найбільше розповсюдження отримало нецільове використання бюджетних коштів [4]. Для забезпечення належного функціонування та розвитку усіх сфер суспільного життя це питання потребує вирішення, оскільки розмір матеріальної шкоди, що завдається державному та місцевим бюджетам, постійно зростає.

Серед примусових заходів, які можуть застосовуватися органами бюджетного контролю за нецільове використання бюджетних коштів, є повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на те, що в цілому дослідження примусових заходів у бюджетному регулюванні здійснювалося у наукових працях О. М. Гейхман, А. М. Касьяненко, Ю. С. Назарія та ін., поза увагою залишається низка питань, пов'язаних із застосуванням окремих заходів впливу.

З урахуванням цього, **метою** цієї статті є розгляд порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету у разі їх нецільового використання, виявлення особливостей застосування наведеного заходу впливу за порушення бюджетного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Механізм повернення до відповідного бюджету коштів, отриманих як субвенція, розпорядником бюджетних коштів та повернення бюджетних коштів їх одержувачем у разі їх нецільового використання регламентовано постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання» від 22 грудня 2010 р. № 1163 [8]. У наведеному акті закріплено загальні положення щодо застосування такого заходу впливу та деталізовано процедуру повернення відповідних бюджетних коштів. Підставою для застосування такого заходу впливу є порушення бюджетного законодавства, зокрема, нецільове використання бюджетних коштів. При цьому йдеться про нецільове використання субвенцій та коштів,

наданих одержувачам бюджетних коштів (п. 5 ч. 1 ст. 117 Бюджетного кодексу України). У такому випадку можна говорити про те, що перш за все відокремлюються особливості нецільового використання бюджетних коштів. Відповідно до ч. 1 ст. 119 Бюджетного кодексу України, нецільовим використанням бюджетних коштів є їх витрачання на цілі, що не відповідають: а) бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); б) напрямам використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі) або в порядку використання бюджетних коштів; в) бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів). Говорячи про субвенції, зазначимо, що за своїм змістом – це міжбюджетний трансферт для використання на певну мету [1, п. 48 ч. 1 ст. 2].

Схоже визначення нецільового використання бюджетних коштів міститься й у Бюджетному кодексі Російської Федерації. Так, згідно зі ст. 306.4 вказаного акта, воно полягає у «спрямуванні коштів бюджету бюджетної системи Російської Федерації і оплаті грошових зобов'язань у цілях, що не відповідають повністю або частково цілям, визначеним законом (рішенням) про бюджет, зведеним бюджетним розписом, бюджетним розписом, бюджетним кошторисом, договором (угодою) або іншим документом, що є правовою підставою надання зазначених коштів» [3].

Видаються слушними міркування А. М. Касьяненка стосовно того, що наведене визначення є вузьким і потребує коригування. Вчений зазначає, що «буквальне розуміння норм не дозволяє вважати нецільовим використанням бюджетних коштів поширені на практиці діяння, зокрема: порушення встановленого законом порядку закупівлі за бюджетні кошти товарів, оплати робіт і послуг; незаконне одержання з відповідного бюджету компенсацій за раніше понесені витрати та їх використання на власні потреби; порушення службовими особами органів Державного казначейства України встановлених законом правил розрахункового обслуговування бюджетів, розпорядників і одержувачів бюджетних коштів; порушення правил перерахування міжбюджетних трансфертів у формах, пов'язаних із використанням бюджетних коштів» [5, с. 24]. Дійсно, поняття «нецільове використання бюджетних коштів» наразі не охоплює усі можливі випадки бюджетних правопорушень, які можуть вчинятися учасниками бюджетного процесу.

По-іншому підходить до визначення вказаного поняття законодавець Республіки Білорусь – нецільове використання бюджетних коштів розглядається як будь-які дії розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, що виражається у направленні і використанні указаних коштів на цілі, що не відповідають (повністю або частково) їх отриманню, визначені законом про республіканський бюджет, рішеннями місцевих Рад депутатів про бюджет на черговий фінансовий рік, іншими актами законодавства, бюджетним розписом, повідомленням про кошти, що передаються нижчестоящим бюджетам у

формі міжбюджетних трансфертів, бюджетним кошторисом і розрахунками, переліками до нього (ч. 1 ст. 137 Бюджетного кодексу) [2]. Як бачимо, у наведеній нормі конкретизується низка аспектів. Зокрема, вказується коло учасників, які можуть здійснювати таке використання коштів (суб'єктний склад) – розпорядники та одержувачі бюджетних коштів; форма такого здійснення – лише дії конкретних суб'єктів, які полягають у направленні і використанні відповідних обсягів бюджетних коштів; констатовано, що невідповідність спрямування коштів, цілям, що визначені відповідними актами, може бути повною або частковою. На наш погляд, така деталізація є позитивною, оскільки дозволяє більш чітко визначити, в чому полягає таке правопорушення.

Як ми вже вказували, повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету застосовується лише при нецільовому використанні коштів, отриманих як субвенція, та коштів, наданих одержувачам бюджетних коштів. Окрім цього, для застосування досліджуваного заходу впливу виокремлюється й документальна підстава. Раніше в якості такої підстави передбачався акт (інший документ), складений за результатами ревізії (перевірки) [6]. Якщо йшлося про повернення коштів, отриманих як субвенція, до відповідного бюджету у разі їх нецільового використання, то підтвердженням нецільового використання субвенції був акт ревізії або довідка про перевірку [9]. Наразі ж, відповідно до Порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання, документальною підставою для повернення бюджетних коштів до бюджету відповідного рівня виступає низка документів: по-перше, акт ревізії, складений органом за дотриманням бюджетного законодавства. В такому акті зафіксовано факт нецільового використання субвенції / бюджетних коштів розпорядником або їх одержувачем; по-друге – вимога про повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету [8].

Форма вимоги про повернення бюджетних коштів є типовою і затверджується Міністерством фінансів України. Так, у вимозі до розпорядника бюджетних коштів обов'язково зазначається його реєстраційний рахунок (з якого мають перераховуватися кошти) та бюджетний рахунок (на який повинні бути повернені кошти, використані не за цільовим призначенням). Якщо вимога адресована одержувачу бюджетних коштів, то в ній обов'язково вказується рахунок конкретного одержувача, відкритий в органі Державної казначейської служби України. Вимога підписується керівником контролюючого органу (або його заступником).

Законодавцем передбачено повернення таких бюджетних коштів до відповідного бюджету у разі встановлення факту нецільового використання коштів розпорядниками / одержувачами бюджетних коштів у поточному або минулих роках. На наш погляд, у цьому контексті категорія «минулі роки» є доволі оціночною, оскільки минулим може вважатися як один попередній рік, так і декілька років. Як вбачається, правопорушення щодо нецільового використання бюджетних коштів може бути вчинене у будь-який час, однак застосування вказаного примусового заходу має відбуватися протягом розу-

много, оптимального строку для припинення протиправної поведінки відповідного розпорядника або одержувача бюджетних коштів, а також відновлення, існуючого до вчинення правопорушення, правового становища держави й територіальних громад як власників бюджетних коштів, порушених публічних прав та інтересів.

У бюджетно-правовому регулюванні певні строкові межі встановлені існуванням бюджетного періоду, який за загальним правилом дорівнює одному календарному року (з 1 січня по 31 грудня відповідного року) [1, ч. 1 ст. 3]. З урахуванням цього, вважаємо за потрібне внести зміни до чинного бюджетного законодавства, зокрема, до п. 1 Порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання [8], й замінити словосполучення «у поточному чи минулих роках» на «у поточному чи попередньому бюджетному періоді».

Далі підкреслюється відмінний суб'єкт бюджетного правопорушення – розпорядник бюджетних коштів (при нецільовому використанні субвенції) та одержувач бюджетних коштів. Також для вказаних суб'єктів процедура повернення коштів до бюджетів відповідного рівня є різною. Розглянемо їх більш детально.

Процедура повернення коштів, отриманих як субвенція, розпочинається зі складання й направлення вимоги, про яку вже йшлося. Так, вимога складається у 5-ти примірниках. Перший екземпляр надсилається нарочним або рекомендованим листом розпоряднику бюджетних коштів, який допустив нецільове використання субвенції; другий – органу Казначейства України, який обслуговує конкретного розпорядника бюджетних коштів; третій – фінансовому органу, що забезпечує виконання бюджету (якщо субвенція надається з державного бюджету, інформація надається до Міністерства фінансів України); четвертий – місцевому органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування; п'ятий – залишається у контролюючого органу [8, п. 4].

Розпорядник, яким було допущено нецільове використання субвенції, зобов'язаний самостійно виконати вимогу. Строк для виконання цієї вимоги становить 10 робочих днів після її надходження. При цьому необхідно звернути увагу, що для виконання вимоги про повернення коштів, отриманих як субвенція, необхідна наявність бюджетних коштів у розпорядника. У випадку, коли порушення бюджетного законодавства встановлено протягом бюджетного періоду, в якому надавалася субвенція, розпорядник бюджетних коштів виконує вимогу за рахунок коштів, отриманих як субвенція. Якщо ж субвенція за бюджетними призначеннями поточного бюджетного періоду на момент складання акта ревізії повністю використана та якщо зазначене правопорушення було встановлене після закінчення бюджетного періоду, в якому надавалася субвенція, а в поточному бюджетному періоді субвенція не передбачається, питання про визначення коштів, за рахунок яких буде виконуватися вимога, розпорядник бюджетних коштів погоджує із головним розпорядником [8, абз. 1 п. 5]. У той же час у законодавстві немає вказівки щодо того, які кошти може використовувати відповідний розпорядник для вико-

нання вимоги, коли субвенція повністю використана або таке бюджетне правопорушення було встановлене після закінчення бюджетного періоду, в якому надавалася субвенція, а в поточному бюджетному періоді субвенція не передбачається. Акцентується увага лише на необхідності погодження цього питання з головним розпорядником бюджетних коштів.

Згідно з абз. 2 п. 5 Порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання, на розпорядника бюджетних коштів також покладається обов'язок стосовно інформування контролюючого органу про виконання такої вимоги, а також подання копії документа, який підтверджує перерахування до відповідного бюджету сум субвенції, використаної не за цільовим призначенням. Вказаний обов'язок має бути виконано протягом одного робочого дня після виконання вимоги.

Невиконання вимоги певним розпорядником у 10-денний строк після її надходження (з будь-яких причин) є підставою для прийняття (або ініціювання прийняття) контролюючим органом рішення про: а) зупинення операцій з бюджетними коштами; б) призупинення бюджетних асигнувань такому розпоряднику бюджетних коштів на суму субвенції, використаної не за цільовим призначенням, на період до виконання вимоги чи до її скасування [8, п. 6]. Вказані заходи впливу за порушення бюджетного законодавства є окремими примусовими заходами, які також можуть застосовуватися до правопорушника. Механізм їх реалізації закріплено у Порядку зупинення операцій з бюджетними коштами [7] та Порядку призупинення бюджетних асигнувань [10] відповідно. При застосуванні такої міри впливу, як повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету вказані заходи можуть використовуватися як додаткові. Також звертаємо увагу на відсутність у бюджетному законодавстві підстав, за яких вимога щодо повернення коштів, отриманих як субвенції, може бути скасована.

На підставі розглянутої процедури повернення коштів, отриманих як субвенції, можемо констатувати таке. По-перше, у процесі її реалізації беруть участь такі суб'єкти: а) розпорядник бюджетних коштів, який вчинив правопорушення; б) контролюючий орган, який виявив та зафіксував бюджетне правопорушення; в) орган Казначейства України, що обслуговує розпорядника бюджетних коштів; г) фінансовий орган, який забезпечує виконання бюджету; д) місцевий орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. Також при наявності певних умов додатково може залучатися головний розпорядник бюджетних коштів (необхідність погодження рішення щодо визначення коштів, за які виконуватиметься вимога про повернення коштів, отриманих як субвенція, до відповідного бюджету).

По-друге, розпорядник бюджетних коштів має самостійно виконати вимогу про повернення коштів до відповідного бюджету. Така вимога може виконуватися за рахунок коштів, отриманих як субвенція у поточному бюджетному періоді або інших бюджетних коштів (після закінчення бюджетного періоду або використання субвенції).

По-третє, чітко визначений строк виконання вимоги – 10 робочих днів після її надходження та 1 робочий день для підтвердження перерахування коштів до відповідного бюджету, отриманих як субвенція і використаних не за цільовим призначенням.

По-четверте, наразі законодавством передбачені ситуації, за настання яких можливе застосування й інших заходів впливу в межах повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету при їх нецільовому використанні. Зокрема, йдеться про зупинення операцій з бюджетними коштами чи призупинення бюджетних асигнувань відповідного розпорядника бюджетних коштів.

При реалізації *процедури повернення коштів одержувачами бюджетних коштів* також передбачається складання і направлення вимоги. Однак у цій ситуації склад суб'єктів, яким вона надсилається, інший. Перш за все екземпляр вимоги про повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в сумі, що використана ним не цільовим призначенням, надсилається конкретному одержувачу бюджетних коштів нарочним або рекомендованим листом. Другим отримувачем вимоги виступає розпорядник бюджетних коштів, через якого такі кошти надаються одержувачу; третім – орган Казначейства України, який обслуговує такого одержувача; четвертим – Міністерство фінансів України (місцевий фінансовий орган); п'ятим – контролюючий орган, яким складається ця вимога. Таким чином, учасниками при реалізації такої процедури повернення коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання є: одержувач бюджетних коштів, розпорядник бюджетних коштів, орган Казначейства України, Мінфін, контролюючий орган.

Після цього, згідно з п. 9 Порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання [8], протягом 10 днів після надходження вимоги в одержувача бюджетних коштів виникає подвійний обов'язок:

1) перерахувати суму, вказану в одержаній ним вимозі, у дохід загального фонду відповідного бюджету за кодом бюджетної класифікації «Інші надходження». При цьому одержувач, на відміну від розпорядника, який допустив нецільове використання субвенції, перераховує певну суму коштів за рахунок власних (небюджетних) надходжень. Ми вважаємо, що як раз у цьому і полягає «покарання» відповідного одержувача бюджетних коштів. Використовуючи власні кошти для відшкодування завданих збитків, такий суб'єкт позбавляє себе благ та/або можливостей, які могли реалізуватися.

2) інформувати контролюючий орган, що надіслав вимогу, та розпорядника бюджетних коштів, до мережі якого включений одержувач (або був включений у попередньому бюджетному періоді) про перерахування коштів до відповідного бюджету. Таке інформування має відбутися протягом одного робочого дня з дати перерахування одержувачем відповідних коштів, за наявності підтверджуючих документів про перерахування. Цей обов'язок є спільним для суб'єктів, до яких застосовується такий захід впливу (як для розпорядників бюджетних коштів, такі для одержувачів бюджетних коштів).

Суттєво відрізняється порядок дій контролюючого органу у випадку невиконання вимоги суб'єктом, який вчинив відповідне нецільове використання бюджетних коштів, протягом встановленого строку. Нагадаємо, що при поверненні коштів, отриманих як субвенція, можуть застосовуватися додаткові заходи впливу до розпорядника бюджетних коштів. У разі невиконання вимоги одержувачем бюджетних коштів контролюючий орган звертається до суду щодо стягнення з такого одержувача у дохід відповідного бюджету коштів у сумі, яка була використана не за цільовим призначенням. Разом із зверненням до суду подається витяг з документа, що свідчить про вчинення бюджетного правопорушення (акта ревізії) та копія вимоги до одержувача [8, п. 10]. Наразі законодавець вказує лише можливість звернення до суду в установленому законом порядку. На наш погляд, у відповідних нормативно-правових актах необхідно робити певні вказівки щодо порядку розгляду таких справ, оскільки і сфера правового регулювання і склад учасників правовідносин є специфічними.

Як **висновок** зазначимо, що, незважаючи на існування єдиних підстав (як фактичної, так і документальної) для застосування такого правовідновлювального заходу як повернення коштів до відповідного бюджету, процедури суттєво відрізняються. Зокрема, йдеться про різний суб'єктний склад; природу коштів, за рахунок яких задовольняється вимога; наслідки невиконання такої вимоги і т.ін.

Бібліографічні посилання

1. Бюджетний кодекс України від 08 лип. 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Бюджетный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 2008 г. № 412-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://etalonline.by/?type=text®num=hk0800412#load_text_none_1_
3. Бюджетный кодекс Российской Федерации от 31.07. 1998 г. № 145-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19702/
4. Звіт про результати діяльності Державної фінансової інспекції та її територіальних органів за січень – грудень 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/122302;jsessionid=11ACDD7C3A85684F7029AE705E6F2132.app1>
5. Касьяненко А. М. Порухення норм бюджетного законодавства як підстава притягнення до фінансової відповідальності / А. М. Касьяненко // Фінансове право. – 2012. – № 3 (21). – С. 23–26.
6. Про затвердження Порядку зменшення бюджетних асигнувань та повернення коштів у разі нецільового використання бюджетних коштів у поточному чи минулих роках : постанова Кабінету Міністрів України від 13 квіт. 2006 р. № 492 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
7. Про затвердження Порядку зупинення операцій з бюджетними коштами : постанова Кабінету Міністрів України від 19 січ. 2011 р. № 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/21-2011-p>
8. Про затвердження Порядку повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання : постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2010 р. № 1163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
9. Про затвердження Порядку повернення бюджетних коштів, отриманих як субве-

нція, до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання : постанова Кабінету Міністрів України від 11 квіт. 2002 р. № 495 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua

10. Про затвердження Порядку призупинення бюджетних асигнувань : наказ Міністерства фінансів України від 15 трав. 2002 р. № 319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0467-02>

Шутлив Д.С. Возврат бюджетных средств в соответствующий бюджет как мера воздействия за нецелевое использование бюджетных средств. На основании анализа бюджетного законодательства Украины, Республики Беларусь, Российской Федерации исследован механизм и особенности применения такой меры воздействия за бюджетное правонарушение как возврат бюджетных средств в соответствующий бюджет. Констатировано, что фактическим основанием для применения является нецелевое использование бюджетных средств, в частности, речь идет о нецелевом использовании субвенций и средств, предоставленных получателям бюджетных средств. Подчеркнуто наличие двух различных процедур возврата таких средств в соответствующие бюджеты, осуществлена их характеристика.

Ключевые слова: нарушение бюджетного законодательства, нецелевое использование бюджетных средств, меры воздействия за нарушение бюджетного законодательства, требование о возврате бюджетных средств в соответствующий бюджет.

Shutliv D.S. Returning the budget to the corresponding budget as a measure of influence of the misuse of budgetary funds. On the basis of the budget legislation Ukraine, Belarus, the Russian Federation, the author investigates the mechanism and features of such measures for the budget offenses as returning the budget to the budget. Stated that the grounds for the application is a misuse of budget funds, in particular the misuse of subsidies and funds provided by recipients of budget funds. The article highlighted the existence of two different procedures for the return of such funds to the respective budgets, made their characterization.

Keywords: violation of the budget law, misuse of budget funds, sanctions for violation of budget legislation, the requirement to return the budget to the budget.

Надійшла до редакції 07.11.2016

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРАВОВЕ, ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вишня В. Б.

доктор технічних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.977

МЕТОДИКА ПОБУДОВИ МОДЕЛІ ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗМІЩЕННЯ ВАГОКОНТРОЛЬНИХ ПУНКТІВ ДЛЯ БОРТЬБИ З ВИКРАДАННЯМ ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЦЯХ

Розглянуто питання оптимізації розташування вагоконтрольних пунктів на залізницях для забезпечення ефективного розкриття та розслідування викрадань вантажів. Запропоновано метод та алгоритм комп'ютерного розрахунку кількості пунктів, достатніх для перекриття можливих маршрутів високоліквідних вантажів у межах залізниці.

***Ключові слова:** вагоконтрольні пункти, метод, алгоритм, залізниця, ефективність, викрадання.*

Постановка проблеми. Залізничний транспорт, як одна з головних галузей економіки, призначена задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезенні вантажів. Сьогодні на долю “Укрзалізниці” випадає близько двох третин усього вантажообігу в країні. Величезні матеріальні цінності, зосереджені на транспорті, вимагають надійної охорони їх від злочинних посягань.

Разом з тим в оперативній обстановці, що склалася за останні роки на залізничному транспорті, відмічається тенденція зростання злочинності, у тому числі й найбільш небезпечних злочинів – викрадань вантажів. При цьому значному викраденню на залізницях піддаються потяги з металобрухтом, прокатом чорних металів, чавуном, вугіллям, паливно-мастильними матеріалами, сільгоспродуктами.

Викладене свідчить про те, що боротьба з цим видом злочинів є одним з найважливіших завдань Національної поліції України. Разом з тим рівень ефективності боротьби зі злочинними посяганнями на вантажі на залізницях

сьогодні не можна вважати задовільним. На Придніпровській залізниці за останній рік у сфері вантажних перевезень було розкрито лише 64 % злочинів. Аналогічним визначається стан і на інших залізницях.

Багато в чому це пояснюється тим, що розкриття та розслідування викрадень вантажів з потягів мають свої особливості, рух потяга дозволяє відстрочити момент виявлення факту викрадення, що ускладнює встановлення часу і місця злочину. Тому значну роль у розслідуванні відіграє своєчасне фіксування самого факту викрадення, важлива також оперативність і безпомилковість у виявленні місця викрадення вантажів. Чим раніше буде зафіксовано викрадення, тим більше можливостей для ефективного здійснювання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Взагалі питання підвищення ефективності розкриття та розслідування злочинних посягань на вантажі досліджували у своїх роботах В.П. Горчаков, Д.В. Гребельский, О.В.Вишня, П.Я. Мінка, І.В. Пиріг, В.М. Платіка, С.В. Продайко, А.Б. Утєвський та інші вчені.

Проте використання сучасних технічних засобів поряд із застосуванням інноваційних методик розкриття і розслідування розкрадань вантажів залишаються ще малодослідженими.

Метою даного дослідження є висвітлення основних результатів використання математичного апарату теорії графів для підвищення ефективності боротьби з крадіжками вантажів на залізничному транспорті.

Виклад основного матеріалу. Шляхи вирішення цієї проблеми вбачаються нами у розробці сучасної системи технічного контролю і супроводу вантажів, що транспортуються. У рамках викладеної концепції пропонується обладнати на вузлових, стикових та інших залізничних станціях вагоконтрольні пункти (ВКП), які б здійснювали зважування вагонів з вантажем, у русі, без розчеплення потягу [1, с. 183–188]. Для реалізації функцій, що покладаються правоохоронними органами на ВКП, їх потрібно об'єднати в єдину електронну мережу контролю вантажоперевезень Національної поліції України [2, с. 155–156]. Новизна наведеної пропозиції захищена патентом України № 8927 [3].

Тобто мережа повинна включати електронні ВКП, об'єднані між собою та обчислювальними центрами “Укрзалізниця” засобами електронної пошти. По цій мережі в напрямку руху потяга з вантажами від одного ВКП до іншого повинна передаватися інформація натурального листа на потяг, а саме, порядковий номер розміщення вагона з вантажем у його складі, вага вантажу і вагона, станція відвантаження і призначення, номер вагона. На ВКП нестача вантажу у вагоні фіксується у випадку розбіжності показань ваговимірювального пристрою і супровідної інформації на вантажі, та відповідна інформація про це надсилається до відповідного підрозділу поліції та керівництва залізниці.

Для ефективного використання вагоконтрольних пунктів необхідно здійснення організаційних заходів, які б визначали доцільні місця їх розта-

шування на залізницях країни (стикових, вузлових і інших станціях, під'їзних коліях постачальників коштовних вантажів) і видів маршрутів, що підлягають контролю. Тобто потрібна карта розміщення ВКП на “Укрзалізниця” або на окремих залізницях.

Оптимізацію розміщення ВКП розглянемо на прикладі Придніпровської залізниці. При цьому спробуємо скористатися кількома підходами. Перший полягає в тому, що сьогодні на Придніпровській залізниці існує 10 пунктів комерційного огляду (ПКО), які доцільно доповнити вагоконтрольними пунктами. Окрім цих станцій, з практичного розгляду вантажообігу, зокрема з розрахунку скорочення дільниці між ВКП та захисту від незбережених перевезень із сусідніх залізниць, потреба в таких ВКП є також на стикових з іншими залізницями станціях (таких 4 станції) та великих вузлових, які не мають ПКО (3 станції). Таким чином, загальна кількість ВКП на Придніпровській залізниці, на нашу думку та думку практичних працівників Національної поліції, може досягти 17.

Але це інтуїтивний підхід. Цікавим є використання математичного апарату теорії графів для вирішення питання кількості та місць розміщення ВКП, які повністю перекрили б усі шляхи транспортування вантажів залізницею при мінімальному рівні затрат на обладнання та підтримання ВКП. Тобто потрібно вирішити узагальнену задачу. З цією метою нами була розроблена математична модель залізниці.

Система залізниць регіону моделюється зв'язаним неорієнтованим графом. Неорієнтований граф $G(S,P)$ складається з кінцевої множини вершин – S і множини пар елементів і S вершин $P \supseteq S \times S$ – ребер, які зв'язують вершини. Вершини є залізничними станціями, а ребра – зв'язуючими їх залізничними коліями.

Як згадувалося вище, в нашому випадку граф $G(S,P)$ буде зв'язаним, оскільки, згідно з умовами задачі, для будь-яких двох вершин існує шлях, який їх сполучає.

Умови оптимізації визначаються критерієм оптимізації k_{opt} , який задається користувачем. Виходячи з постановки задачі (зв'язаності $G(S,P)$), для критерію повинна виконуватися умова $k_{opt} \geq 3$, де k_{opt} – кількість інших вершин, пов'язаних з даною вершиною.

Алгоритм рішення включає таке.

Засобами Visual FoxPro 6 (VFP6) було створено програмний продукт OPUZ для оптимізації розміщення вагоконтрольних пунктів, який складається з таких частини:

1. *Введення інформації про вершини графа $G(S,P)$.* Був створений клас об'єктів – точок `st_dot`, які можуть бути упроваджені на об'єкт-контейнер у процесі виконання програми. Потім на форму введення інформації наноситься карта залізниць вибраного регіону (у нашому випадку Придніпровська залізниця) і, нарешті, вводяться вершини графа $G(S,P)$ – точки `st_dot`. У процесі реалізації даного алгоритму довелося вирішити нетривіальну задачу створення унікального імені, динамічно упровадженого об'єкта з невизначене-

ними початковими даними, що було викликано необхідністю як подальшої роботи з даним об'єктом у режимі виконання програми, так і заповненням бази даних про вершини графа $G(S,P)$ – таблиці `st_coord`.

2. *Реалізація графа залізничних колій.* Так само як і у разі введення інформації про вершини графа, було створено клас об'єктів точок `dot_line` і реалізовано алгоритм нанесення безперервних ліній (ребер P графа $G(S,P)$) між зв'язаними станціями за допомогою даних точок. Безпосередньо на карті було виділено об'єкти, побудовані на класі `st_dot`, проведено ребро графа і результат занесено в таблицю `st_const`, в якій зберігається інформація про зв'язки між станціями (вершинами графу).

3. *Побудова матриці зв'язків.* Матриця зв'язків `A_connect(i,j)`, де i та j – відповідні вершини графа, є двовимірним масивом. Елементи матриці можуть набувати двох значень:

$$A_connect(i,j) \begin{cases} 0 - \text{немає зв'язку} \\ 1 - \text{є зв'язок} \end{cases} \quad (1)$$

У результаті був розроблений і реалізований засобами VFP6 алгоритм, що дозволяє перетворити дані з таблиці зв'язків `st_const` у матрицю зв'язків і автоматично визначити кількість зв'язків кожної з вершин графа $G(S,P)$. Результати про кількість зв'язків заносяться в таблицю `cnct_opt`.

4. *Рішення оптимізаційної задачі.* З урахуванням даних про кількість зв'язків кожної з вершин графа (таблиця `cnct_opt`) і вибраного критерію оптимізації (за умовчунням береться $k_{opt} \geq 3$) було визначено оптимальну кількість і розташування залізничних станцій на Придніпровській залізниці, які могли б бути рекомендовані для розміщення ваговимірвальних пунктів.

Висновки. За наслідками розрахунків було видано рекомендації про оптимальне розташування і кількість вагоконтрольних пунктів на залізниці для запобігання викраданям вантажів. Треба зазначити, що результати виконаних за допомогою математичної моделі розрахунків практично не розбігаються з попередніми пропозиціями, але є теоретично обґрунтованими.

З метою зменшення загальної кількості ВКП доцільно у подальшому ввести в завдання деякі обмеження, зокрема, заборонити транспортування високоліквідних вантажів окремими ділянками залізниці, не головними, а побічними (тобто не буде можливості направляти вантажі в обхід великих станцій та станцій, що обладнані ПКО). Це також позначиться на загальній кількості ВКП і місцях їх розташування.

Бібліографічні посилання

1. Вишня В. Б. Електронні засоби контролю для розкриття розкрадань вантажів на транспорті / Вишня В. Б., Вишня О. В. // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – 2001. – № 5. – С. 183–188.
2. Вишня О. В. Інформаційна підтримка боротьби з економічною злочинністю на транспорті / Вишня О. В. // Науковий вісник Юридичної академії МВС : зб. наук. праць. – 2003. – № 1. – С. 154–160.

3. Спосіб контролю схоронності вантажоперевезень на залізниці : Декл. патент. № 8927. Україна. МПК 7 B61L13/00 / О.В. Вишня. – № 200503376; Заявлено 11.04.2005; Опубл. 15.08.2005, Бюл. № 8. – 4 с. іл.

Вишня В.Б. Методика построения модели оптимизации размещения весоконтрольных пунктов для борьбы с хищениями грузов на железной дороге. Рассмотрены вопросы оптимизации размещения весоконтрольных пунктов на железной дороге для обеспечения эффективного раскрытия и расследования хищения грузов. Предложен метод и алгоритм компьютерного расчета количества пунктов, достаточных для перекрытия возможных маршрутов высоколиквидных грузов в зоне железной дороги.

Ключевые слова: весоконтрольные пункты, метод, алгоритм, железная дорога, эффективность, хищения.

Vyshnya V.B. Method of constructing a model of optimization of placing points of weight control to combat the theft of goods on the railway. The article deals with issues of optimization of arrangement weight control points on railways for the providing effective exposure and investigation the stealing of loads. The author has proposed the method and algorithm of computer's calculation the numerous of points sufficient for floor, possible routes wich are expensive loads in the territory of railway.

Keywords: weightycontrol paints, algoritm, method, railway, optimization.

Надійшла до редакції 24.05.2016

Уваров В. Г.

доктор юридичних наук,
заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.14

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В СИСТЕМІ ГАРАНТІЙ ПРАВОСУДДЯ

Проаналізовано проблеми удосконалення гарантій правосуддя в контексті розвитку системи принципів кримінального процесу з урахуванням європейських стандартів, розкрито теоретичні моделі принципу верховенства права, пропорційності та інших засад судочинства.

Ключові слова: гарантії прав і свободи людини, принципи права, верховенство права, європейські стандарти.

Постановка проблеми. Аналіз слідчої та судової практики показує на те, що, незважаючи на прийняття нового КПК України та реформу слідчих і судових органів, чинна система гарантії захисту прав і свобод людини часто є недостатньою для забезпечення справедливого правосуддя, а система принципів кримінального судочинства не повною мірою гармонізована з європейськими стандартами правосуддя та потребує удосконалення.

Проблеми реформування процесуального законодавства в центрі уваги науковців [1–20]. Але існуючі публікації не вичерпують усю складну проблему, а швидше, утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Мета даної роботи – визначити орієнтири подальшого розвитку системи принципів кримінального процесу з урахуванням міжнародних правових актів та прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Принципи права є важливими чинниками гарантій прав і свобод людини у кримінальних провадженнях, незамінними навігаторами при розв'язанні правових колізій, конкуренції правових норм чи проблем, пов'язаних з прогалинами у праві.

Принципи права, – влучно зазначає В. Г. Буткевич, – «служують тими маяками, які не дозволяють суддям наскочити на «риффи можновладців», не дають їм «збочити зі шляху». Кожен з таких принципів є широким дороговказом...» [4, с. 24].

В.Я. Тацій, зазначаючи, що принципи є закріплені в законі фундаментальні ідеї, підкреслює, що вони показують рівень розвитку наукової думки та правової культури, мають важливе значення як засоби для захисту прав і свобод людини і громадянина [7, с. 62].

У системі процесуального права принципи займають домінуюче місце, мають високий ступінь узагальненості, конкретизуючись в інших правилах, об'єднують норми права в органічне ціле, цементують їх і синхронізують усю систему процесуальних норм, надаючи глибокої єдності регулятивним механізмам кримінально-процесуального права, визначають особливості концептуальної моделі правосуддя, його доктринальні якості, стають першоджерелами для інших норм та інститутів, які виводяться з них і підпорядковуються нормам-принципам, визначають перспективи розвитку процесуального права [13, с. 102–103].

Система принципів сучасного кримінального процесу України, незважаючи на її суттєвий розвиток і удосконалення, на певні засади, які визначені в міжнародних правових актах та в рішеннях Європейського суду з прав людини, не є сталою з огляду як на нові виклики часу, так і на розвиток юридичної науки і судової практики.

На основі аналізу Конституції України, міжнародно-правових актів та рішень Європейського суду з прав людини, В. М. Тертишник подав і обґрунтував пропозицію поповнити концептуальну модель системи принципів кримінального процесу такими засадами: *а) систему галузевих принципів*, які визначають особливості саме кримінального процесу, доповнити такими засадами: недопустимість примушування до свідчень проти самого себе, членів своєї сім'ї і своїх близьких родичів (свобода самовикриття та викриття близьких); забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; недоторканність сфери особистого життя людини, допустимість притягнення до кримінальної відповідальності лише за умови доведеності вини; допустимість обмеження прав і свобод людини та застосування примусових і запобіжних заходів лише в

разі крайньої необхідності; забезпечення ознайомлення особи, що притягується до відповідальності, з обвинуваченням і допустимість судового розгляду справи тільки в рамках пред'явленого обвинувачення; незалежність і процесуальна самостійність слідчого; прокурорський нагляд за забезпеченням законності на досудових стадіях та підтримання державного обвинувачення прокурором у суді; реабілітація невинуватих; документованість процесуальних дій і рішень; б) *систему міжгалузевих принципів* доповнити засадами: гарантованість доступу до правосуддя; в) *систему загальноправових принципів* доповнити такими засадами: презумпція добропорядності людини; верховенство права, забезпечення захисту прав і свобод людини, недопустимість звуження існуючих прав і свобод людини при прийнятті нових чи зміні існуючих законів; гуманізм, толерантність і справедливість [15, с. 26–34].

Ці пропозиції стали суттєвим кроком у розвитку процесуальної науки в цілому та розкрили шляхи подальшого аналізу проблем імплементації міжнародних правових актів та рішень Європейського суду з прав людини у національне процесуальне законодавство.

Стаття 7 Нового КПК України називає двадцять дві «загальні засади кримінального провадження», однак у визначеній тут системі принципів не знайшлося місця таким засадам: здійснення правосуддя тільки судом, незалежність суду і підкорення його тільки законові, незалежність і процесуальна самостійність слідчого, всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи (встановлення об'єктивної істини) тощо. Не визначено зміст принципів юридичної визначеності, пропорційності та справедливості, на основі яких часто ґрунтує свої рішення Європейський суд з прав людини.

Як зауважує В. П. Шибіко, «неприпустимо, щоб один принцип кримінального процесу перекреслював інший чи інші, у даному випадку принцип змагальності – принципи здійснення правосуддя виключно судами, незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, з'ясування істини у справі» [19, с. 100–105].

Зрозуміло, що визначену в законі систему основних засад кримінального судочинства не можна вважати сталою, завершеною і закритою, а проблема розвитку системи та змісту системи основних засад кримінального судочинства потребує більш детального розгляду з урахуванням міжнародних правових актів та рішень Європейського суду з прав людини.

У рішеннях ЄСПЛ час від часу викладаються певні правові позиції, в основу яких беруться такі принципи як *принцип юридичної визначеності та принцип пропорційності*. Вони мають значний потенціал як для розвитку системи національного законодавства, так і принципів такого законодавства.

Витоки принципу верховенства права та справедливості можна бачити ще у творі Київського митрополита Іларіона, написаному у період правління Ярослава Мудрого «Слово про закон і благодать», який вважає «благодать» вищим ступенем розвитку людства, засобом досягнення спасіння, свободи та справедливості. Право справедливості було закладено і у Вестмінстерському статуті 1285 року, де прописувалися вимоги милосердя, розумності, доброче-

сності, совісті.

Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська Комісія) у доповіді про верховенство права указала на такі його необхідні елементи: *законність та прозорість ухвалення законів; правова визначеність, яка передбачає легкість та доступність з'ясування змісту права і юридично забезпечену можливість скористатися цим правом; заборона державного свавілля, зокрема обмеження дискреційних повноважень органів держави, обґрунтованість їх рішень; ефективний доступ до правосуддя у незалежних і неупереджених судах, судовий контроль за законністю та конституційністю актів державної влади, функціонування незалежної адвокатури, виконання рішень судів; дотримання прав людини, передусім гарантованість права на ефективний засіб правового захисту, на справедливий суд, право бути вислуханим, презумпція невинуватості, заборона зворотної дії закону; недискримінація і рівність перед законом, що передбачає відсутність законів, що містять дискримінаційні положення або закріплюють правові привілеї, заборону дискримінаційного тлумачення або застосування закону.*

Як бачимо, експерти і фахівці Європейської комісії за демократію через право розглядають верховенство права як фундаментальну найбільш загальну і багатоаспектну засаду, що фактично включає в себе якості своїх функціональних складових елементів, такі вихідні положення як законність, юридична визначеність, дотримання прав людини, заборона державного свавілля, недискримінація і рівність перед законом, доступ до правосуддя. Ці положення створюють значний потенціал для подальшого узагальнення і відпрацювання доктрини верховенства права.

Між тим, плідною є думка включення законності у структуру принципу верховенства права, що відповідає сучасному стану праворозуміння, духу лібералізму та концепції природного права.

У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини час від часу акцентує увагу на необхідності дотримання принципу правової визначеності (наприклад, справа "Єлоєв проти України" (974_433 – рішення від 6 листопада 2008 року).

Конституційний Суд України у своєму рішенні 29 червня 2010 року у справі № 1-25/2010 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України "Про міліцію", визначив: «Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, в якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремити правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

Останнім часом Європейський суд з прав людини все частіше звертається

до принципу пропорційності (наприклад, справа "Волохи проти України" (Заява № 23543/02) рішення від 2 листопада 2006 року, «Яллох проти Німеччини», «Аманн проти Швейцарії», рішення від 16 лютого 2000 року тощо).

У справі «Яллох проти Німеччини», наприклад, ЄСПЛ визнав, що мало місце порушення ст. 3 ЄКПЛ через вжиття непропорційних заходів медичного втручання для отримання доказів. Зокрема Суд зазначив, що «компетентні органи завдали заявнику тяжкого втручання у його фізичну і психічну цілісність проти його волі. Заявника змусили блювати не з лікувальною метою, а для отримання доказів. Натомість мети можна було досягти простішим природним способом».

Основна ідея, яка покладена в основу принципу пропорційності, полягає в тому, що цілі обмежень прав учасників процесу мають бути достатньо вагомими, а засоби їх досягнення обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються. Такий підхід має забезпечити досягнення розумного балансу приватних і публічних інтересів.

Пропорційність – один із загальних принципів, який був закріплений як загальний принцип в Угодах про утворення ЄС (зокрема, в ст. 5 Договору про заснування Європейського співтовариства). В узагальненому формулюванні він звучить так: для досягнення певної мети органи влади не можуть накладати на громадян зобов'язання, які перевищують установлені межі необхідності, що впливають з публічного інтересу.

Положення авторитетних міжнародно-правових актів не тільки згадують, а й вимагають встановлення істини. Так, зокрема, друге речення абз. 3 ст. 69 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, який набрав чинності 01 липня 2002 року, говорить: "Суд правомочний вимагати надання усіх доказів, які він вважає необхідними для встановлення істини".

Досвід законодавства європейських країн не дає підстав для відмови від встановлення істини. Так, абз. 2 § 244 КПК ФРН встановлює, що суд має з метою встановлення істини із службового обов'язку дослідити усі факти та докази, що мають значення для рішення суду

Пропонуємо доповнити ст. 7 нового КПК України принципом «Всебічність, повнота та об'єктивність дослідження обставин справи», зміст якого викласти в ст. 29-2 гл. 2 даного Кодексу таким чином:

«При провадженні у кримінальній справі слідчий, прокурор та суд мають у визначений законом спосіб забезпечити встановлення об'єктивної істини, вжити усіх передбачених законом заходів для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, виявлення усіх обставин справи, як тих, що викривають, так і тих, що виправдовують обвинуваченого чи підозрюваного, а також як тих, що обтяжують, так і тих, що пом'якшують його відповідальність. Обвинувач не має права перекладати обов'язок доказування на обвинувачуваного.

При здійсненні діяльності щодо встановлення об'єктивної істини у кримінальному процесі слідчому, прокурору та суду гарантується незалежність та процесуальна самостійність у здійсненні дій із збирання, дослідження, пе-

ревірки, оцінки та використання доказів, а також у прийнятті рішень у справі.

Дослідження обставин справи має здійснюватися неупередженими особами і не може здійснюватися особами, які прямо або побічно зацікавлені в результатах справи, а також особами, у службовій чи іншій залежності від яких знаходиться потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений, експерт.

Не допускаються ніякі угоди щодо вини обвинуваченого. Визнання обвинуваченим своєї вини ще не означає його винуватості у вчиненні злочину.

У судовому провадженні суд має забезпечити учасникам процесу рівні можливості в дослідженні доказів.

Забороняється домагатися показань, висновків або видачі предметів і документів, а також надання будь-якої іншої інформації шляхом насильства, погроз, брехні, шантажу або інших незаконних заходів.

Не можуть бути використані як докази відомості, джерело або спосіб отримання яких невідомі, або які отримані незаконним шляхом.

Ніякі докази для суду, прокурора, слідчого та особи, яка провадить дізнання, не мають наперед встановленої сили. Ніхто не має права втручатися в оцінку доказів особою, у провадженні якої знаходиться кримінальна справа».

Справедливість, як засада кримінального судочинства, час від часу зазначається у багатьох рішеннях ЄСПЛ («Семенович проти України», «Делькур проти Бельгії», «Фердже проти Швеції», «Екбатані проти Швеції» та ін). У справі «М'еле проти Франції», рішення від 26 вересня 1996 року, Суд навіть приймаючи рішення про відсутність порушень Конвенції зазначив, що «Суд повинен переконатися в тому, що судовий розгляд у цілому був справедливий». Пізніше у справі «Хан проти Сполученого королівства», рішення від 12 травня 2000 року, Суд зазначив, що «головним у цій справі є питання, чи провадження загалом було справедливим».

Пропонуємо доповнити ст. 7. нового КПК України принципом «справедливість», зміст якого викласти в ст. 29-1 Гл. 2 даного Кодексу таким чином:

«При провадженні у кримінальній справі слідчий, прокурор, суд мають забезпечувати об'єктивне, неупереджене дослідження обставин справи і ставлення до людини та її вчинків, вжити усіх передбачених законом заходів для встановлення об'єктивної істини у справі, забезпечення прав, свобод та законних інтересів будь-яких осіб, які будь-яким чином вступили чи могли вступити у кримінально-процесуальні правовідносини у відповідному провадженні, дати правильну юридичну оцінку діям учасників процесу, не допускаючи упередженого, необ'єктивного підходу до розв'язання справи, забезпечити учасникам процесу рівні можливості в захисті своїх прав, неухильно додержуватися закону з тим, щоб кожен, хто вчинив злочин, був підданий покаранню, що відповідає його діянню, і жоден невинний не був притягнутий до відповідальності, виважено підходити до застосування заходів примусу і покарання з тим, щоб вжиття таких відповідали вчиненому діянню».

Висновок. На даному етапі судово-правової реформи необхідно провести системний аналіз рішень Європейського суду з прав людини та забезпечити їх застосування при розвитку системи принципів кримінального процесу

як важливого чинника гарантій захисту прав і свобод людини.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці пропозицій щодо удосконалення на основі принципів кримінального процесу інститутів слідчих дій, пов'язаних з обмеженням приватного життя людини та інституту запобіжних заходів.

Бібліографічні посилання

1. Аленін Ю. П. Поняття та система принципів кримінального провадження / Ю. П. Аленін, В. К. Волошина // Наукові праці НУ ОЮА. – 2014. – Т. XIV. – С. 78–89.
2. Бреус С. Принципи кримінального провадження крізь призму нового Кримінального процесуального кодексу України / С. Бреус // Юридичний журнал. – 2012. – № 9. – С. 11.
3. Буткевич В. Г. Еволюція критеріїв реформування Європейського суду з прав людини (здобутки і втрати) / В. Г. Буткевич // Правове забезпечення ефективного використання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : сб. наук. статей Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) ; за ред. С. В. Ківалова. – Одеса, 2012. – С. 23–73.
4. Галаган О. І. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження / О. І. Галаган, Д. П. Письменний // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 4. – С. 167–172.
5. Головатий С. Верховенство права : у 3-х книгах. Книга 2. Верховенство права: від доктрини до прецеденту / С. Головатий. – К. : Фенікс, 2006.
6. Євтошук Ю. Принцип пропорційності та його вимоги у сфері законотворчості / Ю. Євтошук // Віче. – 2012. – № 22.
7. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013.
8. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія / О.П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013.
9. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства : науково-практичне видання / В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 1999.
10. Погребняк С. Принципи права: доктринальні питання / С. Погребняк // Право України. – 2013. – № 9. – С. 217–218.
11. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія : у 2-х кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2008. – Кн. 1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. – 344 с.
12. Тертишник В. Концепція Кримінально-процесуального кодексу України та актуальні проблеми правосуддя / В. Тертишник // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 6. – С. 39–46.
13. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник / В. М. Тертишник. – К. : Алерта, 2014.
14. Тертишник В. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності / В. М. Тертишник // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 3. – С. 25–29.
15. Тертишник В. Проблеми розвитку концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу / В. М. Тертишник // Вісник прокуратури. – 2001. – № 5. – С. 26–34.
16. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / В. Г. Уваров ; за заг. ред. В. М. Тертишника. – Дніпропетровськ, 2012.

17. Циганюк Ю. В. Онтологія системи засад кримінального провадження / Ю. В. Циганюк, М. А. Костенко // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія Юридичні науки. – 2015. – Вип. 3. – Т. 3. – С. 144–146.

18. Ченцов В. В. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою : підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / В. В. Ченцов, В. М. Тертишник. – К. : Правова єдність, 2016.

19. Шибіко В. П. “Мала реформа” судового розгляду кримінальної справи: рух від істини до змагальності? / В. П. Шибіко // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали науково-практ. конф. (18–19 квітня 2002 р., м. Харків). – К.; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 100–105.

20. Шумило М. Є. Реалізація конституційного принципу таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія / М. Є. Шумило, В. С. Рудей. – Х. : СПДФО Бровін О. В., 2012.

Уваров В.Г. Принципы уголовного процесса в системе гарантий правосудия. Проанализированы проблемы совершенствования гарантий правосудия в контексте развития системы принципов уголовного процесса с учетом европейских стандартов, раскрыты теоретические модели принципа верховенства права, соразмерности и иных оснований судопроизводства.

Ключевые слова: *гарантии прав и свобод человека, принципы права, верховенство права, европейские стандарты.*

Uvarov V.G. Principles of criminal procedure in guarantees justice system. The article analyses problems of improving safeguards justice in the context of the development of the system of principles of criminal procedure, taking into account European standards, reveals the theoretical models of the rule of law, proportionality, the other ambushes in the proceedings.

The author has concluded that at the present stage of judicial and legal reform it's necessary to make a systematic analysis of judgements of the European Court of Human Rights and to ensure their use in the development of the principles of criminal procedure as an important factor to protect human rights and freedoms.

Prospects for further research problems are seen in the development of proposals for improvement based on the principles of criminal procedure institutes of investigation related to the restriction of privacy rights and the institute of preventive measures.

Keywords: *guarantees of human rights and freedoms, principles of the rule of law, European standards.*

Надійшла до редакції 31.08.2016

Юнін О.С.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Здійснено аналіз особливостей захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження з боку судової гілки влади. Акцентовано увагу на необхідності створення умов щодо повної незалежності слідчого судді, що є складовою частиною виконання принципу верховенства права та застосування суддями практики Європейського суду з прав людини та відповідних норм міжнародного права.

***Ключові слова:** слідчий суддя, захист прав людини, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, судова практика, Європейський суд з прав людини.*

Постановка проблеми. Важливим кроком до здійснення реформи системи кримінальної юстиції та забезпечення функціонування незалежної судової влади є прийняття в Україні нового КПК, основне призначення якого – забезпечення об'єктивного, висококваліфікованого, неупередженого досудового слідства та правосуддя у кримінальному судочинстві. Провідну роль у цьому процесі відведено такій посадовій особі, як слідчий суддя. Слідчий суддя – нова фігура у кримінальному судочинстві України, яка виконує роль арбітра між сторонами захисту та обвинувачення на стадії досудового слідства [1].

Слідчий суддя у кримінальному процесі – французький винахід. Його праобраз було започатковано у Франкському королівстві епохи Карла Великого (VIII ст.) на етапі зародження розшукового кримінального процесу через запровадження інституту королівських об'їзних суддів (*missidominici*), в обов'язок котрих входило чотири рази на рік об'їжджати ті чи інші місцевості, приймати і розглядати скарги, розпитувати про злочини (*ingvisitio*) та головувати в судових засіданнях [2]. Тобто інститут слідчих суддів виник на поєднанні повноважень судді із деякими його повноваженнями слідчо-розшукового характеру, які він міг здійснювати як у різних, так і у одній і тій самій кримінальній справі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам судового захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема С.А. Альперт, Л.Є. Владимиров, Ю.М. Грошевий, К.Ф. Гуценко, Б.О. Кістяківський, М.А. Погорецький, В.Т. Маляренко, В.І. Маринів, В.В. Молдован, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, М.М. Розін,

М.Д. Сергієвський, О.В. Смирнов, М.С. Строгович, С.М. Тригубов, Д.Г. Тальберг, Л.Я. Таубер, В.М. Савицький, І.Я. Фойницький, Г.П. Хімічева, В.П. Шибіко, А.Г. Шило та ін.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне процесуальне законодавство країн Європи та країн СНД по-різному визначає суб'єкта, який уповноважений здійснювати контрольні функції на досудовому провадженні. Так, зокрема, посаду слідчого судді передбачено законодавством у таких країнах як Латвія та Італія. У кримінальному процесі Франції паралельно функціонують як слідчі судді, так і судді із свобод та ув'язнення. КПК Республіки Молдова передбачає суддю з кримінального переслідування. У КПК Литовської Республіки закріплено статус судді досудового провадження. У ФРН судові повноваження при проведенні дізнання покладаються на суддю-дізнавача [3].

О.О. Машовець у свій час висловлював думку, що слідчий суддя має вирішувати усі спірні питання, що виникають між обвинуваченням і захистом, розглядати скарги на дії слідчого, прокурора, санкціонувати виконання окремих слідчих дій і застосування запобіжного заходу у виді взяття під варту, інших заходів процесуального примусу, розглядати скарги на відмову в порушенні кримінальної справи, контролювати правильність закриття кримінальних справ, вирішувати питання про передачу справи до суду для розгляду її по суті. На слідчого суддю, на його думку, можна було б покласти обов'язок щодо виконання дій з підготовки кримінальної справи до розгляду по суті [4].

В той же час П.П. Пилипчук та В.Т. Маляренко дотримувалися думки про те, що слідчий суддя повинен здійснювати повноваження судового контролю за досудовим розслідуванням, покладені на нього Конституцією України, а також приймати рішення про застосування усіх заходів процесуального примусу, які суттєво обмежують конституційні права і свободи людини, вирішувати питання про відповідальність за невиконання або неналежне виконання процесуальних обов'язків, розглядати скарги на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи та про її закриття, про усунення захисника від участі у справі [5].

Основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження у справі на досудових стадіях. Це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінальної процесуальної функції, яка полягає у забезпеченні законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні [6].

Необхідно зазначити, що належний судовий контроль, об'єктивне та незалежне досудове розслідування неможливі без наявності слідчого судді, як об'єктивного і незалежного дослідника обставин вчиненого кримінального правопорушення. Саме тому, на наш погляд, для здійснення належного судового контролю за дотриманням прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування слідчим суддям необхідно точно та неухильно застосовувати норми

кримінального процесуального закону з урахуванням міжнародної судової практики, що, відповідно, лише підтвердить ефективність функціонування незалежного і неупередженого суду і в цілому сприятиме підвищенню авторитету судової влади.

Головним із обов'язків слідчого судді при вирішенні ним застосування заходів забезпечення кримінального провадження є здійснення захисту прав людини з дотриманням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [7].

У вирішенні питання про додержання прав особи слідчий суддя керується як законодавством України, так і практикою Європейського суду з прав людини. У такий спосіб українське законодавство допускає прецеденти, застосування яких в Україні усе ще залишається досить проблемним аспектом. У зв'язку з цим особливо гостро постає проблема офіційного перекладу рішень Європейського суду з прав людини та забезпечення судів відповідними матеріалами, а також навчання суддів, насамперед слідчих суддів, щодо застосування практики Європейського суду з прав людини.

Під час прийняття рішень слідчий суддя, обґрунтовуючи свою позицію, може робити посилання як на відповідну статтю Конвенції, так і на конкретне рішення Європейського суду з прав людини щодо певної обставини. Проте, як свідчить практика, вказану норму застосовують далеко не усі судді.

Головна і найважливіша функція слідчого судді – здійснення захисту прав людини. Водночас, слідчий суддя не має заважати розслідуванню кримінального провадження і встановленню вини підозрюваного. Відповідно до ч. 1 ст. 206 КПК, кожен слідчий суддя, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи.

Якщо слідчий суддя отримує з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру про те, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави в установленому КПК порядку, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи. У випадку встановлення факту безпідставного ув'язнення особи слідчий суддя зобов'язаний негайно її звільнити. Фактично вказана норма закону надає право слідчому судді самостійно ініціювати перевірку законності позбавлення свободи певної особи в межах територіальної юрисдикції відповідного суду незалежно від того, з яких джерел суддя довідався про такий факт. Відтак, судовий контроль набуває активної (а не лише пасивної) форми вирішення окремих звернень чи клопотань певних суб'єктів [1].

Слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган влади, під вартою якого її тримають, не надасть судове рішення, яке набрало законної сили, або не наведе інших правових підстав для позбавлення особи волі (ч. 3 ст. 206 КПК). Також слідчий суддя зобов'язаний діяти в порядку, передбаченому ч. 6 ст. 206 КПК, незалежно від наявності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі. КПК зобов'язує суддів у цих випадках проявляти ініціативу. Слідчий суддя має право не вживати дій, зазначених у ч. 6 ст. 206 КПК, якщо прокурор доведе, що ці дії вже здійснені або здійснюються. У цьому випадку слідчий суддя має перевірити, які заходи вживаються і чи документально вони підтверджуються.

Незважаючи на те, що положення ст. 206 КПК викладені досить чітко, на практиці слідчі судді рідко застосовують їх, фактично залишаючи «неробочими». Дані норми передбачають активну ініціативну правозастосовну діяльність слідчих суддів, спрямовану на захист прав особи, безпідставно позбавленої свободи, або такої, що зазнала насильства під час затримання або тримання під вартою. Проте трапляються випадки, коли слідчий суддя після отримання відомостей про незаконне затримання реагує в порядку, передбаченому ст. 206 КПК, через 10–14 днів після отримання таких відомостей [8].

Також досить суперечливою є неможливість використання даного положення у тому випадку, коли особу було незаконно затримано лише на певний проміжок часу, а згодом вона була звільнена – тобто коли в момент складання скарги особа вже не була затриманою. У цьому випадку функція судового контролю (перевірки) законності затримання в Україні відсутня, що є значною прогалиною національного законодавства. В даному випадку можна лише звернутися до Європейського суду з прав людини.

Аналізуючи ст. 20 КПК, яка закріплює одну з конституційних засад кримінального провадження – «Забезпечення права на захист», можна дійти висновку, що деякі її положення, у порівнянні зі ст. 21 КПК 1960 р. – «Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист» – більш вдало розкривають сутність цієї засади кримінального провадження [9]. Позитивним є той факт, що ст. 20 КПК засудженого та виправданого віднесено до осіб, які мають право на захист, і цей захист їм забезпечується з боку держави.

В юридичній літературі слушно зазначено, що саме у кримінальних провадженнях найчастіше зустрічаються різноманітні порушення прав людини, на стороні яких стоїть адвокат. У таких справах на кону стоять дуже вагомі речі, тому захист не може бути довірений неспеціалісту. Інші науковці, приділяючи увагу статусу саме адвоката, визнають, що єдиною головною відмінністю адвокатури, як суб'єкта надання правової допомоги, є власний адвокатський статус, тобто сукупність передбачених законом прав, обов'язків і гарантій адвокатської діяльності. Цей особливий статус покликаний забезпе-

чити ефективність правової допомоги адвоката порівняно з юридичними послугами, що надаються в Україні іншими суб'єктами [10]. Нині інститут адвокатури потребує підтримки з боку держави. Важливу роль у цьому відіграє прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Саме на адвокатів покладається обов'язок забезпечити захист особі й надання їй безоплатної правової допомоги.

Також досить проблемним на сьогодні є питання щодо здійснення судового контролю за дотриманням прав людини при затриманні в порядку ст. 208 КПК [11]. Уповноважені службові особи досить часто зловживають правом «на затримання» і трактують його дещо невірно.

На нашу думку, якщо суд дійде висновку, що факт незаконного затримання мав дійсно місце, то доцільно перш за все звільнити незаконно затриману особу. А питання про подальшу відповідальність осіб, винних у порушенні законодавства, вирішувати вже після цього.

Висновок. На сьогодні, з метою забезпечення достатнього рівня судового контролю у сфері захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, доцільно створити умови щодо повної незалежності слідчого судді, що є складовою частиною виконання принципу верховенства права. Неупередженість та повна незалежність слідчого судді при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження є основною умовою забезпечення права людини на справедливий суд та формування в громадянському суспільстві повної довіри до судової гілки влади в Україні.

Таким чином, з метою покращення діяльності судової гілки влади в частині захисту прав людини необхідно забезпечити неухильне дотримання вимог ст. 9 КПК, відповідно до якої кримінальне процесуальне законодавство України має застосовуватися з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, та з обов'язковим застосуванням відповідних норм міжнародного права.

Також необхідно враховувати вимоги ч. 4 ст. 9 КПК, згідно з якою положення відповідного міжнародного договору України використовуються у випадку, коли норми кримінального процесуального законодавства України суперечать вимогам міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. В такому випадку суди мають повноваження щодо застосування разом з чинними нормами українського законодавства норми Конвенції та практики Європейського суду з прав людини з метою недопущення порушення прав людини та основоположних свобод. У даному випадку слідчі судді повинні виробити для себе певний механізм використання норм Конвенції, оскільки дані норми мають вищу юридичну силу, ніж норми національного законодавства України.

Бібліографічні посилання

1. Банах С. Особливості повноважень слідчого судді щодо захисту прав людини / С. Банах, С. Штогун // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 61–65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnapu_2013_4_13.pdf.

2. Попелюшко В. О. Інститут слідчого судді в історії кримінального процесу Франції / В.О. Попелюшко // Часопис нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – № 1. – С. 42.
3. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / Горшеньова М.С., Закоморна К.О., Ріяка В.О. та ін. ; за заг. ред. В.О. Ріяки. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 19.
4. Машовец А. О. Принцип состязательности и его реализация в предварительном следствии : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процес и криминалистика; судебная экспертиза» / А. О. Машовец. – Екатеринбург, 1994.
5. Маляренко В. Головні напрями розбудови кримінального судочинства, структура і зміст майбутнього КПК / В. Маляренко, П. Пилипчук // Право України. – 2000. – № 8. – С. 10–20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/1-2_2014/66.pdf.
6. Єзерський Р. Роль слідчого судді згідно Кримінально-процесуального кодексу України / Р. Єзерський // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ХІХ звітної науково-практичної конф., 7–8 лютого 2013 р. – Львів : Юрид. факультет ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 312–314.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
8. Банчук О. А. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. – К. : Арт-Дизайн, 2014.
9. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р., зі змінами і доп. станом на 01.03.2011 р. / упоряд. : В. І. Маринів, О. Г. Щило. – Х. : Право, 2011.
10. Корчева Т. В. Щодо питання забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Т. В. Корчева // Теорія і практика правознавства : електрон. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2013. – Вип. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Korcheva.pdf.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.

Юнин А.С. Некоторые особенности судебной защиты прав человека при применении мер обеспечения уголовного производства. Осуществлен анализ особенностей защиты прав человека при применении мер обеспечения уголовного производства со стороны судебной ветви власти. Акцентировано внимание на необходимости создания условий для полной независимости следственного судьи, который является составной частью выполнения принципа верховенства права и применения судьями практики Европейского суда по правам человека и соответствующих норм международного права.

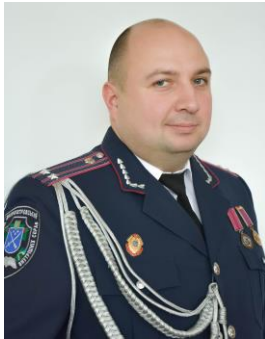
Ключевые слова: следственный судья, защита прав человека, применение мер обеспечения уголовного производства, судебная практика, Европейский суд по правам человека.

Yunin O.S. Some features of judicial protection of human rights in the use of measures of criminal proceedings support. The article analyzes the characteristics of human rights in the use of measures of the criminal proceedings on the part of the judiciary. The attention to the need to create conditions for full independence of the investigating judge, which is part of the implementation of the rule of law and applied by judges of the European Court of Human Rights and relevant international law. It is indicated that if the court finds that the illegal detention had really a place, it is advisable first of all to dismiss illegally detained person. A

further issue of liability of persons guilty of violating the law decide after that. Now the institute of advocacy needs support from the state. An important role is played by the Law of Ukraine "On Advocacy and advocacy." It is the attorney's responsibility to protect the person and give it free legal aid. The courts have the authority to use with the current norms of the Ukrainian legislation the Convention and the European Court of Human Rights on other countries to prevent violations of human rights and fundamental freedoms. In this case, the investigating judge must work out for itself a mechanism of the Convention standards because these standards have higher legal force regarding the national legislation of Ukraine.

Keywords: *investigative judge, human rights, the use of measures of the criminal proceedings, litigation, European Court of Human Rights.*

Надійшла до редакції 27.10.2016

Коваленко А.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.8 + 351.74

СУТНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ДЕРЖАВІ

Визначено сутність та соціально-правовий статус поліції як суб'єкта запобігання злочинності в державі на сучасному етапі та зроблено аналіз умов, мети, способів та принципів здійснення запобігання злочинності в умовах реформування усіх сфер соціального життя.

Зазначене є необхідною умовою для ефективного здійснення усіх необхідних дій поліцією щодо запобігання злочинності, що призведе до зниження криміногенної ситуації в країні, а також створить усі необхідні умови для захисту прав та свобод її громадян. Адже запобігання злочинності є прямою і невід'ємною функцією будь-якої демократичної, правової держави. В цьому аспекті Україна не є винятком.

Ключові слова: *поліція, суб'єкт, сутність, злочинність, запобігання злочинності, соціально-правовий статус.*

Постановка проблеми. Реформування та розвиток сучасної української держави відбувається у складних політичних та економічних умовах, окрім цього, ускладнюючим моментом є нестабільна ситуація на Сході країни, а також збільшення проявів тероризму у світі.

Але незважаючи на вказані складнощі, в державі передбачаються та проводяться різного роду заходи, які спрямовані в першу чергу на побудову дієвого механізму захисту прав, свобод та законних інтересів громадян. Євроінтеграційний вектор розвитку України передбачає системну реформу усіх

сфер життя країни і в першу чергу правоохоронних органів.

Україна є правовою та демократичною державою європейського зразка, а це означає, що на першому місці має бути додержання принципу верховенства права. Практика показує, що, на жаль, діяльність правоохоронних органів ще не повною мірою відповідає новим суспільним потребам. Тому в державі і відбувається досить складний процес реформування та приведення вітчизняного кримінального процесуального законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, тож особливої актуальності набуває ґрунтовне дослідження сутності та соціально-правового статусу поліції як суб'єкта запобігання злочинності в державі.

Запобігання злочинності є об'єктивною потребою суспільства. Також можна сказати, що це один із найгуманніших способів підтримки правопорядку в державі та суспільстві. Здійснення запобігання злочинності уберігає нестійких громадян від подальшого морального падіння, не даючи стати їм злочинцями, і тим самим позбавляє їх від кримінального покарання.

Варто зазначити, що головним напрямом запобігання злочинності є в першу чергу усунення причин та умов, що її породжують і сприяють її різноманітним проявам.

Сучасний стан злочинності в нашій державі говорить про те, що на сьогоднішній день ще належним чином не сформована нормативно-правова база щодо системи запобігання злочинам, також недосконалою є і сама система запобігання злочинам.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналіз останніх досліджень та публікацій дає можливість стверджувати, що зазначена проблема знаходиться в постійному колі наукового зору. До основних робіт щодо вказаної теми слід віднести праці таких вчених у галузі кримінального права та кримінології: О.М. Бандурка, О.М. Джужа, В.В. Чумак, О.Г. Колба, Н.Ф. Кузнецова, В.П. Тихий, Т.А. Денисова, Г.В. Форос та ін.

У сучасних умовах попередження злочинів та протидія злочинності є запорукою ефективного проведення як політичних, так і економічних реформ, тобто це та необхідна умова, за якої соціальні перетворення у країні матимуть лише позитивний характер.

Мета статті полягає у розкритті та обґрунтуванні природи та соціально-правового статусу поліції як суб'єкта запобігання злочинності в державному механізмі запобігання злочинам у сучасних умовах.

Основний Закон України, зокрема ст. 6, визначає, що боротьбу з різними видами злочинності здійснюють усі без винятку гілки влади та органи держави за допомогою різноманітних заходів та засобів.

Варто зазначити, що сучасне вітчизняне законодавство визначає протидію злочинності як обов'язковий, цілеспрямований процес, який має ознаки комплексності і здійснюється як органами держави, так і громадськими організаціями, а також вказану діяльність можуть здійснювати окремі громадяни, громадські організації та суб'єкти господарювання.

Окрім цього, як внутрішня політика держави, так і зовнішня має на меті

проведення активних дій з протидії злочинності, тому остання базується виключно на нормативно-правових засадах вказаної політичної діяльності.

У нашій державі також здійснюється і кримінологічна політика, яка чітко визначає напрями, мету та завдання, а також методи запобіжного впливу на злочинність.

В.Б. Авер'янов у своїх роботах стверджує, що протидія злочинності та її значення у сучасних умовах необхідно розглядати через функцію держави, що відображає рівень захисту громадян, а також він вказує на принципово новий погляд на суспільну цінність запобігання злочинності, новизна якого полягає у тому, що останню варто розглядати як засіб забезпечення прав і свобод людини у сфері функціонування виконавчої влади держави [3, с. 7–8].

Складно не погодитися із зазначеним, адже від належного виконання вказаної функції значною мірою залежить не тільки стан правопорядку в країні, а й низка інших показників, що характеризують якість життя населення: стан безпеки і захищеності, рівень корумпованості управлінського апарату, прозорість політичних, економічних та соціальних процесів. Необхідно також зазначити, що ефективність здійснення державою функції щодо запобігання злочинності багато в чому визначає ефективність функціонування державної влади взагалі [4].

Необхідно також зазначити, що, як і будь-яке явище, запобігання злочинності має свою мету, яка полягає в тому, щоб створити в державі таке становище, таку впорядкованість відповідних сфер життєдіяльності людей, яке гарантувало б істотне зниження рівня злочинності до тієї мінімальної межі, що доступна даному суспільству з урахуванням соціальних, економічних, суспільно-психологічних та інших умов його існування в певний період розвитку [5, с. 16].

О. М. Литвинов щодо вказаного вище стверджував, що головна мета запобігання злочинності полягає в комплексному забезпеченні безпеки і надійного захисту охоронюваних цінностей і благ від злочинних посягань на конституційні права і свободи громадян, політичні, економічні та соціальні інститути громадянського суспільства, матеріальні і духовні надбання українського народу, територіальну цілісність, незалежність і суверенітет країни [6].

О.Д. Максимів стверджує, для того щоб мета запобігання злочинності в нашій державі була повністю реалізована, необхідні дві умови – якісна нормативна база та якісне виконання уповноваженими суб'єктами своїх функцій. Окрім цього, автор переконана, що мета запобігання злочинності деталізується такими концептуальними завданнями:

1) постійне науково обґрунтоване вдосконалення законодавства у сфері протидії злочинності;

2) системний пошук та вдосконалення форм, методів та способів профілактичної діяльності, розкриття та розслідування злочинів, виконання покарань та застосування інших заходів кримінально-правового характеру;

3) забезпечення якісного виконання суб'єктами та учасниками політики у сфері протидії злочинності своїх функцій;

4) забезпечення ефективної ресоціалізації осіб, до яких застосовувалася кримінальна відповідальність [7, с. 86].

Також запобігання злочинності повинне ґрунтуватися на певних принципах, до основних слід віднести такі:

- принцип гуманізму, який полягає у тому, що профілактика, як особливий вид діяльності, зазвичай, пов'язана із завданням конкретним особам позбавлень та правообмежень і спрямована на запобігання злочинам з боку конкретних осіб;

- принцип наукової обґрунтованості означає проведення кримінологічних досліджень, за допомогою яких вивчаються стан і тенденції злочинності, причини й умови, що впливають на її територіальні особливості. За допомогою таких досліджень конкретизуються завдання й об'єкти профілактики, основні напрями та засоби запобіжного впливу, коло суб'єктів;

- принцип законності означає чітке і неухильне дотримання букви закону;

- принцип економічної доцільності полягає в тому, що при плануванні профілактичної діяльності необхідно брати до уваги майбутні витрати на заплановані заходи, оскільки вони можуть залишитися невиконаними через надмірну вартість;

- принцип диференційованості означає врахування специфіки факторів, які детермінують злочинність через криміногенний вплив на особу, а також індивідуальні особливості правопорушників;

- принцип своєчасності – це проведення превентивних заходів, які б не дали можливості скоїти злочин;

- принцип плановості полягає у здійсненні профілактичної діяльності за відповідною програмою, а не спонтанно;

- принцип комплексності означає використання різноманітних форм, методів і засобів запобігання, спрямованих не тільки на злочинність, а й на ті соціальні, економічні, політичні, духовні та інші фактори, що її зумовлюють.

Щодо суб'єктів запобігання злочинності, то тут мова може йти про будь-які елементи соціальної системи суспільства. Так, А. П. Закалюк вважав, що суб'єктом діяльності щодо запобігання злочинності та злочинам можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які у цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення [8, с. 346]. Проте головне місце посідають органи внутрішніх справ, зокрема сучасна поліція, для якої запобігання злочинам віднесено до основних завдань і функцій.

У сучасних умовах роль поліції, її функції та повноваження повністю реформовано, адже практика показує, що з розвитком суспільства, появою новітніх технологій, встановленням міжнародних зав'язків, з'являються і нові види злочинів.

Запобігання злочинам у сучасних умовах є досить складним процесом, який супроводжується низкою заходів, що здійснюються відповідними суб'єктами – поліцією.

Так, у Законі України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. пря-

мо вказано завдання Національної поліції України щодо запобігання злочинам, а саме:

- здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;
- виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень;
- вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення та ін. [2].

Окрім цього, згідно з вітчизняним чинним законодавством, поліція, як суб'єкт запобігання злочинності, здійснює відповідну запобіжну діяльність у певній взаємодії з різними органами держави, зокрема:

- Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Вказані органи держави визначають державну політику у сфері боротьби зі злочинністю;

- Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори; Рада національної безпеки і оборони України. Ці органи здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання та протидії злочинності;

- Департамент карного розшуку Національної поліції України, Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ України, які провадять правоохоронну діяльність у сфері боротьби зі злочинністю і це є їх основною функцією;

- Національний банк України, Міністерство фінансів України, Державна митна служба України, Державна прикордонна служба України, а також інші міністерства та відомства – мають контрольні повноваження у межах покладених на них обов'язків щодо взаємодії зі спецпідрозділами по боротьбі зі злочинністю;

- громадські організації, об'єднання, органи державного контролю, преса – здійснюють контролюючу та інші види управлінської діяльності [2].

Отже, виходячи із наведеного вище, можемо стверджувати, що запобігання злочинності є в першу чергу одним із напрямків кримінально-правової політики держави, а також прямою функцією діяльності сучасної української поліції.

Діяльність поліції щодо запобігання злочинності варто розглядати як сукупності відповідних заходів, що направлені на конкретних осіб або їх групи, дії або бездіяльність яких має ознаки злочинної. Тобто вказані особи або групи осіб мають на меті реалізувати конкретні злочинні наміри або планують вчинення злочинів, мають злочинну поведінку або злочинний спосіб життя. Тобто дії поліції щодо запобігання злочинності – це конкретна, передбачена чинним законодавством діяльність, що прямо перешкоджає вчиненню злочинів.

Вказана діяльність є досить важливою складовою життя держави та суспільства, оскільки злочинність є соціальним феноменом, що характеризується кримінальною активністю частини членів суспільства і зумовлений, на високому загальному рівні, певними об'єктивними соціальними явищами та передумовами, станом суспільних відносин, дії яких неможливо запобігти безпосередніми упереджувальними заходами [8, с. 318–319].

Говорячи про діяльність поліції щодо запобігання злочинності, необхідно також визначити, які заходи, засоби та форми використовуються при цьому, зокрема:

- виявлення та усунення причин і умов злочинності, окремих її видів та конкретних злочинів;
- аналіз кримінологічної ситуації;
- участь у складанні комплексних планів запобігання (профілактики) правопорушенням, передбачення у них та подальше вжиття відповідних заходів;
- заходи загальної профілактики, перевірки на об'єктах обслуговування дотримання умов та правил, що перешкоджають вчиненню злочинів, у тому числі стосовно зберігання зброї, вибухових речовин, усунення можливості їх використання зі злочинною метою;
- контроль за дотриманням правил торгівлі та вживання алкогольних напоїв, незаконним обігом наркотиків;
- спеціальні запобіжні операції;
- слідча профілактика;
- багатогранна індивідуальна профілактика.

Отже, очевидним є те, що на поліцію, як головного суб'єкта запобігання злочинам, держава поклала обов'язок щодо виконання нею функцій та відповідних видів діяльності для усунення або нейтралізації детермінантів злочинності та злочинних проявів. Це зумовлено тим, що Конституція України (ст. 3) визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Відтак, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, вимагає від неї утворення відповідних органів, які будуть покликані здійснювати вказаний захист. Як уже не одноразово зазначалося, таким суб'єктом або органом є поліція України.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580- VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
3. Авер'янов В.Б. Принципи верховенства права і реформа українського адміністративного права / В.Б. Авер'янов // Адвокат. – 2000. – № 2. – 80 с.
4. Коруля В.І. Поняття спеціально-кримінологічного запобігання злочинності / В.І. Коруля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naiu.kiev.ua/files/naukovadiyalnist/naukovi-zahodi/zbirniki/zbir-tez-kriminol.pdf>
5. Даньшин И.Н. Введение в криминологическую науку / И.Н. Даньшин // Прапор. – 1998. – 144 с.
6. Литвинов О.М. Кримінологічна стратегія як компонент стратегії національної безпеки України / О. М. Литвинов // Радник. Український юридичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/558-kruminolog/14731-2011-01-19-00-03-02.html>.

7. Максимів О.Д. Теоретичні засади політики України у сфері протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – Л., 2016. – 334 с.

8. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.

Коваленко А.В. Сущность и социально-правовой статус полиции как субъекта предотвращения преступности в государстве. Определены сущность и социально-правовой статус полиции как субъекта предотвращения преступности в государстве на современном этапе, дан анализ условий, цели, способов и принципов осуществления предотвращения преступности в условиях реформирования всех сфер социальной жизни.

Указанное выше есть тем необходимым условием для эффективного осуществления всех необходимых действий полицией относительно предотвращения преступности, которое приведет к снижению криминогенной ситуации в стране, а также создаст все необходимые условия для защиты прав и свобод ее граждан. Ведь предотвращение преступности является прямой и неотъемлемой функцией каждого демократического, правового государства. В этом аспекте Украина не является исключением.

Ключевые слова: полиция, субъект, сущность, преступность, предотвращение преступности, социально-правовой статус.

Kovalenko A.V. Essence and social-legal status of police as a subject of crime prevention in the state. The article deals with the definition of essence and social-legal status of police as a subject of prevention of criminality in the state on the modern stage, and to the analysis of terms, aim, methods and principles of realization of prevention of criminality in the conditions of reformation of all spheres of social life.

Prevention of criminality is the objective necessity of society. Also, it be possible to say, that it one of the most humane methods of support of law and order in the state and society. Realization of prevention of criminality protects unsteady citizens from the further moral falling, not giving to become to them criminals and deprives them the same from criminal punishment.

By the subject of activity in relation to prevention of criminality and an organ, organization, individual, can be confessed crimes, that in this activity execute even one of such functions : organization, co-ordination, realization or direct involvement to realization. However a main place is occupied by the organs of internal affairs, in particular modern police for that prevention of crimes is attributed to the basic tasks and functions. In modern terms the role of police, her function and plenary powers is fully reformed, practice shows in fact, that with development of society, appearance of the newest technologies, establishment of international зав'язків, the new types of crimes appear.

Marked by a necessary condition for effective realization of all necessary actions by a police in relation to prevention of criminality that will result in the decline of criminogenic situation in a country, and also will create all necessary terms for the protection of rights and freedoms of her citizens. In fact prevention of criminality is the direct and inalienable function of бідь-якої of the democratic, legal state. In this aspect Ukraine is not an exception.

Keywords: police, subject, essence, criminality, prevention of criminality, sociallegal status.

Надійшла до редакції 29.11.2016

Краснобрижий І.В.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 62-52

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИЯВЛЕННЯ ТА БОРОТЬБИ З DoS ТА DDoS-АТАКАМИ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ДЛЯ ПОРУШЕННЯ НОРМАЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ КОНТЕНТІВ

Розглянуто питання пошуку методики виявлення та боротьби з Dos, DDos-атаками, які використовуються для порушення нормального функціонування державних контентів у мережах Internet, Ethernet.

Ключові слова: контент, Dos, DDos, сервіси, міжмережеві екрани, сервер, TCP/IP, трафік, порт, IPMP, UDP, PING-пакет, HTTP.

Постановка проблеми. Вже три роки триває антитерористична операція на Сході України, однією із складових частин якої є ведення так званої «інформаційної війни» з боку країни-агресора – Російської Федерації, що потребує активізації діяльності держави у напрямку розробки концептуальних заasad забезпечення кібернетичної безпеки, визначення алгоритму здійснення заходів з метою захисту вітчизняного кібернетичного простору.

За таких умов формування і безперебійне функціонування національних інформаційних ресурсів є однією з ключових проблем становлення та розвитку національного інформаційного простору України [1, с. 94]. Загальновідомо, що саме інформаційні ресурси є важливою складовою стратегічних ресурсів держави, значення якої зростає із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та їх використанням в усіх сферах суспільного життя. Саме тому ефективний захист державних інформаційних ресурсів є важливою умовою забезпечення кібернетичної безпеки та реалізації виваженої державної політики у сфері інформатизації.

Численні атаки на державні інформаційні ресурси з боку російських мережевих сегментів, внаслідок яких інформаційні ресурси стають недоступними цільовим користувачам, надають підстави стверджувати, що існуюча система державного управління кібернетичною безпекою має певні недоліки, не спроможна своєчасно реагувати на кіберзагрози, працювати на упередження мережевих кібернетичних атак на вітчизняний кібернетичний простір, особливо в умовах «гібридної» війни з РФ, і потребує оптимізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної пробле-

ми. Дослідження проблем забезпечення інформаційної безпеки держави досліджували: А. Марущак, В. Панченко, В. Петрик, В. Ліпкан та інші фахівці. Проблемні питання забезпечення кібернетичної безпеки розглядали у своїх працях: В. Бурячок, А. Бабенко, В. Бутузов, В. Гавловский, В. Голубев, С. Гнатюк, Д. Дубов, О. Корченко, В. Номоконов, В. Петров, І. Рязанцева, В. Тулупов, В. Шеломенцев. Висвітлення проблемних питань підготовки фахівців у сфері забезпечення кібербезпеки певною мірою здійснювали: О. Баранов, В. Богуш, Ю. Онищенко, О. Орлов та ін.

Мета даної статті полягає у поширенні інформації про реальні практичні методики виявлення та боротьби з Dos, DDoS-атаками, які використовуються для порушення нормального функціонування державних контентів у мережах Internet, Ethernet, серед співробітників інформаційно-технічних державних структурних підрозділів, діяльність яких направлена на захист вищевказаних контентів.

Виклад основного матеріалу. DoS-атака (від англ. Denial of Service – відмова в обслуговуванні) і DDoS-атака (від англ. Distributed Denial of Service – розподілена атака типу «відмова в обслуговуванні») – атака на обчислювальну систему з метою довести її до відмови, тобто створення таких умов, при яких легітимні (правомірні) користувачі системи не можуть одержати доступ до надаваних системою ресурсів, або цей доступ стає ускладненим.

Небезпека більшості Dos та DDoS-атак – у їхній абсолютній прозорості й «нормальності», тому що помилка у програмному забезпеченні завжди може бути виправлена, то повне вичерпання ресурсів – явище майже повсякденне. З ними зіштовхуються багато адміністраторів, коли ресурсів машини (ширини каналу) стає недостатньо, або web-сайт піддається слешдот-ефекту (потужному сплеску відвідуваності веб-сайту) – як приклад можна навести випадок із сайтом twitter.com, що став недоступним уже через кілька хвилин після першої звістки про смерть Майкла Джексона. І якщо різати трафік і ресурси для усіх підряд, то врятуєшся від DDoS, але втратиш добру половину клієнтів [2].

Виходу із цієї ситуації фактично немає, однак наслідки DDoS-атак і їхню ефективність можна істотно знизити за рахунок правильного настроювання маршрутизатора, брандмауера й постійного аналізу аномалій у мережевому трафіку. Виходячи із цього, нижче ми послідовно розглянемо:

- 1) методи боротьби з конкретними типами DDoS-атак;
- 2) універсальні поради, які допоможуть підготуватися до DoS-атаки й знизити її ефективність;
- 3) способи розпізнавання початку DDoS-атаки;
- 4) що необхідно робити, коли почалася DDoS-атака.

1. Отже, існує два типи DoS, DDoS-атак, і найпоширеніша з них заснована на ідеї флуда (flood – повінь, англ.), тобто завалювання жертви величезною кількістю пакетів. Флуд буває різним: ICMP-flood, SYN-flood, UDP-flood і HTTP-flood. Сучасні DoS-боти можуть використовувати усі ці види атак одночасно, тому варто заздалегідь подбати про адекватний захист від кожної з

них.

ICMP-flood

Дуже примітивний метод забивання смуги пропускання й створення навантажень на мережевий стек через монотонну послідовність запитів ICMP ECHO (ping). Легко виявляється за допомогою аналізу потоків трафіка в обидва боки: під час атаки типу ICMP-flood вони практично ідентичні. Майже безболісний спосіб абсолютного захисту заснований на відключенні відповідей на запити ICMP ECHO:

```
# sysctl net.ipv4.icmp_echo_ignore_all=1
```

або за допомогою брандмауера:

```
# iptables -A INPUT -p icmp -j DROP ---i icmp-type 8
```

SYN-flood

Один із розповсюджених способів не тільки забити канал зв'язку, але й увести мережевий стек операційної системи в такий стан, коли він уже не зможе приймати нові запити на підключення. SYN-flood заснований на спробі ініціалізації великого числа одночасних TCP-з'єднань через послідовність SYN-пакета з неіснуючою зворотною адресою. Після декількох спроб відіслати відповідний ACK-пакет на недоступну адресу більшість операційних систем ставлять невстановлене з'єднання в чергу. І тільки після n-ої спроби закривають з'єднання. Тому що потік ACK-пакетів дуже великий, незабаром виявляється, що черга є заповненою і ядро дає відмову на спроби відкрити нове з'єднання. Найбільш розумні DoS-боти ще й аналізують систему перед початком атаки, щоб слати запити тільки на відкриті життєво важливі порти. Ідентифікувати таку атаку просто: досить спробувати підключитися до одного із сервісів [3, с. 104]. Оборонні заходи звичайно містять у собі:

Збільшення черги «напіввідчинених» TCP-з'єднань:

```
# sysctl -w net.ipv4.tcp_max_syn_backlog=1024
```

Зменшення часу втримання «напіввідчинених» з'єднань:

```
# sysctl -w net.ipv4.tcp_synack_retries=1
```

Включення механізму TCP syncookies:

```
# sysctl -w net.ipv4.tcp_syncookies=1
```

Обмеження максимального числа «напіввідчинених» з'єднань із одного IP до конкретного порту:

```
# iptables -I INPUT -p tcp ---isyn ---idport 80 -m iplimit ---i iplimit-above 10 -j DROP
```

UDP-flood

Типовий метод захаращення смуги пропускання. UDP-flood заснований на нескінченній послідовності UDP-пакетів на порти різних UDP-сервісів. Легко усувається за рахунок відрізання таких сервісів від зовнішнього світу й установки ліміту на кількість з'єднань в одиницю часу до DNS-сервера на стороні шлюзу:

```
# iptables -I INPUT -p udp ---idport 53 -j DROP -m iplimit ---i iplimit-above 1
```

HTTP-flood

Один з найпоширеніших на сьогодні способів флуда. HTTP-flood заснований на нескінченній посилці HTTP-повідомлень GET на 80-й порт із метою завантажити web-сервер настільки, щоб він не зміг обробляти усі інші запити. Часто метою флуда стає не корінь web-сервера, а один зі скриптів, що виконує ресурсномісткі завдання або працюючий з базою даних. У кожному разі індикатором атаки, що почалася, буде слугувати аномально швидке зростання логов web-сервера.

Методи боротьби з HTTP-flood-ом містять у собі тюнінг (відновлення) web-сервера й бази даних з метою знизити ефект від атаки, а також відсіювання DoS-ботів за допомогою різних прийомів. По-перше, варто збільшити максимальне число конектів (підключень) до бази даних одночасно. По-друге, установити перед web-сервером Apache легкий і продуктивний nginx (HTTP-сервер, поштовий і зворотний прокси-сервер, працюючий на Unix-подібних операційних системах) – він буде кешувати запити й віддавати статистику. Це рішення зі списку "must have" (повинне бути – англ.), що не тільки знизить ефект DoS-атак, але й дозволить серверу витримати величезні навантаження. Невеликий приклад:

```
# vi /etc/nginx/nginx.conf
# Збільшуємо максимальну кількість використовуваних файлів
worker_rlimit_nofile 80000;
events {
# Збільшуємо максимальну кількість з'єднань
worker_connections 65536;
# Використовуємо ефективний метод epoll для обробки з'єднань
use epoll;
}
http {
gzip off;
# Відключаємо таймаут на закриття keep-alive з'єднань
keepalive_timeout 0;
# Не віддавати версію nginx у заголовку відповіді
server_tokens off;
# Скидати з'єднання по таймауту
reset_timedout_connection on;
}
# Стандартні налаштування для роботи в якості проксі
server {
listen 111.111.111.111 default deferred;
```

```

server_name host.com www.host.com;
log_format IP $remote_addr;
location / {
    proxy_pass http://127.0.0.1/;
}
location ~* \.(jpeg|jpg|gif|png|css|js|pdf|txt|tar)$ {
    root /home/www/host.com/httpdocs;
}
}
}

```

Якщо буде потреба, можна задіяти nginx-модуль `ngx_http_limit_req_module`, що обмежує кількість одночасних підключень із однієї адреси. Ресурсномісткі скрипти можна захистити від ботів за допомогою затримок, кнопок «натисни мене», виставляння кукісов і інших прийомів, спрямованих на перевірку «людяності».

2. Універсальні поради:

Щоб не потрапити в безвихідне становище під час обвалення DDoS-шторму на системи, необхідно ретельним чином підготувати їх до такої ситуації:

- усі сервери, що мають прямий доступ у зовнішню мережу, повинні бути підготовлені до простого й швидкого віддаленого ребуту (`reboot` – перезавантаження, англ.), використовуючи сервіс `sshd`. Великим плюсом буде наявність другого, адміністративного, мережевого інтерфейсу, через який можна одержати доступ до сервера у випадку переповнення основного каналу;

- програмне забезпечення, використовуване на сервері, завжди повинно перебувати в актуальному стані. Всі дірки – пропатчено, відновлення встановлено (проста порада, якою багато нехтують). Це захистить нас від DoS-атак, що експлуатують баги (помилки) у сервісах;

- усі слухаючі мережеві сервіси, призначені для адміністративного використання, повинні бути блоковані брандмауером від усіх, хто не повинен мати до них доступ. Тоді атакуючий не зможе використовувати їх для проведення DoS-атаки або брутфорса (`brute force` – груба сила, англ.);

- на підходах до сервера (найближчому маршрутизаторі) повинна бути встановлена система аналізу трафіка (наприклад – `NetFlow`), що дозволить вчасно довідатися про атаку, що починається, і вчасно вжити заходів по її запобіганню.

Також бажано додати в `/etc/sysctl.conf` такі рядки:

```

# vi /etc/sysctl.conf
# Захист від спуфинга
net.ipv4.conf.default.rp_filter = 1
# Перевіряти TCP-з'єднання щохвилини. Якщо на іншій стороні – легальна

```


машина, вона відразу відповість. Дефолтове значення – 2 години.

```
net.ipv4.tcp_keepalive_time = 60
```

```
# Повторити спробу через десять секунд
```

```
net.ipv4.tcp_keepalive_intvl = 10
```

```
# Кількість перевірок перед закриттям з'єднання
```

```
net.ipv4.tcp_keepalive_probes = 5
```

Слід зазначити, що усі наведені прийоми спрямовані на зниження ефективності DDoS-атак, що ставлять своєю метою витрату ресурсів машини. Від флуда, що забиває канал сміттям, захиститися практично неможливо, і єдино правильний, але не завжди можливий спосіб боротьби полягає у тому, щоб «позбавити атаку сенсу». Якщо ми одержимо у своє розпорядження дійсно широкий канал, що легко пропустить трафік невеликого ботнета, вважайте що від 90 % атак наш сервер захищений. Є більш витончений спосіб захисту. Він заснований на організації розподіленої обчислювальної мережі, що включає в себе безліч дублюючих серверів, які підключені до різних магістральних каналів. Коли обчислювальні потужності або пропускну здатність каналу закінчуються, усі нові клієнти перенаправляються на інший сервер (або поступово "розмазуються" по серверах за принципом round-robin – алгоритм вирівнювання навантаження розподіленої обчислювальної системи методом перебору її елементів по круговому циклу). Це неймовірно дорога, але дуже стійка структура, ефективно атакувати яку практично неможливо.

Інше більш-менш ефективне рішення полягає в покупці дорогих систем Cisco Traffic Anomaly Detector і Cisco Guard. Працюючи у зв'язці, вони можуть придушити атаку, що починається, але як і більшість інших рішень, заснованих на навчанні й аналізі становищ, дають збої. Тому варто гарненько подумати перед тим, як витратити сотні тисяч гривень на такий захист.

3. Способи розпізнавання початку DDoS-атаки.

Перед безпосереднім початком атаки боти «розігріваються», поступово нарощуючи потік пакетів на сервер, що атакується. Важливо піймати момент і почати активні дії. Допоможе в цьому постійне спостереження за маршрутизатором, підключеним до зовнішньої мережі (аналіз графіків NetFlow). На сервері-жертві визначити початок атаки можна підручними засобами.

Наявність SYN-flood-а встановлюється легко – через підрахунок числа "напіввідчинених" TCP-з'єднань:

```
# netstat -na | grep ":80\ " | grep SYN_RCVD
```

У звичайній ситуації їх не повинно бути зовсім (або дуже невелика кількість: максимум 1–3). Якщо це не так – ти атакований, терміново переходь до блокування атакуючих.

З HTTP-flood-ом трохи складніше. Для початку потрібно підрахувати кількість процесів Apache і кількість з'єднань на 80-й порт (HTTP-flood):

```
# ps aux | grep httpd | wc -l
```

```
# netstat -na | grep ":80\ " | wc -l
```

Значення, що у кілька разів перевищують середньостатистичні, дають підстави замислитися. Далі варто переглянути список IP-адрес, з яких ідуть запити на підключення:

```
# netstat -na | grep ":80\ " | sort | uniq -c | sort -nr | less
```

Однозначно ідентифікувати DoS-атаку не можна, можливо лише підтвердити свої здогади про її наявність – якщо одна адреса повторюється в списку занадто багато разів (та й то, це може говорити про відвідувачів, що сидять за NAT'ом). Додатковим підтвердженням буде аналіз пакетів за допомогою tcpdump:

```
# tcpdump -n -i eth0 -s 0 -w output.txt dst port 80 and host IP-Сервера
```

Показником слугує великий потік одноманітних (які не містять корисної інформації) пакетів від різних IP, спрямованих на один порт/сервіс (наприклад, корінь web-сервера або певний cgi-скрипт).

4. Що необхідно робити, коли почалася DDoS-атака.

Остаточо визначившись, починаємо блокувати непрошених по IP-адресах (буде набагато більше ефекту, якщо ми зробимо це на маршрутизаторі):

```
# iptables -A INPUT -s xxx.xxx.xxx.xxx -p tcp ---i destination-port http -j
```

```
DROP
```

Або відразу по підмережах:

```
# iptables -A INPUT -s xxx.xxx.0.0/16 -p tcp ---i destination-port http -j
```

```
DROP
```

Це дасть нам деяку фору (зовсім маленьку, найчастіше IP-адреса джерела зміниться), яку ми повинні використати для того, щоб звернутися до провайдера/хостера (із прикладеними до повідомлення логами web-сервера, ядра, брандмауера й списком виявлених нами IP-адрес). Більшість із них, звичайно, проігнорують це повідомлення (а хостинги з оплатою трафіка ще й порадіють – DoS-атака принесе їм прибуток) або просто відключать наш сервер. Але в кожному разі це варто зробити обов'язково, – ефективний захист від DDoS можливий тільки на магістральних каналах. Поодинокі ми впораємося із дрібними нападами, спрямованими на виснаження ресурсів сервера, але опинимося беззахисними перед більш-менш серйозним DDoS-ом.

На сьогоднішній момент велику популярність має використання на серверах операційної системи FreeBSD [4, с. 91]. У зв'язку із чим пропонуємо деякі прийоми налаштування цієї системи для збільшення стійкості її до DoS, DDoS атак:

Зменшуємо час очікування відповідного пакета на запит SYN-ACK (захист від SYN-flood):

```
# sysctl net.inet.tcp.msl=7500
```

Перетворюємо сервер у чорну діру. Так ядро не буде слати відповідні пакети при спробі підключитися до незайнятих портів (знижує навантаження на машину під час DDoS-а на випадкові порти):

```
# sysctl net.inet.tcp.blackhole=2 # sysctl net.inet.udp.blackhole=1
```

Обмежуємо число відповідей на ICMP-Повідомлення 50-ю в секунду (захист від ICMP-flood):

```
# net.inet.icmp.icmplim=50
```

Збільшуємо максимальну кількість підключень до сервера (захист від усіх видів DDoS):

```
# sysctl kern.ipc.somaxconn=32768
```

Включаємо DEVICE_POLLING – самостійне опитування мережевого драйвера ядром на високих навантаженнях (істотно знижує навантаження на систему під час DDoS-а):

- Перезбираємо ядро з опцією «options DEVICE_POLLING»;
- Активуємо механізм поллінга: «sysctl kern.polling.enable=1»;
- Додаємо запис «kern.polling.enable=1» в /etc/sysctl.conf.

Висновок. Наведені практичні методики виявлення та протидії DoS та DDoS-атакам є загальними, але разом з тим дуже ефективними та можуть бути використані державними адміністраторами навіть середнього рівня підготовки. Використання цих шаблонів налаштування операційних систем значно знизить імовірність несанкціонованого втручання в нормальне функціонування державних автоматизованих систем, на яких знаходяться різноманітні інформаційні контенті. Але разом з цим слід зазначити гостру необхідність поліпшення контролю за кібернетичним простором України з боку державних організацій, функція яких полягає в тому числі й у слідкуванні за інформаційною безпекою. Доцільно, на нашу думку, створити державний підрозділ, функція якого полягала б у проведенні постійного інформаційного аудиту захищеності державних автоматизованих систем.

Бібліографічні посилання

1. Нестеряк Ю.В. Державна інформаційна політика та управління національними інформаційними ресурсами / Ю.В. Нестеряк // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ; ДРІДУ НАДУ. – 2013. – Вип. 1(16). – С. 94–104
2. Савин Л.В. Сетевая война. Введение в концепцию / Л.В. Савин. – М. : Евразийское движение, 2011.
3. Бурячок В.Л. Кібернетична безпека – головний фактор сталого розвитку сучасного інформаційного суспільства / Бурячок В.Л. // Сучасна спеціальна техніка. – 2011. – № 3 (26). – С. 104–114.
4. Панченко В.М. Зарубіжний досвід формування систем захисту критичної інфраструктури від кіберзагроз / Панченко В.М. // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2012. – № 3 (10). – С. 91.

Краснобрыжий И.В. Практические аспекты организации выявления и борьбы с Dos и DDoS-атаками, которые используются для нарушения нормального функционирования государственных контентов. Рассмотрены вопросы поиска методики выявления и борьбы с Dos, DDos-атаками, которые используются для нарушения нормального функционирования государственных контентов в сетях Internet, Ethernet.

Ключевые слова: контент, Dos, DDos, сервисы, межсетевые экраны, сервер, TCP/IP, трафик, порт, IPMP, UDP, PING-пакет, HTTP.

Krasnobryzhyu I.V. Practical aspects of detection and fight DoS and DDoS attacks are used to affect normal functioning of the state contents. The article deals with the question of finding methods of detection and fight against Dos, DDos attacks used to disruption of normal functioning of public content networks Internet, Ethernet. This requires the activation of the state towards the development of conceptual basis to ensure cyber security, the definition of the algorithm of measures implementation to protect national cyber space. The author pays attention to the need of state information resources protection by creation a governmental unit the function of which is to hold regular information security audits of state automated systems.

Keywords: content, Dos, DDos, services, firewalls, server, TCP / IP, traffic, port, IPMP, UDP, PING-pack, HTTP.

Надійшла до редакції 12.10.2016

Плетенець В.М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТАКТУ ПРИ ДОПИТАХ ЗА УЧАСТЮ ЗАХИСНИКА

Розглянуто організаційно-тактичні особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допитів, в яких бере участь захисник. Зосереджено увагу на факторах, які позитивно впливають на встановлення психологічного контакту.

Ключові слова: допит, слідча (розишукова) дія, психологічний контакт, тактичний прийом, розслідування, захисник.

Постановка проблеми. Встановленню психологічного контакту з різними категоріями осіб при проведенні їх допитів приділяло увагу багато вчених. У той же час поза увагою залишилися особливості встановлення психологічного контакту з допитуваним за участі захисника. У практичній діяльності дана проблема вирішення так і не набула. Це обумовлює необхідність приділення цьому питанню окремої уваги з боку науковців.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам встановлення психологічного контакту при проведенні допиту приділяли увагу: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В.Д. Берназ, О.М. Васильєв,

В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський, Л. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та багато інших.

Метою даної статті є висвітлення організаційно-тактичних особливостей встановлення психологічного контакту при проведенні допиту за участі захисника.

Виклад основного матеріалу. Із впевненістю можна сказати, що жодне розслідування не обходиться без проведення такої процесуальної дії, як допит.

Допит визначається М. В. Салтевським як досудова, слідча і судова дія, у процесі якої орган розслідування або суд одержують інформацію від допитуваного про обставини, що мають значення для встановлення істини у справі [1, с. 358]. Загальновідомо, що найбільш поширеною слідчою дією, що займає майже 25 % від загальної кількості робочого часу слідчого, є допит [2, с. 282]. У той же час з усього бюджету часу, що витрачається слідчим на провадження слідчих дій, на проведення допитів припадає понад 80 % [3, с. 3]. Незважаючи на те, що останній є найбільш повторюваною процесуальною дією, однак залишається складною, у кожному конкретному випадку індивідуальною, а іноді – неповторною. Проведення допиту передбачає комунікацію між слідчим та його учасниками. Особливого значення це набуває при участі захисників у допиті підозрюваних.

Згідно з проведенням І. О. Зайцевою дослідженням, захисники по кримінальній справі у 87 % випадків брали участь у допитах своїх підзахисних. При цьому 5 % підозрюваних відмовлялися від дачі свідчень протягом усього процесу по справі. Захисники, які брали участь, свою активність проявляли таким чином: постановка запитань своєму підзахисному – 34 %; клопотання різного роду – 26 %; у тому числі клопотання про побачення наодинці під час проведення допиту – 6 %; зауваження та доповнення до протоколу допиту – 25 %; пред'явлення доказів невинуватості свого підзахисного – 9 %. У 25 % кримінальних справ були зауваження у протоколі допиту щодо недобросовісної поведінки захисника на допиті свого підзахисного [4].

Майже 70 % слідчих пов'язують участь захисника у кримінальному провадженні взагалі та допитах зокрема з можливими проявами протидії з їх боку.

Будь-яке спілкування між учасниками досудового розслідування передбачає здійснення впливу один на одного. У судово-психологічній та криміналістичній літературі цілком обґрунтованим вважається твердження про те, що без психологічного контакту не можна обійтися у жодній слідчій дії, що пов'язана зі спілкуванням [5, с. 12]. Зазначене твердження є безперечним, а саме якщо мова йде про таку складну слідчу (розшукову) дію як допит. Допит не може призвести до досягнення його цілей, якщо не встановлено психологічного контакту між слідчим та допитуваним [6, с. 67].

Психологічний контакт – це найбільш сприятлива психологічна "атмосфера" допиту, яка сприяє взаємодії та взаємовідносинам між учасниками, певний "настрій" на спілкування. [7, с. 197]. Психологічний контакт завжди має двосторонній характер, а його встановлення і підтримання залежать як від слідчого, якому повинна належати ініціатива, так і від допитуваного. Встано-

влення контакту вимагає від слідчого знань психології, врахування індивідуально-психологічних особливостей допитуваного, типологічних якостей, психічного стану на момент допиту, життєвий, не виключено злочинний, досвід та ін. Ці дані обумовлюють необхідність пошуку та індивідуального «підходу» слідчого до кожної особи.

Установлення психологічного контакту, наголошує В. О. Коновалова, передбачає вивчення даних про особу допитуваного: матеріали кримінального провадження, показання свідків чи обвинувачених, характеристики, отримані в результаті оперативно-розшукової діяльності. Аналіз даних дозволяє скласти припущення про психологічний та соціальний портрет особи, з якою має відбутися розмова. Це свого роду перша стадія підходу до спілкування. Друга стадія має місце у процесі допиту, де слідчий чи суддя отримують безпосереднє враження про особу допитуваного під час допиту. В усіх випадках під час допиту необхідно створювати психологічну атмосферу, яка настроїть допитуваного на спілкування, що передбачає прагнення з боку офіційної особи до усунення конфліктних ситуацій, до виникнення у допитуваного зацікавленості у спілкуванні [8, с. 66].

Опитані нами слідчі визначили, що за переважною більшістю (98 %) здійснюють дії, спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваними.

Варто зазначити, що значна частина слідчих перебувають у кабінетах по декілька осіб. Це досить негативно впливає на можливості встановлення психологічного контакту із допитуваним, що неодмінно негативно вплине і на хід процесуальної дії. На нашу думку, які б тактичні прийоми слідчий не застосовував, допитуваний не зможе розповісти усього, навіть при бажанні, за наявності сторонніх осіб. Особливо це стосується випадків висвітлення допитуваним подробиць інтимного життя чи інші обставини події, що можуть викликати осуд чи обурення в оточуючих. Окрім цього, допитуваний може відволікатися на осіб, з якими інші слідчі у цьому кабінеті проводять процесуальні дії. Як наслідок, допит буде мати формальний, а не інформативний характер.

Серед обставин, що позитивно впливали на встановлення психологічного контакту при допиті за участю захисника, слідчі навели такі:

- імідж слідчого як професіонала – 100 %;
- практичний досвід діяльності – 100 %;
- доброзичлива обстановка – 89 %;
- попереднє (до проведення слідчих (розшукових дій) знайомство із захисником та визначення підстав початку кримінального провадження тощо – 81 %;
- високий рівень психологічної та професійної культури – 68 %;
- попередній позитивний досвід за участі відповідного захисника – 63 %;
- перше враження від зовнішнього вигляду слідчого – 60 %;
- демонстрація об'єктивності у встановленні усіх обставин кримінального провадження – 56 %;
- всебічний розвиток та комунікативні риси слідчого – 53 %;
- з'ясування можливої лінії поведінки на допиті підозрюваного та переконання у необхідності давати правдиві свідчення – 15 %;

- визначення моменту проведення процесуальних дій із підзахисним –7 %.

Наведені нами дані визначають, що впливу у цьому випадку піддаються як допитуваний, так і його захисник. Таким чином, налагодження на ділові стосунки відбувається не лише із допитуваним, а й з його захисником.

М.В. Салтевський вказує, що психологічний контакт означає взаєморозуміння, довіру й бажання двох осіб обмінюватися інформацією. Ця форма людських стосунків, сутність яких зводиться до «панування-підкорення» або суто ділових контактів – «взаємне слідування своїм обов'язкам» [1, с. 115].

Більшість слідчих (93 %) вказали, що встановлені ділові стосунки із захисником при проведенні допиту значною мірою позитивно впливають на хід проведення інших процесуальних дій та розслідування. Це вимагає від слідчого вживання дій, усвідомлення можливих наслідків не тільки для слідчої (розшукової) дії, а й для провадження взагалі.

Спілкування під час допиту, як доречно зазначає Л.Д. Удалова, ускладнюється тим, що допит є специфічною формою спілкування, у процесі якої громадяни, які перебувають у сфері досудового розслідування та судового розгляду справи, входять у безпосередній контакт з представниками слідчих та судових органів, які наділені владними повноваженнями [9, с. 134]. Це обумовлює необхідність створення обстановки взаємної довіри та порозуміння.

Психологічний контакт, на чому акцентує увагу М.І. Порубов, – це система взаємодії між особами під час спілкування, що заснована на довірі, за якої вони сприймають інформацію, яка виходить від кожного. Тому психологічний контакт повинен підтримуватися протягом усього допиту [10, с. 21–23].

Під час допиту особи не слід забувати, що в цей момент слідчий робить типову, звичну справу, а допитуваний, можливо, запам'ятає це на роки. Він для слідчого – один з багатьох. Слідчий для нього – представник органів державної влади. Тому потрібно бути уважним, коректним, серйозним та справедливим. Адже по роботі слідчого будуть складати враження про роботу усіх представників ОВС. Це потрібно пам'ятати при кожному допиті [11, с. 12].

Встановлення контакту та налагодження на робочу обстановку не передбачає викладення перед захисником наявних у слідчого доказів у матеріалах провадження, загравання чи виконання якихось інших дій, що можуть зашкодити встановленню усіх обставин вчиненого кримінального правопорушення та притягненню винних до відповідальності, дискредитації слідчого тощо.

Висновки. Проведене нами дослідження обумовлює необхідність встановлення психологічного контакту не тільки з допитуваним, а й з його захисником. Сформовані ділові стосунки, у цьому випадку, значною мірою впливають на формування сприятливих умов розслідування, що обумовлюватиме позитивний його результат. Останній, значною мірою, визначається й наявним у слідчого практичним досвідом, високим рівнем професійної та психологічної культури, всебічним розвитком та комунікативними навичками.

Напрямки наших подальших досліджень будуть спрямовуватися на визначення проявів протидії досудовому розслідуванню та шляхів їх подолання.

Бібліографічні посилання

1. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтевський. – К.: Кондор, 2006.– 588 с., 32 іл.
2. Криміналістика : учебник / под ред.. А.Г. Филиппова и А.Ф. Волинского. – М., 1998.
3. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія / В.К. Весельський. – К. : НВТ „Правник”– НАВСУ, 1999.
4. Зайцева И.А. Тактика допроса подозреваемого и обвиняемого, проводимого при участии защитника : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Саратов, 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/97561.html/>.
5. Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий / А. Н. Васильев. – М. : Юр. лит., 1981.
6. Дулов А. В. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, П. Д. Нестеренко. – Мн. : Вышэйш. шк., 1971.
7. Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. – 2-е изд., перераб. и доп. / Шепитько В. Ю. – Х. : Одиссей, 2005.
8. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1999.
9. Удалова Л. Д. Деякі проблеми допиту інформатора в кримінальному судочинстві України / Л. Д. Удалова // Вісн. Луганськ. акад. внутр. справ. – 2003. – № 1. – С. 133–137.
10. Порубов Н. И. Допрос / Порубов Н. И. – Мн. : МВШ МВД СССР, 1968.
11. Настольная книга следователя / кол. авт. – М. : Госюриздат, 1949.

Плетенец В. Н. Особенности установления психологического контакта при допросе с участием защитника. Рассмотрены организационно-тактические особенности установления психологического контакта при проведении допросов, в которых принимает участие защитник. Сосредоточено внимание на факторах, которые положительно влияют на установление психологического контакта.

Ключевые слова: допрос, следственное действие, психологический контакт, тактический прием, расследование, защитник.

Pletenets' V.M. Features installation of psychological contact interrogation with a lawyer. The article deals with features of the establishment of psychological interrogation by contact with a lawyer.

The positions of scientists on the importance of establishing psychological contact for questioning. It is noted that established psychological contact is the key to success not only questioning, but other proceedings.

Among the factors that positively influence the establishment of psychological investigators identified: - positive image as a professional investigator; - Previous positive experience with a particular advocate for other proceedings; friendly atmosphere; prior (to the investigation (investigative actions) familiarity with the defense of the grounds beginning of criminal proceedings - demonstrate objectivity to establish all the circumstances of the criminal proceedings and others.

The author has emphasized that the results of forensic practice proceedings in which participated defender, mainly characterized, completeness and comprehensiveness of the investigation.

The findings indicate that business relationships are formed, greatly influence the formation of favorable conditions for investigations obumovlyuvatyme positive.

Keywords: questioning, investigative (detective) action, psychological contact, tactical, investigation, counsel.

Антонюк О.В.

здобувач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ХУЛІГАНСТВА З ВИКОРИСТАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ АБО ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ ЧИ ПРЕДМЕТІВ, СПЕЦІАЛЬНО ПРИСТОСОВАНИХ ДЛЯ НАНЕСЕННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Висвітлено способи вчинення хуліганства з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень. Розглянуто різноманітні способи вчинення хуліганства, а також розроблено їх класифікацію для більш швидкого розслідування кримінального правопорушення.

Ключові слова: хуліганство, криміналістична характеристика, спосіб вчинення злочину.

Постановка проблеми. В загальній теорії криміналістики спосіб учинення злочину давно і дуже ретельно вивчається. Адже його дослідження має важливий характер при розслідуванні кримінально караних діянь. Зазначений елемент механізму злочину в структурі будь-якої криміналістичної характеристики посідає важливе місце. Не є винятком і розслідування хуліганства, вчиненого з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень. Тому що багатоманітність способів вчинення зазначеного кримінального правопорушення дає можливість виокремити певні кореляційні зв'язки між ними та іншими елементами криміналістичної характеристики: особою злочинця, слідовою картиною, обстановкою вчинення тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню способів учинення злочинів приділяли увагу такі вчені-криміналісти: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Ш. Жорданія, Г.Г. Зуйков, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, М.І. Порубов, М.В. Салтевський та ін. Досліджували способи учинення хуліганства у своїх працях М.С. Бушкевич, Ю.А. Віленський, В.П. Власов, М.М. Єфімов, В.І. Захаревський, Н.О. Кононенко, А.О. Крикунов, М.А. Очеретяний та інші. Але наше дослідження показало деякі відмінності динаміки способів учинення хуліганства з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень, від тих, що були вказані в дослідженнях зазначених авторів.

Метою даної статті є дослідження способів вчинення хуліганства з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи поняття способу вчинення

злочину як криміналістичної категорії, обов'язково потрібно звернутися до праці Г.Г. Зуйкова, в якій автор доречно зазначив, що «...спосіб учинення злочину є системою дій під час підготовки, вчинення та приховування злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища та психофізичними властивостями особи, що можуть бути пов'язані з вибором використання відповідних знарядь або засобів та умов, місця і часу» [7, с. 12]. Разом з тим, хоча поняття способу вчинення злочинів і можна вважати усталеним, але способи як окремі прояви, як зазначає С.М. Зав'ялов, зараз значно видозмінюються не тільки у зв'язку з появою нових видів злочинів, але й у рамках традиційних діянь внаслідок значної зміни можливостей та умов злочинної діяльності [5, с. 151–152].

Про важливість дослідження способу вчинення злочину в криміналістичній характеристиці злочину писав ще родоначальник криміналістики Г. Грос: «...найважливіша ознака для виявлення і викриття злочинців – це ті дрібні технічні прийоми, які вони засвоюють і потім з неминучою точністю та постійністю застосовують у справі» [3, с. 46]. Тобто визначення певного способу вчинення злочину сприяє наданню певної характеристики особи злочинця.

Перш за все слід наголосити на тому, що спосіб учинення злочину розглядається у вузькому та широкому значеннях. Якщо в першому випадку спосіб учинення злочину є лише певним діянням особи, як зазначає Г.Г. Зуйков, то в другому він також включає в себе підготовку, вчинення та приховування злочинних дій [7, с. 15]. Тому ми підтримуємо думку Є.І. Макаренка, який зазначає, що спосіб учинення злочину детермінується низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Серед них поряд із випадковими мають місце постійно діючі протягом тривалого періоду. Взагалі спосіб може характеризуватися наявністю системи взаємопов'язаних дій з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування слідів діяння [8, с. 25–26].

Звичайно, для криміналістів найбільше значення мають повноструктурні способи. Адже, як справедливо зазначає М.В. Салтевський, встановлення структурних способів, що мали місце у розслідуваному кримінальному злочині, дозволяє слідчому найбільш повно виявляти його сліди, прогнозувати взаємозв'язок між ними, що нерідко веде до розкриття злочину [10, с. 425].

Щодо підготовки до вчинення хуліганських дій, то вивченням кримінальних проваджень за злочинами, кваліфікованими за ч. 4 ст. 296 КК України, нами встановлено, що у 82 % від їх загальної кількості злочинцями здійснювалися заходи з підготовки їх учинення. Серед усіх фактів вони полягали у такому:

- розробка плану злочину, що здійснювалося 100 % злочинців;
- вибір об'єкта посягання – 73 %;
- відшукування, пристосування і підготовка знарядь злочину – 66 %;
- розподіл ролей між співучасниками – 48 %;
- підбір співучасників – 22 %.

Тобто хуліганські дії можуть мати етап підготовки, про що яскраво свід-

чить приклад футбольного хуліганства. Так, фанати можуть заздалегідь підготувати зброя для вчинення злочину (холодну, вогнепальну зброю тощо), яку плануватимуть використати для порушення громадського порядку, а не спричинення тілесних ушкоджень іншим особам. В даному випадку це відшукування, пристосування, підготовка зброя для злочину [4, с. 206].

Разом з тим на футбольних матчах можливі хуліганські прояви і без попередньої підготовки. Про спосіб учинення таких П.В. Шалдирван зазначає, що він залежить від ситуативних факторів і, звичайно, не має добре виражених ознак попереднього готування, ретельного планування, колективного виконання з розподілом ролей, належного технічного забезпечення і високого професіоналізму в діях виконавців [13, с. 57]. Та все ж таки не можна заперечувати, що підготовка до хуліганства може здійснюватися при вчиненні цього суспільно небезпечного діяння.

При вчиненні будь-якого злочину важливе місце, як доречно вказує С.М. Зав'ялов, «...займає реалізація сформованого злочинного наміру, що втілюється в окремих практичних діях суб'єкта. Здійснюючи злочинний намір, він вивчає та аналізує низку обставин, за яких має діяти, зважає на можливість осіб, з якими планує вчинити злочин. Як правило, на цьому етапі суб'єкт окреслює план своїх дій, обмірковує послідовність виконання деяких з них, готує зброя й засоби вчинення злочину, обирає спосіб їх застосування, продумує усунення певних перешкод, способи маскуванню слідів злочину» [6, с. 37].

Досліджуючи спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики хуліганства, необхідно зазначити, що різні вчені надавали певні класифікації цього елемента. Наприклад, в основі хуліганської діяльності М.В. Салтевський виділяв такі елементи, як жест, слово та фізичну силу і відповідно до них класифікував усі способи хуліганських дій [11, с. 16]. Ця класифікація, дійсно, може мати місце, якщо розслідувати хуліганство без кваліфікуючих обставин.

Досліджуючи класифікації способів вчинення хуліганства, що наводяться різними авторами, ми знаходили деякі з них, що відповідали криміналістичному розумінню способу вчинення злочину. Так, ми погоджуємося з М.С. Бушкевичем, який класифікував способи вчинення хуліганства, пов'язані із застосуванням насильства або використанням зброї, залежно від виду зброї чи інших предметів таким чином: з використанням вогнепальної зброї, з використанням холодної зброї, з використанням спеціально пристосованих предметів для нанесення тілесних ушкоджень, з використанням випадково підібраних предметів, шляхом нацькування собак [2, с. 124].

У структурі злочинної діяльності, як доречно зазначає М.В. Салтевський, засоби вчинення злочину – це засоби "праці" злочинця, до яких належать не тільки матеріальні предмети, але й нематеріальні діяння, слова, мімічні рухи тощо. Зброя для праці бувають пристосованими предметами та приладами, за допомогою яких виконується певна робота або дія (машина, інструмент, транспорт і. т. ін.), і непристосованими (палка, камінь тощо). Пристосовані засоби

вчинення злочину на зорі криміналістики називали «злочинськими інструментами», на відміну від інструментів столярних, слюсарних, які, проте, можуть використовуватися для вчинення злочину, але які не можна назвати знарядям учинення злочину» [10, с. 40–41]. При вчиненні хуліганських дій злочинець діє на об'єкти посягання різними предметами, і дослідження цих предметів є однією з частин розслідування хуліганства.

У постанові Пленуму Верховного Суду України № 10 „Про судову практику в справах про хуліганство” від 22.12.2006 р. зазначено, що вогнепальною зброєю вважаються пристрої промислового чи кустарного виробництва, призначені для ураження живої цілі за допомогою снаряда, що приводиться в рух енергією порохових газів чи інших спеціальних горючих сумішей. Це усі види бойової та іншої стрілецької зброї військового зразка, спортивні малокаліберні пістолети, гвинтівки, самопали, пристосовані для стрільби пороховими зарядами, газові пістолети, нарізна мисливська зброя, а також перероблена зброя, в тому числі обрізи із гладкоствольної мисливської зброї. Ця ознака має місце лише в тих випадках, коли винний за допомогою названих предметів заповдіяв чи намагався заповдіяти тілесні ушкодження або коли використання цих предметів під час учинення хуліганських дій створювало реальну загрозу для життя чи здоров'я громадян [9].

Потрібно мати на увазі, що диспозиція ч. 4 ст. 296 КК України 2001 р., на відміну від диспозиції ч. 3 ст. 206 КК УРСР 1960 р., не містить такої кваліфікуючої ознаки хуліганства, як спроба застосування вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для заповдіяння тілесних ушкоджень. Тому однієї погрози застосування зброї або іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для зазначеної мети, навіть підкріпленої їх демонстрацією, недостатньо для кваліфікації дій за ч. 4 ст. 296 КК.

З приводу застосування вогнепальної зброї потрібно зазначити, що наразі питання нагляду та контролю за суб'єктами, які мають дозвіл на виробництво, ремонт, торгівлю, передачу, облік, зберігання, утилізацію вогнепальної зброї, є досить дискусійним. Так, І.Г. Богатирьов зазначає, що назріла потреба розширити можливість держави щодо роботи автоматизованої інформаційно-пошукової системи нагляду та контролю за вогнепальною зброєю [1, с. 13]. Це, в свою чергу, зумовить зменшення випадків вчинення злочинів, що можуть кваліфікуватися за ч. 4 ст. 296 КК України.

Холодною зброєю вважаються предмети, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим її типам зброї, чи інші предмети, що справляють колочий, колото-ріжучий, рубаючий, роздроблюючий або ударний ефект (багнет, стилет, ніж, кинджал, арбалет, нунчаки, кастет тощо), конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або механічного пристрою [9].

Вирішуючи питання про наявність у діях винної особи такої кваліфікуючої ознаки, як застосування при вчиненні хуліганських дій вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздале-

гідь заготовленого для заподіяння тілесних ушкоджень, слід враховувати, що ця ознака має місце лише в тих випадках, коли винний за допомогою названих предметів заподіяв або намагався заподіяти тілесні ушкодження або коли їх використання у процесі хуліганських дій створювало реальну загрозу для життя чи здоров'я громадян.

Так, 16 листопада 2010 р. близько 23 год. гр. В., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, на проспекті Леніна біля буд. 109, показуючи п'яну хвацькість, з хуліганських мотивів, грубо порушуючи громадський порядок, з особливою зухвалістю вистрілив у гр. Ж. зі зброї, яка балістичною експертизою була визнана вогнепальною, чим наніс гр. Ж. тілесні ушкодження [12].

До заздалегідь заготовлених предметів, які хоча і не зазнали попереднього оброблення, але ще до початку хуліганства були заготовлені винним для заподіяння тілесних ушкоджень, можна віднести будь-які предмети (господарський, садовий або складаний ніж, молоток, шило, ножиці, гумовий кийок тощо), якими реально можна заподіяти тілесні ушкодження і які умисно й цілеспрямовано приховані чи принесені на місце вчинення злочину і були застосовані при вчиненні хуліганства [9].

Практика судів, відповідно до якої необхідною умовою для кваліфікації дій за ч. 4 ст. 296 КК є доведеність наявності у винного мети носіння ножа для заподіяння тілесних ушкоджень, не є правильною. По-перше, ніж має колото-ріжучі властивості і за своїм призначенням може бути використаний з будь-якою метою, у тому числі для заподіяння шкоди здоров'ю особі шляхом завдання ударів, порізів тощо. По-друге, встановлення наявності такої мети (виходячи з різноплановості застосування ножа) на практиці є майже неможливим. Це призводить до того, що хуліганські дії із заподіянням потерпілому ножових поранень не одержують у суді належної правової оцінки, що надає можливість винній особі за вчинення тяжкого злочину уникнути більш суворої відповідальності.

Підбиваючи підсумок щодо класифікації способів вчинення хуліганства, пов'язаних із застосуванням насильства або використанням зброї, залежно від виду зброї чи інших предметів, зазначимо таке.

Вивченням кримінальних проваджень за досліджуваною категорією злочинів з'ясовано, що:

- з використанням вогнепальної зброї хуліганство вчинювалося у 4 % випадків,
- з використанням холодної зброї – 15 %,
- з використанням спеціально пристосованих предметів для нанесення тілесних ушкоджень – 21 %,
- з використанням випадково підібраних предметів – 24 %.

Взагалі спосіб приховування злочину, як зазначав М.В. Салтевський, має місце в тих випадках, коли: а) дії щодо приховування умисного злочину здійснюються після повної реалізації злочинного задуму і не є заздалегідь передбаченим продовженням дій з приховування, виконаних у період вчинення злочину; б) дії щодо приховування умисно вчинених імпульсивних чи верба-

льних злочинів (образа, наклеп), приховування яких у період вчинення неможливе і здійснюється пізніше; в) приховуються злочини, вчинені з необережності» [10, с. 426].

Шляхом аналізу кримінальних проваджень за ч. 4 ст. 296 КК України нами встановлено, що:

- зникнення з місця злочину мало місце у 86 % фактів хуліганства, в тому числі з використанням автотранспорту (9 %);
- знищення знарядь злочину (66 %);
- знищення одягу, взуття (45 %);
- неправдиві свідчення, в тому числі алібі (54 %);
- відмова від давання показань (31 %).

Висновок. У результаті проведеного дослідження доходимо висновку, що злочин, кваліфікований за ч. 4 ст. 296 КК України, має повноструктурний склад способу вчинення, адже в 92 % випадків має місце підготовка або приховування діяння. Класифікація способів учинення хуліганства на основі вказаних елементів дозволяє чітко уявити «слідову картину» місця злочину, прогнозувати джерела ідеальних та матеріальних слідів-відображень. На останок зазначимо, що криміналістичне значення способу вчинення хуліганства з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень, а також використання даних щодо них на досудовому слідстві ґрунтуються на властивості їх повторюваності у злочинній діяльності тих самих і різних осіб.

Бібліографічні посилання

1. Богатирьов І. Г. Наукові погляди на проблему протидії злочинам, що вчиняються з використанням зброї / І.Г. Богатирьов // *Право і суспільство*. – 2011. – № 1. – С. 11–14.
2. Бушкевич Н. С. Классификация способов совершения хулиганства группой лиц / Н.С. Бушкевич // *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*. – № 1(15). – 2008. – С. 121–125.
3. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, как система криминалистики / Г. Гросс. – СПб., 1908.
4. Єфімов М. М. Способи вчинення хуліганства як елемент криміналістичної характеристики злочину / М.М. Єфімов // *Право і суспільство*. – 2011. – № 3. – С. 206–210.
5. Зав'ялов С. М. Новые элементы и характеристики способа совершения преступления : матеріали конф. «Актуальні проблеми криміналістики». – Донецьк, 2001. – С.151–153
6. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : дис. ... канд. юрид. наук // С.М. Зав'ялов. – К., 2005. – 20 с.
7. Зуйков Г. Г. Криминологическое учение о способе совершения преступления : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. / Г.Г. Зуйков. – М., 1970. – 41 с.
8. Макаренко Е. И. Особенности расследования квартирных краж, совершаемых группой лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Макаренко Евгений Иванович. – М., 1983. – 200 с.
9. Про судову практику в справах про хуліганство : постанова № 10 Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р.
10. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. – К., 2005.

11. Салтевский М. В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 25. – 1982. – С. 13–21.

12. Справа № 1-200/11, Архів Жовтневого районного суду м. Запоріжжя, 2011 рік.

13. Шалдирван П. В. Методика розслідування масових заворушень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / П.В. Шалдирван. – К., 2005. – 20 с.

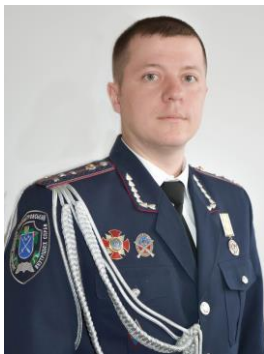
Антонюк И.В. Способы совершения хулиганства с использованием огнестрельного или холодного оружия или предметов, специально приспособленных для нанесения телесных повреждений. Освещены способы совершения хулиганства с использованием огнестрельного или холодного оружия, а также иных предметов, специально приспособленных для нанесения телесных повреждений. Рассмотрены разнообразные способы совершения хулиганства, а также разработана их классификация для более быстрого и эффективного расследования преступления.

Ключевые слова: хулиганство, криминалистическая характеристика, способ совершения преступления.

Antonyuk I.V. Ways of commitment hooliganism with the use of firearms or cold weapon or items specially fit to cause bodily harms. The scientific article deals with the convey of some aspects of the investigation of the hooliganism. Typical situations of the investigation are examined, and the activity of the investigator by carry out urgent and next investigating acts is examined too.

Keywords: hooliganism, criminalistic characteristic, investigating acts, way of crime commitment.

Надійшла до редакції 29.11.2016

Галемін О.А.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.593

ОБ'ЄКТ ХУЛІГАНСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ОПОРОМ ПРЕДСТАВНИКОВІ ВЛАДИ АБО ПРЕДСТАВНИКОВІ ГРОМАДСЬКОСТІ, ЯКИЙ ВИКОНУЄ СЛУЖБОВІ ОBOB'ЯЗКИ З ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ, ЧИ ІНШИМ ГРОМАДЛЯНАМ, ЯКІ ПРИПИНЯЛИ ХУЛІГАНСЬКІ ДІЇ

На підставі вивчення доктринальних джерел та емпіричного матеріалу визначено об'єкт хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує службові обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії.

Ключові слова: представник влади, громадський порядок, хуліганство, склад злочину, об'єкт злочину, покарання, суспільні відносини.

Постановка проблеми. Для вирішення багатьох питань застосування кримінального закону, кваліфікації злочинів, а також з навчальною метою наукою кримінального права визначено риси, притаманні складовій будь-якого конкретного злочину. На цій основі будується узагальнена абстрактна модель складу злочину. Ця модель, хоча вона й є науково-теоретичною, водночас має важливе практичне значення – вона вказує на обов'язкові (універсальні) елементи складу будь-якого злочину. Такими елементами є: 1) об'єкт злочину; 2) об'єктивна сторона злочину; 3) суб'єкт злочину; 4) суб'єктивна сторона злочину [1, с.11].

Зазначені елементи складаються з обов'язкових і факультативних ознак. Ознаки складу злочину – це характерні риси, які визначають кожен елемент складу злочину. Обов'язкові ознаки – це ті, які властиві будь-якому складу злочину і без яких взагалі відсутній склад злочину. Обов'язкові ознаки складу злочину мають значення і беруться до уваги при кваліфікації злочинів. Факультативними визнаються ознаки, які не є обов'язковим для усіх складів злочинів. Вони не впливають на кваліфікацію, але враховуються при призначенні покарання. У випадку, якщо факультативні ознаки передбачені в диспозиції норми Особливої частини КК України, як у ч. 3 ст. 296 КК України, то вони стають обов'язковими і їх встановлення є обов'язковим [2, с. 60–61].

Тому факультативні ознаки, передбачені ч. 3 ст. 296 КК України, переходять в обов'язкові ознаки даного виду злочину, до яких належать:

1) ознаки, що характеризують об'єкт злочину: суспільні відносини, на які здійснено посягання, а також здоров'я особи, авторитет органів державної влади, громадської безпеки;

2) ознаки, що характеризують об'єктивну сторону злочину: суспільно небезпечне діяння, виражене у формі дії, яке заподіює шкоду або створює загрозу її заподіяння об'єкту;

3) ознаки, що характеризують суб'єктивну сторону злочину: вина, виражена у формі умислу;

4) ознаки, що характеризують суб'єкт злочину: фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, її осудність.

Тому визначення складу злочину шляхом встановлення в законі його об'єктивних і суб'єктивних ознак є однією з найважливіших гарантій обґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Питання про визначення об'єкта хуліганства, на наш погляд, залишається невирішеним і дискусійним. Адже саме об'єкт дає змогу визначити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань.

Мета. Поширеність вчинення хуліганства, в тому числі пов'язаного з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, а також неоднозначне застосування у слідчо-

судовій практиці відповідної кримінально-правової норми, зумовлюють актуальність вивчення цього явища, яке виникло у стародавні часи і до сьогодні продовжує існувати. Визначення об'єкта такого виду хуліганства є метою цієї статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що проблеми кримінальної відповідальності за хуліганство постійно досліджувалися і їм було присвячено значну кількість наукових праць учених, серед яких особливий внесок становлять праці М. І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.Т. Дзюби, І.М. Даньшина, І. Я. Козаченка, М. Й. Коржанського, В.В. Кузнецова, М.Т. Куца, В. А. Ломако, П. С. Матишевського, П.П. Михайленка, В.О. Навроцького, М. Л. Накловича, Г.І. Піщенка, Ю.М. Ткачевського, А. П. Тузова, Є. В. Фесенка, С.С. Яценка та ін.

Виклад основного матеріалу. В науці кримінального права під безпосереднім об'єктом хуліганства визнається громадський порядок в частині забезпечення спокійних умов суспільно корисної діяльності, побуту і відпочинку людей. Іншими словами, сукупність суспільних відносин, які забезпечують громадський спокій, нормальні умови праці, побуту і відпочинку людей. З чим ми погодитися не можемо. Додатковим об'єктом можуть бути здоров'я людей, власність, навколишнє природне середовище [3, с. 298].

При визначенні об'єкта злочину, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК України, існують різні підходи, зокрема, до визначення що є об'єктом злочину, кількості основних безпосередніх об'єктів цього злочину тощо.

Для правильного застосування ч. 3 ст. 296 КК України треба зрозуміти, що саме охоплюється поняттям «громадський порядок», оскільки законодавець не дав чіткого визначення цього поняття, а вчені визначають його по-різному, виходячи з власного розуміння його змісту.

Громадський порядок, що є результатом здійснення різних соціальних норм, включає до своєї системи не тільки правові, але й інші вольові відносини, зокрема, відносини, засновані на нормах моралі. Так, норми моральності регулюють громадський порядок шляхом визначення відповідних варіантів поведінки людей, що відповідає інтересам суспільства в цілому. Посилення уваги до норм моральності, підвищення вимог до дотримання моральних обов'язків усіма людьми – один з найважливіших засобів попередження порушень правопорядку, що нерідко починаються з незначних відхилень від загальноприйнятих норм у поведінці окремих осіб.

Зусиллями представників науки кримінального й адміністративного права, а також учених-теоретиків зроблено висновок про необхідність розглядати поняття громадського порядку в широкому і вузькому розумінні.

У широкому розумінні громадський порядок містить у собі усі суспільні відносини, що регулюються нормами права і соціальними нормами. Сутність цих відносин визначається матеріальними умовами суспільства і виражає волю усього народу до самих сторін співжиття [4, с. 7].

Деякі автори розглядають громадський порядок як стан (режим) упорядкованості соціальними нормами (нормами права, моралі, корпоративними

нормами, нормами-звичаями) системи суспільних відносин і їх дотримання [5, с. 492].

Інші, формулюючи поняття громадського порядку, акцентують увагу на тому, що громадський порядок являє собою правильно налагоджений стан усієї сукупності суспільних відносин, урегульованих не тільки правовими, а й усіма іншими соціальними нормами [6, с. 211].

Найбільш широке визначення поняття громадського порядку пропонує М. І. Єропкін [7, с. 7]. Він розглядає громадський порядок як струнку структурну систему правових суспільних відносин, що виникають як у громадських місцях, так і поза цими місцями. І все-таки це розширене тлумачення сфери суспільних відносин, що складають зміст громадського порядку, далеко не повне. Досліджуючи в такому аспекті громадський порядок, його важко відрізнити від інших суспільних категорій, що теж регулюються нормами права й іншими соціальними нормами і виконують ті самі функції.

Таким чином, наведені вище визначення характеризують поняття громадського порядку в широкому сенсі. Однак у цьому випадку громадський порядок виступає не тільки як юридична, а і як соціальна категорія.

Тому, підкреслюючи соціальний зміст відносин громадського порядку, що складаються не тільки в місцях знаходження громадян, але й в інших місцях, у суспільстві в цілому, необхідно зазначити, що він включає усі існуючі в ньому відносини, що складаються не тільки під впливом дії права. Таким чином, громадський порядок у такому розумінні можна вважати категорією «громадський порядок у загальносоціальному значенні».

Дійсно, хуліганство порушує громадський порядок, але так само, як і будь-який інший злочин, дестабілізуючи встановлений порядок життєдіяльності як окремих громадян, юридичних осіб, так і увесь порядок у суспільстві. Окрім того, така ознака хуліганства як явна неповага до суспільства є обов'язковою ознакою будь-якого умисного злочину: вбивства, зґвалтування, зловживання владою тощо. Саме в цьому і проявляється аморальна сутність як окремого злочину, так і злочинності в цілому.

Ми вважаємо, що хуліганство завдає шкоди в першу чергу не громадському порядку, а честі, гідності та здоров'ю окремих громадян, порушуючи їх спокій та безпеку, а також приватній, колективній, державній власності, і в цілому негативно впливає на життєдіяльність досить широкого кола людей.

Як засвідчує судова практика, саме в силу звичайної незрозумілості поняття «громадський порядок», судді зміст цього поняття визначають на власний розсуд і зазвичай по-різному.

Стосовно основного безпосереднього об'єкта хуліганства, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК України, на сьогодні серед вчених немає узгодженої точки зору. Одним із варіантів визначення поняття безпосереднього об'єкта є комплекс суспільних відносин чи певне соціальне благо, на які безпосередньо посягає той чи інший конкретний злочин. Як родовий об'єкт є частиною загального, так і безпосередній – частина родового об'єкта.

«Основний безпосередній об'єкт хуліганства, – пише В. О. Навроцький, – громадський порядок. Його додатковим факультативним об'єктом можуть виступати здоров'я особи, авторитет органів державної влади, громадська безпека» [8, с. 752; 1, с. 697].

Щодо ч. 3 ст. 296 КК України, на нашу думку, здоров'я особи, авторитет органів державної влади є додатковим обов'язковим об'єктом такого посягання.

Як зазначає М.Й. Коржанський, «громадський порядок не може бути об'єктом одного злочину. Громадський порядок – це порядок, що існує у даному суспільстві, тобто вся система його визначальних суспільних відносин. Громадський порядок включає правопорядок у цілому, охоплюючи і громадську безпеку, і громадський спокій, і здоров'я населення, й інтереси особи та інші суспільні блага, що охороняються кримінальним законом, за яким вважати громадський порядок безпосереднім або навіть родовим об'єктом одного злочину немає підстав». І далі робить слушний висновок, який ми повністю підтримуємо: хуліганство посягає на громадський спокій, на громадську моральність, гідність громадян [9, с. 50, 54].

Так, С.С. Яценко також дійшов висновку про те, що громадський порядок втілюється у створенні обстановки громадського спокою, сприятливих зовнішніх умов життєдіяльності людей, що забезпечують оптимальний ритм суспільного життя, що, на нашу думку, заслуговує на повну підтримку.

Ми в цілому позитивно ставимося до такого визначення об'єкта злочину і вважаємо, що така позиція переважної більшості вчених, які досліджували хуліганство, заслуговує на розуміння і підтримку, особливо в тій частині, в якій йдеться про певну поведінку та суспільно-громадський стан суб'єктів відносин.

Зважаючи на викладене, є підстави зазначити, що складовими безпосереднього об'єкта хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує службові обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, є честь і гідність потерпілої особи, її спокій та безпека, що визначають сутнісну ознаку громадського спокою. Саме громадській спокій і визнається нами тією соціальною цінністю, якій у результаті хуліганського вчинку завдається шкода. Ми підтримуємо думку В.В. Налуцишина, який прийшов до висновку, що завдання шкоди публічному інтересу і визначає поняття громадського спокою [10].

Висновки. На підставі викладеного можемо дійти висновку, що громадський порядок не може бути об'єктом хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує службові обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії. Громадський порядок, як соціально-правова категорія, розглядається нами як виразник спокою, упорядкованості життєдіяльності як фізичних, так і юридичних осіб, нормального функціонування дер-

жавних органів і установ, громадських організацій і об'єднань у цілому – у кримінально-правовому розумінні як правопорядок, що забезпечує існування людини, суспільства, держави. Зважаючи на викладене є підстави зазначити, що складовими безпосереднього об'єкта хуліганства, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК України, є честь і гідність потерпілої особи, її спокій та безпека, тобто завдається шкода публічному інтересу, що і визначає сутнісну ознаку громадського спокою. Саме громадській спокій і визнається нами тією соціальною цінністю, якій в результаті хуліганського вчинку завдається шкода.

Додатковим обов'язковим об'єктом виступають честь і гідність потерпілих осіб, а саме представників влади або представників громадськості, які виконують службові обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, їх здоров'я та власність, а також авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, громадська безпека.

Актуальним напрямком подальших наукових розвідок тут постає звичайно потерпілий від розглядуваного злочину.

Бібліографічні посилання

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., перероб. і доп. – К. : Юрид. думка, 2012.
2. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2006.
3. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна та ін. – Х. : Право, 2015.
4. Организация патрульно-постовой службы по единой дислокации / А. В. Войцеховский, Е. В. Додин, И. П. Голосниченко. – К., 1982.
5. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000.
6. Копейчиков В. В. Загальна теорія держави і права / В. В. Копейчиков. – К. : Юрінком, 1997.
7. Еропкин М. И. Управление в области охраны общественного порядка / М. И. Еропкин. – М. : Юриздат, 1965.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 3-тє вид., перероб. та доп. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2003.
9. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину / Юридична академія МВС України. – Д. : Ліра ЛТД, 2005.
10. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Налуцишин Віктор Володимирович. – К., 2008.

Галемин А.А. Объект хулиганства, связанного с сопротивлением представителю власти или представителю общественности, выполняющему служебные обязанности по охране общественного порядка, или другим гражданам, которые прекращали хулиганские действия. На основании изучения доктринальных источников и эмпирического материала определен объект хулиганства, связанного с сопротивлением представителю власти или представителю общественности, выполняющему служебные обязанности по охране общественного порядка, или другим гражданам, которые прекращали хулиганские действия.

Ключевые слова: *представитель власти, общественный порядок, хулиганство, со-*

став преступления, объект преступления, наказание, общественные отношения.

Halemin O.A. Object of hooliganism related to resistance to authorities or public representatives carrying out official duties of public order maintenance, or to other citizens stopping hooliganism. In the article based on the study of the principles and grounds of criminalization of the offense under part 3 of art. 296 of the Criminal Code of Ukraine the author has made the conclusion of the correctness of the legislator's decision and the scientists' premature assertion to exclude this type especially qualified hooliganism.

The recognition of qualified hooliganism actions related to resistance to authorities or member of the public who performs duties of public order is the fact that started in Soviet criminal law.

It should be noted that it was from 06/08/1927 the All-Ukrainian Central Executive Committee had approved by the Decree the second Criminal Code in which the hooliganism (art. 70) was considered to be crimes against public order (chapter II). With the art. 70 of the CC it was established responsibility "for the actions if they stubbornly did not stop despite warnings bodies that protect public order, or of its content were more exceptional cynicism and arrogance of ...". (As amended by Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the Ukrainian Soviet Socialist Republic on November 16, 1940) "We believe at this time they began the protection with the criminal law of one of two social values - public order and the authority of government.

During this time hooliganism punishable as criminal acts remain wide-spread socially dangerous crime. Persons who committed this act inherent lack of culture and immorality, arrogance and contempt as any person and to the traditions, customs, morals and the rights that gave rise to aggression, violence and cruelty bully. The rules which for determined liability for hooliganism was the symbiosis signs as administrative offense and punishable criminal act.

In the 2001 in the Criminal Code of Ukraine the criminal legal rule (art. 296) was first formulated with no signs of an administrative offense.

In general one should be considered positive theoretical and practical framework that confirmed the need to effectively combat violations of public order, including hooliganism. Proposals of a number of scientists to exclude part of the structure of a qualified hooliganism resistance to authorities or member of public who performed duties of the public order of the current Criminal Code cannot be supported.

Principles of criminalization closely related to reasons. Moreover, they are in close relationship – taken separately reason cannot act as the sole prerequisite criminalization of a socially dangerous act without reference to the relevant principles and its opposite. After analyzing the reasons and principles of criminalization of hooliganism including part 3 of art. 296 of the Criminal Code of Ukraine, we have found that most of them are responsible, and therefore believe that criminalizing acts mentioned in 1998 was not only correct, but also necessary. For these circumstances and the fact that hooliganism associated with resistance to authorities or member of the public who carry out their duties to protect public order or other citizens who stop hooliganism violates the large number of constitutional rights and freedoms of Ukrainian citizens, we believe that criminalizing this phenomenon is timely logical and socially conditioned step.

Keywords: *government representative, public order, hooliganism, crime, punishment, reasons and principles of criminalization of socially dangerous act.*

Надійшла до редакції 07.11.2016

Дячкін М.О.

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.974

ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ «МАСОВІ ЗАВОРУШЕННЯ»

Досліджено поняття «об'єкт злочину», «предмет злочину», «масові заворушення» та «групове порушення громадського порядку» як об'єктивні ознаки злочинів. Зроблено висновки про суперечливий характер рішення про віднесення складу злочину «масові заворушення» до злочинів проти громадського порядку, а не громадської безпеки. З метою удосконалення Кримінального кодексу України в частині відповідальності за масові заворушення запропоновано зміни до нього.

Ключові слова: об'єкт і предмет злочину, суспільна небезпечність, масові заворушення, громадський порядок, групове порушення громадського порядку.

Постановка проблеми. Сьогодення характеризується активними процесами в політиці та суспільному житті більшості країн світу, зокрема й України. Громадськість, а також частина політичних сил прагнуть розширення і поглиблення демократії, обмеження сфер впливу з боку держави, яка, у свою чергу, в особі окремих державних інституцій та їх представників, за підтримки певних політичних сил, нерідко прагне зберегти або й посилити його. Перші жадають реального покращення рівня життя населення, належного медичного обслуговування, правового і соціального захисту, а тому вимагають від держави швидких і ефективних рішень, що впливають на якість життя. Держава ж, декларуючи наміри діяти для досягнення такої мети, може проводити політику, яка нерідко сприймається суспільством навпаки – як антисоціальна. Вказане призводить до конфліктів між суспільством (його частиною) та владою, спроби вирішення яких нерідко здійснюються шляхом організації заходів безпосередньої демократії народу: пікетування, мітингів, демонстрацій, страйків, блокування будівель, транспортних магістралей тощо. Право впливу народу України та громадськості на політику держави і розвиток країни є ознакою демократії і закріплено у ст. 5 Конституції України: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ніхто не може узурпувати державну владу» [1].

Офіційне тлумачення положень статті 5 було надано в рішеннях Конституційного Суду № 6-рп/2005 від 05.10.2005 та № 6-рп/2008 від 16.04.2008, у тому числі: «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ»

треба розуміти так, що в Україні уся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією (254к/96-ВР) та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України», а також: «ніхто не може узурпувати державну владу» треба розуміти як заборону захоплення державної влади шляхом насилля або в інший неконституційний чи незаконний спосіб органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями [2].

Право громадян України збиратися мирно, проводити збори, мітинги, походи і демонстрації закріплено також у ст.ст. 38, 39 Конституції України. Проте сучасна історія України та інших країн, у тому числі й розвинутих, показала, що зібрання громадян можуть відбуватися не тільки мирно, але й переростати в масові заворушення, кримінальну відповідальність за які в Україні встановлено статтею 294 КК.

Зміст ст. 294 КК України вказує на декілька її безпосередніх об'єктів кримінально-правової охорони та предметів злочину, за посягання на які встановлено кримінальну відповідальність і в інших статтях та розділах Особливої частини. Вказане нерідко породжує проблеми щодо правильної кваліфікації злочину «масові заворушення», його відмежування від інших злочинів, які мають спільні з ним ознаки, а також щодо необхідності його кваліфікації за сукупністю з іншими злочинами. Вирішенню цих проблемних питань має сприяти комплексне наукове дослідження масових заворушень та інших, що мають спільні з ними ознаки злочинів, як явищ реальної дійсності та як складу злочину. Наріжним каменем будь-якого злочину і його складу є об'єкт злочину. Встановлення об'єкта кримінально-правової охорони, потерпілої особи та предмета злочину, у т.ч. за ст. 294 КК, є фундаментом для дослідження решти елементів складу злочину та їх ознак, а також відмежування від складів злочинів, передбачених іншими кримінально-правовими нормами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню об'єкта злочину, у тому числі злочину «масові заворушення» присвятили немало наукових праць у галузі кримінального права вітчизняні вчені, зокрема: Андрушко П.П., Бандурка О.М., Бажанов М.І., Гавриш Б.С., Денисов С.Ф., Дубко Ю.В., Ємельянов В.П., Кармазін Ю.М., Копотун І.М., Коржанський М.Й., Кудрявцев В.М., Кузнецов В.В., Кириченко О.В., Остапенко О.І., Панов М.І., Савченко А.В., Тацій В.Я., Фесенко Є.В., Хавронюк М.І. та ін.

Мета статті – дослідження об'єктів, на які посягає злочин «масові заворушення», встановлення основного, а також додаткових безпосередніх об'єктів злочину «масові заворушення», потерпілих та предмета, а також місьце норми про відповідальність за масові заворушення в системі Особливої частини Кримінального кодексу України.

Виклад основного матеріалу. За останні роки питанням кримінальної

відповідальності за масові заворушення в науці кримінального права України уваги приділялося недостатньо, як і запобіганню масовим заворушенням з боку влади. Вказане, на нашу думку, стало однією з умов, що сприяли неодноразовим за останні роки проявам, які мали ознаки масових заворушень та групових порушень громадського порядку в Україні, що набули ознак високого рівня динамічності: від незначної кількості проявів до різкого їх зростання з наступним істотним зменшенням. Так, за 2013 рік в Україні за ознаками ст. 293 та ст. 294 КК було зареєстровано масових заворушень та групових порушень громадського порядку відповідно лише 3 і 2 злочинів (кримінальних правопорушень), за 2014 рік – відповідно 38 і 148, за 2015 рік – 19 та 25 [3].

Суспільна небезпека масових заворушень полягає у тому, що вони спроможні, хоча б і тимчасово, паралізувати діяльність органів державної влади й управління; призвести до масштабних порушень громадського порядку; поставити під загрозу громадську безпеку; потягти за собою людські жертви; спричинити суттєву економічну шкоду державі, суспільству або конкретним особам, вказує В.І. Бояров [4, с. 10]. Дійсно, це так, але вказане відображає не усі об'єкти кримінально-правової охорони, яким загрожують та спричиняють шкоду масові заворушення. Для встановлення максимально повного спектра об'єктів злочину «масові заворушення» необхідно звернутися до тексту ст. 294 КК: «Організація масових заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовуються як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях».

Встановивши кримінальну відповідальність за масові заворушення, законодавець не дав законодавчого визначення поняття «масові заворушення», що має наслідком його неоднокове тлумачення у правозастосовній діяльності та необхідність його розробки наукою кримінального права. «Масові заворушення – це завжди дії юрби, яка діє стихійно, хоча може бути й керованою цілком, чи в окремих своїх частинах. Така юрба веде себе агресивно. Її учасники вчиняють дії, які визнаються злочинами і при їх виконанні однією особою», – зазначає В.О. Навроцький [5, с. 695]. «Масові безпорядки – це порушення громадського порядку і безпеки, натовпом, що бешкетує», – вказував Є.А Смирнов [6, с. 237]. У дисертаційному дослідженні, присвяченому протидії злочинним діям, що вчиняються особами у складі натовпу, Т.П. Гусак визначає поняття «масові заворушення» як «спрямовані на порушення громадського порядку дії осіб у складі натовпу, які проявляються в організації, керівництві, провокації чи участі у вчиненні злочинних дій, що супроводжуються насильством, знищенням або пошкодженням чужого майна, захопленням будівель чи споруд, насильницьким виселенням громадян, застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, опором представникам влади під час виконання службових обов'язків чи представникам громадськості, які виконують обов'язки з охорони громадського по-

рядку, а також іншим громадянам, котрі припиняють масові заворушення» [7, с. 17]. Тобто масові заворушення – це обов'язково активна агресивна поведінка натовпу (юрби) людей, які чинять безлад, що супроводжується певними діями та їх наслідками, передбаченими ст. 294 КК. Останні визначають безпосередній об'єкт злочину.

Основним безпосереднім об'єктом злочину «масові заворушення» вважають громадський порядок [5, с. 694] або громадська безпека та громадський порядок [6, с. 237]. До останнього й сьогодні схиляються законодавці Казахстану, Росії, Молдови та інших країн, які основним безпосереднім об'єктом злочину «масові заворушення» визначають громадську безпеку та громадський порядок, а життя й здоров'я людей, власність, порядок управління – додатковими, на що вказує розміщення в їх кримінальних кодексах статті про масові заворушення (безпорядки) у розділах (главах) про злочини проти громадської безпеки та громадського порядку [8; 9; 10].

Таким чином, суспільна небезпека масових заворушень полягає у порушенні громадського порядку великою кількістю людей, що вчинюється на значних за площею територіях та супроводжуються насильством над невизначеною кількістю осіб, погромами, підпалами й іншими, передбаченими у статті 294 КК діями та їх суспільно небезпечними наслідками, що за своїми розмірами несуть небезпеку невизначеному колу осіб, а отже, посягають на громадську безпеку. Наслідки масових заворушень, як правило, виражаються у пошкодженні та знищенні майна юридичних і фізичних осіб у великих та особливо великих розмірах, насильстві щодо людей (нанесенні ударів, побиттів, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості і навіть заповідання смерті людям), припиненні функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, втрати ними управління, а також значної економічної шкоди державі, суспільству, конкретним юридичним та фізичним особам. При цьому рівень порушення громадського порядку такий, що загрожує безпеці невизначеного кола людей та юридичних осіб, а діяння, які вчинюються, мають своїм наслідком не тільки порушення громадського порядку, а й посягають на громадську безпеку та інші об'єкти кримінально-правової охорони. Отже, суспільна небезпечність масових заворушень характеризується тим, що їх наслідком можуть бути: 1) порушення громадського порядку великою кількістю людей на значних за площею територіях, що утворює небезпеку для невизначеного кола фізичних та юридичних осіб, тобто є посяганням на громадську безпеку; 2) пошкодження та знищення в особливо великих розмірах майна юридичних і фізичних осіб; 3) спричинення насильства щодо людей, тілесних ушкоджень і навіть людські жертви; 4) припинення на певний строк функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, втрата управління на певних територіях; 5) значна економічна шкода державі, суспільству або конкретним юридичним та фізичним особам.

Масові заворушення, як злочин, що є явищем реальної дійсності, є проявом безпосереднього посягання на громадську безпеку, яка є основним об'єктом цього злочину, що здійснюється шляхом грубого порушення гро-

мадського порядку, супроводжується насильством над особою та/або іншими діями та наслідками, передбаченими статтею 294 КК. Безпосереднім додатковим об'єктом масових заворушень, залежно від конкретного його прояву, є: недоторканність та безпека певних осіб, їх здоров'я, життя, власність, нормальне функціонування підприємств, організацій та установ, конституційне право громадян на житло, авторитет органів влади та ін.

Масові заворушення, як правило, є проявом стихійного або частково керованого вибуху негативного ставлення значної кількості людей до дій або бездіяльності органів влади чи її окремих представників. Мають місце також і спеціально організовані або спровоковані певними особами в політичних або економічних чи бізнесових, а також інших інтересах певних сил чи кола осіб масові заворушення. Вони безпосередньо посягають на громадську безпеку, а також громадський порядок, власність, недоторканність особи, авторитет органів влади, нормальне функціонування об'єктів життєзабезпечення і виражаються в діях великої юрби, що перебуває у збудженому агресивному стані і чинить насильство над людьми, захоплює й (або) громить будинки або споруди, влаштовує підпали, знищує майно або інші, зазначені у статті дії. При цьому створюється такий рівень порушення громадського порядку, що несе загрозу безпеки невизначеного кола громадян, до яких належать як конкретні особи або група осіб, так і особи, які випадково опинилися в місці таких заворушень, а також співробітники правоохоронних органів і самі учасники масових заворушень.

Висновки. Викладене вказує на те, що масові заворушення одночасно посягають на кілька об'єктів кримінально-правової охорони, а також несуть загрозу невизначеному колу осіб, тобто через порушення громадського порядку, пошкодження або знищення майна, заподіяння шкоди здоров'ю людей або смерті й інші суспільно небезпечні діяння і їхні наслідки, посягання в цілому здійснюється на суспільну безпеку. Тому саме суспільна безпека є основним безпосереднім об'єктом масових заворушень, а громадський порядок, недоторканність людини, його життя й здоров'я, власність і інші соціальні цінності, яким під час масових заворушень заподіюється або загрожує шкода, є обов'язковими альтернативними додатковими об'єктами злочину.

Предметом злочину «масові заворушення» є майно, щодо якого здійснюються погроми, підпали або яке знищується чи пошкоджується, або на заволодіння яким спрямовують свої дії їх учасники, будівлі та споруди, захоплення яких здійснюється. Зброя та інші предмети, які використовувались як зброя під час опору представникам влади, які припиняли масові заворушення, є знаряддями та засобами вчинення цього та інших, сукупних з ним злочинів.

Потерпілими злочину «масові заворушення» можуть бути фізичні особи щодо яких під час масових безпорядків безпосередньо вчинялися насильницькі дії, їх родичі, а також власники майна, будівель, споруд, підприємці, юридичні особи, яким злочином було завдано майнової або моральної шкоди.

З урахуванням викладеного, вбачається доцільним виключити статтю

294 КК з Розділу XII Особливої частини та передбачити кримінальну відповідальність за масові заворушення у статті удосконаленої редакції у Розділі IX Злочини проти громадської безпеки.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://search.ligazakon.ua>.
2. Рішення Конституційного Суду № 6-рп/2005 від 05.10.2005, № 6-рп/2008 від 16.04.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://search.ligazakon.ua>.
3. Статистична інформація – Генеральна прокуратура України за 2013–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>.
4. Бояров В.І. Масові заворушення: особливості кваліфікації / В.І. Бояров // Часопис академії адвокатури України. – № 4(25). – 2014. – Т. 7. – С. 9–18.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 3-тє вид., перероб. та доп. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2004.
6. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. – К., 1978.
7. Гусак Т.П. Протидія злочинним діям, що вчиняються особами у складі натовпу : автореф. на здобуття. наук. ст. к.ю.н. за спец. 12.00.08 / Т.П. Гусак. – К., 2015.
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lex.justice.kz/ru/331265/>.
9. Уголовный кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lex.justice.rf/ru/331272/>.
10. Уголовный кодекс Республики Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/ru/331268/>.

Дячкин М.А. Объект и предмет преступления «массовые беспорядки». Исследованы понятия: «объект преступления», «предмет преступления», «массовые беспорядки» и «групповое нарушение общественного порядка» как объективных признаков преступлений. Сделаны выводы о противоречивом характере решения об отнесении состава преступления «массовые беспорядки» к преступлениям против общественного порядка, но не общественной безопасности. С целью усовершенствования Уголовного кодекса Украины в части ответственности за массовые беспорядки предложено внесение в него изменений.

Ключевые слова: *объект и предмет преступления, общественная опасность, массовые беспорядки, общественный порядок, групповое нарушение общественного порядка.*

Dyachkin M.O. Target and object of the crime «mass riots». The content of article 294 of the Criminal Code of Ukraine indicates its several direct targets of criminal protection and objects of offense for the assault to which also establishes criminal liability in other parts of the articles of the Special Part. This often creates problems regarding the correct classification of the crime "riots", distinguishing it from other crimes that have common features with it, as well as its qualifications necessary for cumulative with other crimes.

The legislator did not provide a definition of "riots" that results in uneven interpretation in its enforcement activity and the need for its development of the science of criminal law with further embodiment in the legislation.

Social insecurity of mass riots is in violation of public order by lots of people perpetrated on large land area and are accompanied by violence against an unspecified number of persons, arson and other actions stipulated in article 294 of the Criminal Code and their socially dangerous consequences in size are a danger to the public, that is simultaneously impinge on several objects of criminal protection and by public disorder, damage or destruction of property, injury or death of people and other socially dangerous acts and their consequences in general

carried out attacks on public safety. Therefore, public safety is the primary direct target of the riots and public order, security of the person's life and health, property, authority, government and other social values, which during the riots caused or threatened harm is their additional alternative direct target of the crime.

The object of crime "riots" is a property for which carried out massacre, arson or be destroyed or damaged or seizure on which direct the actions of their members and buildings, of which the capture. Weapons and other objects that were used as weapons during the resistance to the authorities, which stopped the riots are the instruments and means of commission and other crimes aggregate with it.

Victims of crimes "riots" may be individuals to whom during mass disturbances directly committed acts of violence, and their relatives, as well as property owners, buildings, businesses, legal entities, the offenses had caused material or moral damage.

In view of the perceived it is appropriate to exclude article 294 of the Criminal Code from Chapter XII of the Special Section and stipulate criminal liability for mass riots in the article of the improved wording in Chapter IX "Crimes against public safety."

Keywords: *target and object of crime, social insecurity, mass riots, public order, group violations of public order.*

Надійшла до редакції 04.08.2016

Курагченко М.В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ СУТЕНЕРСТВА ТА ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

Розглянуто деякі аспекти розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. Акцентовано увагу на ролі і місці обстановки вчинення зазначених кримінально караних діянь у системі елементів їх криміналістичної характеристики.

Ключові слова: *сутенерство, проституція, криміналістична характеристика, обстановка вчинення злочину, спеціальні знання.*

Постановка проблеми. Обстановка вчинення злочину є досить важливим елементом криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення. Не є винятком і сутенерство, а також втягнення особи в заняття проституцією. Її значимість полягає в ряді факторів, бо вона може мати взаємообумовлені зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики. Її дослідження надає змогу узагальнити криміналістично значиму інформацію про сутенерство чи втягнення особи до заняття проституцією з урахуванням сучасних умов та тенденцій. Це, у свою чергу, дозволить в подальшому розробити на цій основі ефективні науково-практичні рекоменда-

ції щодо методики їх розслідування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням обстановки вчинення злочину займалися такі відомі вчені: Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.В. Дулов, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, П.Д. Нестеренко, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, О.Г. Філіппов, К.О. Чаплинський, М.Г. Щербаковський та ін. Проте, в їхніх роботах не розглядалися обстановка вчинення, як елемент криміналістичної характеристики сутенерства, та втягнення особи в заняття проституцією.

Метою даної статті є дослідження обстановки вчинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією.

Виклад основного матеріалу. Про необхідність підвищення ефективності роботи правоохоронних органів за цим напрямом свідчать офіційні показники стану протидії сутенерству та втягненню особи у зайняття проституцією в цілому. Так, за даними Генеральної прокуратури України, у 2013 р. вчинено 259 фактів сутенерства та втягнення особи у зайняття проституцією, за якими у 131 випадках було складено обвинувальні акти, у 2014 р. – 303, за якими обвинувальні акти було складено у 126 випадках, у 2015 р. – 233, за якими обвинувальні акти було складено лише у 107 кримінальних провадженнях, а за 1 півріччя 2016 року обліковано 152 факти сутенерства, з яких лише в 43 випадках вручено повідомлення про підозру. Як бачимо, з усіх облікованих кримінальних правопорушень менше 50 % доводяться до складення обвинувального акта.

Науковці-криміналісти, як зазначає О.О. Андреев, «...під обстановкою вчинення злочину розуміють систему взаємозалежних і взаємодіючих об'єктів, процесів і явищ, які характеризують умови місця і часу, речові, метеорологічні, фізико-хімічні та інші фактори, особливості поведінки учасників події та інші обставини об'єктивної дійсності, що впливають на спосіб і механізм вчинення злочинного діяння» [1, с. 43]. Наприклад, В.І. Куликов розглядає цю категорію як «...обмежену просторово-часовими рамками конкретної події злочину систему, що включає в себе матеріальні (природні та техногенні) та соціально-психологічні елементи, що оточують злочинця, та навмисно обране, пристосоване до них середовище, в якому вчиняється злочинне діяння, і впливаючі на формування усіх його структурних елементів, що детермінує характер поведінки співучасників злочину, а також певну методику розслідування» [7, с. 45].

А вже Р. С. Белкін стосовно цього поняття зазначав, що «обстановка на місці злочину є частиною обстановки злочину, яка, крім матеріальної обстановки, включає поведінку учасників події, психологічні стосунки між ними та ін.» [2, с. 139–140]. У свою чергу, А.Н. Васильєв і М.П. Яблоков розуміють обстановку вчинення злочину «...як систему різного роду об'єктів, що взаємодіють між собою, об'єктів, явищ та процесів, що характеризують умови місця і часу, речові, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної поведінки, психологічні зв'язки між ними та інші обставини

об'єктивної реальності, що склалися (незалежно або по волі учасників) у момент злочину, які впливають на спосіб і механізм його вчинення, що проявляються в різного роду слідах, що дають змогу будувати висновки про особливості цієї системи та змісту злочину» [5, с. 125].

Ми поділяємо позицію А.Н. Халікова, який серед елементів обстановки вчинення кримінальних правопорушень виділяє такі елементи, як час, місце, об'єкт злочинного посягання, склад співучасників, характер їх відносин між собою та з іншими особами, які їх оточують, матеріальні елементи навколишнього середовища, а також зв'язки та залежності, які існують між ними [13, с. 95]. Погоджуючись з наведеною позицією, одразу зазначимо, що обстановка вчинення злочину має певне наповнення – відповідні елементи. Серед них, наприклад, М.Х. Валеев виокремлював такі: «...місце, час, об'єкт, предмет вчинення посягання, склад співучасників та характер їх взаємовідносин з потерпілим і іншими особами, а також матеріальні елементи оточуючого середовища» [4, с. 21]. Сукупність цих криміналістичних ознак може мати відповідне відношення з окремими елементами криміналістичної характеристики.

Інакше кажучи, обстановка місця вчинення злочину – це широке поняття, що включає ряд елементів, які характеризують середовище, в якому вчинюється суспільно небезпечне діяння. Поміж них обов'язково необхідно виділяти час, місце і умови вчинення злочину, що мають значення для його повного дослідження. На нашу думку, їх послідовний розгляд у розрізі вивчення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією допоможе в комплексній побудові його криміналістичної характеристики.

Серед зазначених елементів спершу розглянемо місце вчинення злочину. Місце вчинення злочину слід досліджувати з різних боків. Зокрема, з однієї сторони, як географічне поширення досліджуваного кримінально караного посягання, з іншої – конкретне місце його вчинення. Місце вчинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією є частиною події. Воно містить великий обсяг відомостей про спосіб скоєння кримінального правопорушення, певних даних про особу злочинця.

Деякі науковці до них відносять «...різного роду приміщення: квартиру, будинок або частину будинку; кімнату в гуртожитку або готельний номер; офіс або інше службове приміщення; приміщення в будівлях промислово-виробничого, комунально-побутового, навчально-виховного, медичного призначення; в місцях розваг, будинках відпочинку, підсобних приміщеннях (сауна, сарай, гараж, підвал, лазня) та інших приміщеннях, в яких відбуваються вказані дії» [9, с. 146–147].

К.Ю. Назаренко у своєму дослідженні класифікувала місця вчинення злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, таким чином:

- 1) розважальні заклади – 16 % (з них: нічні клуби – 10 %, кафе – 1 %, бари – 2 %, ресторани – 3 %);
- 2) спортивно-оздоровчі комплекси – 36 % (з них: сауни – 22 %, масажні

кабінети – 3 %, салони краси – 2 %, фітнес-клуби – 3 %, оздоровчі центри – 6 %);

3) місця відпочинку і проведення вільного часу – 28 % (з них: бази відпочинку – 4 %, готелі – 9 %, «зйомні» квартири – 15 %), у тому числі й за кордоном;

4) місця проживання «замовника» – 4 % (з них: квартири – 2 %, будинки – 1 %, дачні кооперативи – 1 %);

5) транспортні засоби – 9 % (з них: легкові (6 %) або вантажні (3 %) автомобілі);

6) відкрита місцевість – 4 % (з них: парки – 1 %, сквери – 1 %, лісосмуги – 2 %);

7) підсобні приміщення – 3 % (з них: фотостудії – 1 %, гаражі – 1 %, інше – 1 %) [10, с. 37].

Погоджуючись з визначеними місцями вчинення злочинів у контексті нашого дослідження, додамо ще деякі позиції. Так, сутенерство здійснюється на дорогах та вулицях. Як бачимо, з наведеної класифікації, найбільш розповсюдженими місцями вчинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією є місця проведення вільного часу та відпочинку громадян. Місця вчинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією мають такі характерні особливості:

– характеризуються обмеженим колом очевидців (у даному місці в більшості випадків відсутні ті особи, які не користуються послугами проститутки);

– розташовуються за місцем проведення вільного часу та відпочинку громадян (сауни, готелі);

– характеризуються обмеженою можливістю доступу (власник, клієнти, проститутки).

Так, гр. М. на початку квітня 2010 року організувала надання сексуальних послуг, а саме займалася сутенерством. Зокрема, 16 червня 2010 року близько 01.30 год. на її мобільний телефон зателефонував невідомий чоловік, який запитав, чи можна замовити двох дівчат для надання йому сексуальних послуг у готель «В.», на що вона погодилася та вказала, що це буде коштувати 700 грн. Потім вона зателефонувала дівчатам, яких попередньо залучила для надання сексуальних послуг, та повідомила, що заїде за ними, де вони проживають. Близько 02.00 год. вона та дівчата підїхали до готелю «В.» та піднялися в готельний номер. В ньому вона залишила дівчат та взяла в чоловіка, що телефонував їй на мобільний телефон, 700 грн. за надання йому сексуальних послуг. Після цього вона спустилася до автомобіля, де знаходився її знайомий [12].

Ознайомлення з визначеними аспектами злочину працівників поліції, як наголошує І.Ф. Герасимов, «сприяє визначенню напрямку пошуків інформації, а іноді й звуженню кола осіб, серед яких може виявитися злочинець» [6, с. 5]. Адже під час вчинення досліджуваного кримінального правопорушення кількість очевидців, а також можливої доказової інформації є досить незначною. Тому ознайомлення з місцем його вчинення має визначальне зна-

чення для подальшого напрямку розслідування.

Розглядаючи час вчинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією, одразу зазначимо, що він не має значення для їх юридичної кваліфікації. З іншого боку, визначення часу в окремих методиках розслідування злочинів виконує важливу роль для визначення багатьох аспектів. Зокрема, для з'ясування тривалості кримінальних дій, визначення можливості їх попередження.

Так, визначення часу вчинення злочину потрібне, по-перше, для встановлення дії кримінального закону в часі; по-друге, для встановлення протиправності суспільно небезпечного діяння; по-третє, для встановлення часу виникнення кримінальних правовідносин; по-четверте, для встановлення передумов кримінальної відповідальності – осудності та досягнення особою передбаченого законом віку, необхідного для визнання її суб'єктом злочину; по-п'яте, для встановлення давності кримінальної відповідальності [3, с. 3].

Встановлення конкретного часу може розкрити ймовірність учинення суспільно небезпечного діяння конкретною особою в певні години дня чи ночі. Як доречно з цього приводу наголошував М.В. Салтевський, типовими питаннями, що вирішуються слідчим на досудовому розслідуванні, є такі: період часу, за який особа могла вчинити злочин; наявність певних професійних здібностей злочинця; неправдивість заяви про алібі; використання злочинцем транспорту і місце його проживання [11, с. 49–51].

На нашу думку, криміналістичне значення цього поняття витікає з можливості застосування досліджуваної категорії у процесі розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією, а також їх попередження.

Дослідження матеріалів кримінальних проваджень досліджуваної категорії дало змогу зробити висновок, що відповідно до часу доби показник вчинення даного кримінального правопорушення є неоднаковим. Так, близько 36 % послуг надається вночі – з 24 до 6 години; приблизно 52 % – увечері (з 18 до 24 години); 12 % – у ранковий та денний час (з 6 до 18 години). З огляду на це, переважна більшість злочинів вчинюється ввечері і вночі.

Відповідно до характеристики дня тижня визначено, що вказані злочини вчинюються здебільшого у п'ятницю, суботу та неділю (84 %). Тобто найбільша їхня кількість припадає на час відпочинку – у вихідні дні з 18 до 6 години.

Щодо умов, які характеризують можливість вчинення кримінального правопорушення, слід зазначити, що науковці визначають їх через поєднання декількох факторів: «...антигромадську установку особистості і конкретну життєву ситуацію, що складається до моменту вчинення злочину» [8, с. 105–106]. Відповідно до нашого дослідження ми можемо віднести такі умови:

- ненормальні взаємини між членами родини;
- антисоціальні манери її членів;
- наявність у сім'ї антигромадських звичаїв;
- неправильне виховання батьками дітей;
- невиконання ними обов'язків із виховання;

- недоліки шкільного виховання;
- нерозвиненість сфери дозвілля;
- брак моральності та ідеології;
- алкоголізм і наркоманія молоді;
- деградація вітчизняної культури, поєднана з розповсюдженням культу насильства та індивідуалізму;
- негативна роль засобів масової інформації;
- неефективне функціонування правоохоронної системи;
- недосконалість віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням.

В результаті анкетування працівників поліції нами були виділені такі умови, що сприяють вчиненню сутенерства та втягненню особи в заняття проституцією:

- розповсюджене рекламування надання інтимних послуг у ЗМІ, мережі Internet або мобільних телефонах (87 %);
- широкий спектр інтимних послуг із гнучкою фінансовою політикою або наявність «товару» будь-якої цінової категорії (78 %);
- знаходження замовника у стані алкогольного (83 %) чи наркотичного (4 %) сп'яніння;
- значний кримінальний досвід роботи злочинців у сфері надання інтимних послуг – «секс-бізнесу» (41 %) та ін.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що при розслідуванні сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією важливе значення має дослідження обстановки його скоєння. Вона складається з кількох елементів: місце, час та умови вчинення. Місця вчинення досліджуваних злочинів мають такі характерні особливості: характеризуються обмеженим колом очевидців (у даному місці в більшості випадків відсутні ті особи, які не користуються послугами проститутки); розташовуються за місцем проведення вільного часу та відпочинку громадян (сауни, готелі); характеризуються обмеженою можливістю доступу (власник, клієнти, проститутки). Стосовно часу вчинення, то найбільша їх кількість припадає на час відпочинку (тобто вихідні дні та з 18 години до 6 ранку).

Бібліографічні посилання

1. Андреев О. О. Розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук / Олексій Олександрович Андреев. – Х., 2007.
2. Белкин Р. С. Собрание, оценка и исследование доказательств / Р.С. Белкин. – М., 1966. – С. 139–140.
3. Блум М. И. Вопросы борьбы с преступностью : ученые записки / М. И. Блум. / отв. ред. А. Лиеле. – Рига : Изд-во Латвийского гос. ун-та, 1974. – Вып. 212. – С. 3.
4. Валеев М. Х. Криминалистическая характеристика и особенности первоначального этапа расследования вымогательств : дисс. ... канд. юрид. наук / Валеев М. Х. – Уфа, 1997.
5. Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. – М., 1984.

6. Герасимов И.Ф. Криминалистическая классификация и особенности расследования преступлений в зависимости от места совершения преступных действий // Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений. – Свердловск, 1980. – С. 3–11.

7. Куликов В. И. Обстановка совершения хищения государственного и общественного имущества как объект специального криминалистического исследования / В.И. Куликов // Методика и психология расследования хищений государственного и общественного имущества : сб. науч. тр. – Свердловск, 1986.

8. Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2-х кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 1.

9. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / Ландіна Анна Валентинівна. – К., 2005.

10. Назаренко К. Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : дис. ... канд. юрид. наук / Назаренко Катерина Юріївна. – Дніпро, 2016.

11. Салтевский М. В. Форма отражения времени при совершении преступления / М. В. Салтевский // Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов и методика расследования преступлений : межвуз. сб. науч. трудов. – Иркутск, 1983. – С. 49–59.

12. Справа № 1-320/10, Архів Шевченківського районного суду м. Львова, 2010 рік.

13. Халиков А. Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной сфере: характеристика, психология, методика расследования / А. Н. Халиков. – М. : Волтерс Клувер, 2011.

Куратченко М.В. Обстановка совершения сутенерства и вовлечения лица в занятие проституцией. Рассмотрены некоторые аспекты расследования сутенерства и вовлечения лиц в занятие проституцией. Акцентировано внимание на роли и значении обстановки совершения этих уголовно наказуемых деяний в системе элементов их криминалистической характеристики.

Ключевые слова: сутенерство, проституция, криминалистическая характеристика, обстановка совершения преступления, специальные знания.

Kuratchenko M.V. Crime situation of pimping and involving a person in prostitution. The scientific deals with convey of of some aspects of the investigation of pimping and involving a person in prostitution. The crime situation as the element of the criminalistic characteristic of this offence and its relation with other elements have been examined.

The conclusion is that during investigation of pimping and involving a person in prostitution the examination of their crime is very important. It consists of some elements: place (limited range of eye-witnesses, leisure and holiday residences (saunas, hotels), restricted access to public), time (days-off) and conditions of commitment.

Keywords: pimping, prostitution, criminalistic characteristic, crime situation, special knowledge.

Сіроух І.В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СТВОРЕННЯ АБО УТРИМАННЯ МІСЦЬ РОЗПУСТИ І ЗВІДНИЦТВА, УЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Розглянуто деякі аспекти розслідування створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами. Акцентовано увагу на ролі та місці обшуку у розкритті досліджуваного кримінального правопорушення.

***Ключові слова:** розслідування, звідництво, організаційно-тактичне забезпечення, слідча (розшукова) дія, обшук, тактичний прийом.*

Постановка проблеми. Під час розслідування кримінальних правопорушень для виявлення необхідної інформації проводяться обшуки. Вони є обов'язковими слідчими (розшуковими) діями в тих випадках, коли правопорушник не бажає давати показання, вступає в конфлікт з працівниками правоохоронних органів або не передбачає можливості проведення обшуків стосовно нього. Завдяки їх проведенню можна виявити певні докази про вчинене суспільно небезпечне діяння, забезпечити можливість більш ефективного проведення інших процесуальних дій. Під час розслідування створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами, обшук також не втрачає своєї актуальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика організації і тактики проведення обшуку висвітлювалася в роботах Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавля, В. П. Захарова, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, В. Г. Лукашевича, М. В. Салтевського, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура, М. П. Яблокова та ін. Проблеми попередження й розслідування кримінальних правопорушень проти моральності досліджували у своїх роботах М. С. Дмитрієв, О. О. Дудоров, Д. Є. Кирюха, С. Г. Кулик, В. Ю. Мосяженко, К. Ю. Назаренко. Та в їх дослідженнях не було приділено достатньої уваги організаційно-тактичному забезпеченню проведення обшуку при розслідуванні створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами. А наша робота має на меті їх визначити крізь призму дослідження різних думок науковців та емпіричного матеріалу.

Метою даної статті є дослідження організаційно-тактичного забезпечення проведення обшуку при розслідуванні створення або утримання місць

розпусти і звідництва, учинених організованими групами.

Виклад основного матеріалу. За даними Генеральної прокуратури України, у 2013 р. вчинено 420 злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, за якими у 311 випадках було складено обвинувальні акти, у 2014 р. – 509, за якими обвинувальний акт було складено лише у 321 кримінальному провадженні, у 2015 р. – 476, у той час як обвинувальний акт було складено лише у 355 провадженнях, а за перше півріччя 2016 р. – 186, з яких лише у 92 випадках особам повідомлено про підозру. З них 20 % вчинюється організованими угрупованнями.

Вчинення досліджуваного правопорушення передбачає низку способів знищення або приховування знарядь злочинного діяння, речей, одягу та взуття тощо. З огляду на це, обшук за місцем проживання та роботи підозрюваного, його родичів та знайомих має важливе значення як для проведення досудового розслідування по конкретному кримінальному провадженню, так і для можливого встановлення фактів по інших вчинених кримінально караних діяннях.

Відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України, «...обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб».

Загалом обшук за своїм змістом, як зазначає Ю. В. Кореневський, «...є складною слідчою дією і має проводитися за суворого дотримання процесуальних норм, відповідно до тактичних правил, ретельно продумано і, якщо можна так висловитися, фундаментально» [8, с. 68]. Стосовно ж поняття обшуку, то ми підтримуємо К.О. Чаплинського, який стверджує, що це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення для справи, а також виявлення розшукуваних осіб [14, с. 207].

Погоджуючись з наведеними позиціями науковців та законодавців, зазначимо, що обшук здійснюється у кримінальних провадженнях з метою відшукування й вилучення предметів, що мають значення для розслідування, виявлення розшукуваних осіб шляхом примусового обстеження приміщень, споруд, ділянок місцевості чи окремих громадян.

Як будь-яка СРД, обшук складається з трьох етапів: підготовчого, робочого та заключного. Підготовчий етап починається з моменту прийняття уповноваженою особою рішення про проведення огляду місця події. З цього приводу є доречною думка С.О. Книженка, який зазначає, що основним завданням слідчого на цій стадії є інформаційно-тактичне і матеріально-технічне забезпечення проведення слідчої (розшукової) дії [5, с. 187]. Загалом вона повинна бути відображена у складанні плану обшуку, в якому визначаються час проведення, розподіл обов'язків його учасників, а також інші моменти, що впливають з обставин конкретного провадження та місця обшуку.

Серед обов'язкових заходів підготовчого етапу К.О. Чаплинський виділяє такі:

- вивчення матеріалів кримінальної справи; збирання орієнтуючої інформації про: особу злочинця, а також членів його сім'ї, родичів та знайомих; усі епізоди злочинної діяльності; місця (об'єкти) обшуків; знаряддя (засоби) злочину та предмети, що здобуті злочинним шляхом і підлягають відшукуванню, та ін.;

- аналіз та оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, до ухвалення рішення про проведення обшуку;

- прийняття (ухвалення) рішення про проведення обшуку; планування та визначення часу проведення обшуку;

- створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії;

- визначення та підготовка необхідних науково-технічних і транспортних засобів;

- вирішення питання про застосування службово-розшукового собаки;

- добір необхідних учасників для проведення обшуку;

- визначення способу фіксації ходу та результатів обшуку;

- розробка заходів, що передбачають дії учасників обшуку у випадках виникнення непередбачуваних ситуацій або ускладнень;

- забезпечення безпеки учасників слідчої дії; складання плану проведення обшуку;

- проведення інструктивної наради (інструктаж) серед усіх учасників слідчої дії [13, с. 339].

Повністю підтримуючи зазначену позицію, вважаємо за доцільне охарактеризувати деякі вищенаведені заходи з огляду на процес розслідування створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами.

Першочерговим заходом підготовчого етапу проведення обшуку є вивчення матеріалів кримінального провадження. Завдяки йому можна отримати відомості про знаряддя вчинення злочинних дій, кількість свідків, обстановку злочинного діяння, особу злочинця, проведені раніше слідчі (розшукові) дії та ін. Зазначені відомості можуть міститися у протоколах процесуальних дій, показаннях свідків, підозрюваних, висновках експертів. Лише після докладного вивчення матеріалів кримінального провадження уповноважена особа може прийняти рішення про проведення обшуку, а також тактичні прийоми, що будуть застосовуватися під час нього. У зв'язку зі значним робочим навантаженням та дефіцитом часу значна кількість респондентів (54 %) до цього заходу відноситься досить поверхово.

Збирання необхідної орієнтуючої інформації також має важливе значення та включає ряд заходів. Орієнтація в обстановці майбутнього обшуку немислима без одержання даних про особу, яка приховала певні об'єкти. Загальнолюдські уявлення й узагальнення досвіду слідчої практики свідчать про існування залежності між професійними, етичними, інтелектуальними характеристиками особи (людини) і обранням місця приховування того чи іншого

об'єкта [7, с. 250].

Слід зазначити, що організаційно-підготовчі заходи поширюються і на збирання відомостей про особу та його близьких [1, с. 9–10]. Адже необхідно зібрати якнайбільше інформації про особу, яка обшукується, ознайомитися з місцем (місцевістю), приміщенням, де відбуватиметься обшук, з метою необхідної орієнтації на місцевості. Завдяки цій інформації можна висунути пошукові версії щодо місця знаходження шуканого.

Усі вони у своїй побудові ґрунтуються на відповідній інформації, відрізняючись у першому випадку ширшим діапазоном пошукових дій і визначеністю розшукуваного об'єкта (особи). У процесі обшуку місце пошукових дій обмежено житловим приміщенням, ділянкою місцевості, однак при цьому не завжди має місце чіткий об'єкт пошукових дій, тому що він невизначений, хоча й зумовлений видом і механізмом вчинення злочину [7, с. 67].

Серед підготовчих заходів до проведення обшуку по досліджуваній категорії кримінальних правопорушень важливе місце займає збирання інформації про об'єкти, які підлягають відшуканню. Це пояснюється тим, що слідчий повинен, як зазначає П.С. Кушніренко, «...отримати чітке уявлення про об'єкт пошуку, встановити індивідуальні ознаки розшукуваного об'єкта, спрогнозувати можливі місця його приховування та способи маскуваня» [11, с. 103].

Вивченням кримінальних проваджень за досліджуваною категорією кримінальних правопорушень нами встановлено, що серед загальної кількості обшук за місцем мешкання підозрюваного проводився у 26 % випадках.

Слід зазначити, що, відповідно до ст. 235 КПК України, обшук житла або іншого володіння особи проводиться тільки за ухвалою слідчого судді. Під час обшуку зазначених об'єктів необхідно досліджувати предмети обстановки. При їх обстеженні потрібно, як зазначають криміналісти, «...спочатку досліджувати предмети й документи, що містяться в (на) них, а вже потім і самі предмети обстановки. Звільнивши їх від одягу, посуду, білизни та інших об'єктів, необхідно оглянути усі пази, щілини, днище, виокремити усі частини, що знімаються, виміряти й порівняти усі внутрішні й зовнішні габарити У процесі обшуку в житлових приміщеннях необхідно обстежувати предмети обстановки» [9, с. 440].

Під час проведення обшуку при розслідуванні створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами, можуть бути виявлені такі об'єкти:

1. Об'єкти, що доводять факт вчинення злочинних дій:

– документи, які містять відомості про клієнтів, час і місце їх відпочинку;

– документи, які містять відомості про повій, час і місце їх спілкування зі звідником;

– мобільні телефони, де міститься адресна книга (прізвища і адреси повій, клієнтів, дані про організатора злочину);

– ноутбуки, де може міститися інформація про злочинну діяльність гру-

пи та її членів;

– візитки і буклети, що розповсюджуються у клубах чи на автошляхах для наповнення клієнтури.

2. Об'єкти, що характеризують особу:

– характеристики з місць роботи;

– медичні довідки;

– довідки про звільнення з місць позбавлення волі.

3. Об'єкти, що пояснюють характер взаємовідносин особи з іншими членами злочинного угруповання, повіями та клієнтами:

– записи про діяльність місць звідництва, прибуття повій;

– листи з перепискою з іншими членами злочинного угруповання.

4. Об'єкти, що вказують на можливе місце знаходження підозрюваного, який переховується:

– адреси знайомих та родичів;

– особисті листи;

– інформація з мобільних телефонів, комп'ютерів та ноутбуків;

– бари, кафе, де збираються члени злочинного угруповання.

5. Об'єкти, що свідчать про вчинення особою інших кримінальних правопорушень:

– наркотичні речовини та прекурсори;

– холодна та вогнепальна зброя;

– відмички, фомки.

Важливе значення має визначення часу проведення обшуку. Оскільки обшукуваний, члени його сім'ї виявляються психологічно неготовими до протидії розслідуванню, їм важче приховати хвилювання. В той же час, як зазначає О.Ю. Герасименко, передчасність проведення цієї дії також іноді призводить до того, що отримання відповідних доказів ускладнюється браком необхідних відомостей про предмет обшуку, вірогідні способи його приховування, місце майбутнього обшуку й особу обшукуваного [3, с. 119]. З огляду на зазначене, ми вважаємо за необхідне при розслідуванні створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами, проводити обшуки негайно після встановлення підозрюваного.

Слідчим обирається відповідна тактика обшуку залежно від конкретної слідчої ситуації. Вона буде відбиватися в певній системі тактичних прийомів. Респонденти зазначили, що у 79 % випадків обшуки при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних проваджень проводилися у конфліктних ситуаціях. Це пояснюється як примусовим характером цієї слідчої (розшукової) дії, так і характеристикою особи звідника як схильного до протидії розслідуванню. Зазначена ситуація, у свою чергу, викликає необхідність застосування ряду тактичних прийомів.

Зокрема, слідчий під час обшуку повинен прагнути встановити психологічний контакт з обшукуваним. Це досягається різними способами. Наприклад, А.В. Дулов, поєднуючи встановлення психологічного контакту з постановкою запитань, зазначає, що слідчий під час проведення обшуку повинен

втягувати обшукуваного у бесіду [4, с. 351]. Завдяки цьому працівник поліції забезпечить як постійне підтримання психологічного контакту з особою, так і зможе встановити її обізнаність щодо знаходження об'єктів пошуку та проведення слідчої (розшукової) дії в цілому.

Зі свого боку В. І. Гаєнко зазначає, що необхідно застосовувати рефлексію. Оскільки рефлексивне мислення найбільше допомагає уявній орієнтації слідчого на ту схему дій і міркувань злочинця, яка є підставою для способу й місця приховування. Програвання варіантів міркувань злочинця, як правило, сприяє ефективності проведеного обшуку [2, с. 62].

Слідчий на початку обшуку повинен запропонувати особі видати предмети пошуку. Але видача цих предметів не зумовлює припинення проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії.

Це пояснюється різними аспектами. Зокрема, можливі ситуації, за яких працівник правоохоронних органів не знає про окремі епізоди злочинної діяльності обшукуваного. В той же час докази їх скоєння можуть знаходитися у приміщенні.

Дослідження матеріалів кримінальних проваджень дало змогу з'ясувати, що у 6 % випадків у результаті обшуку, крім речей, що були об'єктами пошуку, виявлялися докази, що свідчили про участь особи у вчиненні інших кримінально караних діянь.

Так, у серпні 2011 року гр. Т. вирішив створити місце розпусти для здійснення у ньому безпорядних статевих зв'язків за грошову винагороду. З метою виконання злочинного наміру гр. Т. 01.09.2011 орендував нежитлове приміщення, де вирішив відкрити заклад під виглядом іншого призначення, а саме стриптиз-бар, але фактично використовувати його для розпусти. Приблизно у цей же час, у вересні 2011 року, гр. Т. підібрав танцівниць еротичних танців, які дали згоду на надання платних сексуальних послуг клієнтам закладу у приміщенні стриптиз-бару. В подальшому з вересня 2011 року по 25 грудня 2013 року гр. Т. з метою наживи забезпечував функціонування стриптиз-бару в якості місця для розпусти, а саме: здійснював оплату оренди приміщення стриптиз-бару, підбирав осіб, згодних надавати сексуальні послуги, а також надавав танцівницям закладу приміщення стриптиз-бару для зайняття проституцією.

25.12.2013 у ході проведення обшуку за місцем проживання гр. Т. в морозильній камері холодильника у коридорі виявлено та вилучено скляну банку та сірникову коробку з висушеною речовиною рослинного походження зеленого кольору, що згідно з висновком судово-хімічної експертизи є особливо небезпечним наркотичним засобом «канабісом», обіг якого заборонено. Було з'ясовано, що гр. Т. незаконно придбав його для особистого вживання, після чого, незаконно зберігаючи при собі, переніс за місцем свого проживання [12].

Як бачимо, проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії може забезпечуватися використанням різних тактичних прийомів, зокрема, і залучення до неї підозрюваного. Адже участь зазначених осіб дає змогу праців-

никам Національної поліції спостерігати за їх поведінкою. Аналіз вивчення матеріалів кримінальних проваджень за досліджуваною категорією правопорушень дозволяє зробити висновок, що підозрювані до обшуку залучалися у 53 % випадків, потерпілі – 2 %.

Висновок. Констатуючи вищенаведене, зробимо певні висновки: правильне та своєчасне проведення обшуків при розслідуванні створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами, дозволяє виявити речові докази, що забезпечать притягнення до відповідальності правопорушників. У свою чергу, ефективність проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії залежатиме від ретельно проведеного підготовчого етапу, а також правильного та послідовного застосування тактичних прийомів.

Бібліографічні посилання

1. Астапкина С. М. Тактика обыска и выемки : лекция / С. М. Астапкина. – М., 1989.
2. Гаенко В. И. Обыск при расследовании хищений государственного и общественного имущества, совершенных путем мошенничества / В. И. Гаенко // Пробл. соц. законности: респ. межвед. науч. сб. – Х., 1984. – Вып. 14. – С. 60–65.
3. Герасименко А. Ю. Подготовка к обыску: прогнозирование и тактический риск / А. Ю. Герасименко // Пробл. соц. законности: респ. межвед. науч. сб. – Х., 1991. – Вып. 26. – С. 115–120.
4. Дулов А. В. Судебная психология / А. В. Дулов. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск, 1975.
5. Книженко С. О. Особливості огляду місця події при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин / С. О. Книженко // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 186–190.
6. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В. Е. Коновалова. – Х., 2000. – С. 67.
7. Коновалова В. О. Юридична психологія : акад. курс [електронний підручник] / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – К., 2007.
8. Корневский Ю. В. Судебная практика и совершенствование предварительного расследования / Ю. В. Корневский. – М., 1974.
9. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – М., 1995.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. ; відп. за вип. В. А. Прудников. – Х., 2016.
11. Кушниренко С. П. Особенности расследования взяточничества : учеб. пособие / С. П. Кушниренко. – СПб., 2002.
12. Справа № 255/3731/14-к, Архів Ворошиловського районного суду м. Донецька, 2014 р.
13. Чаплинский К. О. Організація і тактичні прийоми проведення одночасних обшуків / К. О. Чаплинский // Науковий вісник Юрид. академії МВС : зб. наук. праць. – 2004. – № 3 (17). – С. 338–344.
14. Чаплинский К. О. Тактика проведения окремих слідчих дій : монографія / К. О. Чаплинский. – Д., 2006.

Сироух И.В. Организационно-тактическое обеспечение проведения обыска при расследовании созданий или содержаний мест разврата и сводничества, совершенных организованными группами. Рассмотрены некоторые аспекты расследования со-

здання или содержания мест разврата и сводничества, совершенных организованными группами. Акцентировано внимание на роли и месте обыска в раскрытии исследуемого преступления.

Ключевые слова: *расследование, сводничество, организационно-тактическое обеспечение, следственное (розыскное) действие, обыск, тактический прием.*

Siroukh I.V. Organizational and tactic support of conducting search during investigation of creating or running brothels and procuring for fornication committed by organized groups. The article deals with convey of some aspects of the investigation of criminal offenses on the facts creating or running brothels and procuring for fornication. The organizational and tactical especially of the producing for identification at the investigation of this crime have been examined.

The author has concluded that the proper and timely conduct searches in the investigation of the creation or maintenance of brothels and pimping committed by organized groups, can detect evidence, which will ensure prosecution of offenders. The efficiency of the analyzed investigative actions will depend on carefully conducted preparatory phase, and correct and consistent use of tactics.

Keywords: *creating or running brothels, tactical supply, search, investigating acts.*

Надійшла до редакції 28.11.2016

Тишлек Д.П.

здобувач

*(Донецький юридичний
інститут МВС України)*

УДК 343.98

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК СУЧАСНИЙ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИЙ ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Досліджено питання отримання оперативними підрозділами Національної поліції інформації про злочини у сфері економіки з визнанням ключової ролі у цьому процесі сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Ключові слова: *економічна злочинність, інформаційно-телекомунікаційні технології, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшуковий засіб, Національна поліція.*

Постановка проблеми. Сьогодні актуальним є питання вдосконалення методики й тактики діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо протидії економічним злочинам, що дозволять їм законно, максимально швидко та з мінімальними ресурсними витратами отримувати оперативну та доказову інформацію, швидко її передавати на відстані, з можливістю її подальшої реалізації в оперативно-розшуковому та кримінальному провадженні. Цього можна досягти лише шляхом такої організації роботи оперативних підрозділів ОВС України, яка передбачає використання в їх дія-

льності наукомістких інноваційних методик, сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Особливості оперативно-розшукової діяльності підрозділів органів Національної поліції (органів внутрішніх справ) щодо протидії економічній злочинності були досліджені у працях К.В. Антонова, О.М. Бандурки, Б.Є. Богданова, В.В. Бойцова, Д.В. Гребельського, О.Ф. Долженкова, Г.О. Душейка, В.П. Захарова, І.М. Зубача, О.В. Кириченка, О.О. Кисельова, І.П. Козаченка, Д.Й. Никифорчука, С.І. Ніколаюка, С.В. Обшалова, В.М. Омеліна, О.О. Подобного, Е.В. Рижкова, С.М. Рогозіна, О.О. Савченка, В.О. Сілюкова, Д.М. Середи, О.П. Снігерьова, І.Р. Шинкаренка та ін. Важливі аспекти використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у протидії злочинності розглядалися у роботах В.В. Бірюкова, В.М. Бутузова, О.Г. Волеводза, І.О. Воронова, В.Д. Гавловського, С.В. Єськова, А.В. Іщенко, А.Є. Користіна, М.В. Карчевського, М.Ю. Литвинова, Є.Д. Лук'янчикова, Т.В. Михальчук, О.В. Меживого, М.П. Нестеренка, Ю.Ю. Орлова, Е.В. Рижкова, А.С. Сизоненка, Д.Б. Сергєєвої, Ю.В. Степанова, Д.В. Сулацького, І.Ф. Хараберюша, В.П. Шеломенцева та інших учених, кожен із яких зробив свій внесок у науково-методичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності підрозділів Національної поліції щодо протидії економічній злочинності.

Проте проблематика використання інформаційно-телекомунікаційних технологій як сучасного оперативно-розшукового засобу протидії економічній злочинності оперативними підрозділами Національної поліції у роботах зазначених авторів була досліджена фрагментарно. Саме тому метою цієї статті є дослідження питань отримання оперативними підрозділами Національної поліції інформації про злочини у сфері економіки з визнанням ключової ролі у цьому процесі сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій. Разом із цим потрібно враховувати сучасні тенденції росту економічної злочинності, а також тривалі процеси реформування правоохоронної системи.

Виклад основного матеріалу. Загрози економічній безпеці, як зазначає О.М. Бандурка, зумовлюють необхідність першочергового вирішення таких проблем економічного розвитку країни, як проблеми трансформації інституційних форм і методів державного управління економічним розвитком країни; проблеми мобілізації інвестиційного потенціалу; питання макроекономічного фінансового регулювання, розвиток фінансової та грошово-кредитної систем; законодавче обмеження «тіньової» економіки; оптимізація національних пріоритетів зовнішньоекономічних зв'язків в умовах глобалізації [1, с. 45].

У зв'язку з цим вважаємо влучними слова О.Є. Шаріхіна, що для вироблення стратегічних рішень під час протидії економічній злочинності важливо мати можливість дослідження різних наукових парадигм, які пояснюють глобальні процеси, що відбуваються у світі, та допомагають винаходити шляхи

їх вирішення. Концепція нової оперативно-розшукової парадигми О.Є. Шаріхіна, розроблена на основі системного аналізу з використанням синергетичного підходу, передбачає розгляд проблеми через теорію самоорганізованих відкритих, динамічних нерівноважних соціальних систем [2]. Слід погодитися, що такий підхід цілком допустимий при вивченні організованої економічної злочинності [3, с. 77–78].

Як справедливо зазначає Є.Д. Лук'янчиков, практика завжди потребує розробки й законодавчого закріплення засобів інформаційного забезпечення, адекватних характеру сучасної злочинності [4, с. 230]. Мова йде не лише про полегшення співробітникам ОВС «спілкування» із сучасними технічними засобами та його сучасним інформаційно-методичним забезпеченням за допомогою спеціального програмно-математичного та організаційно-технічного забезпечення, яке можна було би для зручності користування компактно представити у вигляді нових інформаційних технологій, на що вказує О.Г. Фролова, досліджуючи проблеми сучасного інформаційно-методичного забезпечення управління в ОВС [5, с. 60, 100]. Сьогодні важливим завданням організації протидії злочинам, що вчиняються у сфері економіки, є розробка теоретичних, організаційно-правових основ використання сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій у протидії економічним злочинам оперативними підрозділами Національної поліції України.

Цивілізаційні зміни та тенденції розвитку України говорять, що наше суспільство відчуло трансформацію до якісно нового стану «інформаційного суспільства», існування якого передбачає інтеграцію новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя [6]. Про це, зокрема, свідчить збільшення ролі інформації та знань у житті суспільства, зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями та виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті, зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій у суспільних відносинах, створення глобального інформаційного простору, який забезпечує інформаційну взаємодію людей, доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення потреб громадян щодо інформаційних продуктів та послуг.

Цілком очевидно, що від цього безпосередньо залежить поступальний розвиток України, тому процес їх удосконалення та розвитку є об'єктивним і незворотним [7, с. 610; 8, с. 112]. Водночас, як повідомляє Інтернет Асоціація України (далі – ІнАУ), інформаційні та телекомунікаційні технології – єдина галузь, яка розвивалася в Україні. Ринок інформаційних технологій складає більше 4,6 % ВВП України. «Дослідження на міжнародному рівні показують, що з кожними 10 % зростання проникнення широкосмугового зв'язку, ми можемо очікувати збільшення національного ВВП в середньому на 1,3 %», – заявив член правління ІнАУ І. Петухов під час форуму «Telecom innovation forum», який відбувся у м. Києві 12 жовтня 2012 року. «У рейтингу країн світу за Індексом мережевої готовності 2011–2012 років Україна посіла 75 місце, змістившись порівняно з попереднім рейтингом на 15 позицій вгору», –

зазначив І. Петухов [9].

Таким чином, економічне зростання країни нерозривно пов'язане з використанням сучасних досягнень науки і техніки, швидкою передачею інформації на відстані за допомогою сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій, серед яких провідне місце належить бездротовому (мобільному) зв'язку та Інтернет. Сучасне життя людини важко уявити без цих винаходів, що само собою відводить інформаційно-телекомунікаційним технологіям особливе місце у забезпеченні потреб громадян в інформаційному суспільстві.

Кількість користувачів цих послуг (технологій) в Україні постійно збільшується. Так, згідно зі статистикою, в Україні 19,9 млн. (або 51 %) жителів України мають доступ до мережі Інтернет. Діяльність у сфері ІТ здійснюють 2,675 тис. суб'єктів господарювання, 16 % приватних господарств мають широкосмуговий доступ до мережі і ще 20 % – до послуг кабельного телебачення. Рівень покриття території країни мобільним зв'язком становить 121,8 % від загальної чисельності населення України [9]. Таке збільшення кількості користувачів зазначених інформаційно-телекомунікаційних послуг у першу чергу зумовлено їх доступністю та зручністю користування, завдяки чому вони отримали статус загальнодоступних.

Водночас уже сьогодні зрозуміло й інше: нові високотехнологічні можливості можуть бути використані з кримінальною метою [10, с. 21]. Як зазначає І.О. Воронов, інформатизація суспільства не тільки створює умови для вчинення нових злочинів, але й може безпрецедентно розширити сферу кримінальної діяльності, створюючи велику кількість потенційних жертв [10, с. 22]. Сучасні злочинці при вчиненні економічних злочинів активно використовують досягнення науки й техніки, про що свідчить неухильне зростання рівня кіберзлочинності, яка стала одним із п'яти найпоширеніших економічних злочинів в Україні [11]. І з кожним роком сучасні технології використовуються зі злочинною метою все більш активно. Особливо це відчувається з приєднанням до міжнародних систем телекомунікацій та підвищення інтелектуального рівня зловмисників, які через мережу Інтернет здійснюють атаки на персональні дані користувачів, електронну інформацію приватних фізичних і юридичних осіб.

Таким чином, існує прямий зв'язок процесу вдосконалення інформаційно-телекомунікаційних технологій, розширення виробництва технічних засобів, які підтримують ці технології, та сфери їх застосування, зі зростаючим рівнем високотехнологічних злочинів. Сюди також варто додати можливість швидкого обміну даними в електронній формі в будь-якому обсязі та на будь-якій відстані, віктимологічний аспект, часто зумовлений досить примітивним уявленням звичайних користувачів у роботі з персональними комп'ютерами про особливості та механізми вчинення можливих високотехнологічних злочинів, що не дозволяє їм адекватно оцінювати ситуацію при вчиненні інциденту.

О.М. Яковлев, досліджуючи соціологічні аспекти економічної злочинності слушно зазначає, що дані злочинні діяння, зазвичай, відбуваються у

зв'язку або з приводу реалізації економічних відносин, і вчиняються особами, які виконують певні функції в конкретній економічній системі [12, с. 51]. Особливої небезпеки в контексті протидії економічним злочинам такі дії набувають з появою в цій сфері віртуальних форм розрахунків. Більшість фінансових операцій, учасниками яких виступають як фізичні, так і юридичні особи, сьогодні відбувається за допомогою Інтернету. Електронні системи кредитно-фінансових установ і банків, як потенційні об'єкти злочинного посягання, а також активне користування цими системами фізичними особами, стали природною причиною виникнення, існування та збільшення економічних злочинів з використанням сучасних інформаційних технологій.

Як зазначає В.О. Голубєв, суспільна небезпека подібних злочинів полягає в їх латентності, яка, у свою чергу, утворюється в результаті того, що потерпілі часто не розуміють, що стосовно них вчинено злочин [13, с. 22]. За даними соціологічного опитування, більшість жертв високотехнологічних злочинів, на жаль, не одразу розуміє, що стосовно них учинено подібний злочин, що пояснюється прихованістю обчислювальних операцій від користувача ЕОМ (ПК, планшета, смартфона) під програмним інтерфейсом, в результаті чого користувач спостерігає результати виконання його команд лише опосередковано, не володіючи програмно-технічними аспектами цього механізму.

О.О. Матвєєв звертає увагу на зростаючий рівень організованості та професійності економічних злочинів [14, с. 106]. Погоджуючись з О.О. Матвєєвим слід зазначити, що розвитку тіньової економіки значною мірою сприяє інформатизація відносин у суспільстві та розширення кількості загальнодоступних послуг, що є продуктом життєдіяльності організованої економічної злочинності як принципово нового явища, що утворилося в результаті руйнування радянської системи контролю з використанням оперативно-розшукової діяльності, а також хвилі злочинності й корупції в перехідний період, коли держава не здатна була адекватно відреагувати на нові загрози. Поширення тіньових форм соціальної та економічної взаємодії на фоні глобалізаційних процесів зумовило не лише структурну перебудову вітчизняної економіки в напрямку розширення її взаємодії зі світовим господарством, але й збільшення масштабів та виникнення нових форм і способів учинення протиправних діянь в економічній сфері.

Разом з цим збільшується кількість Інтернет-шахрайств, спрощується реалізація мережевих тіньових схем в економічній діяльності підприємств, установ, організацій, об'єктів промисловості, кредитно-фінансових установ тощо.

Спостерігаючи неухильний розвиток організованої злочинності в Україні, активне використання сучасних інформаційних технологій членами організованих злочинних груп, слід підтримати прагнення актуалізації всебічних досліджень проблематики використання комп'ютерних технологій у сфері протидії організованим, зокрема економічній злочинності [15, с. 127]. При цьому виникнення нових сучасних способів та механізмів учинення злочинів у сфері економіки прямо залежить від розгалуження технічних систем глоба-

льного зв'язку і спрощення доступу до використання інформаційних технологій широкого кола осіб.

Аналіз праць дослідників з питань методології застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій (О.А. Антонова, В.В. Бірюков, Р.М. Вязовець, А.А. Кривоухов, Є.Д. Лук'янчиков, О.М. Прокопенко, А.Д. Ульянов та ін.) показує, що усі сучасні технології (мова, писемність і книгодрукування, телеграф, телефон, радіо, телебачення та Інтернет) використовуються при вирішенні завдань ОРД. Крім цього, при бурхливому розвитку обчислювальної техніки найбільше проблемних питань пов'язано саме з використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій (Інтернету, мобільного та бездротового швидкісного зв'язку тощо).

Зазначене свідчить про взаємозалежність стану та якості протидії економічним злочинам (у т.ч. з використанням інформаційних технологій) підрозділами захисту економіки Національної поліції з розвитком самих інформаційно-телекомунікаційних технологій. При цьому зазначені технології виступають і як середовище, і як засіб вчинення економічних злочинів. Таким чином, категорії «засоби ОРД» та «засоби інформатизації цієї діяльності підрозділів захисту економіки» тісно переплітаються, що обумовлює необхідність їх наукового тлумачення.

Слід зазначити, що на сьогодні відсутнє однозначне розуміння терміна «інформаційні (інформаційно-телекомунікаційні) технології». Так, численні дослідження вчених свідчать, що процес реформування термінологічної основи сфери інформаційних технологій не припиняється. Ми вважаємо, що способом усунення протиріч у протидії економічним та іншим злочинам у сфері високих технологій може бути створення єдиного понятійного апарату – термінології, при цьому саме визначення «високі технології» не «річ у собі», а продукт людської діяльності в науковій та виробничій діяльності.

Термін «технологія» в більшості енциклопедичних видань розглядається як сукупність прийомів і способів отримання, обробки та (або) переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів або виробів, здійснюваних у різних галузях промисловості, а також науково обґрунтовані прийоми і способи їх отримання (обробки, переробки та зберігання), які є основною виробничого процесу, включаючи інструкції та настанови щодо його здійснення. Більш вузько у технологічній сфері ця категорія розглядається як сукупність методів обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми сировини, матеріалу або напівфабрикату, які застосовують у процесі виробництва, для отримання готової продукції, наука про способи впливу на сировину, матеріали та напівпродукти відповідними знаряддями виробництва. При аналізі практичної технології її не можна відокремити від техніки та засобів праці. Порівнюючи дані формулювання предмета обговорення, можна говорити про різні принципи підходу до узагальнюючих визначень.

Тоді як енциклопедичні пошуки дають підстави тлумачити технологію як досить містку категорію, яка поділяється на об'єктивну (діючу, функціонуючу в різних галузях народного господарства) та суб'єктивну (наукову), у

законодавчій практиці технології зазначені одночасно і як спосіб, і як засіб, і як результат виробничої діяльності. З цього випливає, що поняття «сучасна технологія» є неоднозначним за своєю сутністю та має кілька аспектів – об'єктивний та суб'єктивний, що символізує відповідно практичну та теоретичну сторони технології. І, можливо, саме в цьому полягає причина різного тлумачення терміна в енциклопедичних виданнях та відсутності єдиних підходів в оцінці протиправних дій фізичних або юридичних осіб, вчинених або підготовлених з використанням сучасних технологій, а так само протидії вказаним діям.

При цьому на сучасному етапі слід констатувати об'єктивно існуючий факт наявності технологій, досяжних тільки при використанні сучасних наукоємних способів виробництва. На нашу думку, вивчення і виявлення особливостей організації виробництва товарів і послуг при використанні «високих технологій» надасть можливість ефективно перешкоджати їх протиправному застосуванню, в тому числі і на законодавчому рівні.

Щодо категорії «засоби ОРД» зазначимо, що до ефективних засобів протидії кримінальним правопорушенням підрозділами захисту економіки Національної поліції в першу чергу необхідно віднести спеціальну техніку, метою застосування якої є документування протиправної діяльності розроблюваних осіб. У практичній діяльності оперативні працівники, використовуючи засоби спеціальної техніки, виконують такі завдання: впровадження закладних пристроїв на відокремлених об'єктах; отримання слідів тяжкого злочину, документів та інших предметів; оперативно-технічне забезпечення впровадження в злочинне середовище тощо. Ці завдання неможливо було б виконати без ретельної підготовки та штучного створення сприятливих для цього умов (оперативних комбінацій) [16, с. 429].

Враховуючи необхідність та перспективність використання спеціальної техніки у правоохоронній діяльності, слід підтримати думку О.В. Меживого та І.Ф. Харабєрюша з приводу того, що поняття «спеціальна техніка» є базовим та класифікації останньої за основними напрямками діяльності ОВС: стосовно слідчої діяльності – криміналістична техніка, оперативно-розшукової – оперативна техніка, адміністративно-управлінської – організаційна техніка, а також охоронної діяльності – охоронна техніка [17, с. 66].

Відповідно до Закону України «Про Національну програму інформатизації», для реалізації інформаційних технологій використовують такі засоби інформатизації: електронні обчислювальні машини, програмне, математичне, лінгвістичне та інше забезпечення, інформаційні системи або їх окремі елементи, інформаційні мережі та мережі зв'язку [18]. Більшість цих засобів використовується працівниками підрозділів захисту економіки у повсякденній діяльності.

Діяльність підрозділів захисту економіки Національної поліції щодо протидії економічній злочинності складається переважно з негласних засобів і методів, завдяки чому реалізується принцип соціальної справедливості у специфічній галузі правовідносин, оскільки дає змогу максимально забезпе-

чити вчасність, повноту та об'єктивність розслідування, невідворотність покарання, відшкодування завданої державі та громадянам шкоди, виявлення латентних злочинів і притягнення до відповідальності осіб, які їх учинили.

При цьому завдання підрозділів захисту економіки Національної поліції у протидії економічній злочинності, обумовлені їх компетенцією, є дещо специфічними порівняно із завданнями державного управління та економіки, що обґрунтовує необхідність застосування того чи іншого засобу ОРД. Чітке уявлення про функції підрозділів захисту економіки у боротьбі з економічними злочинами та їх компетенцію при проведенні оперативно-розшукових заходів з використанням сучасних інфокомунікаційних технологій впливає з Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України, затверджене наказом Національної поліції від 07.11.2015 № 81 [19].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, розвідувально-підбивну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [20].

Слід зазначити, що з моменту введення до Кримінального кодексу України норми, що передбачає відповідальність за вчинення злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин, їх систем, мереж та мереж електрозв'язку (комп'ютерних злочинів) та проведення у зв'язку з цим організаційно-структурних змін у системі МВС, чимало наукових робіт було присвячено розробці положень протидії цим видам злочинів. При цьому тривалий час наголошувалося, що застосування цих технологій у боротьбі зі злочинністю має місце лише в розкритті комп'ютерних злочинів.

Як зазначає Р.М. Вязовець, використання інформаційних технологій для протидії злочинам пов'язане з наявністю таких тенденцій: підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності за рахунок інтенсифікації вже традиційних способів організаційного та інформаційного забезпечення; впровадження комплексних інформаційних технологій, що включають технології спілкування з джерелами інформації (громадянами та іншими особами) в режимі онлайн, що розширює коло одержуваної інформації, підвищує її оперативність за умови дотримання принципу конспіративності; розробка комплексних інформаційних технологій, які дозволяють використовувати інформацію як обмеженого, так і відкритого доступу, що підвищує ефективність діяльності за рахунок скорочення часу на отримання та перевірку інформації; розробка принципово нових технологій для боротьби зі злочинами у сфері інформаційних технологій. Якщо перший напрямок, вказує науковець, є традиційним і вже далеко пішов уперед, то інші три тільки починають розвиватися. Наукові роботи й висновки практиків мають розрізнений, а іноді й суперечливий характер [21, с. 27].

Сьогодні науковці й практики одноставно визнають той факт, що засто-

сування інформаційних (у т.ч. інформаційно-телекомунікаційних) технологій за усіма напрямками діяльності поліції дозволяє протидіяти злочинності на новому якісно вищому рівні. Враховуючи специфіку діяльності та завдання підрозділів захисту економіки Національної поліції слід зазначити, що ефективно організувати роботу цих підрозділів та вести боротьбу з економічною злочинністю оперативно-розшуковими методами не можна без застосування вказаних технологій. До того ж кіберзагрози, як зазначає В.П. Шеломенцев, проявляються в усіх сферах національної безпеки (економічній, інформаційній, правовій тощо), а не лише в інформаційній. Кібербезпеку вчений розглядає не як окрему складову національної безпеки, а як прояв національної безпеки у новому середовищі (кіберпросторі) та в новому вигляді (програмно-математичному), а самі кіберзагрози – як наявні та потенційно можливі явища та чинники, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам людини й громадянина, суспільства й держави, реалізація яких залежить від належного функціонування інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем [22, с. 13].

Таким чином, головними завданнями оперативних підрозділів щодо протидії злочинам у сфері сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій слід вважати такі:

1. Здійснення практичних оперативно-розшукових заходів, удосконалення форм і методів боротьби зі злочинністю у сфері сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій.
2. Попередження, припинення та розкриття злочинів у сфері сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій, розшук осіб, які їх учинили.
3. Проведення моніторингу за тенденціями в розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій в економіці України, особливо в її «тіньовому» секторі, викриття причин та умов, які сприяють вчиненню таких злочинів.
4. Збір та аналіз інформації, прогнозування криміногенних процесів із застосуванням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій.
5. Здійснення на основі гласних і негласних методів збору та накопичення інформації, необхідної для боротьби з організованими злочинними угрупованнями, які використовують сучасні інформаційно-телекомунікаційні технології.
6. Здійснення заходів щодо створення якісної мережі джерел оперативної інформації в середовищі Інтернет-провайдерів, відвідувачів комп'ютерних клубів, осіб, що працюють на хакерських сайтах Інтернету, студентів технічних вищих навчальних закладів та безпосередня робота з ними.
7. Здійснення оперативно-розшукового провадження стосовно осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій.
8. Перевірка інформації про вчинення правопорушень, пов'язаних із використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій.
9. Виконання доручень слідчих, робота у складі слідчо-оперативних груп за кримінальними провадженнями, розпочатими за фактами вчинення правопорушень, пов'язаних із використанням комп'ютерних технологій.

10. Ведення обліків осіб, стосовно яких є наявна оперативна інформація про вчинення ними спроб злому транспортних телекомунікаційних мереж, розробку та розповсюдження вірусних програм у цих мережах.

11. Розробка та впровадження єдиної стратегії у сфері боротьби з комп'ютерною злочинністю, яка має ознаки організованої.

12. Проведення оперативно-розшукових заходів щодо протидії організованим злочинним угрупованням, що вчиняють злочини з використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій [23, с. 11].

Висновки. Розглядаючи інформаційно-телекомунікаційні технології як сучасний оперативно-розшуковий засіб протидії економічній злочинності в Україні зазначимо, що одним з ефективних, але, на жаль, недостатньо використовуваних, резервів є поліпшення якості інформаційного забезпечення оперативних підрозділів Національної поліції України взагалі та підрозділів захисту економіки зокрема шляхом побудови єдиного інформаційного простору правоохоронних, контрольно-наглядних і фінансових органів України, заснованого на сучасних інформаційних технологіях. Разом із тим серйозною перешкодою на шляху вдосконалення використання інформаційно-телекомунікаційних технологій як сучасного оперативно-розшукового засобу протидії економічній злочинності є комплексні проблеми інформатизації, що належать не лише до інформаційного забезпечення, але й у деяких випадках до організаційних, правових, методичних, кадрових і в більшій частині управлінських питань, що регулюють діяльність органів Національної поліції.

Бібліографічні посилання

1. Бандурка О.М. Актуальні проблеми сучасного економічного розвитку України в контексті економічної безпеки / О.М. Бандурка // Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22 жовт. 2004). – Х. : Вид-во Нац. ун-та внутр. справ, 2004.
2. Шарихин А.Е. Научные основы обеспечения экономической безопасности посредством оперативно-розыскной деятельности : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук ; спец. 12.00.09 / А.Е. Шарихин. – М., 2007.
3. Шарихин А.Е. О необходимости новой парадигмы как методологической основы для выработки стратегии борьбы с преступлениями экономической направленности / А.Е. Шарихин // Проблемы правоохранительной деятельности : международный журнал. – № 1. – 2007. – С. 73-79.
4. Лук'янчиков Є.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : дис. ... докт. юрид. наук ; спец. 12.00.09 / Євген Дмитрович Лук'янчиков. – К. : НАВС, 2005.
5. Фролова О.Г. Сучасне інформаційно-методичне забезпечення управління в органах внутрішніх справ : дис. ... докт. юрид. наук ; спец. 12.00.07 / Олена Григорівна Фролова. – Х. : ХНУВС, 2002.
6. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 9.01.2007 № 537-V // ВВР України. – 2007. – № 12. – С. 511.
7. Гидденс Э. Социальные изменения в современном мире / Э. Гидденс. – М., 1999.
8. Escobar A. Welcome to Cyberia: Notes on the anthropology of cyberculture / A. Escobar // Current Anthropology. – 1994. – Vol. 35. – No. 3. – P. 211-231.
9. Рынок IT в Украине составляет более 4,6 % ВВП / О. Дідух // ЛІГАБізнесІнформ : інформ. агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biz.liga.net/all/it/novosti/2330791-rynok-it-v-ukraine-sostavlyaet-bolee-4-6-vvp-inau.htm>.

10. Воронов І.О. Зв'язок інформатизації суспільства зі злочинами у сфері високих інформаційних технологій / І.О. Воронов // Протидія злочинності у сфері інтелектуальної власності та комп'ютерних технологій органами внутрішніх справ: стан, проблеми та шляхи їх вирішення : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 23 листопада 2012 р.). – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. – С. 21-23.

11. Всесвітній огляд економічних злочинів – 2011. Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pwc.com/uk_UA/ua/press-room/assets/GECS_Ukraine_ua.pdf.

12. Яковлев А.М. Социология экономической преступности / А. М. Яковлев ; отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1988.

13. Голубев В.А. Интернет-преступность как новая угроза экономической безопасности / В.А. Голубев, В.В. Махно // Борьба з Інтернет-злочинністю : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 12-13 червня 2013 р.). – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. – С. 21-23.

14. Матвеев А.А. Использование экономической информации при выявлении и предупреждении организованных преступлений : дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.09 / Алексей Александрович Матвеев. – Н. Новгород : Нижегородский юрид. ин-т МВД РФ, 1999.

15. Герасін О.П. Використання інформаційних технологій організованою злочинністю / О.П. Герасін // Інформаційна безпека. – 2010. – № 2(4). – С. 127–131.

16. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел : учебник / под ред. В.М. Аتماжитова. – М. : Академия МВД СССР, 1990. – Общая часть. Разделы I–VII.

17. Меживой О.В. Проведення оперативних комбінацій з використанням спеціальної техніки в умовах конкретної оперативної обстановки / О.В. Меживой, І.Ф. Хараберюш // Оперативна обстановка, її аналіз та оцінка в діяльності карного розшуку : додаток до спецвип. Вісника ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка № 2/2011 ; у 2-х ч., ч. 1. – Луганськ, 2011. – С. 64–75.

18. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР // ВВР України. – 1998. – № 27. – Ст. 181.

19. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України : наказ Національної поліції від 07.11.2015 № 81.

20. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХП // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

21. Вязовец Р.Н. Использование информационных технологий в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09 / Р. Н. Вязовец. – М. : ВНИИ МВД РФ, 2010.

22. Шеломенцев В.П. До концепції законопроекту про кібернетичну безпеку / В.П. Шеломенцев // Борьба з Інтернет-злочинністю : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 12–13 червня 2013 р.). – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. – С. 12–14.

23. Виявлення та розслідування злочинів у сфері комп'ютерних технологій : методичні рекомендації. – К. : НАВС, 2013.

Тышлек Д.П. Информационно-телекоммуникационные технологии как современное оперативно-розыскное средство противодействия экономической преступности оперативными подразделениями Национальной полиции Украины. Исследован вопрос получения оперативными подразделениями Национальной полиции информации о преступлениях в сфере экономики с признанием ключевой роли в этом процессе современных информационно-телекоммуникационных технологий.

Ключевые слова: *экономическая преступность, информационно-телекоммуникационные технологии, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскное средство, Национальная полиция.*

Tyshlek D.P. Information and communications technology as a modern operational-investigative tool to counter the economic crime by operational units of the National Police of Ukraine. In the article the question of receipt of the National police of information operative subdivisions is investigational about crimes in the field of economics with confession key to the role in this process of modern information and communications technologies.

Indicated that effectively organize the operational units for combating economic crime de-

tective and search methods is not possible without the use of information and communications technologies.

A major obstacle to improving the use of information and communications technologies as a modern operational-investigative means combating economic crime is a complex problem of information relating not only to information security, but in some cases, organizational, legal, methodological, personnel and much of management of regulating the activities of the National police.

Keywords: *economic criminality, information and communications technology operational search activity, operational search means, national police.*

Надійшла до редакції 25.11.2016

Хірний О.К.

здобувач

*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.9 : 351.74

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНОЇ СЛУЖБИ

У статті висвітлено окремі аспекти інформаційного забезпечення діяльності підрозділів візуального спостереження оперативної служби. Визначено пріоритетні напрямками його розвитку та надано пропозиції поліпшення інформаційного забезпечення даних підрозділів.

Ключові слова: *інформаційне забезпечення, підрозділ візуального спостереження, оперативна служба, персональна інформація.*

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку суспільства характеризується стрімким зростанням потоків і обсягів інформації, ускладненням механізмів управління соціальними процесами та явищами. У нових умовах роботи підрозділів Національної поліції України, коли основу її діяльності складають профілактика та прогнозування правопорушень, розкриття кримінальних правопорушень по гарячих слідах, спостерігається стала тенденція подальшого збільшення обсягів інформації про причини окремих кримінальних правопорушень та умови, що сприяють їх вчиненню, про пошук найбільш ефективних форм і методів їх запобігання і т. ін.

Однією із важливих функцій органів адміністрування будь-якої соціальної системи є інформаційне забезпечення її діяльності. Ця діяльність спрямована на створення, організацію функціонування та вдосконалення інформаційних систем, які служать успішному виконанню задач адміністрування[1].

Практика боротьби зі злочинністю переконливо свідчить не тільки про суттєву, а в багатьох випадках пріоритетну роль системи інформаційного забезпечення підрозділів Національної поліції як ланки, що значно зумовлює ефективність роботи всієї системи правоохоронних органів. Система інформаційного забезпечення здійснює інформаційну підтримку даних підрозділів у попередженні кримінальних правопорушень, установленні й розшуку пра-

вопорушників.

Останнім часом набагато загострилась криміногенна обстановка в Україні. У зв'язку з цим надзвичайно збільшився потік інформації, що надходить на адресу органів поліції, зросла кількість оперативних документів, які потребують негайного виконання. Збільшився обсяг ручних довідкових картотек та існуючих банків даних, які досягли тієї межі, коли наявні технічні засоби і технології не дозволяють оперативно та доброякісно обробляти інформацію, що надходить. Це створює значні перепони в ефективності роботи і підрозділів візуального спостереження оперативної служби (далі – ПВС ОС). Саме тому створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України – це одні з основних напрямів державної інформаційної політики в Україні відповідно до ст. 3 Закону України «Про інформацію»[2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Питанням інформаційного забезпечення поліцейської діяльності у вітчизняній правовій науці не було приділено достатньо уваги. Наукові розробки переважної більшості сучасних дослідників, зокрема роботи О. Бандурки, А. Губанова, О. Долженкова, Є. Желєзова, В. Заросила, В. Золотарева, І. Козаченка, В. Некрасова, В. Ортинського, В. Сапальова, І. Сервецького, М. Смирнова, М. Стацака, І. Шинкаренка, Н. Філіпенка, В. Фільштейна та ін., побудовані на аналізі категорії «поліція», її функцій, структури, кадрового та матеріального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. В ОВС України вже протягом більше 50 років накопичено чималий досвід використання різноманітних інформаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем оперативно-розшукового та інформаційно-довідкового призначення, одними з перших користувачами яких були підрозділи візуального спостереження оперативної служби.

Оперативно-розшукова діяльність за своєю сутністю являє собою не що інше, як циклічний процес пошуку, збирання, переробки й використання оперативно-розшукової та іншої інформації. Інформаційне забезпечення ОРД є її серцевиною. Термін "інформація" (від латинського *informatio* – роз'яснення, виклад, ознайомлення, уявлення) виник у соціальному середовищі і спочатку застосовувався для позначення відомостей, які передаються одними людьми іншим за допомогою голосу, письма чи іншим способом [3].

Категорія «інформаційне забезпечення» отримало достатній розвиток у межах інформаційного права. Питання інформаційного забезпечення також розглядалося в окремих працях з кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності під час висвітлення пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності боротьби зі злочинністю[4].

У користування оперативної служби відповідно до наказу МВС України від 12.10.2009 № 436 «Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України» надано доступ до відомостей щодо:

- осіб, яких затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, які обвинувачені у вчиненні кримінального правопорушення, узяті під варту або на яких накладено стягнення у вигляді адміністративного арешту, у тому числі їх фотографії та дактилоскопічні дані;
- осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, пропали безвісти, та в інших випадках, передбачених законами України
- осіб, щодо яких здійснюється профілактична робота працівниками ОВС;
- осіб, які скоїли адміністративні правопорушення, щодо яких уповноваженими на те працівниками ОВС згідно зі статтями 254, 255 КУпАП складено протоколи про адміністративні правопорушення, а органами (посадовими особами), які розглядали ці справи, було винесено постанови, передбачені статтею 284 КУпАП;
- осіб, яких було виявлено уповноваженими на те працівниками ОВС у сфері протидії корупції за скоєння корупційних правопорушень і рішеннями судів притягнуто до відповідальності за вчинення цих правопорушень;
- іноземців та осіб без громадянства, які порушили встановлені законодавством правила в'їзду, виїзду, перебування в Україні і транзитного проїзду через її територію, виявлених працівниками ОВС;
- зареєстрованих в ОВС злочинів, адміністративних правопорушень, подій, які загрожують особистій чи громадській безпеці, надзвичайних подій;
- викрадених речей, документів, цінностей та іншого майна; знайдених, вилучених у громадян і службових осіб предметів і речей, у тому числі заборонених або обмежених в обороті, а також документів з ознаками підробки, які мають індивідуальні (заводські) номери;
- зброї, що перебуває у користуванні громадян, підприємств, установ, організацій, господарських об'єднань, яким надано відповідно до законодавства дозвіл на її придбання, зберігання, носіння, перевезення, та яка обліковується підрозділами дозвільної системи ОВС;
- викраденої, втраченої, вилученої, знайденої зброї, а також добровільно зданої із числа тієї, що незаконно зберігалася [5].

Нажаль, в інформаційному забезпеченні ПВС ОС ситуація є недостатньо розвиненою в науковому плані та визначається поки що дослідженнями загального характеру. Наприклад, О.В. Сировим досліджено організаційно-правові засади управління інформаційними ресурсами органів внутрішніх справ України та сформульовано низку наукових положень та висновків, а саме поглиблено визначення поняття інформаційних ресурсів та проаналізовано властивості цих ресурсів, вперше управління інформаційними ресурсами ОВС України розглянуто як цілісну систему, компонентами якої постають суб'єкт, об'єкт управління та зв'язки між ними, а також сформульовано поняття управління інформаційними ресурсами ОВС України тощо [6, с. 8].

До того ж, нині у ПВС ОС існує так званий «інформаційний голод» через відсутність прямо законодавчо окресленої можливості використовувати бази

персональних даних інших органів влади, як це зроблено в Національному антикорупційному бюро України, що суттєво заповнило брак інформації [7].

Головна мета системи інформаційного забезпечення ПВС ОС – всебічна інформаційна підтримка практичної діяльності у протидії злочинності в Україні на основі комплексу організаційних, нормативно-правових, технічних, програмних та інших заходів.

Доцільність створення інформаційних систем обумовлена формуванням нових або ж при зміні функцій органу управління, а також при вдосконаленні.

Основні завдання інформаційної системи - постійне поповнення інформацією; своєчасність забезпечення споживачів достовірними даними; збирання відомостей про стан роботи об'єктів управління для вищестоящих органів; аналітична обробка інформації для прийняття управлінських рішень.

Пріоритетними напрямками розвитку інформаційного забезпечення в оперативно-розшуковій діяльності можна визначити: пошук кандидатів, навчання особового складу та перепідготовка; правове регулювання інформаційної безпеки та захисту інформації; конфіденційність; розвиток телекомунікацій; функціонування автоматизованих банків даних, галузевих, міжгалузевих інформаційних систем; інформаційні технології в освіті, інновації та інтелектуальна власність; інформаційне законодавство.

Формою вираження інформаційного забезпечення ПВС ОС може виступати інформаційна система, як створена з метою ефективного управління фахівцями система збирання, пошуку, накопичення, оброблення, оновлення, відображення та надання інформації. Зазвичай її компонентами є інформація; організаційно-технічні засоби; методи та процедури роботи; особовий склад; носії інформації; підсистема зв'язку та захисту та ін.

Різноманіття критеріїв класифікації інформації можна звести до двох основних:

- за специфікою обробки: розрахункові, інформаційно-пошукові, статистичні тощо;
- за характером розв'язуваних завдань: облікові; аналітичні; плануючі.

Ефективності інформаційних масивів можна дійти лише шляхом створення комплексу взаємозв'язаних інформаційних систем у межах конкретного органу та системи органів. Діяльність із розробки конкретних інформаційних систем може називатися інформаційним забезпеченням контролю, планування і т. ін.

Таким чином, зміст інформаційного забезпечення відноситься до всього процесу управління, функцій управлінського циклу, до діяльності підрозділів або конкретних співробітників.

Доводиться констатувати, що з прийняттям законодавства про захист персональних даних через відсутність управлінської волі лишилось не визначеним ще й питання можливості користування застарілими обліками.

І це при тому, що Департаментом з питань захисту персональних даних секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини обліковано повідомлення МВС України про обробку персональних даних з метою вико-

нання функцій та завдань визначених законодавством, а саме про: національне походження; стан здоров'я; статеве життя; біометричні дані; генетичні дані; притягнення до адміністративної відповідальності притягнення до кримінальної відповідальності; застосування щодо особи заходів в рамках досудового розслідування; вжиття щодо особи заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність»; вчинення щодо особи тих чи інших видів насильства; місцеперебування та/або шляхи пересування особи [8].

Це утворило фактично законні підстави для існування цінного оперативного обліку оперативної служби «Об'єкт. Зв'язок. Адреса», яку була напрацьована практикою, але її ведення припинено, хоча можна було б лишити інформацію про вид заходу, тим самим утворивши для зручності електронний облік інформації, яка все одно фіксується у журналах.

Подібний стан справ з базою даних «Флінт», яка створена для роботи під операційну систему DOS, основним призначенням якої у 90-ті роки минулого сторіччя стало накопичення інформації про заяви та повідомлення про злочини та події чи статистичні картки обліку злочинів.

На нашу думку, доступ до подібних баз даних суттєво допоміг би у виконанні функції з протидії злочинності, зокрема, в організації розкриття злочинів минулих років.

Вирішення завдань сучасного інформаційного забезпечення має бути досягнуто за рахунок упровадження єдиної політики інформаційного забезпечення; створення багатоцільових інформаційних підсистем діяльності ОВС; удосконалення організаційно-кадрового забезпечення інформаційних підрозділів; інтеграції та систематизації інформаційних обліків ОВС на всіх рівнях; розбудови інформаційної мережі; створення умов для ефективного функціонування інформаційних обліків, забезпечення їх повноти, вірогідності, актуальності та безпеки; переоснащення інформаційних підрозділів сучасною потужною комп'ютерною технікою; поширення мережі комп'ютерних робочих місць користувачів інформаційних підсистем; подальшої комп'ютеризації інформаційних обліків; установлення взаємодії міліції з населенням у розробці ефективних способів такого забезпечення; упровадження нових форм і методів інформаційного забезпечення ОВС; правове виховання через засоби масової інформації; удосконалення законодавства [4].

Висновок. Узагальнивши результати останніх досліджень та положення нормативно-правових актів, ми можемо стверджувати, що інформаційне забезпечення ПВС ОС – це комплекс організаційно-правових, гласних та негласних технічних і технологічних заходів, методів та засобів в системі інформаційного забезпечення ОС, який забезпечує в процесі управління функціонування системи інформаційних зв'язків суб'єктів і об'єктів через раціональну організацію інформаційних масивів баз та каналів знаходження, необхідних для виконання завдань візуального спостереження.

З метою вдосконалення інформаційного забезпечення та з огляду на впровадження в Україні стандартів зв'язку 3G доцільно законодавчо дозволити використовувати бази персональних даних інших органів влади, як це

зроблено в Національному антикорупційному бюро України, а також надати можливість для розкриття злочинів минулих років користуватись базами даних, ведення яких зупинено та які не проходили відповідний порядок реєстрації та повідомлення про облік.

Бібліографічні посилання

1. Інформаційне забезпечення управління органами внутрішніх справ http://libroos.io.ua/s30221/informaciune_zabezpechennya_upravlinnya_organami_vnutrishnih_sprav
2. Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс]; Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> Назва з екрана.
3. Гусаров С.М. Основи оперативно-розшукової діяльності навчальний посібник за ред. С.М. Гусарова Київ 2015
4. Нефедова Н.А. Інформаційне забезпечення спеціальної поліцейської діяльності [Електронний ресурс]; Режим доступу: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-8-2014/item/298-informatsiune-zabezpechennya-spetsialnoyi-politseyskoyi-diyalnosti-nefedova-na> Назва з екрана.
5. Наказ МВС України від 12.10.2009 № 436 «Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України»
6. Сировой О.В. Організаційно-правові засади управління інформаційними ресурсами органів внутрішніх справ України : автореф. дис. ... к. ю. н : 12.00.07 / Сировой О.В.; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2006. – 21 с.
7. В НАБУ презентували інформаційну систему для кримінального аналізу / Офіційний сайт НАБ України. — Режим доступу: <http://www.nabu.gov.ua/index.php?id=6> / (дата звернення: 19.08.15). — Назва з екрана.
8. Пошук інформації про володільців баз даних [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/zpd/check-info/> (дата звернення: 11.01.16). — Назва з екрана.

Хирный А.К. Отдельные аспекты информационного обеспечения деятельности оперативной службы. В статье освещены отдельные аспекты информационного обеспечения деятельности подразделений визуального наблюдения оперативной службы. Определены приоритетные направления его развития и даны предложения улучшения информационного обеспечения данных подразделений.

Ключевые слова: *информационное обеспечение, подразделение визуального наблюдения, оперативная служба, персональная информация.*

Khirnyy O.K. Some aspects of information support of operational service activities.

The article highlights some aspects of information support of visual observation units operational service. The priority directions of its development and improvement proposals provided with information of data units. It is noted that the solution of tasks of modern information provision has to be achieved through the implementation of a uniform policy of information security; creating multi-information subsystems of the ATS. Determined that the information providing visual observation units operational service - a set of organizational, legal, open and covert technical and technological measures, methods and tools in the information system OS, which provides in the management of the system of communications and information about of objects through rational organization of information files and databases channels a finding necessary to perform the tasks of visual observation.

Keywords: *information security, visual observation unit, operational service, personal information.*

Надійшла до редакції 28.11.2016

Чабаненко Т.В.

здобувач

(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.8

СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ІНСПЕКЦІЇ ІЗ СЕКТОРОМ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КОНТРОЛЮ ЗА ПОВЕДІНКОЮ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

Розглянуто актуальну проблему – комплексне дослідження організаційних засад взаємодії кримінально-виконавчої інспекції із сектором кримінальної поліції з питань розшуку засуджених, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Проаналізовано конкретні її форми, а також розглянуто проблемні питання, які присутні при проведенні інспекцією першочергових розшукових заходів місцезнаходження засудженого.

Ключові слова: кримінально-виконавча інспекція, сектор кримінальної поліції, взаємодія, розшук.

Постановка проблеми. Протягом часу перебування на обліку в кримінально-виконавчій інспекції засудженої особи, звільненої від відбування покарання з випробуванням, може виникати ситуація, коли її місцезнаходження невідоме. В такому разі інспекція організовує початковий розшук, за результатами якого надсилає матеріали до органів Національної поліції для оголошення розшуку таких осіб. Від подальшого розшуку засудженої особи працівниками сектора кримінальної поліції залежить, чи буде за особою здійснюватися контроль з боку інспекції чи вона його уникне.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивченням інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням та здійсненням контролю за поведінкою цієї категорії засуджених займалися такі науковці, як І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, І.І. Журова, О.М. Звенигородський, А.В. Іванов, А.О. Клевцов, О.О. Книженко, В.А. Ломако, Є.С. Назимко, Є.О. Письменський. Деяка частина цих досліджень стосується розгляду звільнення від відбування покарання з випробуванням як кримінально-правового інституту, що передбачений розділом XII Загальної частини КК України.

До питання взаємодії органів та установ ДКВС України з державними і публічними інституціями у сфері виконання кримінальних покарань зверталася велика кількість науковців, зокрема Р.В. Алієв, Є.Ю. Бараш, О.І. Богатирьова, І.Г. Богатирьов, А.О. Галай, О.О. Гоманюк, С.К. Гречанюк, О.В. Гулак, Р.М. Гура, О.М. Звенигородський, С.В. Зливко, О.О. Книженко,

О.Г. Колб, І.М. Микитась, Д.Г. Мулявка, А.Г. Нещадим, Є.Ю. Соболю, А.Х. Степанюк, О.В. Ткачова, С.І. Халимон, В.Д. Шкадюк, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець, М.М. Яшин.

Найбільш наближеними до вивчення проблем взаємодії кримінально-виконавчої інспекції з органами поліції при здійсненні контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, є дослідження таких вчених: О.І. Богатирьової, І.Г. Богатирьова, С.К. Гречанюка, О.М. Звенигородського, А.Г. Нещадима та С.І. Халимона.

Переважає більшість науковців обмежуються констатацією взаємодії кримінально-виконавчої інспекції з органами поліції з приводу проведення кримінально-виконавчою інспекцією першочергових розшукових заходів засуджених, місце знаходження яких невідоме, та надсиланням матеріалів до відповідних органів поліції для оголошення розшуку таких засуджених.

Метою даної статті є дослідження проблем та особливостей взаємодії кримінально-виконавчої інспекції і сектора кримінальної поліції з приводу розшуку засуджених, звільнених від відбування покарання з випробуванням, аналіз конкретних її форм.

Виклад основного матеріалу. У разі неприбуття звільненого з місць позбавлення волі до обраного місця проживання або у разі залишення засудженою особою місця постійного проживання чи коли місце знаходження звільнених осіб невідомо, працівник кримінально-виконавчої інспекції (далі – КВІ) за місцем їх обліку (на територію обслуговування якого мали прийти) протягом одного місяця проводить початкові розшукові заходи [1, с. 320-321].

Формування намірів ухилитися від здійснення контролю з боку КВІ виникає у засудженої особи як після винесення вироку, так і під час його виконання. Одним із факторів, який впливає на їх формування, є те, що вона залишається на свободі та не зазнає істотних обмежень, пов'язаних з вибором та зміною місця свого проживання.

Звичайно, більш позитивного результату можна досягти при проведенні співробітником інспекції вищезазначених дій щодо особи, яка вже ознайомлювалася з порядком і умовами звільнення від відбування покарання з випробуванням, з обов'язками, покладеними судом, відповідальністю у разі їх невиконання, так як у результаті співбесіди з нею, відбирання анкети та пояснення можна отримати деяку інформацію про особу (склад сім'ї, контактні мобільні телефони, рід занять, місце проживання, скласти «словесний портрет»).

З професійного досвіду зазначимо, що в результаті проведення початкового розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме, у 63 % вдається встановити місце перебування засудженої особи і з'ясувати причину неприбуття до КВІ (наприклад, у 2015 році на обліку в Саксаганському РВ КВІ у Дніпропетровській області в середньому перебувало 270 осіб, протягом року було здійснено 27 початкових розшукових заходів і тільки стосовно 10 осіб матеріали було передано до органів поліції). Цей показник у різних підрозділах КВІ різний, як високий (майже 100 %), так і нижчий. Його результати, насамперед, залежать від «людського фактора», своєчасно розпочатих заходів, направлення запитів у межах району чи певного регіону, області (так зване територіальне охоплення проведених заходів), своєчасне надходження

відповідей на запити.

Згідно з проведеним анкетуванням практичних працівників кримінально-виконавчої інспекції, яке відбувалося на базі Білоцерківського училища професійної підготовки персоналу ДКВС України, було встановлено, що за результатами проведення першочергових розшукових заходів працівниками КВІ вдається самостійно встановити місце знаходження засуджених у 100 % випадків – так вважають 14 працівників тобто 9 % респондентів, 75 % – 51 працівник (34,1 %), 50 % – 55 працівників (36,4 %), 25 % – 20 працівників (13,7 %), 10 працівників утрималося від відповіді (6,8 %).

Проведення розшукових заходів – інтелектуально складний вид діяльності, часом дуже схожий на розшукову діяльність органів поліції. Доцільність проведення першочергових розшукових заходів інспекцією сприяє зменшенню вантаження на співробітників сектора кримінальної поліції і, відповідно, більш відповідальному підходу до здійснення розшукової діяльності. Ми переконані в тому, що проведення цих заходів виступає в ролі своєрідного фільтра і від їх результату (та своєчасного направлення документів до органів поліції для оголошення в розшук) залежить подальша співпраця з органами поліції в напрямку розшуку засудженої особи.

Відправною точкою, з якої починається взаємодія інспекції з органами Національної поліції, є передача подання, копії вироку суду та матеріалів початкових розшукових заходів із супроводжувальним листом до органів поліції для здійснення подальшого розшуку засудженої особи, якщо протягом одного місяця місцезнаходження її не було встановлено. Правовою підставою даного виду взаємодії виступає ч. 2 ст. 163 КВК України, п. 6.5 розділу 4 Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань від 19.12.2003 № 270/1560 (далі – Інструкція) [2].

Іноді під час проведення кримінально-виконавчою інспекцією початкових розшукових заходів до цієї діяльності можуть залучатися і оперуповноважені сектора кримінальної поліції, вони надають допомогу у вигляді консультацій щодо можливого місця перебування чи зв'язків засудженого або проводять конкретні заходи, спрямовані на встановлення місця перебування. Таким чином, цей вид взаємодії починається «раніше», але це результат тісної співпраці між працівниками даних органів на місцях.

Розшуком даної категорії осіб безпосередньо займаються оперативні підрозділи кримінальної поліції. До цієї роботи можуть залучатися інспектори поліції на підставі п. 14.2 Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС від 11 листопада 2010 р. № 550 [3], у цьому разі їх робота полягає в установленні довірливих відносин з громадянами з метою отримання інформації, яка сприяє розшуку злочинців та осіб, що зникли безвісти.

На нашу думку, найбільш поширеними формами взаємодії підрозділів кримінально-виконавчої інспекції з територіальними секторами кримінальної поліції є такі:

1. Обмін інформацією, яка викликає взаємний інтерес (інформаційна взаємодія).

2. Оголошення в розшук засуджених, місце знаходження яких невідоме.

3. Надання через кожні 6 місяців інформації про стан розшуку засудженого територіальним сектором поліції, яка в подальшому долучається до особової справи засудженого.

4. Проведення щомісяця звірок з територіальним сектором поліції щодо кількості засуджених, які ухиляються від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, та за поданням КВІ підлягають державному розшуку, за результатами якої складаються 3 примірники актів, один з них надається до відділу КВІ управління області разом з підготовленим звітом та по одному примірнику залишаються в територіальному органі поліції та підрозділі КВІ, що їх склали.

5. Проведення координаційних нарад.

Детальніше зупинимося на розгляді деяких з них. Обмін інформацією виступає однією з основних форм взаємодії оперативних підрозділів поліції з кримінально-виконавчою інспекцією, так само як і з установами виконання покарання [4, с. 285]. Наприклад, співробітників кримінальної поліції під час розшуку підозрюваних, обвинувачених, підсудних осіб можуть цікавити відомості про перебування на обліку в інспекції певного засудженого, дні явок на реєстрацію його до інспекції чи день проведення індивідуально-профілактичної роботи, контактні телефони, інформування оперуповноважених про знаходження засудженого у приміщенні інспекції з метою його подальшого затримання. Відповідно до п. 6.8. розділу 4 Інструкції, інформація про особу та копії інших документів, що містяться в особовій справі засудженої особи, яка розшукується, у разі потреби надається працівнику органів Національної поліції.

Протягом десяти з днів з дня отримання матеріалів з кримінально-виконавчої інспекції, оперуповноважені сектора кримінальної поліції заводять розшукову справу. Проведення в рамках розшукової справи негласних пошукових та розвідувальних заходів заборонено, на відміну від оперативно-розшукової справи, діяльність оперуповноважених сектора кримінальної поліції обмежується направленням запитів до установ, організацій, закладів та опитуванням родичів, сусідів та знайомих засудженої особи, установленням її можливого місця перебування і зв'язків за межами місця проживання. Ці заходи є подібними до тих, які проводить співробітник інспекції протягом початкового розшуку засудженого. Підставою для заведення розшукової справи є матеріали початкових розшукових заходів, зібрані працівником кримінальної поліції, з його рапортом та резолюцією начальника відокремленого підрозділу територіального органу Національної поліції або уповноваженої особи. Тобто після накладення візи керівництва і реєстрації у канцелярії територіального відділення поліції матеріалів, що надійшли з кримінально-виконавчої інспекції, оперуповноважений сектора кримінальної поліції протягом 10-ти днів здійснює перевірку наявності підстав для проведення розшукової діяльності (направляє запити, опитує родичів засудженого), і за її результатами заводить розшукову справу на засудженого. Якщо вдалося встановити місце знаходження засудженого протягом вказаного строку, в такому випадку працівники поліції повідомляють про це інспекцію

та направляють відповідну інформацію. Тобто в даному випадку працівники органів поліції знаходять засудженого без заведення розшукової справи.

Вкрай важливо роз'яснити, що між розшуковою та оперативно-розшуковою справами є велика різниця. На жаль, доволі часто зустрічається позиція як науковців, так і практиків про їх тотожність. Наприклад, С.І. Халимон зазначає, що стосовно осіб, які ухиляються від відбування покарань, приводом і підставою проведення оперативно-розшукових заходів буде інформація, направлена начальником КВІ про засудженого, який ухиляється від відбування покарання [5, с. 173].

Причиною цього, на нашу думку, слугує неправильне трактування п. 1 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6], відповідно до якого на осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, заводиться оперативно-розшукова справа. У науково-практичних коментарях Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» до осіб, що ухиляються від відбування кримінального покарання відносять засуджених, які втекли з установ виконання покарань, слідчих ізоляторів; осіб, які ухилилися від адміністративного нагляду, та ін. [7, с. 98]. А також засуджених, вирок яких вступив у законну силу і які втекли з місць позбавлення волі або з-під варти тощо [8, с. 46]. О.М. Бандурка при розгляді підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності зазначає, що оперативно-розшукові заходи проводяться за наявності підстав, таких як: постанови слідчого, прокурора чи рішення суду, звернення адміністрації установ відбування покарання, орієнтировок інших правоохоронних органів щодо осіб, які переховуються від органів розслідування або ухиляються від відбування кримінального покарання за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів проти держави, прав і свобод людини, обвинувачених та підсудних, які ухиляються від слідства та суду, засуджених, які втекли з установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, осіб, які ухиляються від адміністративного нагляду, та інше [9, с. 259]. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що така категорія засуджених, як особи, що звільнені від відбування покарання з випробуванням, не підпадають під дію Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Відповідно до п. 6.12. розділу 4 Інструкції, в особовій справі засудженого, яка перебуває в розшуку, мають бути: копія постанови про оголошення розшуку із зазначенням номера розшукової справи та довідки про стан розшуку засудженої особи через кожні шість місяців. Тобто дане положення виступає підставою для надання співробітниками сектора кримінальної поліції кожні 6 місяців інформації про вжитті ними заходи, що спрямовані на встановлення місця знаходження засудженого, оголошеного у розшук органами поліції.

І.Г. Богатирьов, О.М. Джу́жа, М.П. Ільтяй, досліджуючи питання взаємодії оперативних підрозділів установ виконання покарання і органів внутрішніх справ, зазначають, що використання будь-якої форми взаємодії повинно закінчуватися підведенням підсумків спільної діяльності, якщо такі заходи не відбуваються, це зменшує результативність обміну інформацією [10, с. 79]. На жаль, особистий практичний досвід роботи у кримінально-виконавчій інспекції показує, що на практиці такі заходи проводяться вкрай рідко через «зайнятість» оперуповноважених. Проведення нарад є доцільним

з таких причин: по-перше, під час проведення спільних нарад обговорюються загальні для усіх учасників питання, що сприяє більшому ознайомленню учасників з наявними проблемами, учасники під час обговорення питань можуть надавати певні пропозиції, ідеї; по-друге, за її результатами приймаються певні рішення або, як правило, координуються взаємні дії щодо розшуку засуджених. Відповідно, така діяльність сприяє більш тісній співпраці кримінально-виконавчої інспекції із сектором кримінальної поліції.

На ефективність взаємодії кримінально-виконавчої інспекції із сектором кримінальної поліції, на нашу думку, впливає кількість засуджених, оголошених у розшук органами поліції за поданням інспекції, та безпосередньо встановлення місця їхнього знаходження. Для отримання найбільш об'єктивної картини про стан організації розшуку засуджених необхідно звернутися до аналізу статистичних показників. Наприклад, протягом 2009 року в територіальних підрозділах кримінально-виконавчої інспекції ДПтС України в розшук оголошено 912 засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, 2010 року – 960 [11], 2011 року – 1050 [12], 2012 року – 1414 [13], 2013 року – 2741 [14], 2014 – 1442 [15]. Кількість осіб, які оголошені в розшук, у відсотках відносно до кількості осіб, які перебувають на обліках КВІ, є досить незначною, вона коливається від 1 до 1,5 %. Однак не можна допустити навіть того, що така досить невелика кількість осіб, які скоїли злочини, намагаються уникнути відповідальності за вчинене та ухиляються від здійснення контролю за їх поведінкою з боку кримінально-виконавчої інспекції. Занепокоєння викликає ситуація, коли засуджені тривалий час (понад один рік) перебувають у розшуку, тобто залишаються не розшуканими з минулих років. На жаль, на практиці трапляються випадки, коли після заведення розшукової справи в подальшому ніякі заходи не проводяться на встановлення дійсного місця знаходження засудженого і засуджений тривалий час перебуває у розшуку в органах поліції та на обліку в кримінально-виконавчій інспекції. На сьогодні кримінально-виконавча інспекція не має правових механізмів впливу на співробітників сектора кримінальної поліції у разі знаходження засудженої особи тривалий час у розшуку.

Більше того, засуджена особа, оголошена в розшук, схильна до скоєння повторних злочинів та адміністративних правопорушень, може продовжувати займатися злочинною діяльністю (це одна з причин, чому вони змінюють місце проживання і не повідомляють про це інспекцію в триденний термін до або після їх зміни). Ефективність швидкого та своєчасного розшуку засуджених осіб є очевидною, бо, з одного боку, позбавляє засудженого можливості скоювати інші злочини, а з іншого – є попередженням для осіб, які намагаються скоїти злочини [16, с. 53]. Від роботи працівників сектора кримінальної поліції залежить чи буде за особою здійснюватися контроль з боку інспекції, чи вона його уникне, і тоді принцип невідворотності відповідальності не буде діяти. Ухилення від відбування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, тягне за собою порушення одного із основних принципів кримінального права – невідворотності кримінальної відповідальності. Л. В. Багрій-Шахматов пише про те, що порушення принципу невідворотності, непослідовність його реалізації істотно знижують авторитет і силу кримінального закону, негативно познача-

ються на усій системі боротьби зі злочинністю [17, с. 23].

Розшук засуджених осіб, що перебувають на обліку в інспекції, не є пріоритетним напрямком у розшуковій діяльності органів поліції, у зв'язку з цим хотілося б наголосити на зміні акцентів у вимогах вищого керівництва в роботі секторів кримінальної поліції, оскільки суспільна небезпечність осіб, які ухиляються від здійснення контролю інспекції за їх поведінкою протягом іспитового строку, не є нижчою від обвинувачених та підсудних, які переховуються від органів досудового розслідування та суду. З цією метою пропонуємо, у перспективі, врахувати дану пропозицію при розробці загальнодержавних та регіональних програм, планування спільних дій між учасниками взаємодії.

Висновки. Отже, у взаємодії з органами поліції щодо розшуку засуджених, місце перебування яких невідоме, пропонуємо налагодити співпрацю між оперуповноваженими сектора кримінальної поліції і співробітниками інспекції шляхом проведення координаційних нарад та посилення контролю за проведенням цієї розшукової діяльності органами поліції. А також пропонуємо спрямувати роботу оперативних підрозділів органів поліції на розшук засуджених, що перебувають на обліку в інспекції.

Бібліографічні посилання

1. Проблеми кримінально-виконавчого права : навч. посіб. / О. Г. Кальман, С. С. Мірошніченко, О. М. Подільчак та ін. ; за ред. О. Г. Кальман. – Чернігів : Десна, 2012.
2. Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань: наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2003 № 270/1560 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0016-04>
3. Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ від 11.11.2010 № 550 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10>
4. Кубарев И. В. Взаимный обмен информацией оперативных подразделений ОВД и ГПТС Украины / И. В. Кубарев, Ю. П. Тимошенко // Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лист. 2015 р.). – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2015. – С. 284–286.
5. Халимон С.І. Актуальні проблеми розшуку осіб, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції і ухиляються від відбування покарань / С.І. Халимон // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – 2010. – № 3. – С. 171–174.
6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
7. Науково-практичний коментар Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» : станом на 1 лют. 2002 р. / І.В. Сервецький; ред. Я.Ю. Кондратьєв. – 2-ге вид. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002.
8. Ківалов С.В. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» : наук.-практ. коментар. / С.В. Ківалов, В.Д. Берназ, А.М. Притула ; за заг. ред. С.В. Ківалова. – Одеса : Фенікс, 2013.
9. Бандурка. О.М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / О.М. Бандурка. – Х. : Золота миля, 2012.
10. Богатирьов І. Г. Оперативно-розшукова діяльність в установах виконання покарань : монографія / І. Г. Богатирьов, О. М. Джу́жа, М. П. Ільтяй. – Д. : ДУВС, 2009.

11. Огляд результатів діяльності КВІ за 2010 рік // Вказівка заступника УДПтС України у Дніпропетровській області за №15/27-1405 від 18.03.2011 року.

12. Огляд результатів діяльності КВІ за 2011 рік // Вказівка заступника Голови ДПтС України від 22 лютого 2012 року за вих. № 6/1-984/Дк.

13. Огляд результатів діяльності КВІ за 2012 рік // Вказівка заступника УДПтС України у Дніпропетровській області від 22.02.2013 за вих. № 15/27-1363/Е.

14. Огляд результатів діяльності КВІ за 2013 рік // Вказівка начальника відділу КВІ ДПтС України у Дніпропетровській області від 17 березня 2014 року за вих. № 15/27-22/Е.

15. Огляд результатів діяльності КВІ за 2014 рік // Вказівка начальника відділу КВІ ДПтС України у Дніпропетровській області від 31.01.2015 року за вих. № 15/27-22/Е.

16. Муравйов К. В. Поняття і сутність розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання / К. В. Муравйов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюл. Київ. ін-ту внутр. справ. / голов. ред. В. М. Синьов. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 51–55 .

17. Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и формы ее реализации. Общая часть : курс лекций / Л.В. Багрий-Шахматов. – Одесса : АО БАХВА, 1998.

Чабаненко Т.В. Современное состояние организации взаимодействия уголовно-исполнительной инспекции с сектором уголовной полиции при осуществлении контроля за поведением лиц, освобожденных от отбывания наказания с испытанием. Рассмотрена актуальная проблема – комплексное исследование организационных основ взаимодействия уголовно-исполнительной инспекции с сектором уголовной полиции по вопросам розыска осужденных, освобожденных от отбывания наказания с испытанием. Проанализированы конкретные ее формы, а также рассмотрены проблемные вопросы, которые присутствуют при проведении инспекцией первоначальных розыскных мероприятий местонахождения осужденного.

Ключевые слова: *уголовно-исполнительная инспекция, сектор уголовной полиции, взаимодействие, розыск.*

Chabanenko T.V. Current state of interaction between the probation service and the criminal police squad while monitoring the behavior of persons placed on probation. In the event that a convicted person, released on probation, leaves his/her place of permanent residence during the probationary period or when his/her whereabouts are unknown, the local probation service officer puts in place, within one month, initial search-and-arrest measures. The implementation of those measures acts as a certain filter, and the further cooperation with the police regarding the search for the convicted person depends on their results.

The widely accepted forms of interaction between the probation service units and the local criminal police squads are: mutual interest information exchange; putting on a wanted list convicted persons whose whereabouts are unknown; providing information, on a 6-monthly basis, about the seek-and-arrest status of the convict wanted by the police; conducting monthly checks on the number of convicts declared wanted by the police; conducting coordination meetings.

One of the issues of interaction between the probation service and the police regarding the search for fugitive probation convicts is the fact that the actual search is usually not started for a long time after bringing a seek-and-arrest case. Nowadays, searching for fugitive probation convicts is not a priority in the investigation activities by the police. In this regard, it would be relevant to underscore the shift in emphasis by the senior police officers regarding the probation-related activities of the criminal police, since the danger posed to the public by persons, who try to evade monitoring their behavior during the probationary period, is not lower than that posed by the accused suspects, who hide from pre-trial criminal prosecution and subsequent trial. We also propose to establish closer cooperation between the criminal police operatives and the probation service staff through conducting coordination meetings and strengthening control over the investigation activities by the police.

Keywords: *probation service, criminal police squad, interaction, search and arrest.*

Надійшла до редакції 13.10.2016

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

*на монографічне дослідження М.А. Макарова
«Судовий контроль у кримінальному провадженні»*

В умовах розбудови України як правової і незалежної держави, становлення та реформування економічної, соціальної й політичної систем суспільства, інтегрування до Європейського Співтовариства, виняткової політичної обстановки в державі, ускладнення криміногенної ситуації та постійних провокацій на сході України спостерігається зміна структури та характеру злочинності, загальний рівень якої має тенденцію до зростання. Кризові процеси в Україні створили підґрунтя для суттєвого збільшення злочинів.

Дедалі усе більшої актуальності набуває протидія корупції та організованій злочинності, які завдають значної шкоди державі, дестабілізують фінансово-кредитну систему, негативно впливають на стан економіки, ускладнюють криміногенну ситуацію. Нині вони стали одним із факторів, що загрожує національній безпеці держави. Концентрація значних матеріальних цінностей в руках корумпованих представників органів влади й управління та керівників злочинних угруповань зумовлюють зростаючий інтерес до їх безпосередньої участі у політичних процесах держави. Зважаючи на це, у представників Європейського Співтовариства виникає чимало запитань стосовно стану й рівня протидії злочинності та корупції правоохоронними органами України.

На сьогодні злочинність досягла найвищого рівня за увесь період існування незалежної держави. Дедалі злочинність набуває усе більш організованого характеру. Такі динамічні зміни у характері злочинної діяльності й умовах боротьби з нею наочно демонструють недостатність старих засобів і методів правової, організаційної, технічної і тактичної протидії злочинним проявам і необхідність їх істотного оновлення, вдосконалення та розвитку.

Сьогодні, за цієї ситуації, суспільство вимагає від правоохоронних органів та органів влади й управління вжиття невідкладних законодавчих, управлінських та організаційних заходів щодо створення надійного заслону – ефективно діючої системи з протидії злочинним проявам.

Зростання рівня злочинності в Україні може бути стабілізовано поєднанням законодавчих, організаційних заходів та наукових розробок. Одним з основних завдань, які повинна вирішувати наука у вказаному напрямі, є актуалізація наукового і методичного забезпечення протидії злочинності, підвищення її результативності шляхом впровадження у діяльність правоохоронних органів найновіших наукових досліджень, розробок та передового

досвіду. Зважаючи на це, актуальність і вчасність монографічного дослідження М.А. Макарова не викликає ніяких сумнівів.

У монографії викладено результати комплексного наукового дослідження теоретичних і правових основ судового контролю у кримінальному процесі. Ґрунтуючись на наукових узагальненнях учених-правознавців та практиків, автор пропонує власне бачення розв'язання низки складних питань про прийняття слідчим суддею рішень про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надання дозволу на проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора.

У науковій розробці М.А. Макаров пропонує низку змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства України.

Структура роботи побудована правильно, що дозволило її автору ґрунтовно вирішити усі задачі та окреслити усі проблемні питання відповідно до предмета дослідження.

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягає у розробці та обґрунтуванні наукових засад здійснення судового контролю у кримінальному процесі України.

У монографічному дослідженні автором: 1) розроблено теоретичні засади судового контролю у кримінальному процесі (досліджено розвиток кримінального процесуального законодавства щодо здійснення судового контролю; визначено статус слідчого судді; запропоновано авторське поняття та запропоновано види судового контролю у кримінальному процесі; визначено межі судового контролю у кримінальному процесі); 2) досліджено рішення слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (запропоновано загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження; всебічно досліджено прийняття рішень про привід, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, накладення арешту на майно, застосування запобіжних заходів); 3) виокремлено особливості прийняття слідчим суддею рішення про проведення процесуальних дій (дозвіл на проведення слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи, дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, допит свідка і потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні, прийняття рішення про проведення експертизи та інших процесуальних дій); 4) окреслено проблемні питання оскарження слідчому судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора (визначено предмет оскарження, суб'єкти, строки і порядок оскарження, визначено особливості розгляду слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора).

Монографічне дослідження призначено для слухачів, курсантів, студентів, аспірантів, докторантів, науковців вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, а також суддів та працівників правоохоронних органів.

Сподіваємося, що дана наукова розробка сприятиме розв'язанню низки дискусійних питань, що виникають у теорії і правоохоронній практиці у про-

цесі судового контролю у кримінальному провадженні.

Монографічне дослідження містить певні новаторські ідеї та положення, які мають важливе значення для теорії кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності.

*Завідувач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор*

К.О. Чаплинський

КОНКУРСИ

23-24 червня 2016 р. у Харківському національному університеті внутрішніх справ відбувся II тур **IX щорічного конкурсу наукових робіт курсантів, слухачів і студентів вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання.**

Конкурс проводиться щорічно починаючи з 2008 року, метою якого є підвищення якісного рівня підготовки наукового резерву, розвиток творчих здібностей членів наукового товариства курсантів, студентів та слухачів, членів кафедральних наукових гуртків, їх залучення до науково-дослідної діяльності.

Номінаційні комісії працювали за шістьма напрямками: кримінально-правовий; адміністративно-правовий; цивільно-правовий; державно-правовий; оперативно-розшукова та спеціальна діяльність правоохоронних органів; суспільні науки, де були розглянуті всі роботи, подані на конкурс від ВНЗ зі специфічними умовами навчання (НАВС, ХНУВС, ДДУВС, ЛьвДУВС, ОДУВС, ДЮО, ЛДУВС, НА НГУ, НА ДПС України). Від Університету забезпечували роботу номінаційних комісій науково-педагогічні працівники: д.ю.н., проф. *Л.Р. Наливайко*, д.ю.н., проф. *Р.М. Миронюк*, д.філос.н. *О.В. Марченко*, к.ю.н., доц. *О.В. Кириченко*, к.ю.н., доц. *А.В. Коваленко* та к.ю.н., доц. *В.Ф. Примаченко*.

Наукові роботи курсантів, студентів та слухачів нашого університету посіли призові місця у чотирьох номінаціях (у 2015 р. – в двох номінаціях):

Державно-правова – «Громадський контроль в контексті євроінтеграційної зовнішньої політики України», автор – слухач магістратури факультету № 4 **Орешкова А.Ф.** (науковий керівник – завідувач кафедри загальноправових дисциплін, д.ю.н., проф. Наливайко Л.Р.) – **I місце;**

Кримінально-правова – «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини», автор – курсант 3-го курсу факультету № 1 **Авдієнко В.В.** (науковий керівник – завідувач кафедри кримінального права та кримінології, д.ю.н., доц. Шаблистий В.В.) – **III місце;**

Адміністративно-правова – «Адміністративно-правовий статус Національної поліції України»; автор – курсант 3-го курсу факультету № 2 **Токарчук Ю.А.** (науковий керівник – к.ю.н., доц. Кравченко І.С.) – **III місце;**

Цивільно-правова – «Правове регулювання спадкових правовідносин», автор – студент 2-го курсу факультету № 4 **Зеленіна М.В.** (науковий керівник – к.ю.н., доц. Нестерцова-Собакарь О.В.) – **III місце.**

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРІВ!

Володимира Андрійовича МИСЛИВОГО

доктора юридичних наук, професора

Народився 9 вересня 1946 р. у м. Кусари (Азербайджан) в родині військовослужбовця. Трудову діяльність розпочав 1964 р. токарем на Центральному авторемонтному заводі Міноборони СРСР (м. Запоріжжя). У 1965-68 рр. проходив строкову службу в Збройних Силах СРСР. 1968-72 рр. – навчання в Харківському юридичному інституті (нині – Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого), після закінчення якого працював у слідчих органах УВС м. Запоріжжя та області. У 1980-83 рр. навчався в ад'юнктурі Київської вищої школи МВС СРСР (нині – Національна академія внутрішніх справ), після закінчення якої працював слідчим у слідчому управлінні УВС м. Києва. З 1987 по 1995 р. – робота на посадах викладача, старшого викладача, доцента кафедри кримінального права Київської вищої школи МВС. 1995-98 рр. – проректор з наукової роботи Запорізького інституту державного і муніципального управління (нині – Класичний приватний університет).

З 1998 по 2011 р. працював у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ на посадах начальника кафедри кримінального права та кримінології, проректора з наукової роботи, першого проректора, проректора з міжнародних зв'язків. Полковник міліції у відставці.

У 2011-2013 рр. – професор Національного університету Державної податкової служби України, з 2013 р. по тепер. час – професор кафедри публічного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Сфера наукових інтересів В.А. Мисливого – кримінально-правові та кримінологічні проблеми безпеки дорожнього руху. Входив до складу робочих груп Президії Верховної Ради УРСР з підготовки проекту Кримінального кодексу УРСР (1988) та Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю з підготовки проекту Кримінального кодексу України (1994). Підготував 7 кандидатів юридичних наук. Очолював спеціалізовану вчену раду в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ із захисту докторських та кандидатських дисертацій (2008-2010). Автор і співавтор понад 120 наукових та навчально-методичних праць, серед яких кілька видань науково-практичних коментарів Кримінального кодексу УРСР 1960 р. та Кримінального кодексу України 2001 р.

Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2008). Є почесним професором Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (2009).

Сергія Миколайовича АЛФЬОРОВА
доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України

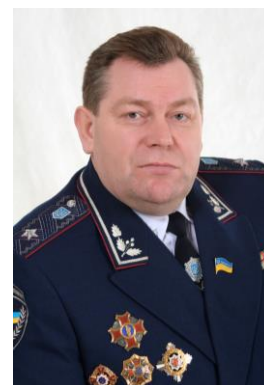
Народився 22 жовтня 1956 р. в м. Жердівка Тамбовської області. У 1986 р. закінчив Київську вищу школу МВС СРСР (нині – Національна академія внутрішніх справ), 1990 р. – Академію МВС СРСР (нині – Академія МВС РФ).

В органах внутрішніх справ з 1977 по 2014 р. Працював дільничним інспектором міліції Орджонікідзевського райвідділу, старшим дільничним Жовтневого райвідділу, заступником начальника Комунарського райвідділу, начальником Заводського райвідділу м. Запоріжжя. З 1993 р. – в апараті УМВС України в Запорізькій області. 1998–2000 рр. – начальник адміністративної служби міліції. 2000–2001 рр. – заступник начальника УМВС – начальник міліції громадської безпеки, 2001–2002 рр. – начальник УМВС України в Запорізькій області.

2002–2005 рр. – ректор Запорізького юридичного інституту МВС України, 2006–2011 рр. – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ – начальник Запорізького юридичного інституту ДДУВС. З лютого 2011 по жовтень 2014 р. – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Нині – професор кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг). Генерал-майор міліції у відставці.

Підготував 6 кандидатів юридичних наук та доктора юридичних наук. Автор та співавтор понад 90 наукових, навчально-методичних та публіцистичних праць. Член Національної спілки журналістів України. Протягом кількох скликань обирався депутатом Запорізької обласної ради.

Нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ступеня, Почесною грамотою Верховної Ради України, відзнаками МВС України.

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ

31 липня 2016 р. на 91-му році життя помер видатний юрист, учений зі світовим ім'ям **Марк Пилипович Орзіх**.

М.П. Орзіх – відомий український учений-конституціоналіст, академік Академії правових наук України (1992), Української академії політичних наук (1994), Української муніципальної академії (2000), доктор юридичних наук (1979), професор (1990), заслужений діяч науки і техніки України. З 1997 по 2011 р. - завідувач кафедри конституційного права Національного

університету «Одеська юридична академія».

Народився 26 жовтня 1925 р. в м. Одесі. Навчався в Одеській спецшколі Військово-повітряних сил. Закінчив Серпуховське військово-повітряне училище. Брав участь у бойових діях у складі штурмових авіаційних полків, учасник розгрому берлінської групи німецьких військ і взяття Берліна. Після війни проходив військову службу в Німеччині. У 1954 р. М.П. Орзіх закінчив Одеський державний університет. Працював у прокуратурі, міліції, полковник міліції у відставці. З 1955 р. за сумісництвом викладав у Юридичному інституті, з 1968 р. – старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри. Одночасно обіймав посади заступника декана факультету, декана факультету університету і з моменту заснування Одеської юридичної академії (1997) – проректора з міжнародних зв'язків.

Коло наукових інтересів М.П. Орзіха – теорія права, політологія, державне управління та місцеве самоврядування, конституційне право. Заснував свою наукову школу людського виміру права. Автор понад 500 публікацій, в т. ч. понад 10 монографій, 2 науково-технічних досягнень.

М.П. Орзіх – автор-виконавець, експерт з проектів Конституції СРСР і УРСР (1977, 1978), Конституції України (1996). Був експертом від України в Європейському суді з прав людини, офіційного представника держави в Комісії Ради Європи «За демократію через право» (Венеціанська комісія).

Нагороджений 34-ма державними нагородами СРСР і України, знаком «Гвардія», 8-ма грамотами-подяками Верховного Головнокомандувача Збройними Силами СРСР та іншими почесними нагородами. Американським біографічним інститутом у 2004 р. визнаний Людиною Року. У 2010 р. Указом Президента України нагороджений орденом «За заслуги» II ступеня.

17 серпня 2016 року у віці 83 років після тривалої хвороби пішов із життя видатний вчений-криміналіст, доктор юридичних наук, професор **Володимир Петрович Бахін**.

Народився **Володимир Петрович** 23 вересня 1932 р. в Ленінграді в родині службовця. У 1955 р. після закінчення юридичного факультету Ростовського-на-Дону держуніверситету пов'язує свою долю зі службою в органах внутрішніх справ. Працював оперуповноваженим, слідчим та експертом УВС Ростовського облвиконкому, з 1959 по 1961 р. – викладачем Новочеркаського республіканського навчального центру, де готували майбутніх працівників міліції. Після закінчення ад'юнктури на кафедрі криміналістики Московської вищої школи МВС СРСР (1964) був направлений викладачем Орловського відділення заочного навчання Московської вищої школи.

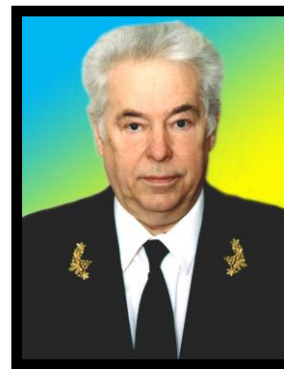
У 1965 році В. П. Бахін успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Розслідування крадіжок автотранспортних засобів» (спеціальність 12.00.09). У 1965-1974 рр. – начальник кафедри криміналістики Омської вищої школи міліції МВС СРСР, заступник начальника школи з наукової роботи (1979-1984). У 1979-1985 рр. – начальник кафедри криміналістики Київської вищої школи МВС ім. Ф. Е. Держинського.

Після виходу на пенсію за вислугою років у званні полковника міліції протягом 1985-1996 рр. В.П. Бахін обіймає посаду доцента, професора кафедри криміналістики Київського державного університету ім. Тараса Шевченка та експерта Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України.

У 1991 р. В. П. Бахін захистив докторську дисертацію на тему «Слідча практика: проблеми вивчення та удосконалення» (спеціальність 12.00.09). У 1993 р. отримав вчене звання професора по кафедрі криміналістики.

З вересня 1996 р. В. П. Бахін працював професором кафедри криміналістики Національної академії внутрішніх справ України, а з 2000 р. до кінця свого життя – професором кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету Державної податкової служби України (р. Ірпінь), нині – Університет Державної фіскальної служби України.

За більш як п'ятдесят років науково-педагогічної діяльності В.П.Бахін створив власну наукову криміналістичну школу, підготував 11 докторів і понад 40 кандидатів юридичних наук в галузі криміналістики. Сферою наукових інтересів Володимира Петровича були проблеми криміналістики, криміналістичної тактики та методики, судової експертизи. Опублікував понад 300 наукових праць. Був членом спеціалізованих учених рад із захисту дисертацій Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національної академії внутрішніх справ, Національної академії Служби безпеки України, Університету Державної фіскальної служби України.

24 серпня 2016 року, на 55-му році відійшов у Вічність видатний учений-криміналіст, кандидат юридичних наук, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ **Віктор Казимирович Весельський**.

Народився 3 листопада 1961 р. в с. Сарнівка Дзержинського району (нині – Романівський) Житомирської області.

Після закінчення в 1984 р. з відзнакою Дніпропетровської спеціальної середньої школи міліції МВС СРСР працював на оперативній роботі в УВС м. Києва. З 1988 до 1991 р. навчався в Київській вищій школі МВС СРСР. Після закінчення ад'юнктури з 1994 р. працював на кафедрі криміналістики (нині – криміналістики та судової медицини) Національної академії внутрішніх справ, обіймав посади викладача, старшого викладача, заступника начальника кафедри, начальника кафедри.

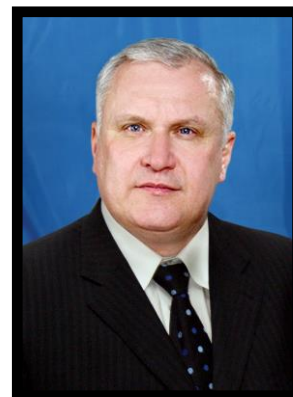
У 1999 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 за темою «Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти)». У 2001 р. йому було присвоєно вчене звання доцента кафедри криміналістики, а в 2008 р. – вчене звання професора кафедри криміналістики.

У 2015 р., звільнившись на пенсію за вислугою років, був призначений на посаду професора кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, де і працював до останніх днів свого життя.

Сферою наукових інтересів В.К. Весельського були проблеми криміналістичної тактики та методики розслідування окремих видів злочинів. Самостійно та у співавторстві опублікував понад 80 наукових та навчально-методичних праць. Під його безпосереднім керівництвом захищено понад 30 кандидатських дисертацій з проблем криміналістики.

28 листопада 2016 р. після тяжкої хвороби помер учений в галузі оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор **Костянтин Володимирович Антонов**

Народився 11 листопада 1954 р. у м. Нікополь Дніпропетровської області. У 1982 р. закінчив з відзнакою Горьківську вищу школу МВС СРСР. У 1988-1991 рр. – ад'юнкт Академії МВС СРСР, де у 1991 р. захистив кандидатську дисертацію.

Практичну діяльність (1982-1997 рр.) здійснював на посадах оперуповноваженого карного розшуку, у підрозділах ДСБЕЗ, начальника лінійних відділів на станціях Нікополь та Запоріжжя УМВС України на Придніпровській залізниці, начальника міжрегіонального відділу по боротьбі з особливо небезпечними злочинами у сфері економіки при УМВС України на Придніпровській залізниці.

Полковник міліції у відставці. Радник митної служби 1 рангу.

Викладацьку діяльність розпочав у 1997 р. Працював начальником кафедри ОРД Дніпропетровського юридичного інституту МВС України, начальником кафедри економічної безпеки Юридичної академії МВС України і за сумісництвом – професором кафедри ОРД Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Останніми роками працював завідувачем кафедри кримінально-правових дисциплін Університету митної справи та фінансів.

Сферою наукових інтересів були проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності; криміналістичні проблеми боротьби зі злочинністю. Підготував 6 кандидатів юридичних наук.

Автор та співавтор понад 100 опублікованих наукових праць, у тому числі 4 монографій і 3 навчальних посібників. Є співавтором багатьох законопроектів з проблем боротьби зі злочинністю.

Входив до складу двох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Був членом редакційних колегій періодичних наукових видань «Вісник Академії митної служби України», «Науковий Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ», «Право і суспільство», «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка».

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Антонюк Олена Володимирівна – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Вишня Володимир Борисович – професор кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор технічних наук, професор

Галемін Олександр Анатолійович – ад'юнкт кафедри кримінального права та криминології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Голобутовський Роман Зіновійович – голова Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук

Долгорученко Катерина Олегівна – здобувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Дрозд Олексій Юрійович – доцент кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Дячкін Михайло Олександрович – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Завгородня Юлія Степанівна – старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Кацуба Роман Миколайович – декан факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Коваленко Андрій Васильович – завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Краснобрижий Ігор Володимирович – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Куратченко Михайло Віталійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Курило Володимир Олександрович – здобувач кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Кучук Андрій Миколайович – професор кафедри теорії та історії дер-

жави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Малихіна Влада Володимирівна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Мінаєва Ольга Михайлівна – суддя Харківського апеляційного адміністративного суду, кандидат юридичних наук

Мінченко Сергій Іванович – професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Несправа Микола Вікторович – доцент Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософії

Нестерович Володимир Федорович – завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, доктор юридичних наук, доцент

Орлова Олена Олександрівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Печерський Олег Віталійович – доцент кафедри права Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, кандидат юридичних наук

Плетенець Віктор Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Плотнікова Катерина Олексіївна – здобувач кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Репан Микола Іванович – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Романов Валерій Петрович – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сердюк Лілія Миколаївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сіроух Ірина Вікторівна – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Собакарь Андрій Олексійович – начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внут-

рішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Страшко Ольга Владленівна – курсант 3 курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Тишлек Дмитро Петрович – здобувач Донецького юридичного інститут МВС України (м. Кривий Ріг)

Тищенкова Ірина Олександрівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Уваров Володимир Геннадійович – професор кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, заслужений юрист України

Фоменко Андрій Євгенович – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Хірний Олександр Костянтинович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Церковний Олександр Вікторович – здобувач кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Чабаненко Тетяна Валеріївна – здобувач Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Чаплинська Юлія Анатоліївна – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Чаплинський Костянтин Олександрович – начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Шутлів Дмитро Сергійович – здобувач кафедри фінансового права Університету Державної фіскальної служби України

Щокін Ростислав Георгійович – кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ)

Юнін Олександр Сергійович – декан факультету заочного навчання працівників поліції ННІ післядипломної освіти та заочного навчання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**Кацуба Р.Н.**

Отдельный аспект совершенствования административно-деликтного законодательства в сфере обеспечения безопасности дорожного движения и возможности его реализации Национальной полицией 7

Репан Н.И.

Особенности принятия инспекторами патрульной полиции г. Днепро заявлений и сообщений о насилии в семье 13

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ
И КОНСТИТУЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ**Минченко С.И.**

Научно-исторический анализ борьбы с разбойными нападениями в Украине в период первой кодификации права (1922–1927 гг.) 18

Несправа Н.В.

Философско-правовые идеи Ф. М. Достоевского 27

Нестерович В.Ф.

Легитимация народной законодательной инициативы в Украине 34

Голобутовский Р.З.

Взаимодействие судебной власти с общественностью: теоретико-прикладной аспект 42

Завгородняя Ю.С.

Семья обычного (традиционного) права: аспекты типологии 48

Кучук А.Н.

Социологическое понимание права: общая характеристика 55

Орлова Е.А., Страшко О.В.

Место судебного прецедента в системе источников украинского права 61

Печерский О.В.

Фундаментально-правовые аспекты децентрализации
власти в Украине: понятие, риски, пути воплощения в жизнь 68

Сердюк И.А.

Акт толкования норм права: понятие и особенности 78

Сердюк Л.Н.

Полномочия Конституционного Суда Украины
толковать законы: аргументы «за» и «против» 85

Долгорученко Е.О.

Организация специальной службы Имперского министерства
народного просвещения и пропаганды «Винета»
на территории райхскомиссариата «Украина» 90

Романов В.П.

Развитие законодательства в области оборота драгоценных металлов
и драгоценных камней в Украине: историко-правовая экспозиция 97

ВОПРОСЫ ПУБЛИЧНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

Собакарь А.А.

Современная парадигма транспортной безопасности:
административно-правовой аспект 105

Дрозд А.Ю.

Система административного законодательства
в сфере прохождения государственной службы 113

Минаева О.М.

Уплата налога как процедурная стадия
исполнения налогового обязательства 121

Тищенко И.А.

Административно-правовые основания
предоставления электронных услуг в Украине 129

Чаплинская Ю.А.

К вопросу об определении понятия дисциплинарной
ответственности государственных служащих 137

Щекин Р.Г.

Лицензирование образовательной деятельности:
государственно-управленческий аспект 144

Курило В.А.

Административные процедуры разрешения
налоговых споров: зарубежный опыт 149

Малыхина В.В.

Особенности организации административного
судопроизводства в зарубежных странах 154

Плотникова Е.А.

Правовое значение разграничений доходов между бюджетами 160

Церковный А.В.

Территориальность и резидентство при определении
базы налогообложения налога на добавочную стоимость 167

Шутлив Д.С.

Возврат бюджетных средств в соответствующий бюджет как мера
воздействия за нецелевое использование бюджетных средств 171

**ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПНОСТИ: ПРАВОВОЕ,
ОРГАНИЗАЦИОННОЕ И ИНФОРМАЦИОННО-ТЕХНИЧЕСКОЕ
ОБЕСПЕЧЕНИЕ**

Вишня В.Б.

Методика построения модели оптимизации
размещения весоконтрольных пунктов для борьбы
с хищениями грузов на железной дороге 179

Уваров В.Г.

Принципы уголовного процесса в системе гарантий правосудия 183

Юнин А.С.

Некоторые особенности судебной защиты прав человека
при применении мер обеспечения уголовного производства 191

Коваленко А.В.

Сущность и социально-правовой статус полиции как субъекта
предотвращения преступности в государстве 197

Краснобрыжий И.В.

Практические аспекты организации выявления и борьбы с Dos и DDoS-атаками, которые используются для нарушения нормального функционирования государственных контентов 204

Плетенец В. Н.

Особенности установления психологического контакта при допросе с участием за щитника 212

Антонюк И.В.

Способы совершения хулиганства с использованием огнестрельного или холодного оружия или предметов, специально приспособленных для нанесения телесных повреждений 217

Галемин А.А.

Объект хулиганства, связанного с сопротивлением представителю власти или представителю общественности, исполняющему служебные обязанности по охране общественного порядка, или другим гражданам, прекращавшим хулиганские действия 223

Дячкин М.А.

Объект и предмет преступления «массовые беспорядки» 230

Куратченко М.В.

Обстановка совершения сутенерства и вовлечения лица в занятие проституцией 236

Сироух И.В.

Организационно-тактическое обеспечение проведения обыска при расследовании созданий или содержаний мест разврата и сводничества, совершенных организованными группами 243

Тышлек Д.П.

Информационно-телекоммуникационные технологии как современное оперативно-розыскное средство противодействия экономической преступности оперативными подразделениями Национальной полиции Украины 250

Хирный О.К.

Отдельные аспекты информационного обеспечения деятельности оперативной службы 261

Чабаненко Т.В.

Современное состояние организации взаимодействия уголовно-исполнительной инспекции с сектором уголовной полиции при осуществлении контроля за поведением лиц, освобожденных от отбывания наказания с испытанием	267
--	-----

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Рецензии	275
Конкурсы	277
Персоналии	278
<i>Авторы</i>	284

CONTENT

CURRENT ISSUES OF POLICING

Katsuba R.M.

The separate aspect of improving the administrative and delict legislation on traffic safety and the possibility of its implementation by the National Police 7

Repan M.I.

The activity of the police patrol of the city of Dnipro on the application of administrative law to combat domestic violence 13

GENERAL THEORETICAL, HISTORICAL-PHILOSOFIC AND CONSTITUTIONAL ASPECTS OF LAW-ENFORCEMENT

Minchenko S.I.

Scientific and historical analysis of combat assaults in Ukraine in the period of the first codification of the law (1922–1927) 18

Nesprava M. V.

Fyodor Dostoyevsky's ideas in the sphere of philosophy of law 27

Nesterovych V.F.

The legitimization of people's legislative initiative in Ukraine 34

Holobutovsky R.Z.

Interaction of the judiciary and society: theoretical and applied aspects 42

Zavgorodnya Yu.S.

Common (traditional) law family: aspects of typology 48

Kuchuk A.M.

Sociological understanding of law: general characteristics 55

Orlova O.O., Strashko O.V.

Place of judicial precedent in the system of sources of Ukrainian law 61

Pecherskyi O.V. Fundamental legal aspects of power decentralization in Ukraine: concept, risks, ways of realization	68
Serdyuk I.A. Act of interpretation of legal norm: concept and specialties	78
Serdyuk L.M. Powers of the Constitutional Court of Ukraine to interpret laws: pros and cons arguments	85
Dolgoruchenko K.O. Organization and specific activities of Department “Vineta” reichsministerium of education and propaganda on the territory of reichskommissariat “Ukraina”	90
Romanov V.P. Evolution of legislation in the field of the turnover of precious metals and stones in Ukraine: historical-legal exposition	97

PUBLIC ADMINISTRATION

Sobakar' A.O. Actual paradigm of transport safety: administrative-legal aspect	105
Drozd O.Yu. The system of administrative law in the civil service	113
Minayeva O.M. Payment of tax as a procedural stage in the fulfilment of tax obligations	121
Tyshchenkova I.O. Administrative-legal bases of granting e-services in Ukraine	129
Chaplyns'ka Yu.A. Concerning the definition of disciplinary responsibility of civil servants	137
Shchokin R.G. Licensing of educational activities: public-administrative aspect	144
Kurylo V.A. Administrative procedures for resolving tax disputes, foreign experience	149

Malykhina V.V.

Features of organization of administrative legal proceedings in foreign countries 154

Plotnikova K.O.

Legal value of distinction between the budget income 160

Tserkovnyi A.V.

Territoriality and residency in determining the tax base of VAT 167

Shutliv D.S.

Returning the budget to the corresponding budget as a measure of influence of the misuse of budgetary funds 171

LEGAL AND ORGANIZATIONAL SUPPORT
OF COMBATING CRIME

Vyshnya V.B.

Method of constructing a model of optimization of placing points of weight control to combat the theft of goods on the railway 179

Uvarov V.G.

Principles of criminal procedure in guarantees justice system 183

Yunin O.S.

Some features of judicial protection of human rights in the use of measures of criminal proceedings support 191

Kovalenko A.V.

Essence and social-legal status of police as a subject of crime prevention in the state 197

Krasnobryzhy I.V.

Practical aspects of detection and fight DoS and DDoS attacks are used to affect normal functioning of the state content 204

Pletenets' V.M.

Features installation of psychological contact interrogation with a lawyer 212

Antonyuk I.V.

Ways of commitment hooliganism with the use of firearms or cold weapon or items specially fit to cause bodily harms 217

Halemin O.A.

Object of hooliganism related to resistance to authorities
or public representatives carrying out official duties of public order
maintenance, or to other citizens stopping hooliganism 223

Dyachkin M.O.

Target and object of the crime «mass riots». 230

Kuratchenko M.V.

Crime situation of pimping and involving a person in prostitution 236

Siroukh I.V.

Organizational and tactic support of conducting
search during investigation of creating or running
brothels and procuring for fornication 243

Tyshlek D.P.

Information and communications technology as a modern
operational-investigative tool to counter the economic crime
by operational units of the National Police of Ukraine 250

Khirnyy O.K.

Some aspects of information support
of operational service activities 261

Chabanenko T.V.

Current state of interaction between the probation service
and the criminal police squad while monitoring
the behavior of persons placed on probation 267

SCIENTIFIC LIFE

Reviews 275

Competitions 277

Personalities 278

Authors 284

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2016. – № 3 (82)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуда*

Редактори: *Н.Ю. Веріго, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 30.11.2016 р. Формат 60x84/16. Друк трафаретний. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 17,50. Обл.-вид. арк. 18,50. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення ДДУВС
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДП № № 164-р від 07.08.2013 р.